
UC-NRLF
B 3 459 178
Tanulmányok
BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

XII. KÖTET

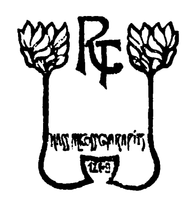
TANULMÁNYOK

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

XII.

TANULMÁNYOK

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

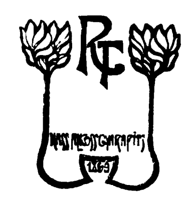
RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

TANULMÁNYOK

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

TÁRSADALMI TANULMÁNYOK.

VÉLEMÉNY A FOGHÁZJAVÍTÁS ÜGYÉBEN.

A hol társaság létezik, ott büntető törvényeket is találunk, a művelődés első fokától, hol még minden törvény büntetést foglal magában, a legmagasabbikig, hol határa mindig szükebb körökbe szorúl. — A theokratiától a demokratiáig mindenütt tettleg elösmerve találjuk a büntetés jogát.

De a mily régi a dolog maga, oly új annak theoriája, s alig mult egy század, hogy a büntető-jog való alapjairól egyesek gondolkozni kezdének, habár ezredekig gyakorolta is azt az emberi nem, mintegy a természettől oktatva, mely mint az állatoknak, úgy neki is a lételére szükséges ösztönöket megadá, hogy tudatlanúl institutiókat alkothasson, melyek nélkül társaság fel nem állhat. — Nincs semmi új a nap alatt, így szólnak sokan, — s ez való, főkép az alkotmányi világban, hol nagy, szünetlen harcz vívatik uralkodás és szabadság között; való az anyagiban, hol szüntelen változásban ugyanazon tettek váltják fel egymást, s az ember, az anyagi, — mint minden állat vagy növény, — változhatatlanúl ugyanaz marad; de nem való a nemesebb, a szellemi tekintetben, mert ebben korunk egyhez sem hasonló, mely előtte lefolyt. A gondolkodás kora ez, hol minden tettnek oka kerestetik, minden épitménynek alapja, minden jelenésnek egy törvény; — melyben talán a tett kevesebb, melyben kevesebbet alkotunk, de melyben először vetettük tekinteteinket az okokra,

s mintha álomból ébredett volna az emberi nem, visszatekintve először kérdé: Mit jelent mindez? Est aliquid rerum cognoscere causas; — egyszóval, korunk theoriákat alkotott.

Csekély érdem, így gondol talán sok, mert vannak emberek, s nálunk sokan, kik a theoriát a praxissal ellenkezőnek vélvén, a tehetetlenség synonimáját látják benne s elfelejtik, hogy az, a mi közönségesen praxisnak neveztetik, nem egyéb oly egyes esetekre alapult theoriánál, mely ismét csak kevés esetekre alkalmaztatható, azaz nem mindig practicabilis. — De én részemről úgy hiszem, hogy nagy érdem ez, s hogy olyan, mely életünk minden viszonyaira a legnagyobb befolyással bir, s nemünket a vak esetek hatalma alól felmentve, egy biztos, előre kimért pályára vezetendi, melyen bátrabban haladhat; s hogy a mi a kérdésben lévő jobbításokat illeti, e theoriáknak majdnem épen annyit köszönhetünk, mint korunk emberszerető irányainak. — Csak miután Beccaria s követői a büntetés egyik czéljának ösmerék a gonosztevők megjobbítását, lehete világos a tömlöczök czéliránytalansága.

Institutióink nagyobb része a középkor szüleménye, valamint azokat a homályos hajdan szükségtől vagy egyes indulatok-, s szenvedélyektől vezéreltetve alkotá, úgy hagyák azt a következő századok, s úgy birjuk mi. — Csalatkozik, ki egy rossz elv következményeit keresi bennök; hibájok épen az, hogy semmi elven nem alapulnak, s nagyrészint csak a véletlen eset szüleményei, s nem egyebek. Mert nézzünk be börtöneinkbe, vessünk egy tekintetet azon sötét, rossz levegővel eltelt, százados mocsokkal befertőztetett tömlöczökbe, melyekben ezerek, s talán sokan ártatlanok vagy legalább még el nem itéltek, sinlődnek, — ne forduljunk el félénken, mint azok, kiknek emberszeretete egy sóhajtattal gondolja leróni hasonlóihoz való tartozását, s részéről azt véli, eleget tett, mert itt-ott mondá, hogy szánja embertársait; de nézzünk be bátran mint férfiak, kiknél az érzés feltétellé érik, s az óhajtás akarattá erősbül, — s vajon mit látunk? — Mindezen irtóztatóság elvek következése-e? Elven alapúl, hogy

kit a törvény rövid időre elitélt, azt a rossz levegő s elhagyottság ölje meg? Elven, hogy a megrögzött gonosztevő, s az, kinek vétke egy szerencsétlen pillanat gerjedelme volt, s a még ártatlan, s a gyermek, s a tanu egy szenvedésnek, egy romladásnak tétessék ki, mint kiken egy nagy átok, a törvény súlya nyugszik? — S elven, hogy a büntető törvény, mely a társaság védpaizsának alkottatott, most gonosztevők iskolájává lett s egyesületté, melyben a vétek legnagyobb mesterei a társaságtól nekik erővel általadott tanítványaikat nevelik, s melyből, mint egy közműhelyből, a rég forralt vétek a naponkint szabadultak által elárad? — Elven, hogy midőn egy megyében a tömlöczök tisztasága s egészsége tünik szemünkbe, a másikban a homály, mely a börtönön elárad, mintegy jó tettnek látszik, mert mindazon undokságokat elrejti előlünk, melyek benne léteznek, s melyektől eliszonyodnánk, s hogy így a gonosztévő nem azért büntettetik oly keményen, mert vétke súlya nagyobb, mert kevesebb reményt ád jobbulásra, hanem azért, mert szerencsétlenűl egy megye tömlöczébe került s nem a másikéba.

Elven alapúl-e mindez, vagy nem inkább a vak eset szüleménye s tanusága annak, mi a társasági életben legvétkesebb: hogy egy ily nagyszerű tárgyban eddig elvet nem követtünk s azt a legrosszabb önkénynek, a gondatlanságnak engedtük által. Hála tehát századunknak, mely theoriáival átláttatá velünk, hogy nincsen ember, kit az Isten csak rosszra teremtett volna, s hogy a társaságnak sülyedett embertársa iránt van egy szebb joga, mint a büntetés, az t. i., hogy reményelheti jobbulását s mindent elkövethet ennek elérésére. — E nemes megye karainak évekig mutatott buzgósága a tömlöczök javítása iránt legjobb biztosítás arról, hogy a theoria nem fog theoria maradni.

A tömlöczök javitása jó és kivánatos, így szólnak bizonyára sokan azon úri emberek közül, kikből talán, ha szókönyvökből e szócskát: de, elvehetnéd, még jó polgárokat csinálnál, — de nem idején van; hazánk ily jobbításokra még nem érett, s balgatagság épen ezen kezdeni, holott még mások vannak, az iskolák például, s az utak s mindenek. — Nem történt újitás

e házában, mely ellen ezek nem hozattak volna föl; alapíts academiát, s normalis iskolákról szólandanak, építs elemi iskolát s praeparandia kell, hol iskolamesterek neveltessenek, s ha ezt, ismét felsőbb intézetek e mesterek mestereinek neveltetésére, s így megint az academiához jutsz; kezdj akármit, nem itt kellene kezdened. Hát hol? Megmondom én a titkot: — sehol.

Ne hallgassunk ezekre, hanem a mi jó, bármi legyen az, alapítsuk, alkossuk, terjeszszük; a kezdésnek legjobb módja valamit kezdeni, s e földön semmi nincsen termékenyebb, mint a jó, mely egyszer behozva, ezer következést szül, s ha nem rendszeres uton is, végre oda vezet, hová érni akarunk — a jobbhoz.

* * *

Ha tömlöczeink mostani állapotát tekintjük, kétféle hiányokra találunk: olyanokra, melyek a rabok testi jólétét veszélyeztetik, s olyanokra, melyek erkölcsiségük végromlásának kútfejei lehetnek.

A mi az elsőt illeti, fájdalom, annyi példa van hazánkban, hogy bővebb fejtegetést bátran elmellőzhetnék. Megyénk tömlöczében alig mult két esztendeje, hogy a tömlöczi láz megszünt, ugyanekkor uralkodott Szabolcs-vármegyében, hol átutaztam, s ki tudja, még hány más helyen; úgy, hogy bátran ki merem mondani: nem mulik egy esztendő, hol egy vagy más megyében e nyavalyának sokan nem esnének áldozatul, s hol nem történhetnék egy vagy más törvényszékkel nálunk is az, a mi 1557-ben az oxfordi úgynevezett fekete assisekkel történt, hol a raboktól közlött ragály következésében mind, a kik az ülésen jelen voltak, birák, tanuk s hallgatók, ugyanazon betegségben meghaltak. Gilbert Blanc szerint[1] legalább 600 köblábnyi hely szükséges arra, hogy egy ember egészségének kára nélkül élhessen. Niemann[2] 730 lábat mond; s vajon teli tömött tömlöczeinkben jut-e ennyi, azaz 3 köb öl egy-egy személyre, ha nem veszszük is tekintetbe azt,

[1] *Medico Chirurgical transactions.*

[2] *Handbuch der Staatsarzneiwissenschaft.*

hogy szellőztetésről gondoskodva nincs, s hogy a romlott levegő soha meg nem újulhat, mi hogy mennyire káros, például szolgálhat, hogy 1753-ban — a mint Howard említi — hét ember, ki magát a newgati tömlöcz szellőztetése alkalmával vigyázatlanul a tömlöczből jött levegőfolyamnak kitette, mind megbetegedett.

Milyen az évenkénti halandóság tömlöczeinkben, nem tudom, minthogy ily statisztikus adatok Magyarországban csak ritkán s tökéletlenül találtatnak, de annyi bizonyos, hogy az nagy, s rendkívül nagyobb, mint lennie kellene, ha tömlöczeink úgy rendeztetnének be, miként Amerikában s Európa némely országában már léteznek, hol a halandóság a tömlöczben néha kisebb, mint a szabadlábon élők között.[1] De még károsabb, még ezerszerte inkább figyelmünket érdemlő mostani tömlöczeink második következése, azon lelki megromlást értem, melynek annyi gonosztevő vegyüléséből szükségképen eredni kell. Három az ok — így szól Bentham, e nagy gondolkozó, egy helyütt, — melyek a tömlöczök által való romladásnak fő kútfejei:

1. Megerősítése azon okoknak, melyek a vétekre buzdítanak.

2. Gyengítése azon tekinteteknek, melyek attól visszatartanak.

3. A vétek véghezvitelére nyert oktatás és könnyebbség.

Már nézzük megyei tömlöczeinket. A mi az elsőt illeti, minden gonosztettnek kútfeje a szükség, a munkátlanság s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztevőnek vétkét nem annyira undoknak, mint következései végett kivánatosnak festi. Már kérdem, tömlöczeink a vétek okait gyengítik-e, vagy nem erősítik

[1] Nincs semmi szembetűnőbb, mint azon különbség, mely az egészségi állapot s főkép a halál eseteire nézve az ó s új rendszer között Amerikában létez, midőn t. i. a philadelphiai walnutstreeti tömlöczben a halálesetek száma úgy állott, mint 1 a 16-hoz, a newyorki newgateiban mint 1 a 19-hez (mely tömlöczök a róluk adott leírás szerint a miénket még a mellett mind tisztaság, mind rendességre nézve felülhaladták). A mostani elvek szerint alakult fogházakban a halál esetei így állnak: Singsingben 1, 37-ből; Wetherfieldben 1, 44-ből; Baltimoreban 1, 49-ből; Auburnban 1, 56-ból s Bostonban 1, 58-ból. Beaumont et Tocqueville — *Système pénitentiaire aux États-Unis:* 1, 80.

inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe mint koldus, a nélkül, hogy élelméről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, a legkínosabb szükség között, kitéve ezer csábításnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult, a nélkül, hogy ellent-nem-állása által megfertőztetett nevét kitisztíthatná; mert az élet kényelmei között ki tudná átlátni, hogy vagynak pillanatok, melyekben nem lopni nagy tett. S tegyük fel most, hogy a szabadult hosszú büntetést szenvedvén, dolgozni elfelejtett, vagy épen minden munkára tehetetlenné vált — mi botozás által igen könnyen megtörténhetik; — tegyük fel, hogy csekély tömlöczi szerzeményét, a mi nálunk közönségesen történik, erősebb italok megszerzésére fordítá s így minden szenvedései között oly kényelemhez szokott, melynek szükséggé vált kielégítésére becsületes módon nem juthat; s most gondoljunk mindezekhez egy embert, ki évekig gonoszok társaságában élve, a bűn képzeletével megbarátkozott, kinek e földön más társa nincs, mint gonosztevő, kit e világhoz semmi sem köt, mint szükségei, a kit a törvények csak sujtanak, — s vajon reménylhetjük-e, hogy a szükségtől szorongatva, becsületes fog maradni, reménylhetjük-e főkép, ha a második okra figyelünk s meggondoljuk:

Hogy mindazon indító okok, melyek a közönséges embert az erény ösvényén fentartják, a tömlöczöztetettre nézve hatásukat elvesztik, — mert ne hasonlítsa magát össze senki azon szerencsétlenekkel, kiket a törvény súlya ért. Mással, habár szegény is, a törvény csak védelmét, csak önbiztosságát érezteti; neki barátjai vannak, ösmerősei, száz édes kötelék, mely őt az övéihez csatolja; mellette intve áll a hit szent oktatásaival, s egy egész társaság, melyben bármi romlottnak mondják sokan, becsületes embereket csak az nem talál, ki találni nem akar; — őt becsületre maga inti azon név, melyet visel, melyet ő apáitól tisztán veve át, s így eresztend gyermekeire; melyet rossz hír átka még nem sujt, s mely habár a boldogulás kapuit nem nyitja fel előtte, mint más hangosabbak, legalább semmit el nem zár; — azon név, mely mindeniknek annyira kedves,

mint személye s mely szüntelen védfalként áll közte s a vétek között. S mit bir mindebből a rab? Ne szóljon törvényről neki senki, csak súlyait érzé, csak lánczokat ada néki; ne szóljon emberekről, a kötelékek, melyek hozzájuk köték őt egykor, elszakadtak mind, s közte s a társaság között nincs egyéb láncz, mint azon gyűlölés, mely az elnyomatottat elnyomóihoz fűzi; — mert ne gondoljuk, hogy igazságosnak ösmerendi büntetését; ha volna is valami e lealázott szívben, mi mint lelkiösméret megbánásra s jobbulásra intené a magánost: mellette állnak társai, gonoszabbjai, s gúnykaczajuk előtt a jobb érzemény előbb félénken elhallgat, később elenyészik, mint minden, a mit soha ki nem mondhatunk; bűnének nem ő oka, így szólanak pajtásai, hanem azon társaság, mely őt az élet minden vagyonából kegyetlenűl kizárá, mely őt semmi jóra nem oktatá, nem nevelé, mely első, talán meggondolatlanságból követett kis hibáit kegyetlenűl bünteté, s megbélyegezve nevét, minden jobbra való utat elzára előtte. S mi kösse a hazához őt, kire határain csak egy jövendő vár, a gyalázat; rokonai már nem azok, kiket a természet ada neki, s kik most tőle szégyennel visszavonulnak: ezentúl nincs senki, kiben bizhatnék, csupán azok, kiket vele egy vétek, egy gyalázat, egy szenvedés köte össze; s ezekhez csatolja nemcsak önválasztása — mely őt talán másfelé vezetné, — hanem azon szükség, mely minden embert társaságba vezet, s inkább a legrosszabbak közt, mint magánosan hagyja állani.

S ime egy új társaság alakul a börtön homályai között, esküdött ellensége annak, melynek őreitől őriztetik; alapja a vétek, társai gonosztevők, czélja a törvényeknek megszegése; s ki e körben legmerészebb, kinek beszédei a törvények ellen leglázasztóbbak, ki a hit parancsai s fenyitékei ellen gúnyolódva legélénkebb, kinek multját a legundokabb tettek fertőztetik, az az első, a csodált, a példa, melynek követését száz, a magányban felhevült képzelet czélul tűzi ki magának a jövendőre.

Közös megbecsülés tart fenn minden társaságot s erények kellenek ennek, mint minden egyébnek; de ez erények nem azok, melyek jó polgárt nevelnek, hanem

azon makacs eltökélés, melylyel az egyes a büntető társaság ellenébe szegül, azon elszánás, mely őt szenvedni tanítja, a nélkül, hogy panaszra fakadna vagy az erősebb előtt meghajolna; azon hívség, melylyel czimborái titkait őrzi s az igazság kiszolgáltatását gátolni igyekszik, egy szóval azon szolgai tökély, mely a vesztett szabadság után minden egyebekből egyetlenül fenmarad, türelem s boszú. De a fogság csak egy ideig tartó, a rab szabadulni fog, neki is vannak még reményei: jobb étkek, munkátlan szabadság, bor, pénz s undok ölelések; ezek, mik őt e helyre vezették, nem örökké vesztek el még, van neki is még egy reménye: a vétek.

S most jő a harmadik ok; ott ülnek lánczaik közt a vad czimborák, a jövőről foly beszédök, víg napokat említenek, dús vagyont s dicsőséget; emelkedik minden kebel, hevül minden képzelet, s a mit az egyes nem tud, arra száz társa tanítja; mitől az egyes vissza ijedne, az most biztosnak s könnyünek látszik, mert annyi társ között, kiknek segédére kiszabadulva majdan számot tarthat, hogyne érezné magát erősnek mindenki!

Ezek következései a vegyes bezárásnak, melyek tömlöczeinkből vétek-iskolát csinálnak; s ne gondolja senki, hogy kelleténél homályosabb szinekkel festék; a mit mondottam, azt számtalan tapasztalás igazolja, s nem ez az egyetlen való Magyarországban, mi hihetetlennek látszik. Magános ember egészen jó vagy egészen rossz nincsen, a társaság azzá teheti. A haza pillanatokra Istenné, a tömlöcz ördöggé.

Bővebben szóltam a dologról, mint talán czélom kivánná, de csak azért, mert épen e két hiba elkerülése az, mi az új tömlöczi rendszernek fő czélja s tökélye, ez, miben egész alapja fekszik, ez végre mi tömlöczeink jobbítását egyik legszebb, de miután annak szükségét átláttuk, egyszersmind egyik legszorosabb kötelességünkké teszi. Mert vajon a rab nem marad-e embertársunk? Nem marad-e polgára azon hazának, melynek törvényei őt sujtják, de csak a mennyire vétkezett, midőn azokat megszegi, egyébként az ő, valamint mindenki védelmére létezvén, s nem tartozunk-e a törvények védelmét fentartani még

annak is, ki azokat megbántá? S ha 1792-iki szeptember első napjaiban, mikor a fellázadt franczia pór a rabokat meggyilkolá, egy iszonykiáltás hatá át egész Európát, s ha maiglan méltán átkozva emlékezik az emberi nem e tettre, melynek szennyét annyi győzelmi babér el nem takarhatá, vajon felejthetjük-e, hogy rabokat gondatlanság által halni hagyni nem egy pillanatnyi kínnal, de az elhagyottság évekig tartó szenvedései után, semmivel nem jobb? Felejthetjük-e, hogy nemcsak egy neme van a gyilkolásnak, s hogy nincs nagyobb kegyetlenség, mint melyet gondatlanság szül, mert ezt még az egyes lelkiismerete sem korlátolhatja. Mit Apert oly szépen mond el a franczia tömlöczökről irt munkájában, azt hazánkról ezentúl ne mondhassa senki: »A királyi kegyelem, mely életre akarná fentartani a szerencsétlent, csak vesztését halasztja, míg az embereknél kegyesebb halál föl nem oldja bilincseit.« És ha meggondoljuk, hogy nemcsak gonosztevők töltik tömlöczeinket, hanem hogy, bármennyire tökéletesüljenek is büntető törvényeink, soha annyira nem haladhatnak, hogy egy ártatlannak büntetése általok egészen lehetetlenné válnék, s hogy gyanusok, sőt néha tanuk is elzáratnak, vajon nem borzasztó a gondolat, hogy ezeket ily társaságba hozta a törvény, s hogy egykor rajtuk büntetni fogja, mit talán csak önmaga okozott? Rossz véget jósolunk oly ifjúnak (így szól ismét Apert ugyanazon munkájában), ki rossz társaságba jár, s vajon mi leend annak következése, ha hozzá lánczoltatik?

Biztosítani a rab személyét, hogy azt nagyobb s más szenvedések ne érjék, mint melyeket a törvény vétkének büntetéséül szabott, s biztosítani erkölcsiségét, hogy az legalább a büntetés által ne romoljon még inkább, ezek az új rendszer czéljai.

A jobbulás mindig csak remény, mely szép, s fönséges, de bizonytalan, mint azt Beaumont és Tocqueville az amerikai javitásokról irt munkájokban legjobban kifejezik e szavakkal: »Ne veszítsük soha szemeink elől azon szomorú igazságokat, hogy az erkölcsi megjobbulás még a hallgatás és magánosság mellett is mindig bizonytalan, mig a megromlás, ha a rabok

társalkodnak, soha nem az, hogy tehát a tudomány tökéletesülése után a legjobb rendszer az leend, mely a gonoszokat megjobbitandja. De hogy most a dolog jelen s valódi állapotában a legtökéletesebb mód talán az, mely a gonoszokat gátolja, nehogy még gonoszabbakká váljanak.

Azonban habár e második rendbeli hiányok (azaz melyek a rabok erkölcsiségét veszélyeztetik) magukra a raboskodókra is, de leginkább a társaságra nézve sokszor fontosabbak: mégis az elsők azok, melyeknek talán minden jobbítást, mely e részben történt, köszönhetünk. — Ritkák azok, kik morális szenvedéseket értenének, s még ritkábbak, kik valódi részvéttel tekintenék vagy orvosolni akarnák azt, mit nem kénytelenek látni; de a testi kín világos mindenkinek, mintha könyörületességre akarta volna vezetni az embert maga a természet; érzékei felriadnak látására, s kik talán hidegvérűen ölnének ezreket egy pennavonással, kik nyugodt lélekkel alkotnának törvényeket, melyek által egy ország népessége fosztatnék meg vagyonától s személyes bátorságától, azokat egy csekély seb elhalványítja. — Az önöst gyengének teremté az Isten, mert lelkének egy része hibázik, mely őt részvételre vezetné; oly testet ada neki, melynek jóvoltához szükséges, hogy kínokat ne lásson, s mely a hallgató lelkiösmeret helyett felszólal s emberi könyörületességre inti.

Mindaz, a mi a középkorban a tömlöczök javítása körül történt, csak ezen anyagi szenvedések könnyebbítésére irányoztatott. — Ezért tevék a keleti császárok kötelességökké a püspököknek és biráknak a tömlöczök évenkinti megvizsgáltatását.[1] Ezért történt ugyanaz Milanóban, Genuában, több olasz tartományban s végre Francziaországban, hol I. Ferencztől XIV. Lajosig majdnem minden király alatt új törvények által parancsoltatik a tömlöczökre való felvigyázat; ezért fáradtak végre mindazon egyesek, kik durva századukat meghaladva, s csak szent hitvallásunk parancsait követve, mely naponként imádkozik a rabokért, nagylelkűen

[1] *Codex Theodosianus* Lib. LX-o de custodia reorum. *Codex Justinianeus* Lib. I. Tit. IV-o de episcopali audientia.

feláldozák éltüket s minden örömeit, hogy egyes szerencsétleneknek letörölhessék könyeiket s egy vigasztalással derítsék a sötét börtön homályait; ezért Paulai sz. Vincze, Boromaei sz. Károly, Claude Bernard, ezért végre nagyrészint Howard, korunknak azon nagy szentje, kinek neve szebben fog hangzani századok után, mint bármi más, melyet mindenki ismer, senki nem áld. Mert ha szép embertársainknak áldozni életet, ha dicső, évekig fáradni homályban oly czél után, melytől dicsőséget nem várhatunk, csak hogy szerencsétlen embertársaink sorsán könnyíthessünk: bizonyára az övé a legszebb babér, ki 1756-tól, a franczia fogságból megszabadulva (hol a hétéves háború alatt katonai fogságban tartatott) egész életét, mint a bedfordi grófság sheriffje s független egyes, csak e czélnak szentelé, s körüljárva hazája tömlöczeit s körülutazva Európát, veszélyekkel s kellemetlenségekkel küzködve feláldoza mindent, mit az élet a vagyonosnak kellemetest nyujthat, csak azon egy reményért, hogy a rabok sorsa (melyet munkájában a világgal ő ösmertetett meg először egész szörnyüségében) enyhülni fog. De Howard maga a rabok anyagi jóléte gyarapításában fáradott leginkább, s habár munkásságával a tömlöczökre nézve egy új aera kezdődik s habár munkái a leghasznosabb gondolatokat foglalják is magukban, még távol vala attól, mire a tömlöczi tudomány félszázadnyi tapasztalás után végre haladott. — Megtartani tisztaság, rend s az által, hogy egy tömlöczbe nem szerfelett sok rab záratik, az egészséget, munkásság által biztosítani a rabok jövendőjét s egyszersmind kisebbíteni a tartási költséget: ez vala majdnem az, mit Howard, s idejében azok, kik példáját követék, tömlöczjavítás alatt közönségesen értettek, s mi akkor a genti tömlöczben, mely 1772-ben Mária Terézia helybenhagyásával építtetett, már létezett.

A valódi jobbító rendszer, mely csak a rabok teljes elkülönözésében áll, még távol vala, s hogy Európában még annyira halasztatott behozatása, csak azoknak tulajdoníthatjuk, kik mint a tömlöczjavításnak legbuzgóbb, legbeszédesebb pártolói álltak elő. — Van egy neme az embereknek, minden újitásnál a legveszedel-

mesebb, mely jó és rossz helyett csak divatost ismerve, mihelyest valami új gondolat feltámad, azt határtalan tulságóskodások által nevetségessé teszi. — Miként Voltaire istentagadókká, Rousseau embergyűlölőkké tevé e szegényeket, úgy Howard munkája után egyszerre véghetlen emberszeretet hatá meg szivöket s tömlöczjavítás lőn a jelszó, melylyel egyszerre minde középszerüségek a térre szálltak, hogy maguknak kis hirecskét szerezzenek. — Ez a lánczok terhességét említé, amaz a börtön homályosságát, a magány szörnyeit vagy az étkek durvaságát; mindenik jobbít, mindenik javasol, úgyannyira, hogy ha az érzelgők kivánatainak a kormányok hódolnak, bizonyára olyanná vált volna rövid idő után a rabok sorsa, mely a szabad munkás előtt kivánatosnak látszik.

Ellenszegülés támada tehát, közönséges következése minden újitásnak, melynek, mint az akkori jobbító rendszernek, elve csak tagadó, s a jelen állapot rossz állása; s alig vehetjük rossz néven azoknak, kik a tömlöczjavításokat csak zelotáikból ösmervén, nyilt megtagadást s gúnyt használtak annak népszerütlenítésére; — azon uton, melyen indulni kezde ez ügy, úgy sem lehete jót várni.

A tömlöczök jobbítása nem abban áll, hogy a rabok anyagi jóléte s kényelmei növekedjenek, hanem abban, hogy gondatlanság által semmivel többet ne szenvedjen senki, mint a mire itéltetett, de hogy azt mindig s mindenütt egyformán szenvedje; — távol legyen tőle minden kényelem, minden öröm, melyet jobb étkek, erősebb italok s más anyagi gyönyörüségek neki szerezhetnének, de távol legyen egyszersmind minden, mi életét veszélyeztetheti vagy őt oly sanyargatásoknak teszi ki, melyeket sem ő, midőn vétkezett, sem a biró, midőn itélt, előre nem láthatának, s melyek a börtön homályába temetve senkinek például nem szolgálván, haszontalanok.

A tömlöcz büntetés maradjon mindig, de ne váljék soha kinzássá, melynek nagysága nem a rab gonoszságától, hanem őrzője embertelenségétől függ.

Nem Európának vala szánva e szép intézet dicsősége, s habár Bentham Panopticuma (melyről később,

midőn az épités formájához érek, bővebben szólandok) jeles előlépésnek nézethetik, mivel rendszere sem testi, sem morális elkülönözést, azaz hallgatást nem foglal magában: még ez is a poenitentiarius tömlöczökhöz való előkészületnek nevezhető inkább, mint elkezdésének. Egy más boldogabb éghajlat alatt tenyészett az, mint annyi más szép s jó, minek magvait mindig Európa hinti el, de a mi mindig csak ott hajtja kalászait, mintha az Isten éghajlatunknak napszámul adta volna e másiknak mivelését, nekünk csak a küzködést adva végzetül; s szerény quackereknek köszönheti a világ, hogy a hibák, melyeket a XVIII. század tudósai észrevettek, de a nélkül, hogy orvoslásukra valamit javaslottak volna s melyek jobbítására a büszke franczia törvényhozó test, kinek 1791-ben Bentham Panopticuma tervét megküldé, egy bizottság kinevezésénél egyebet nem tett, — végre megszüntek, s józanabb s emberiebb tömlöczöztetés lépe helyükbe.

Azonban itt is hosszú, majdnem negyven esztendei tapasztalás vala szükséges, míg végre a mostani tökéletesülés annyi próbákból kifejlődhetett.

Minekutána a gyarmati összeköttetés megszüntével az anyaország vérengző törvénykezése megszünt s az elébb annyi esetben használt halálos büntetés helyében mind inkább hosszas elzárás használtatott, az előbbi tömlöczök szűke végett Pensilvániában egy új s Howard nézeteihez alkalmazott fogház építtetett ugyan 1786-ban Philadelphia városában, mely helyéről a walnut streeti tömlöcz neve alatt ismeretes, de minekutána itt csak a nagyobb gonosztevők zárattak el magánosan, csendről pedig vagy valódi elkülönözésről szó sem vala még, főkép miután a hely szűke miatt két-két gonosztevő záratott egy szobába: e tömlöcz, bár akkori időben a legtökéletesebbnek hirdetve s 1797-ben New-York s később más tartományoktól utánoztatva, poenitentiarius tömlöcznek nem nevezhető, s a szabadult rabok sokszori visszatérése csakhamar hibásnak gyaníttatá e módot s minthogy mindenki átlátá, hogy leginkább a rabok összekeverése és társalkodása az ok, mely miatt az eddigi tömlöczök a közvárakozásnak meg nem feleltek vala: a new-yorki státus 1816-ban az auburni,

Pensilvánia 1816 a pittsburgi, s 1821 a város s a keleti grófságok számára a cheryhilli tömlöczöket építvén, alapelvül az egészen magános elzárást hozák be ez új intézetekbe. — E próbával a tömlöczjavitásban új érát kezdve, melyet, Howard iparkodásait az elsőnek nézve, másodiknak nevezhetünk.

De minekutána a magános munkátlan elzárás az auburni fogházban megpróbáltatott s kitünt, hogy 80 e czélra elkülönözött rab közül nemcsak 5 meghalt s egy megbolondúlt, hanem valamennyi oly testi- s lelkikép elgyengűlt állapotba sülyedett, mely azoknak további tartását a legnagyobb veszedelem nélkül nem engedé, s midőn ugyanaz tűnt ki minden más ehhez hasonló tömlöczökben is, hol a rabok munkátlan magányban tartattak, az egészen magános s munkátlan elzárás rendszerét Pensilvániában megváltoztatták, New-York- s más tartományokban pedig 1823-ban végkép elhagyták, hol helyébe az úgynevezett auburni rendszer hozatott be 1824-ben, mely az éjjeli magános elzárást megtartván, nappal közös munkát rendel, de a legszorosabb hallgatás által feltartván azon morális elkülönözést, mely nélkül a rabot társai rossz befolyásától megőrizni nem lehet.

S innen kezdődik a tömlöcz-javítások harmadik, mostani epochája, mely szerint azon amerikai tartományok, melyeknek tömlöczei javítóházak,[1] két különböző rendszert követnek, miknek egyike, mely közös munka és hallgatás, az auburninak neve alatt hét tartományban gyakoroltatik, — másika, melynek alapja munkával összekötött tökéletes magánosság, Pensilvánián kívül még csak New-Jerseyben létezik, Európa tartományai nagy részint az előbbihez ragaszkodván.

Ugyanazon alapelveken épülnek ezek, s teljességes elkülönözés és munka az, mitől mindkettőben a jobbítás váratik, csak a módok különbözők.

A philadelphiai rendszer szerint az elkülönözés anyagi s azért biztosabb, az auburni szerint csak mintegy lelki, de épen azon következésekhez vezető; — hall-

[1] Mindössze csak kilencz ilyent állítnak Beaumont és Tocqueville jeles munkájuk 1837-iki kiadásában.

gatók közül bármennyien álljanak is egymás mellett — viszonyok nem támadhatnak, s magánosan áll mindenki a tömeg között, s gyengén elkülönözése által.

Mutatja ezt leginkább a singsingi büntető intézet, hol több 1000 rabnál 30 felvigyázó által őriztetik, hol, bár lánczok nélkül dolgoznak a rabok s munkájok végett fegyverekkel ellátva, — kővágásra használtatnak, — soha eddig tetemes ellenszegülés vagy épen lázadás nem támadott. — A 30 felvigyázót társasággá egyesíti a beszéd, mely által minden pillanatban akaratukat közölhetik, s az ezer rab nyájként, de elkülönözve áll, mint épen annyi egyes, az őrök általellenében, — ez titka az egésznek.

A mi a munkát illeti, a philadelphiai rendszerben mindenkinek egyes akaratától függ, dolgozni akar-é egyes szobájában vagy henyélni, — az auburniban a munka kényszerített, itt is azonban, a mi a következéseket illeti, hasonlókká teszi azokat az, hogy magánosság s unalom a munkát mindeniknek inkább kívánatossá teszi, mint nem s hogy így a philadelphiai rendszernél talán még nagyobb s szakadatlanabb iparkodás várható, mint az auburni által.

Mióta jobbító fogházak léteznek, sok mondatott s íratott e két különböző rendszer nagyobb vagy kisebb czélirányosságáról, s míg például Pensilvániában az auburni, mint a melyet testi büntetések nélkül feltartani nem lehet, minden jobbulásra egyáltalában alkalmatlannak állittatott eddig, a confoederatio más tartományi a philadelphiait mint sokkal költségesebbet s ritkábban czélt érőt egészen elhagyák. — Beaumont s Tocqueville, kik az amerikai büntető-házakról irt munkájok által oly nagy rugást adának az európai börtönök megjobbitására e részben, az amerikai büntető rendszer hasznairól szólva, így itélnek:

»Háromfelé oszthatni az amerikai büntető rendszer hasznait.

Az első: lehetetlensége a rabok megromlásának a tömlöczben.

Második: nagy hihetősége annak, hogy munkássághoz s engedelelemhez szokva, tömlöczöztetésük által belőlük még jó polgárok válhatnak.

Harmadik: lehetősége egy teljes erkölcsi megjobbulásnak.

Noha mindazon intézet, melyet láttunk, e három czél felé törekszik, mégis vannak némelyek e részben, melyek által különbség létez az auburni s philadelphiai rendszer között.

Mindenek előtt a mi az elsőt illeti, a philadelphiai tökéletesebb, mert minden esetre olyan rabok, kiket vastag falak választanak el, még kevésbbé közlekedhetnek, mint kiket csak a hallgatás szigetel el egymástól. Az auburni rendszer biztosít ugyan arról, hogy e hallgatás szakadatlanúl megtartatik, de e biztosság csak moralis, melyen kételkedni lehet, míg a philadelphiainál a rabok közlekedése anyagilag lehetetlen.

A philadelphiai rendszer lévén egyszersmind az, mely a rab lelkére legnagyobb hatással bir, általa eszközölhető bizonyára a legtöbb valódi erkölcsi megjobbulás. De talán az auburni az, mely rendszere által a társas élet viszonyaihoz inkább hasonlítván, több oly megjobbulást eszközöl, melyet törvényesnek nevezhetnénk, mert az egyest csak arra vezetik, hogy törvényes kötelességét teljesitse.

Ha ez így van, a philadelphiai több becsületes embert, az auburni több a törvényeknek hódoló polgárt nevelne.«

A mi személyes meggyőződésemet illeti (a mennyire ember, kinek tapasztalása egészben nincsen, s ki ez annnyira practikus tudománynak csak könyveiben járatos, ilyenről szólhat), véleményem szerint a legjobb fogház bizonyára az volna, mely sem az egyik, sem a másik rendszert nem követné egészen, de elosztva kétfelé, rabjainak egy részét az auburni, másikát a philadelphiai rendszer szerint tartaná. A tömlöcz, a mennyiben általa nem csak büntetés, hanem még azonfelül a rabnak megjobbítása czéloztatik, egyszersmind nevelő intézet, s azért bizonyára annyival czélt érőbb, mennyivel inkább alkalmaztathatik az egyes lelki tulajdonaihoz. Azonban az ok, miért én e két rendszer egyesítését kivánom, nem ez; teljes és belső megjobbulás oly ritkán reménylhető, hogy azt politikus intézetek czéljául kitűzni nem lehet, csak a hit eszközöl-

heti ezt szent befolyásával, s nincs ember, ki annak létesithetését bebizonyithatná.

Okom az, hogy tömlöczeinkben nagy számmal oly személyek találtatnak, kire az auburni rendszer igazságtalanság nélkül, mások, kikre az való sikerrel nem alkalmazható. A gyanúsokat értem s azokat, kik rövidebb elzáratásra itéltetnek.

Noha azt hiszem, hogy előleges eljárásunk által az itélet előtt elzárt ártatlanok száma nálunk csekélyebb, mint például Francziaországban, hol e szám statisztikai számolások szerint 40 száztól: mégis bizonyos, hogy e neme a raboknak nálunk is nagy számmal találtatik, s hogy habár csak egy volna is, reá nézve az auburni rendszer, mely mind a közös és kényszerített munkára, mind a csend fentartására szükséges erősebb disciplinaris fenyiték miatt százszorta lealázóbb, mint bármi más tömlöczöztetés, nem volna alkalmazható; ha nem vennők is tekintetbe azt, hogy egynéhány hónap alatt gyári munkák elkészitésére senkit úgy oktatni nem lehet, hogy azokat haszonnal gyakorolhatná.

Ez utóbbi ok neheziti az auburni rendszer alkalmaztatását azokra nézve is, kik csak rövid időre itéltettek s innen van, hogy mind Angliában, mind az amerikai szövetség nagy részében, még ott is, hol a jobbitó tömlöczök elvei már rég gyakoroltatnak, ez elvek a gyanúsokra s rövidebb időre itéltekre épen nem alkalmaztattak.[1]

Mennyire káros e büntetésmód, általláthatja mindenki, meggondolván, hogy valódi jobbulást csak olyanoktól reménylhetni, kik a gonosz pályáján még messze nem haladtak, s hogy leginkább azokat tartozik megőrzeni minden romlástól a társaság, kiket, mint csak gyanusokat, büntetni joga nincs, s kikből, habár mint olyanok léptek is a tömlöczbe, kik az elzárást nem érdemlették, olyanok válhatnak veszedelmes társaság által, kik nem érdemlik többé a szabadságot.

Nem használni a poenitentiarius rendszert rövidebb

[1] Tudtom szerint csak a Blachwel islandi tömlöcz New-Yorkban formál e részben kivételt, hol a poenitentiarius rendszer kisebb gonosztevőkre is használtatik.

időre itélt raboknál s gyanusoknál, valóban nem más, mint róluk ott lemondani, hol sikere talán egyedül vagy legalább sokkal inkább reménylhető, s ott, hol annak elmulasztása a legnagyobb jogsértést foglalja magában.

Én tehát mind a gyanusokra, mind a rövidebb időre itélt rabokra a poenitentiarius rendszert minden esetre alkalmaztatni kivánom, egyébiránt e részben épen úgy a philadelphiai rendszerhez ragaszkodván, mint különben egészen az auburnira szavazok, meg levén győződve, hogy az, nemcsak mert épitési költségei csekélyebbek, a rabok szerzeménye pedig, mely nagy részint tartásukra fordíttatik, nagyobb, már olcsósága végett ajánlhatóbb, de hogy az egyszersmind hazánkra nézve sokkal czélirányosabb, minthogy henyéléshez szokott pásztoraink, kik nagyrészt tömlöczeinket töltik, a kényszeritett munkában nagyobb büntetést találandnak, mint a philadelphiai magányban, melyet, habár Isten szabad ege alatt, régen megszoktak. Okaim, miért kivánom e rabokra nézve a philadelphiai rendszert behozatni, ezek :

1. Mert az auburni, mint inkább megszégyenitő, s a magános elzáratásnál sokkal inkább a büntetés szinét hordozva magán, a gyanusra nézve igazságtalan, a kisebb gonosztevőre veszedelmes, mert azon erkölcsi védelmet, melyet becsületérzés ád, benne elgyengitvén, őt oly emberek ösmeretségébe hozza, kik egykor jövendő életére nézve káros befolyást gyakorolhatnak.[1]

2. Mert arra, hogy az auburni rendszer szerint, melyben a munka nagyrészint gyári, egy rabból hasznos munkás válhassék, sokkal több idő szükséges, mint a philadelphiainál, hol a rabok nagy része egyszerű fonásra használható ; noha itt sem kell soha elfelejtenünk azt, hogy a munka mindig csak segédeszköz és soha nem czél, s hogy bármi tökéletlen legyen is az, a társaságra nézve mindig nagyobb hasznot fog hajtani, mint ha mind azok, kiktől tökéletes munkát nem reménylhetünk, henyélnének.

3. Mert a magános elzárás az ártatlan gyanusra nézve,

[1] Diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest; nemo dignitati perditae parcit. Impunitatis genus est jam non habere poenae locum. Senec. de clementia.

kit magányában lelkiösmerete s ártatlanságán alapult reménye biztat, kisebb szenvedés, mint ha közös munkára kényszerittetnék, s habár szó nélkül is, társalkodnék azokkal, kiket megvet; a rövidebb időre elzárt gonosztévőnek pedig talán kínosabb s azért jobbulására nézve hasznosabb.

4. Mert a gyanust, minekelőtte pöre bevégződött, társaságban veszedelem nélkül hagyni nem lehet, mert jelek vagy egyes szavak által is oly közlések történhetnek, melyek az igazság kiszolgáltatásának gátakat állithatnának elébe. A kisebb időre elzárt rabra pedig az auburni rendszer, mely leginkább a szokás hatalma által jobbít, csak kevés hatással lehet.

5. Mert a mi a raboknak e két nemét illeti, mind e hasznokat elérhetjük a nélkül, hogy a rendszer legkisebb káros következéseitől kellene félnünk, melyek, a mint emlitém, Amerikában mindjárt a magános elzárás megpróbálása után tapasztaltattak, de csak oly esetekben, hol a magános elzáratás munka nélkül vagy felette hosszú időre használtatott.

6. Végre mivel e két rendszer egyesitése által az épitési költségek tetemesen kisebbek, a mi nálunk, kiknek híres conservativ elveik sok esetben csak pénzhiányon alapulnak, bizonyára nem megvethető jobbitás. Minekutána t. i. a philadelphiai rendszer szerint egyes — az egészség fentartása végett 600—730 köblábnyi terjedésü — szobáknál egyéb nem szükséges, s alig képzelhetni házat, melyben némely változatok után ilyenek nem csináltattathatnának, ily módon most létező fogházunk, mely az auburnai rendszerhez egyáltalában alkalmatlan, haszonvehetővé válnék; — egy emelett elfelemelve azt s belsejét az emlitett nagyságu egyes szobákra osztva, bizonyos vagyok, hogy abban per alatt lévő rabjaink nagyrésze, — azok t. i. kik kezességre nem eresztetnek, s a kisebb időre itélt rabok 1—6 hónapig, — megférnének, s igy az általam a javallat folytában ajánlott 144 rabra épitendő dolgozóház szükségeinknek megfelelne, min e segédintézet nélkül kételkedem, nem is emlitve itt azon hasznot s könnyebbséget, mely abból háramlanék, hogy a per alatt lévő rabok a törvényszékek közelében tartatnának.

Jól ösmerem mindazon ellenvetéseket, melyek e terv ellen tétethetnek, s csupán azért, mert új s tudtommal sehol nincs még gyakorlatban, tétetni fognak. Tudom, hogy tökéletes poenitentiarius tömlöczöt régi épületből majdnem lehetetlen késziteni, s hogy bizonyára az, melyet régi börtönünkből készithetünk, távol leend a philadelphiai poenitentiaria tökélyétől; de a kérdés itt csak az, megfelel-e czéljának, remélhetjük-e hogy mostani körülményeinkben ennél tökéletesebbet készithetünk? Mire én az elsőre igenezve felelek, meg lévén arról győződve, hogy ha a szobák az emlitett nagyságra épittetnek, egyes udvarokra szükség nem leend, főkép oly rabok egészsége fentartására, kik csak legfeljebb hat hónapig tartatnak tömlöczben, s hogy a belső rend fentartására elég egy közfolyosón végig járó őr, ki az ajtókba beeresztett kis lyukas pléhen minden rabot szobájában láthat, a nélkül, hogy tőle láttatnék.

A másikra kételkedve felelek, nem igen bizván abban, hogy még e nemes megye rendei is, minden nagylelküségök mellett, miután már tetemes költségekkel egy poenitentiariát épittettek a nagyobb gonosztevők számára, egy új, bármily szép s tökéletes ilyetén vállalathoz fognának, ha az sokba kerülne.

Tervem e szerint tökéletlen, mit önként elismerek, de könnyen létesithető s azért lehetséges, — mi véleményem szerint hasonlókép egy neme a tökélynek. Helyes-e az, vagy helytelen, — a tettes vármegye fogja megitélni; csak azon egy kérést legyen szabad lelkes közönségének elibe terjesztenem, hogy ha valahogy pénzbeli csekély erőnk végett nem épithetnénk oly tömlöczöt, melyben minden rabjaink megférnének, inkább a hosszabb időre itéltek zárattassanak ki ezen intézetből, mint azok, kik egy első hibáért szenvedve, jobbulásra még reményt nyujtanak s igy e törvényes jótéteményre érdemesebbek.

Minekelőtte a tettes küldöttségnek azon épület tervét elébe terjeszteném, melyet hosszú megfontolás után legjobbnak találtam, s mely Vaucher Cremieux épitőmester által készült s Aubanel 1837-ben Genfben kiadott

munkájában található,[1] szükségesnek tartom némely közönséges elveket előre bocsájtani, melyekből a terv czélirányossága, a mint reménylem, legjobban kitünhetik.

Hogy egy fogház czélirányosságáról itélhessünk, szükséges kétféle tekintetet szemünk előtt tartanunk: a büntető társaságot, s a rabot, a ki büntettetik.

Az elsőre nézve a fogháznak czélja a társaságnak biztositása s törvényei sértőjének büntetése.

A másikra: hogy a rab testi egészsége, jóléte többet, mint a mire őt a törvények itélték, ne szenvedjen, hogy rossz társaságtól, s igy még nagyobb lelki megromlás veszélyétől megőriztessék, végre, hogy józan fenyiték s erkölcsi oktatások által, a mennyire lehet, az erény ösvényére vissza hozattassék.

A mennyivel többet érhetünk el az egyes czélokból egy tömlöczi rendszer által, a mennyivel inkább egyesithetjük a társaság biztositását a rab testi s lelki jólétével, annyival tökéletesebb az, annyival inkább érdemli pártolásunkat, — nem feledkezvén meg egyébiránt soha arról, hogy minden büntetésnél a főczél mindig a társaság marad, s hogy minden philanthropia csak addig érdemli e nevet, mig az érzemény, melylyel az egyes iránt viseltetünk, nem felejteti velünk kötelességeinket, melyekkel a társaságnak tartozunk. — Legyen a büntetés bármi szigorú, sőt vérengző, ha a vétkes azt mint rendesen kihirdetettet ismerheti, s ha az eset példás fenyitéket kiván: igazságos, mert a társaságnak joga vagyon mindenhez, mi fentartására szükséges, — de csak ehhez, s azért minden, mi e szükséget felülhaladja, minden, mi a rabnak szenvedéseket okoz a nélkül, hogy a társaságnak használna, kegyetlenség s nem egyéb.

Már a javallatba hozott poenitentiarius rendszer megfelel-e ezen kivánatoknak s mi eszközök által? Nézzük pontonkint.

1-ször. A mi a társaságot illeti, jelesen a biztosságot: a ki csak egyszer valamely poenitentiarius házat látott,

[1] *Mèmoire sur le systéme penitentiaire adressé à mr. le Ministre de l'Intérieur de France.* E munka ő méltósága, e megye főispáni helytartója által közöltetett velem, mindjárt a külföldről való hazajövetelem után.

vagy magát a tervet vigyázva átnézi, könnyen meggyőződhetik, hogy minden tömlöczök közt s bármily vastag falakból épittették is azokat eldődeink, s bármennyi zárat rakjunk kapuikra s rabjaikra bármily nehéz bilincseket, nincs egy sem, melyből a megszökés nehezebb, sőt majdnem lehetetlen volna, mint ezekből. Körülvéve magas kettős falától, szüntelen felvigyázat alatt elkülönözve, nappal hallgatás által társaitól, éjszaka magános szobájában, ruhája által szökevénynek ismerve, mihelyest börtönéből kilép: miként álmodhatnék szabadulásról itt a rab, s ha ilyetén terv támadna is képzetében, vajon nem valószinű-e, hogy az sikerülni nem fog.

Megengedjük azt, így szólnak erre a rendszer elleni, de a büntetésnek főczélja a példa, s ki ijedne meg e büntető házak előtt, — s megvallom, ha ezen ellenvetés áll, akkor nem tehetünk mást, mint lemondani tervünkről, mert a mint mondám, az első mindig a társaság, s csak a mennyire ennek jóléte engedi, lehetünk kegyesek a rabok iránt.

De tekintsük ezen ellenvetést közelebbről s kérdezdezzük, vajon mostani tömlöczeink e czélnak megfelelnek-e; vajon általok s azon lealázó pálczabüntetések által a vétkek száma kevesbedett-e? Vagy nem látunk-e naponkint több-több gonosztevőt törvényszékünk előtt? — Fájdalom, úgy van, — akármerre fordítsuk szemeinket, az ország akármely törvényhatóságánál kérdezkedjünk, mindenütt szomoru módon növekedik a rabok száma, s nem elég bizonyság-e ez legalább arra, hogy a mostan követett út czéliránytalan.

Ne titkoljuk el magunk előtt: a legközönségesebb vétkeknek fő oka nemzetünk szegényebb rendeinek szokásaiban s hogy úgy mondjam, characterében fekszik. Nálunk, hol a kézi munka oly keresett, hogy éptagú élelem nélkül csak önakaratjából maradhat, a legtöbb birtokelleni bántásnak oka nem a szegénység, hanem az úgynevezett betyárság: a tolvaj a legtöbbek előtt nem az, ki aláváló módon más birtokához nyúl; ő sokaknak bátor férfiú, ki az egész világ üldözéseit ügyessége által kikerüli vagy azoknak ellent áll; mintegy regényes nimbus veszi körül személyét, s ha csak-

ugyan szánás és részvétel nem követi is őt tömlöczébe, legalább bizonyára nem azon gyülölés, nem azon megvetés, melyekkel más nemzetek a tolvaj iránt viseltetnek. Vannak számtalanok e hazában, kiknél a zsiványság inkább valami bámulásra, mint utálásra méltó, s kik a szegény legényt elárulni nagyobb hívtelenségnek tartanák talán, mint azon társaságot, melynek polgárai.

Míg ez így marad, míg a közvélemény a törvényt nem segíti, mig a kóborlás mindenütt tanyát talál, hol tettét elmesélve csak csudálókra akad: e valóban rémitően növekedő baj jobbulni nem fog, s bármi nevetségesnek látszassék is, nálunk első kötelessége büntető törvényeinknek a gonosztevőket depopularisálni.

Jól tudom, hogy erre a leghathatósabb, talán az egyetlen valódi mód a nevelés, de meg vagyok győződve egyszersmind arról is, hogy a büntetés módja a czél elérésére ha nem is oly hatalmas, legalább bizonyára nem haszontalan eszközzé válhatik. — Szükséges tehát, hogy mivel e közrészvétel leginkább merészségben s egy vad erő kifejtésében gyökeredzik, a büntetés épen olyan legyen, mely e tulajdonokkal egyenesen ellenkezik. — A pálczáztatás, mely alatt a szenvedő kínjait eltitkolva, mintegy uj erőt fejthet ki s a csudálkozásnak uj tárgyává válhatik, ezért véleményem szerint bizonyára a legalkalmatlanabb büntetési mód; a koplalás, asszonyi munka, leberetvált bajusz, tömlöczi öltözet, azaz, egyszóval, a poenitentiarius rendszer véleményem szerint hazánkban ezerte nagyobb visszaijesztő erővel birand, mint bármely kegyetlen tömlöczünk.

A mi 2-szor a poenitentiarius rendszernek befolyását a rabokra nézve illeti, elég arra emlékeztetni, mit a halandóság változásáról az amerikai tömlöczökről feljebb említettem, s elég e tekintetes küldöttség minden egyes tagjának személyes tapasztalására hivatkoznom, melyet mostani tömlöczeinkben tartott rabjaink megromlásáról maga szerezhetett, hogy ez ujabb rendszer tökélyeiről meggyőződjünk; s ezért, elmellőzve minden bővebb fejtegetést, csak azon módokról szándékozom még szólani, melyek által az újabb rendezetű tömlöczökben e kivánt resultatumokhoz érünk.

Való ugyan, nincs semmi az ember testi jólétére nézve károsabb, mint a vétek, s ennyiben minden, a mi a tömlöczökben az erkölcsiség fentartására s növekedésére történik, egyszersmind nagyrészint növeli a rabok testi jólétét is. — Nagyobb világosság végett egyébiránt kétfelé oszthatjuk a poenitentiaria rendszabályait: olyanokra, melyek a rab testi jólétét érdeklik, s olyanokra, melyek által közelebbről vagy lelki nagyobb megromlásának gátoltatása, vagy erényességének neveltetése czéloztatik.

Az elsőhöz tartoznak mindazon rendszabályok, melyek a tisztaságot, a tömlöcz szellőztetését, a rabok étkeinek mennyiségét s minémüségét, s végre a betegek részére elkészitendő különös betegházi osztályt illetik.

A mi 1-ször a tisztaságot illeti, magyarázat nélkül átláthatja mindenki, mennyire szükséges az oly intézetben, hol már maga az elzárás a testet betegségre hajlandóbbá s több embernek együttléte minden betegséget könnyen ragálylyá teszen; csak azt kivánom emliteni itt, hogy való tisztaság a szükséges vizmennyiség nélkül lehetetlen, s hogy azért bármely költségesnek látszanék, szükséges minden emeletet szivárványok által a kivánt vizmennyiséggel ellátni.

De minden tisztaság nem elég a rabok egészsége fentartására ha

2-szor: a szobák s főkép a dolgozó termek nem épittetnek oly módon, hogy bennök a levegő ablakok felnyitása, vagy, ha az elegendő nem volna, különös ventilátorok által megújittathassék;

3-szor, a mi a rabok élelmi tartását illeti, két túlság vagyon, melyet egyformán szükséges kerülni: az, hogy az étkek felette jók ne legyenek s nem olyanok, hogy vagy mennyiségök vagy minémüségök által a rabok egészségi állapotjára káros befolyással lehessenek; — az első balgatagság, mert közönségesen a mivelődés legalantabb fokán álló emberekkel lévén dolga a büntető törvénykezésnek, könnyen történhetnék, hogy magok ezen jobb étkek a vétkeknek inditó okául szolgálhatnának, — a másik kegyetlenség pedig annyival nagyobb, menynyivel bizonytalanabbak következései.

Rendszabályul e részben csak az adathatik, hogy a

rabok tartása soha ne legyen jobb annál, melyet a legszegényebb napszámos munkájával kereshet, ennek alkalmazása egyébiránt egészen az igazgatóság belátására bizatván.

Az amerikai tömlöczök nagyobb részében a raboknak élelemmel való ellátása, úgy mint munkájok, egyes vállalókra bizatik, kik az igazgatóság által meghatározott élelemnemeket kiszabott áron elkészitik, s helyébe vagy pénzt vagy a munkának egy részét veszik az igazgatóságtól. S meggondolva, mennyivel alkalmatosabb egyes ember ilynemü foglalatosságokra, mint például főzés, ruházat, melegités stb. mint egy törvényhatóság, s mennyire szükséges, hogy az, kire e tárgyak bizatnak, a legszorosabb felvigyázat alatt legyen, nem javalhatok a tek. küldöttségnek jobbat, mint e mód követését; azon óvással mindazáltal, hogy

a) A vállaló s a rabok közti viszonyokra a legnagyobb felvigyázat legyen, s az elsőbbnek a belső rendszerre nézve a legkisebb befolyás se engedtessék.

b) Hogy a rabok tartásának kibérlésével, Bentham terve szerint, életbiztositás köttessék össze a rabok számára, úgy t. i., hogy középhalandóságnak véve p. o. 100-tól 10-et vagy 5-öt évenkint, a kibérlő minden e számon felül meghalt rabért bizonyos summát kényteleníttessék fizetni; mi által a kibérlő haszna a rabok jótartásával öszveköttetvén, mintegy biztosítva lehetne az igazgatóság arról, hogy azok sem felette jól, sem kényelmesen tartatni nem fognak, mert ez a kibérlő hasznával össze nem férne; sem oly valamit szenvedni nem lesznek kénytelenek, a mi életökre káros következést szülhetne.

4-szer. A beteg osztálynak minden esetre két alosztályból kell állania, hogy ragályos betegség esetére az ily betegségekben szenvedők minden más betegektől elkülönöztethessenek.

Azon rendszabályok közül, melyek a rab erkölcsi állapotjára hatók, magány és hallgatás a leghatalmasabbak, oly annyira, hogy nélkülök jó tömlöczi-rendszer nem is képzelhető; bár nem is osztozkodhatom azon sanguinicus reményekben, melyekkel sokan e két rendszabályból minden rab biztos megjobbulását jósolják,

véleményem szerint semmi nem szükségesebb tömlöczben, mint ezen elkülönözés (magány és hallgatás csak ehhez vezetnek), mely nélkül tömlöcz csak vétek oskolájává válik, — semmi nem czélirányosabb, mint ezen rendszabályok, melyek által a tömlöcz, bár egyébiránt százszorta kevesebb anyagi szenvedéssel összekötött büntetés, mint egykor, mégis morális szenvedései által több visszaijesztő erővel bir; — de egyszersmind, véleményem szerint, semmi nem kevesebbet jobbító.

Mert a mint Apert mondja: »Az ember szabadságra született, soha sem felejheti ez isteni jogát, s a gondolat, hogy fogva van, ellenszegülésre birja mindaz ellen, mit felvigyázói tőle kivánhatnak, s nincs talán ember, ki büntetés által belsőkép megjobbult volna«.

A mi e belső megjobbulást illeti, nem mellőzhetem el az általam ajánlott auburni rendszernek egyik fő hiányát, s az a testi büntetéseknek szüksége, melyet, meggondolva, hogy e tömlöczök alapja hallgatás és szakadatlan munka, mindenki könnyen átláthat, s mely annyira elösmert, hogy még a szabad Amerika törvényhozása is a tömlöczi felvigyázóknak e büntetés mérséklett használatára jogot adott. Hogy mi, kiknek köznépe, fájdalom, e büntetéshez szokott, ezt el nem kerülhetjük — világos; azonban ha meggondoljuk, hogy e büntetés csak a legátalkodottabbak ellen használtatik, miután t. i. magános elzáratás, később sötét szobában ágy nélkül, végre böjtöléssel, nem használtak; hogy e tömlöcz maga csak a legnagyobb gonosztevőket zárandja magába (a kisebbekre, mint javallám, a pensilvániai rendszer alkalmaztatván) s hogy azonfelül büntető jegyzékek, s a legnagyobb ütésmennyiségnek meghatározása által a rabok egészségéről gondoskodva leend, úgy tartom, e fájdalmas szükség legalább addig ok nem lehet az általam ajánlott rendszer ellen, mig hazánkban a pálcza-büntetés, mint a leggyengébb, a legkisebb vétek s kicsapongások fenyitékeül használtatni fog, mi hogy mennyivel előbb megszünhessék, bizonyára senki sem óhajtja inkább, mint én.

Magány s hallgatás, a mint mondám, csak őrző s nem jobbitó eszközök; fájdalom elkeserit, 's csak az jobbithat, mi által boldogok vagyunk. S így a tömlöcz-

ben a rabnak fő vigasztalása a munka, az, mi jobbulásának talpköve lehet. Kisebb vagy nagyobb mértékben való ez, de való mindig, mert habár az auburni rendszerben a munka kényszerített, bizonyos, hogy az azért vigasztalás marad, s hogy a munka nélkül való elzárás minden auburni tömlöczben is büntetésnek nézetik.

Ha nagy a haszon, mely e munkából a társaságra háramol, mely egykor nehéz teherként hordozva rabjainak tartását, most már Amerika némely tartományában ezt jövedelmei közé számitja, mindenütt pedig, valahol csak e rendszer behozatott, költségeit tetemesen kevesedni tapasztalta: ezerte nagyobb bizonyára az, mely általa a szegény rabra elárad. A munka az, melyben iparkodásai czélt találnak, melyben reményeinek egy mező nyilik. A szabad akarat oly gazdag forrása a megelégedésnek s általa a jónak, hogy törvényhozó azt soha tekintet nélkül nem hagyhatja; bármit tegyen egyébiránt, bármily keskeny körökbe szoritsa rabját rendszabályaival, természete győzedelmesen ellentáll, — s mert már mindig valaminek kell lenni, hol az ember rablánczok közt is szabad lehessen, a keskeny körben egy nemét a szabadságnak fogja alkotni magának; azért a törvényhozó nem tehet jobbat, mintha e lelkierőnek maga kijeleli mezejét, melyen hasznossá válhassék. E mező a munka. Nem mintha szabad akaratjában állana dolgozni vagy nem dolgozni, hanem mert szabad többet dolgozni mint mások, mert iparkodása által tömlöczi szerzeményét nevelheti, sőt még rabsága ideje alatt is jó magaviselete által egy magasabb osztályba emelkedhetik és sorsát jobbithatja, ez vigasztalja lelkét.

Teljes meggyőződésem, hogy munka nélkül minden magány s hallgatás mellett is csak igen csekély volna a jobbulás reménye; de nincs semmi, mi azt annyira nevelné, mint ennek következményei, az t. i. hogy ha a rabnak tömlöczöztetése idejében keresett bérének egy része általadatik, — s józanúl elintézett osztályozás.

Az amerikai tömlöczökben, kivévén a baltimoreit, azon elv szerint, hogy a rab a társaságnak minden munkájával tartozik, a szabadultnak bármely szorgos munka után nem támad joga egyébre, mint egy pár

dollárra, mely néki egy új ruházattal együtt azért adatik, hogy e segedelemmel születése helyére visszatérhessen. — Nekem a baltimori rendszer, mely szerint minden rab feladata elvégzése után maga hasznára dolgozik, jobbnak látszik, mert:

1-ször: Neveli annak buzgóságát, s ha a feladat úgy számittatott ki, hogy általa a társaság költsége fedve legyen (s mivel egyforma szorgalmat valamennyitől reményleni nem lehet, még valamivel több), a költségek megtéritését inkább biztosítja.

2-szor: Mivel a rabot szabaduláskor (mely reá nézve a legveszedelmesebb időszak) az első pillanatokban a szükségtől, mely annyi gonosz tettnek fő oka, megóvja, s

3-szor: Mert a rab setét börtönébe egy remény sugárt eresztve, annak erkölcsiségét neveli; s mert habár a gonosztól vissza nem tart semmi inkább, mint félelem, nincs ellenben semmi, mi az erkölcsiséget inkább nevelné, mint a remény.

Azonban, ha Amerikában e kérdés még elhatározva nincs, ha sokan találtatnak ott, kik a baltimori rendszert mint károst mellőzik, Európa viszonyai mások. A munkások sokasága s az ebből eredett munkátlanság, az alsóbb néposztályok nagyobb demoralisatiója, a felsőbbeknek kevesebb vallásossága s emberszeretete mindannyi okok, melyek a rabnak szabadulásakor adandó segitséget szükségessé teszik, oly annyira, hogy eziránt senki nem is kételkedik s mindenki csak a mennyiség iránt vitatkozik.

Nagyobb a kérdés, vajon hasznos-e a rendszer fentartására nézve, ha a rabnak, mig fogsága tart, szerzeményének egy része kezébe adatik; — én úgy tartom hogy nem — mert szorosan eltiltván minden hevitő itallal való élést, eltiltván a pipázást (mit én tömlöczünkben egy rendszabálynak tartok) vajon mire használhatja szerzeményeinek egy részét a rab? Szükségeiről gondoskodik a társaság, gyönyörüségeket nem enged büntetése. Gyümölcsöt vagy kenyeret fog venni magának (igy szól Aubanel, ki e rendszert leginkább pártolja), de vajon nem csemegévé válik-e a kenyér is, ha nem szükséges, s ha az, nem tartozik-e a társaság ezzel ellátni rabját, ha a munkára tehetetlen s igy

minden szerzemény nélkül volna is; s vajon nem érhetné-e el azon moralis hasznokat melyek abból erednek, ha rabsága alatt a rab családjának segédet küldve, vele öszszeköttetésben marad, úgy is, ha az igazgatóság a rab nevében maga rendelkezik ezekről, a nélkül, hogy néki kezébe csak egy fillér is adatnék. — Elég rosszat szül a világon a vagyonbeli különbség, s úgy tartom rosszul érti feladását, ki vele jobbitó házakba irigységet, gyülölést s mindama rossz indúlatokat behozza, melyek e különbségnek szüntelen követői.

Azonban, ha veszélyes a kiszabadultat mint koldust visszataszitani az életbe, bizonyosan nem veszély nélküli reá nézve a kiszabadulás pillanata akkor sem, ha szerzeményrésze nagyobb sommára nevekedvén, egyszerre kezébe adatik, s alig tehetni fel, hogy az, ki évekig rabságban tartatva, most egyszerre visszanyeré egész szabadságát, s vele együtt most talán először életében annyi pénzt, mely által az élet oly veszedelmes gyönyöreit egy ideig szabadon éldelheti, szabadságával józanon élni, vagy jövő jólétének jelen gyönyöreit feláldozni tudná! — Ezért véleményem szerint (ott, hol a kiszabadult rabok pártolására s felvigyázására különös társaságok nem léteznek) a legjobb még az, ha a rabnak (mi Genfben s egy idő óta már Francziaországban is történik,) szerzett pénze, csak minekutána már születése helyére ért, adatik által; sőt még ott sem egyszerre, hanem hónaponkint kisebb részekben, mi által a szabadúlt még egy ideig felvigyázat alatt marad, mely reá nézve annyival hasznosabb, mert nem oly lealázó, mint más, például Francziaországban szokásban lévő politziai felvigyázat.

Sokkal nehezebb kérdés az, vajon a raboknak különböző osztályokra való elosztása hasznos-e vagy nem?

Bentham zavart, betegesztünek tekintve a gonosztevőt, kinek jobbitása még mindig reménylhető, s általlátva azt, hogy minden jobbitás csak szabadságból eredhet, a raboknak elosztását javallva, belőlük mintegy kis társaságokat akar alakítani, melyekben egymás közti vetélkedés által, a mint hiszi, végre becsületérzés, iparkodás s egy szóval társasági erények fognak támadni, melyek nélkül jó senki sem lehet, s melyeket

a magános elzáratás, — főkép ha sokáig tart, — egészen elől. — Mivel azonban a bíró csak tetteket itélhet, ezek pedig a belső megromlottságnak mértékeűl soha nem szolgálhatnak s így, ha az elosztás tettek szerint történnék, czéliránytalanná, — ha pedig a bíró vagy felvigyázók belső meggyőződése szerint, a legnagyobb, legigazságtalanabb önkénynyé válnék, — az osztályozás birói itélet által egyátalában nem javalható annyival inkább:

minthogy czélirányos classificato, mely a rabokra nézve, ha azok társalkodhatnak, káros következéseket nem szülne, tömlöczökben majdnem épen oly lehetetlen, mint bolondházakban. — Nincs vétek oly különböző, melynek mással érintései nem volnának, s minden társaságban engedményeket tesz az egyes a többségnek, mely itt, hol az a vétek iránt való engedékenység, csak káros lehet. — Ha pedig társalkodás nem engedtetik, minden ilyetén, csak vétek szerinti elosztás — haszontalan.

S ezen okoknál fogva magam is minden tömlöcz osztályozásnak ellenére valék, mindaddig, mig a genfi fogház rendszerének megvizsgálása meggyőződésemet változtatá.

A genfi tömlöcz két fő osztályból áll, egyike a gonosztevők, másika az úgynevezett correctionális rabok büntetésének rendeltetvén; ezen fő osztályok mindegyike ismét két alosztálylyá választatik, melyek a rosszabb s a már jobbuló gonosztevők, s hasonlókép a rosszabb s jobbuló correctionálisok osztályainak neveztetnek. — A rab elzáratásakor az itélet határozza meg azon fő osztályt, melybe lépnie kell, a törvény némely bünökre nehezebb, némelyekre könnyebb tömlöczi büntetést szabván, úgy mindazonáltal, hogy első idejét mindig osztályának szigorúabb szakaszában töltse; későbbi helye csak a tömlöczi igazgatóságtól vagy inkább önmagaviseletétől függ, mely által a szigorúbb gonosztevők osztályából fokonként a jobbuló correctionálisokéba emelkedhetik, vagy ebből amabba kerülhet, miként azt érdemei hozzák magukkal. — Az osztályok, mint magától értetik, a rabok élelmére s tartásuk szigoruságára nézve különbözők, s azért az igazgatóságnak

adott általtételi jog jutalmúl is, fenyitékül is szolgálhat, mi annyival jobb, mennyivel szükségesebbek ily inditó okok oly intézetben, hol, mihelyest a reményt egészen kizárjuk, hatalmunkat elvesztjük. — Jól tudom, vannak sokan, kik ez osztályozást s főkép az igazgatóságnak engedett általtételi jogot rosszalják, s részemről magam is meg vagyok győződve, hogy a raboknak a tömlöczben mutatott megjobbulásában sokat bizni nem lehet, s hogy rablánczok közt többnyire tettetés a jóság, melyre a rabot csak anyagi jólétenek növelése buzditja: de vajon e tettetés oly nagy szerencsétlenség-e? Vagy nem kellene-e inkább örülnünk oly intézetnek, mely arra birja az embereket, hogy magukat jóknak tetessék? Ezek azon rendszabályok, melyektől, úgy az auburni, mint a philadelphiai rendszer szerint, minden siker váratik.

Hogy azonban ezek pontosan teljesittessenek s a tömlöczökben azon rendesség létezzék, melyen minden jobbulás reménye alapúl, kettő szükséges: jól alkotott igazgatás és czélirányos épület.

Már a mi az elsőt illeti, valamint minden politikus intézetnek sikere leginkább igazgatásától függ, úgy nem várhatni semmi jót tömlöczi jobbitásainktól sem, ha a kormányzó személyek gondos választása s a közvéleménynek szüntelen ébersége által nem gondoskodunk mindenekelőtt arról, hogy e rendszer fentartása csak olyanokra bizassék, kik tudomány s jóakarat által annak vitelére érdemesek és képesek. Azonban mivel minden újitás között nincs veszedelmesebb, mint a formák megújitása, s mivel országba új elvek csak akkor hozathatnak be desorganisatio nélkül, ha erre régi s már mindenki által ismert eszközök használtatnak: véleményem szerint a legjobb administratió bizonyára az leend, mely az új rendszerhez alkalmazva, vármegyei formáinktól, a mennyire lehet, keveset távozand, s így inkább jobbitás, mint valami új lészen a közönség előtt; bármint változzanak az institutiók, szükség, hogy mint a gyermek, ha évek mulva férfivá nőtt, s mindenkihez hasonlóbb mint ahhoz, ki egykor volt, nevét ne változtassa, mert elvesztené barátjait.

Nevezzen ki a közgyülés egy, különösen a tömlöczök kormányára s felügyelésére rendelt küldöttséget.

Nevezzen ki ez egy fő-, s két alfogházkormányzót — nehogy e választásokban politikai sympathiák vagy népszerüség oly férfiakat rendeljenek e hivatalra, kik arra kevésbé alkalmatosak, mi közválasztásnál könnyen történhetnék.

Függjön minden kulcsár s őr kinevezése egyenesen attól, ki az egészért számolni tartozik, azaz a főkormányzótól. S ha, a mint reménylhetni, a küldöttség, melynek a főkormányzó számolni tartozik, kötelességének megfelel, s a közgyülés megértve magas állását, mint szüntelen segéd s felvigyázó áll küldöttsége mellett, majdnem biztosan előre mondhatjuk tömlöczi rendszerünk fentartását.

E rendszert megvizsgálva, általláthatja mindenki, hogy az a most létezőtől anyagilag csak igen keveset különbözik. A felvigyázó alispán helyébe egy főkormányzó lép, a várnagy kötelességeit alkormányzók teljesitik, s meglehet, ugyanazon őrök s tömlöcztartók segedelmével; csak egy új elem jön az egészbe, a nyilvánosság, ezen nagy őrangyala municipális alkotmányunknak, melynek hibája talán az, hogy mint a nap, mindennek árnyékoldalát kitünteti, de mely, mint ez, formáját s szépségét is előnkbe állitja. — Adjuk a tömlöczigazgatóságot tárgyazó dolognak a lehető legnagyobb nyilvánosságot, s meg lehetünk győződve, hogy annak hibái — ha néha valahogy ilyenek támadnának, hamar el fognak tünni, mert mint egy nagy lelkiösmeret áll akkor az egész közönség tisztviselője mellett, s ritka az, ki ezer szavának ellent merne állani.[1]

A mint föntebb emlitém, minden poenitentiárius rendszer második szüksége egy czélszerü épület; s nem lévén szándékom itt (hol e folyóirat czéljához képest csak elveket fejtegetek) bővebben a tárgy practikus oldalába belé ereszkednem, csak azon tervre kivánom figyelmeztetni a közönséget, melyet Vaucher-Cremieux

[1] A ki tömlöczök belső rendtartásáról bővebb felvilágositást kiván, olvassa Beaumont s Tocqueville munkájának második kötetében 171. lap, a connecticuti tömlöcz rendszabályait.

épitőmester M. C. Aubanel munkájában közlött[1] s melyet ő, mint a genfi fogház igazgatója, legtökéletesebb gyanánt ajánl. — Elég legyen itt emlékeztetnem arra, hogy poenitentiárius tömlöcz soha czéljának meg nem felelhet, hacsak különösen e végett nem épittetett, s ha elrendelésében nem követtettek Bentham Panopticumának alapelvei.

Csak a legszorosabb, legszüntelenebb felvigyázat az, mi által a tömlöczi rendszer fennállhat, s nem képzelhetek épületet, melyben e czél úgy elérethetnék, mint a csillag vagy sugárformáju panopticum által. Ha t. i. a tömlöcz középpontjában lakó kormányzó mind a rabokat, mind felvigyázó őreiket, minden pillanatban láthatja, ha egy tekintettel átnézheti az egyes dolgozótermeket s folyosókat, melyek, mint e középpontból eredett sugárok, lakását körülfogják, bizonyosak lehetünk arról, hogy a rend csak igen ritkán fog megtöretni. Mint egy mindentlátó lény áll intézete közepében a felvigyázó, s bár mindenütt jelen nem lehet, e felvigyázat minden pillanatbani lehetősége őr s rabra úgy hat, mintha valóban szakadatlanul tartana. A rab biztos lehet, hogy őre hatalmával visszaélni nem fog, az őr örökké le van kötve kötelességéhez, mert nem tudja, nem kémleli-e őt a kormányzó épen e pillanatban.

* * *

Előadtam, habár rövideden, mindazon elveket, melyeken minden poenitentiárius rendszer alapul, s melyeket követve a büntető társaság mindazt teszi, a mi a rab anyagi s morális épségének fentartására egyedül tőle függ; de csalatkozik, ki azt véli, hogy mindezek mellett is czélját — a mennyire ez morális megjavulás vala — elérheti. Nem magányos elzárás, nem munka, nem hallgatás eszközölhetik ezt; a társaság büntethet, vissza ijeszthet a rossztól, meggátolhatja a gonoszok egymás közti megromlását, de csak egy jobbíthat

[1] Czimje e munkának: *Mémoire sur le systhème pénitentiaire adressé en Janvier 1837 á M. le Ministre de l' Intérieur de France. Genève* 1838.

igazán s örökre: a hit. Minden, mi a tömlöczök javitása körül történt, csak vallásosság következménye vala, csak ez vezeté mindazon emberszerető férfit, kiknek neveiket áldva említjük, e sötét börtönökbe, csak általa örülünk mindazon szép következményeknek, melyeket a tömlöcz javitásából eddig tapasztaltunk; csak általa várhatjuk azt, hogy ezen újitást, melynek látásán keblünk feldobog, hazánkban is áldhatni fogjuk. Nem vak eset szüleménye az, hogy a poenitentiária csak ott létez sikerrel, hol a vallásosság legbuzgóbb: Amerikában, Genfben s Anglia egy részében, mig Francziaország — bár annyira kedvelője minden újitásnak, még e részben oly keveset tett.

Nem azon hideg formákból álló vallásosságot értem, mely szavakkal megelégszik, s ha a rabok számára kápolnát épittet, melybe rabokon kivűl senki nem jár, s lelkipásztort fizet, kit mindenki lenéz: azt gondolja, hogy kötelességének eleget tett. Hogy a vallásosság áldást árasszon el, szükség, hogy emberszerető tettekre buzdítson, hogy a kiengesztelt társaságot megbocsátani tanitsa, s az egyest könyörületességre azok iránt, kiknél jobb talán, de bizonyára boldogabb is. Csak ha ez történik, csak ha a büntető társaság mellett egy másik áll, mely a sülyedett szerencsétlent magához felemelni igyekszik, csak ha a rendes tömlöczi kormányt egyes polgárok segítik, részint a lelkipásztort felváltva, vigasztalással közelitve a rabokhoz, részint oktatva őket, vagy kiszabadulásuk után jövő jólétükről gondoskodva: csak akkor remélhetni mind ezen institutiók sikerét. Addig bármikép iparkodjék lelkipásztor s tanitó, bármily jól rendeltessék el a vasárnapi iskola, bármennyi szentirás osztassék ki a rabok között, hihetőkép hasztalan fáradtunk. Csak, ki jó emberekkel társalkodva, magán érzé a felebaráti szeretet áldásait, csak az fog igazán ragaszkodni vallásához, mely ez erényeket tanitja.

Nagy a kor, melyben élünk, s alig van kebel annyira hideg vagy elszigetelt, ki e sebesen haladó kifejlődést tekintve, nem szorulna vagy emelkednék, miként vagy a reményein túlhaladt vagy azokhoz közelgő időt tekinti! De nagysága nem az, hogy a gőz hatalmát feltalálta s vasútjait épitve, minden távol-

ságot eltüntetett s a földet mintegy kisebbé varázsolá, hogy rajta önmagát nagyobbnak érezhesse; nem hidjai, csatornái s fenséges épitményei, — mert így nagyot tettek a régiek is, s bár zsarnokhatalom épité, csudálva állunk Egyiptom pyramisai előtt: — korunknak nagysága az, hogy emberszerető; korunknak dicsősége, hogy az emberi nem vele született nemességét elismeré; hogy a rabszolgakereskedést megszünteté; a spanyol autodaféнek lángjait eloltá; hogy a rabok sorsát meggondolva, a kínzást büntetéssé változtatá.

Sietve halad e haza is a század szellemével; mindünnen vasútak méretnek, a Duna sikját gőzösök szántják fel, mindünnen iskolák s intézetek támadnak; hát a tömlöczjobbitásra nézve nem volna szabad semmit reménylenünk? Csak az anyagi jólét megszerzése után fáradozñék e nagy nemzeti erő s nem volna egy szó, mely arra intene, hogy van valami, mi fényes reményeinknél elébb jár: kötelességünk, kötelességünk azok iránt, kik ellenünk vétkeztek, kik a honi törvényt megszegék, de nem szüntek meg azért embertársaink lenni; kik véghetetlen keserveket szenvednek, s kiken segítenünk kell, mert segítenünk lehet; s mert embertársaink iránt minden szoros kötelesség, a mi nem lehetetlen.

SZEGÉNYSÉG IRLANDBAN.

Mióta a mozgalom nagy férfia, O'Connel, az angol parlamentben fellépve, ez ó falak körében, hol a pápista-gyülölés s alkotmányosan gyakorlott zsarnokság szavai végre elveszték varázs-hatalmokat, a rokon angol nemzet előtt népének sorsát fölfedé; mióta lángoló szavakban festé azon állapotot, melyre vallási elnyomás és egy mostoha kormány százados önkénye hozhaták nemzetét; mióta cselekedve lép fel ő, a fenséges koldús, évről-évre igazságot kérve honának; mióta a büszke angol nép előtt ő, az egyes, fenyegetődzve léphete fel, s szavára, mint távol mennydörgés, milliónyi ajkakról ugyanazon szó visszhangozék az irlandi canalis túlpartjáról: Erin zöld szigete a hatalmas szavára mintegy a tenger mélyéből felmerülve, egész Európa figyelmét magára vonta. — Csudálva látta századunk Anglia harczait, melyekben e világ óriás zsarnoka egy szabad nemzet állhatatossága előtt porba dőlt; vágyteli tekintettel néztek a népek a tengerek királynéjára, reménynyel a nemzetre, hol szabadság s törvény századok óta frigyben él, s földrészünknek egyik éjszakiabb országát kertté, annyi nemzedékből álló lakóit egy nagy néppé alkoták: de Irland felszólalt s a nimbus eloszlott. — Nem a szabad nép, mely nemünk jogait mint egy köz palladiumot megtartá annyi harczok közt; nem a hatalmas,

melynek milliónyi karjait együtt éldelt szabadság erősíti s egyesíti köz védelemre; nem a gazdag, melynek hajói földtekénk minden tengerét eltölték, éldeletet hozva s cserélve, minden partokon virágzó gyarmatokat alapítva, birodalmakat hódítva: most a zsarnok lép elénkbe, ki egy nemzetet hét századig elnyomva, miután nemzetiség, vallás s velök minden egyéb ürügy használtatott, remegni kezd szolgája előtt; most látjuk ez oly nagynak vélt erő belső gyengeségeit; most hozzánk hatottak a koldús sóhajtati, kinek inségét annyi fény s arany csak évről-évre nevelék; egy szóval, láttuk Irlandot, s szivünk csak szánakozást érez régi tisztelete helyett.

Mert ki maradhatna érzéketlen ennyi fájdalom előtt? Ki láthatná e népet, mely az utast, mihelyt hajójából e szenvedések honába kilépett, mint egy nagy koldúscsapat, körülfogá, s mely őt rimánkodva kiséri fel a giants causevayig, hol a sziget végsziklái emelkednek az atlanticum felett éjszak felől, le a kilarneyi tavakig, hol a sziget déli részén a természet oly nyájas köntöst ölte magára, — mindenütt egyenlően szenvedve, mindenütt rongyokban, mindenütt éhség s betegség nyomát hordva halvány arczain; ki utazhatnék végig e tartományon a nélkül, hogy látva zöld téreit, melyek vidám szinekkel a smaragdsziget nevét szerzék neki, s látva a nyájas völgyeket, s ékesen emelkedő hegylánczokat, s annyi tavat, a Shanpon folyóját, — melyhez Angliában hasonló nincsen, — s a nagy atlanticumot, mely véghetlen vízrónájával e földet körülfogá, s látva a nyomorult kunyhókat a természet nyájas csudái között, s a kőkeritések közé szoritott kis szántóföldeket, melyek rossz mivelésért silány terméssel fizetnek gazdájoknak, látva egy szóval, mi szépnek teremté Isten e földet s mi nyomorúltak lehetnek azok, kik rajta laknak, — el ne szomorodnék!

Anglia szegényei közmondássá váltak. Azok, kik az alkotmány régi honában csak hibákat kivánnak találni, s szorgosan felkeresve minden sebjeit, félszázad óta végromladással fenyegetik a hatalmas szigetet, annyit s annyiszor említik e szegényeket, hogy bizonyára, ha akarnánk sem feledkezhetnénk meg róluk, épen

oly kevéssé, mint magok az angolok, kik, noha a szegényi törvény által a taxa, mely 1834-ben 7.511,219 font sterlinget tett, 1836-ban már 5.713,272 fontra szállott le, még maiglan elég súlyosan emlékeztetnek ez ősi bajokra. — De csalatkozik, ki azért e két hazát a szegények állapotjára nézve csak legtávolabbról összehasonlítaná; s egy tekintet, az irlandi canalis két partjaira vetve, elég, hogy e csalódásról azonnal meggyőződjék.

Anglia a közjólét képét mutatja az idegennek. A farmer kevés acrenyi szántóföldjétől, melynek zöld keritése között magas kalászokban hullámzanak az érő vetések, a lord parkjáig, melynek tölgyeit fejsze nem éri; a kis cottagetől, melynek fényes ablakai nagy hársak lombjai közűl csillognak a vándor elébe, a magas palotáig, — mindenünnen kényelem s jólét mutatkozik. Az utakon — milyenekről hazánkban nem álmodunk, s milyekre itt a North Wales legnéptelenebb grófságaiban is akadunk — kocsi kocsit ér, míg számtalan gőzölgő kémény, s mindenfelől a terjedelmes gyárépitmények az idegent bámulatra ragadják. — Itt-ott egy koldús, ki félve a vagrencei act szigoruságától, rejtődzve koldúl, vagy családjával munkát keresve utazik; néha az út mellett tömlöczhöz hasonló épitmények, melyekben az ujonnan alakult szegényuniók egyikét mutatja kalauzunk: ez minden, mit az elhiresztelt szegénységről Angliában látunk, s mi, engem legalább, azért lepett meg, mert kisebbnek találám, mint képzeltem.

Anglia gyárok országa s azért olyan, mely szegények nélkül nem lehet. Hol számtalan kéz oly productióval foglalatoskodik, mely vagy nem az ország határa között, vagy csak a divat által találja emésztőit, s hol így a munkások nagy számának keresete a naponként változó divattól, egy külföldi vásár megnyitásától vagy elzárásától, egy újonnan fellépett concurrenstől vagy talán egy messze földön alkotott vámtörvénytől függ: ott a munkások sorsa biztos nem lehet, ott ezereknek ideig-óráiglani szegénysége néha oly elkerülhetetlen, mint azon munkátlanság, melynek az következése, — ha újonnan feltalált erőmüvek s gyármódok ezernyi kezeket nem fosztanának is meg néha munkájoktól, mit főkép jelen századunkban annyiszor láttunk.

Az angol szegénység mintegy sine qua non feltétele gazdagságának, mindkettő egy köz kútfőből, a gyáriparból eredett, s ki a szegény-taxa nagy számát tekintve egyszersmind el nem feledi, hogy annak nagyobb része ideigleni szegények (temporary paupers) felsegitésére fordíttatik, azaz: azon napszámosok gyámolitására, kik ideig-óráig vagy épen semmi, vagy legalább magok s családjok fentartására eléggé jövedelmező munkát nem találhattak, s kik e körülmények megszünésével soraikból azonnal kilépnek s független munkásokká válnak: az bizonyára Anglia állapotját e részben sem fogja oly szerencsétlennek tartani, mint közönségesen hirdetik. — Terhes a szegény-taxa minden kétségen kívül, elosztásában néha igazságtalan s nyomasztó, de ha Anglia leginkább gyárainak köszönheti felsőbbségét, s e gyárak bámulatos kifejlődését azon szabadságnak, melylyel erőmüveket használt: vajon azok, kik VI. Eduárd 5. és 6-dik cap. 22. törvényének megszüntetése után a munkást azon biztosságtól, mely neki e törvény által adatott, hogy erőmüvek a szövetek készitésében használtatni nem fognak, megfosztták, s kik 1835-ben 22.500,000 ft st. gyapotszövetet,[1] s ugyanazon évben 34.000,000 ft. st. érő pamutportékát készitettek gyáraikban,[2] panaszolkodhatnak-e joggal e szegény-taxa ellen, mely nélkül kereskedői kifejlődésük lehetetlenné válnék?

Irland állapotja más. 8.000,000 népességének majdnem egy harmada[3] szegény, nem, mint Angliában, segítve a szegény-taxa által, ideigleni szükségben szenvedve, melyből munkásság vagy szerencsésebb viszonyok által csakhamar ki fog emeltetni, hanem szegény, nem segitve senkitől, nem várhatva semmit a jövendőtől nagyobb szenvedéseknél egyebet, nem látva más kimenetelt, mint éhen halást, vagy talán — ha sorsa boldogabb — jobb napokat ugyan, de távol honától egy más boldogabb éghajlat alatt, hol szive nem fog

[1] Mac Culloch.

[2] Mac Culloch.

[3] Az irlandi szegények állapotjáról vizsgálódó biztosok 3-dik jelentésökben, 1836-ban 2,600,000-t vesznek fel.

találni emlékeket, s hol boldogságára mindig egy haza hiányzik. — Kinek szive e föld nagyjainak örömein gyönyörködik, az itt is megelégedve járhat körül. Palotákat fog találni itt is s kiterjedt parkokat, fényesen öltözött cselédeket, egy szóval minden fényt s éldeletet, a mivel az angol aristokratia magát környékezni szokta. De a kunyhó szerény és boldogitóbb ékességeit, azon közjólétet, melyben egy nemzet osztozik, azon megelégedést, melylyel az utolsó angol farmer az első lordig, kis vagy nagy birtokára tekint, a mosolygó gyermekcsapatot, mely a vándort Angliában zajogva körülfogá, itt ne keresse senki. Egyesek éldelnek, egyesek birnak, egyesek boldogok itt: a nemzet koldúl.

De honnan e különbség? A két hon felett egy ég boltozik; Irland földe jó és termékeny, mint a britt szigeté; kikötői számosak; népe elmés és iparkodó; határa a nagy atlanticum. S mért hát ennyi különbség e két testvérsziget között? miért ott annyi jólét, itt annyi szenvedés — ottannyi miveltség, itt a középkor homálya? — Ha a lemani tón végig megyünk, meglepve hat ránk a különbség, melylyel két partja elénkbe áll; míg egy felől Genftől le Vevayig hosszú sorban kert-kert után, villák s kényelmes parasztházak, szőlőhegyek s szántóföldek szüntelen változásban, egy nagy virágozás és jólét képét mutatják előttünk: csudálkozunk, hogy a másikról kopár hegyeket találunk csak, az Alpok szomorú csendjét, s legfelebb itt-ott egy lakot, mely a természet csudáinál emelkedő lelkünket emberi nyomoruságainkra emlékezteti; — de itt legalább különböző birodalmak állnak előttünk, a parton külön nép lakik, különböző institutiókkal, s habár csudálva látjuk ezen institutiók nagy befolyását, nem kételkedünk rajta. — Anglia s Irland egy kormány alatt él. — Ez, mint amaz, képviselő alkotmánynyal bir; ez mint amaz, aristokratikus, Angliának 4 törvényszéke van, Irlandnak ugyanannyi, s hasonló név alatt biráskodó. Irland, mint Anglia, grófságokra oszlik, mind a két országban municipalis testületek találtatnak, mind a kettőben a socialis hatalmak első foka az egyház. Mind e két országban a törvények végrehajtása, a kormány rendeleteinek eszközlése, hasonló nevű s hatáskörű tiszt-

viselőkre bízatik. Sherifet, hadnagyot, kormányozót s békebirát találni minden irlandi, mint minden angol grófságban. Honnan hát e különbség?

Minden socialis problemák között, melyeket korunk megfejtett, vagy legalább megfejteni iparkodik, nincs talán egy, mely figyelmünket inkább érdemlené, mint ez, s talán nem leend érdektelen a magyar közönség előtt is, ha ezen ország állapotjáról, s azon okokról, melyek véleményem szerint annak kútfejei, röviden értekezendem. Úgy is, valamint azért tanuljuk a múlt kor történeteit, hogy belőlük jelen állapotunkra találjunk oktatásokat: úgy néha jó, határainknak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás. — Okaim s nézeteim helyességéről itéljen mindenki önmaga, az adatok pontosságáról, a mennyire emberileg lehet, jót állok, csak egy hiteles kútfőből, az irlandi szegények állapotáról vizsgálódó küldöttség jelentéseiből meritvén azokat, vagy egyesek munkáiból, de melyekre a közelismerés a hitelesség bélyegét reá nyomá.

I.

Ha egy nemzet állapotáról itélni kivánunk, főleg mi annak tömegét, azaz szegényebb osztályait illeti, mindenek előtt szükséges ösmernünk azon viszonyokat, melyek a földbirtokot szabályozzák. — Mert habár a földmivelés a közjólétnek nem egyedüli kútfeje is, s habár kereskedés és gyáripar nagyobb kincseket gyüjtve, több külső fényt árasztanak el néha országok felett: bizonyos marad, hogy a népre, az egyeseket tekintve, semmi nagyobb befolyást nem gyakorol, semmi több jólétet nem terjeszt, mint a földmivelés. — Emelkedjék egy nemzet bármi magasra gyárai által, központosítsa a világ kereskedését s tőkéit: a nép szegény maradhat azért; mint napszámos dolgozhatik gyáraiban, mint munkás hordhatja a partra a kereskedés kincseit, mint matróz fáradhat hajóin, de insége meg nem szűnt. — A gazdag, kinek tőkéi e csudákat alkoták, neki részt nem ád nyereségeiben, s míg egy előre

nem látott környülállás, mely e kincsaknákat egyszerre elrontá, a munkást azon csekély élelemtől, melynél egyéb neki úgy sem adatott, megfosztja: minden gyarapodás csak a gazdagnak s nem neki ád hasznokat, ki, bármennyire nevekedik azon industrialis ág, melyben dolgozik, néha számát látja nevekedni, többnyire munkáját, de csak ritkán a bért, melytől egész létele függ. — A földmivelés természete más; bármennyire tökélyesüljenek technikus készületeink, a földmivelésnél a legnagyobb capitalis mindig a munka fog maradni, s azért olyan valami az, mi a népé, s mit a gazdag használhat, de soha magáévá nem tehet; s valahol a földbirtokot intelligens kezek között elosztva, valahol e birtok mivelését virágozásban látjuk, ott boldog s gyarapodó népességet fogunk találni mindig. — Hol a földbirtok kevesek által monopolisáltatik, hol a munkát kereső nép általellenében csak egyes nagybirtokosok állanak, hol maga a nép a birtokból, vagy legalább annak használásából kizáratik: ott csak koldusokat, csak szerencsétlen pórt kereshetünk.

Ha ily nagy tekintetet érdemel a földbirtok elrendezése minden nemzetnél, mennyivel nagyobbat érdemel olyaknál, melyek egyenesen s majdnem kizárólag földmíveléssel foglalatoskodnak, s ilyen Irland. — Nézzük hát ez országnak viszonyait közelebbről. — Irland földmívelő ország; csak kevés gyára lévén, népessége nagyrészint gazdasági munkákkal foglalatoskodik. — Ily országban, ha külső kereskedése virágzó, a birtokos gazdag lehet; a napszámos, ki munkája után él, szükségkép szegény. — A mezei munka nem tart az egész éven át egyformán, s míg például aratás vagy kaszálás idején nagy számu munkásokat kiván, téli hónapokban csak keveset használ, s azért a napszámos, ha önálló, az esztendő egy részében a másiknak keresményéből kénytelen élni, s így nem takargathat; ha pedig szolga, béres, bizonyára urától annyival kisebb bért nyer, mennyivel többször munkátlan, s puszta élelemnél ritkán vagy talán soha tetemesen nagyobbat. — Ha még ily országokban gyárak nincsenek, melyek a munka iránt a földbirtokosokkal concurrentiába lépnének s azt emelnék, s ha a birtoktalan munkásról

(mint nálunk az urbér által) törvényesen gondoskodva nincs: bizonyos, hogy a munkabér végre lehető legalacsonyabb fokára nyomattatván, ily országokban egyes boldogok mellett egy elszegényedett kolduló népet fogunk találni.[1]

Ha ily országokban a birtok sok kezek között találtatik — legyen az örökös jog vagy csak haszonbirtok által, — hol a birtokosok között egy középosztály létezik, ott e napszámosok sorsa (főkép ha nem szerfelett számosak) türhető lehet, a birtokosok a munkára nézve concurrentiába lévén egymással és industrialis iparkodásaik által több kezet használván; — de hol a birtok csak kevés birtokosok közt osztatik fel, ott e concurrentia nem létezvén s a mezei gazdaság kevesebb iparral miveltetvén s azért kevesebb kézre szorulván, e munkások sorsa annyival szerencsétlenebb leend, mennyivel inkább nevekedik számok. Igy van Irlandban, mely Európa minden országai között talán az, melyben a földbirtok legkevesebb kezek között találtatik. Mik lettek légyen ez állapotnak okai, később fejtendem meg, most lássuk következéseit.

Az irlandi föld, a mint mondám, kevesek s nagyrészint angolok által birattatván, majdnem kizárólag haszonbérlők által miveltetik, s ha magát Angliát tekintjük, melyben a gazdaság századok óta olyannyira csak ilyes haszonbérlők által gyakoroltatik, hogy a farmer (haszonbérlő) név a nyelvben mezei gazdával egyértelmüvé vált, s ha tekintjük azon nagy befolyást, melyet két ország ily hosszú összeköttetése után az

[1] Magyarország eddigi állapotját, melyet mint gazdálkodót, s gyárokkal nem birót ellenvetésül hozhatna fel valaki, Irlanddal összvehasonlítani nem lehet; nemcsak mert népessége aránylag annyival csekélyebb, de mert urbéri viszonyai (főképen miként azok a haszonbirtok szabad eladása előtt léteztek), habár a mezei gazdaságnak gátakat szabtak s az industrialis kifejlődést talán hátráltatták, a földmivelő népességnek sorsát biztositották. — A paraszt telkek s mindazon megszorítások, melyek birásokkal összekötve valának, épen úgy gátolák a gondatlant birtoka elfecsérlésében, mint, fájdalom, a szorgalmast iparkodásaiban; s míg az irlandiak megfosztva a birtoktól, nagy részint szabadok maradtak úri kötelékektől, a magyar földmivelő urbéri telkeiben mintegy szegény-taxát bira, mely által élelme biztosittatott.

egyik a másikra gyakorol, annyival kevésbbé csudálkozhatunk e rendszeren, mennyivel természetesebb, hogy az angol irlandi birtokának jövedelmeit inkább honosai között éldelni, mint Irland bizonytalan földjén nevelni kivánja.

De Irlandnak népessége szegény lévén s Angliának azon néposztálya, mely haszonbérléssel foglalatoskodik, Irlandban ilyetén vállalatokat tenni nem akarván, természetes, hogy az irlandi birtokos — habár akarta volna — földjét nagyobb részekben haszonbérbe nem adhatá; s innen van, hogy valamint Irlandban a birtok a lehető legnagyobb kiterjedésben birattatik, úgy az a legkisebb s nagy részint 20 acre kiterjedésnél csekélyebb részletekben bérleltetik.

Irland népességének nagyobb része e szerint vagy ily kisebb földek haszonbérléséből vagy egyedül munkája után élvén, miután úgy is csak a nemzet szegényebb osztályairól kivánunk főképen szólani, mellőzzük el itt azokat, kik vagy maguk birtokosok, vagy 20 acrenyi földnél többet bérlenek, s tekintsük csak az elsőket.

Ezek állapotjukra nézve három részre osztatnak. A kisebb haszonbérlők, a zsellérek s a napszámosok osztályára.

Az első (small farmers), melynek haszonbérlett jószága 5 acrenál nagyobb.

A második (cottier), mely kis, 2 acrenál nem nagyobb földjét s kunyhóját munkabérként birja urától.

A harmadik (napszámosok), melynek élelme napi munkájától függ, s azon kis darab földtől, néha fél acrenál nem nagyobbtól, melyet családjának tartására, többnyire már felszántva s bevetve vett által urától s melyért többnyire 2 fontnál nagyobb bért fizet.

Egy hasonlóság van mind e három osztály között, a mint látjuk: mindenik bir haszonbérben, a farmer egész élelmét a földmivelésben keresve, a zsellér nagyobb részét, a napszámos biztosságát. Mert miután Irlandban munka nem mindig biztosan található, vagy a munkabér néha oly alacsony, hogy a napszámos keresménye ön személyének s gyermekeinek ellátására nem elegendő, csak a kis darab föld, melyet a munkás magá-

nak bérlett, biztositja őt arról, hogy terméséből legalább a szükséges burgonyamennyiség meg fog maradni élelmére.

Föld, a mint innen látjuk, minden irlandinak elkerülhetetlenül szükséges, s innen világos, hogy midőn a birtokos a haszonbérlővel béréről egyezkedik, ez szabad nem lehet, s hogy az ilyetén bérléseknél nem reménylt haszon, hanem egyedül az elkerülhetetlen szükség szabván határt igéreteinek, a bérlő minden ajánlatra kész leend, ha általa azt, a mi nélkül nem élhet, megszerezheti s igy magának s gyermekeinek sorsát legalább egy időre biztosithatja. — Ez első szomorú következése Irland birtoki állapotjának s nagyrészint kutfeje mindazon szerencsétlen következéseknek, melyeket ez országban tapasztalunk, s melyek vele az egész szigeten egyformán eláradtak.

Ha az irlandi szegénység iránt vizsgálódó biztosok jelentésén átmegyünk, számtalan bizonyítványát találhatjuk ezen állapotnak; s habár az ország különböző tartományiban a nép szegénysége különböző fokon áll is: a mi a haszonbérléssel való concurrentiát illeti, egyenlőséget találunk. — Mihelyt egy darab föld haszonbérlőjétől elhagyatott vagy elvétetett, azonnal 50—100 uj bérlő jelentkezik, többnél-többet igérve, a birtokosnak vagy meghatalmazottjának ajándékok által jóakaratát keresve, egyszóval elkövetve mindent, hogy a földet bármi feltételek alatt magáévá tehesse, míg az úr kivánatait kénye szerint, s közönségesen a lehető legnagyobb jövedelemnél magasabbra emelheti. — Így igértetik egy font 11 shilling—2 fontig egy kunyhóért, melynek készitése 6—7 fontnál többe nem került, s melyet emberek lakásának nem tartana senki, ha félig mezítlen gyermekek nem ülnének előtte s a kéménytelen fedelen kigomolygó füst s a rongyokkal bedugott féllábnyi ablak nem mutatnák, hogy emberek lakházánál jár. — Így igértetik ugyanannyi s néha 4 ftig egy acrenyi földért, melynek jövedelme minden szorgalom mellett e bér fizetésére elégtelen; úgy, hogy ha a bérlő igéretének eleget tenne, nemcsak az egész termést, hanem még azon felül egy tetemes sommát volna kénytelen fizetni urának, mintegy díjul, hogy néki vala szabad szántani s bevetni földjét.

De nézzünk egynéhány példát az irlandi szegények iránt vizsgálódó küldöttség jelentéséből, százakból csak egynéhányat választok ezen, mint a többi esetekben; ki bővebb utasítást kiván, nézze a sokszor emlitett munkát.

»Ha most tudatnám, hogy 5 acrenyi földem vagyon kibérleni való, 24 óra alatt 50 ember jelentkeznék s mindenike, bármily bért kivánnék, kész volna a megigérésre.« — Mr. Birmingham.

«A munkás minden más élelemmód hiánya miatt kénytelen földet bérleni, bármily áron legyen is; az igéret megfizetése csak mellékes tekintet. Mindenki annyit igér, hogy magának burgonyánál egyéb nem maradhat, s az egész búzatermés az úrnak adatik.« — Rev. Mr. Hughes és Parker.

»Még oly bér is, melyet a nép itt mérsékeltnek tartana, oly magas, hogy a munkás élelmére burgonyánál egyéb nem maradhat.« — Rev. J. Maquire.

»Mig egy ember sem számolhat annyi munkára, mely által magának csak a szükséges burgonyát megszerezhetné, az, ki földet bir, erről legalább biztos; s azért mindenki kész minden igéretre, hogy földet szerezhessen.« — Armstrong.

»Ha koldulni, vagy éhen meghalni nem akar, kénytelen minden föltételre reá állni, melyért földet szerezhet.« — Nixon 1. *Report of the poor Law Comissioners in Ireland.*

Carlowi grófság. Birne Patrik elszegényedése okairól kérdeztetvén, így felelt: »Első bérlésem acreként 1 font 8 shilling vala, de mikor béridőm elmult, földes uram egyszerre 2 ft 5 Sh. 6 d-ra emelé béremet. Mert fájt volna elhagyni azon helyet, hol születtem s felnőttem, azon valék, hogy maradhassak s szegény anyám feje fölött megtartsam a házfedelet. De mit használt! Minden iparkodás s fáradságim mellett, a mi nem vala benn a földben, azt nem lehete belőle kivennünk; nem fizethettük bérünket, s elhajtottak. Az öreg asszony elment ugyan a földes-úrhoz s megmondta, hogy az egész termést neki adtuk, hogy jól tudja, hogy minden rozst, mihelyt learattatott, hozzá hordtunk, hogy teheneimet bére fizetéséül hozzá hajtatta, de minden haszontalan vala; anyám nem nyerhete más feleletet, mint

azt: a föld az övé, a pénz az anyámé, s hogy ha földjéért fizetni nem akar, tovább mehet. Anyám 70 esztendős, uram s mégis kinos látnom, hogy munkám után él, főkép hol alig találhatok munkát.«

A mit ezen esetben látunk, az közönséges: elhajtás és koldusbot, majdnem mindig ugyanaz.

Mayoi grófság, barihooli egyház. Karován János múlt évben földet birt, de nem fizethetvén bérét, elhajtatott; jó munkás és örömmel dolgoznék, ha helyet találhatna; felesége inségben meghalt, ő most koldul három gyermekével, a legidősb butorjait hordja, ő maga a legfiatalabbikat.

Mayoi grófság, maryki egyház. Ha valaki elveszti földjét, azonnal koldusbothoz nyulhat. — Lud-Dane.

Carlowi grófság. Emlékezem 10 vagy 11 családra, melyet földjéről elhajtottak s melyekből három vagy négy személy rövid idő után a legszomorubb állapotban meghalt. Tiszt. — Chelan János.

Wicklawi grófság. Azok, kik e grófságban földeikről elüzettek, nagy részint a legnagyobb szegénységre jutottak; egy közülök, ki előbb 25 acret bérlett, egy kunyhót vett ki magának s hozzá 2 acrenyi kopár hegyföldet közel Baltinghoz, azon kívül napszámosként dolgozott; de sorsának változása, a fáradság és nyomoruság annyira hatottak reá, hogy 2 esztendő mulva egy uj út mellett, melyen mint napszámos dolgozott, halva találtatott; családja koldult.

Waterford. »Mig Waterfordban tartózkodám, — igy szól Inglis — a *Journey throughout Ireland during the spring, summer and autumn of 1834* by H. D. Inglis. t. l. p. 64. — sokszor kirándultam a környékező tájékra s meggyőződtem, mennyire tulságos a legkisebb birtokok haszonbére. Találtam kis farmokat, melyekért 4 ft 10 sh., 5 ft, sőt 7 ft fizettetett acreként. A farmerek mindenütt csak burgonyával éltek. Sokan magok átlátták, hogy tartozásaikért soha eleget tenniök nem lehet és hogy ily feltételeket csak az éhségtől kényszeritve fogadtak el. Oly emberek, kik földmivelésnél egyéb életmódot nem ismernek s kiknek nagy részint foglalatosságuk nincs, mindent, mi tőlük kivántatik, meg fognak igérni, csak hogy hajlékot találjanak.«

Kétségkívül káros ezen természetelleni állapot a birtokosra nézve, s habár az igért bér nagy s az irlandi birtokosnak nominalis jövedelme évről-évre nevekedik, bizonyos, hogy realis bevétele annyival csekélyebb, mennyivel bizonyosabb, hogy elszegényült bérlője tőke nélkül szükölködvén, soha földjeit a legnagyobb termékenységig nem mivelheti; de bizonyára ezerszer károsabb és nyomasztóbb az a bérlőre, azaz a népesség nagyobb részére nézve. Mert először, ha az első osztályt, azaz azokat, kik öt acrenál többet bérlenek, tekintjük, csak elkerülhetetlen szükség lévén az, mi őket a bérlésre birá, ezen bér pedig olyan, hogy megfizetésére az egész termés nem elegendő: világos, hogy ki capitálist haszonbérlésre magával nem hozott, minden ipar után is urának többnyire eleget nem tehet, s ha egyes szerencsésebb termés, vagy környülállások által néha felsegittetnék, nem gyarapodhatik, mert egy évnek keresményét urának tartozott fizetései azonnal felemésztik. — A ki az irlandi szegénységről a parlamentben tett jelentéseken átmegy s főkép a D. alatti függelékben a szegényebbek házi életének leirását olvassa, félig bámulva, félig szánva fogja látni minden földi sanyaruságok halmazatát.

»E néposztálynak egyetlen elesége burgonya; hús és kenyér, sőt néha tej ösmeretlen luxus előttök, olyanynyira, hogy a gyermekek harmadik, negyedik esztendeig anyjok melléről szopják eledelöket.« — *1. County Roscommon Infirmery master Plagman.* Ir. P. Com.

Maga a burgonya, melyet a bérlő élelmére használ, csak azon rossz nem, mely lumpereknek neveztetik s Angliában csak marháknak szolgálván eleségül, itt a bérlőnek egyetlen étke, mert termékenyebb.

Az emlitett jelentésben a tanuk egyike ez iránt azt beszéli, hogy egy bérlője házánál átmenő birtokos a bérlő leányát jobb nemű kolompérokat mosva találván s tőle azt kérdezvén, vajon ön-ebédökre készítik-e, midőn hallá, hogy igen, a házba ment s a bérlőt megdorgálta, hogy' mer ily burgonyát enni, holott Dublinban oly jó ára van s ő még bérével tartozik.

De bármi káros az egészségre nézve ezen élelemmód, csalatkoznék, ki azt gondolná, hogy az irlandi földbérlő

csak ezt is mindig megszerezheti magának, s a kolompérok legjobb neme sem tartván 12 hónapig, a lumperek pedig még előbb megromolván, évenként a népességnek nagyobb része több hétig szükségkép éhséget szenved. »A legrövidebb időszak, mely az ó-burgonyatermés megromlása s az új beszedése között elfoly, 14 nap, de többnyire két hónapra terjed, s terjedésével nő a szegénység s adósság.« — Sligo Dodwell.

Meath grófságban a küldöttség minden rendü személyek által értesíttetett azon szomorú állapotról, melyben a szegény lakosok a két burgonyatermés között évenként sinylenek.

Azok, kik munkát nem találnak, egy pár penny értékü liszttel élnek hetenkint, melyet vad mustárral összekeverve, levesnek főznek; e plánta minden kétségen kívül egészségtelen, s ily módon készitve oly károsan hat az evőkre, hogy egész bőrök megsárgúl, s még is oly annyira közönséges, hogy noha a templomban eltiltatott, s szedése minden módon gátoltatik, azt megszüntetni nem lehet. — 1. *Report of the Poor Comissioners* 1.

Galleway, Mayo, Kerry grófságok némely részeiben junius, julius és augusztus hónapokban a romlott burgonyát fűvel vegyítve eszik. Rewans. — »Michelstownban, midőn ott tartózkodtam — igy szól Inglis, — oly nagy vala a szegénység, hogy 100 embernél több éhenhalással fenyegettetett; ezen veszély elhárítása végett egy grófsági gyülekezet, aláírást nyitva a szegények felsegitésére, egyszersmind vizsgálatokat kezde tenni. S ki hinné, hogy egy csak 5000 emberből álló város népsége közt 1800 személy találtatott minden élelem nélkül. S hogy ezen felül a városon kívül, de ugyanazon plébániában még 1200 napszámos találtatott hasonló nyomoruságban.« — A *Journey throughout Ireland* by H. D., Inglis.

Az irlandi földbérlő nem ösmer kényelmeket; lakása egy kis földbevert kunyhó üvegtelen ablakkal, kémény nélkül, rossz szalma fedelével meg nem oltalmazva lakóit az idő változásától. Egy szobáját, melynek közepét a tüzhely foglalja el, a rongyokba burkolt család sertésével s kevés apró marhájával osztja meg. Egy ágy takaró nélkül, mely a család legidősebb vagy legbete-

gebb tagjának nyughelye, egy falócza vagy faszék s közönségesen egy vaskatlan, melyben burgonyáját főzi: ez minden tulajdona. Gyermekei, nője rongyokkal takarják mezítelenségöket s ruházatjok oly szegény, hogy sok helyen a pap vasárnaponként kétszer tartja isteni szolgálatát, hogy miután a háznépnek egy része belőle visszatért, a másiknak adhassa ruháit, hogy a templomban az is megjelenhessék.

S mégis minde lemondások s szenvedések után, a legállhatatosabb szorgalom mellett, melylyel az irlandi nemcsak ön-földjét míveli, hanem munkát keresve Angliába átmegy s nőjére bízva gazdaságát, ott bérért a legnehezebb munkákat végzi, melyekre angol nem találkozik: meg nem szerzi urának tartozó bérét, meg nem szerzi azon függetlenséget, mely szenvedései között egyetlen enyhe lehetne. Évről-évre nő tartozása s urában a rossz kedv; s mert a birtokos commassálni akar, vagy bármi okból, a nem fizethető kivettetik házából, nőjével s gyermekeivel csak a koldulástól várhatva élelmét. Vagy ha talán szerencsésebb vala s különös iparkodása által a jószágot termékenyebbé tevé, ura bizonyára fel fogja emelni bérét, mig a többiek sorsára juttatja őt is.

Mennyire kihasználtatik a földes-urak által bérlőiknek ezen állapotja, képzelhetjük. Egy urának akaratja ellen adott voks, politikai véleményei ellen aláirt kérelem elég arra, hogy valaki földjéről elhajtassék; tory, radical és whig között nincs, ki az ellenpártnak e részben szemrehányásokat tehetne. Constitutionalis szabadság sokaknak nem más, mint politikai hatalom után való küzködés, s fájdalom, sokan vannak, kik politikai elveik tökéletességéről meggyőződve elfelejtik, hogy nemcsak országok, hanem egyesek iránt is vannak kötelességeik, s hogy meggyőződésének önmagát feláldozni kötelesség, de másokat vétek. Mi azonban e kegyetlenkedéseket s azokat, melyek nemtelenebb okokból, mint p. o. haszonvágyból eredtek, még inkább növeli, az, hogy Irlandban a bérlő sokszor urával egyenes összeköttetésben nincsen, s mig egy vagy más nagy ur bérlőjének neveztetik, tettleg mástól függ. Az irlandi jószágoknak egy része t. i. közbenjárók (middleman)

által béreltetik ki. Vagyonosabb speculansok egy nagy birtokos jószágait kiveszik s azt kisebb részekre osztva, másoknak adják bérbe, kik azt ismét elosztják s kiadják, úgy, hogy az utolsó legkisebb bérlő a föld valódi urától nem is ösmertetik. Igy például egy irlandi jószágban Aldermann Hartynak ősei bérbe adták jószágukat acrenkint 9 pennyért major Warburton őseinek, ezek Mr Girndynak 2 sh. 6 d.-ért, azaz: 1 sh. 9 d.-ral drágábban; ezek John North családjának 6 sh.-gért, ki azt 1 font 7 sh.-ért kisebb bérlők közt felosztá. Ez által a nép megfosztatik a közvélemény védelmétől is, s vele mindazon jóltevő befolyástól, melyet az sorsára gyakorolhatna, s az ország némely részeiben, hol az úr s kisebb bérlő egyenes összeköttetésben van, gyakorol is. A szegénynek sokszor nincsen nagyobb védelme, mint a hatalmasok gyengeségei, s nem keveset veszt közülök az, ki urának hiuságára nem hathat.

De ha a kis haszonbérlő sorsa (a mint láttuk) szerencsétlen, a zselléré még inkább az, mert habár, mint láttuk, a zsellér bérül munkát kötve le urának, a bér megfizetéséről biztositva van, ez által nem válhatik függetlenné urától. Minden földbérlésre számtalan concurrens létezik s így az úrnak önkényétől függnek azon feltételek, melyek alatt a zsellér e földet s kunyhóját, melyek nélkül nem élhet, birhatja. Különböző e bér az ország külön részeiben, de csalatkoznék, ki annak nagyobb vagy kisebb emeltsége szerint akarná megitélni a zsellérek sorsát, s bizonyosok lehetünk, hogy a bér mindig munkában szolgáltatván le, a mi a zsellérnek kisebb bér által elengedtetik, munkájának kisebb becse által helyre pótoltatik. Mert tegyük fel például, hogy a meghatározott munkabér naponkint egy shilling (mi Irlandban a közönségesnél sokkal magosabb), s hogy haszonbére 4 font, kettő a lakásért s kettő egy acre földért (mi Irlandban a közönségesnél nem nagyobb): e bér 80 munkanap képviselője épen úgy, mint ha a munkabér 6 pence s a haszonbér 2 font lett volna.[1] Csak a népesség száma s véghetlen szüksége magyarázhatják ezen állapot lehetőségét, főkép ha meggon-

[1] Egy font 20 shilling, egy shilling 12 pence.

doljuk, hogy az idő, melyben e munka kivántatik, többnyire egészen az ártól függ, s hogy közönségesen akkor kivántatván, mikor a mezei gazdaságban legtöbb munka szükséges, a zsellérnek más keresménye alig marad s minden munkássága után nem nyujtatik más reménység, mint hogy állapotjában megmaradva, az utolsó osztályba, azaz a napszámosok közé ne sülyedjen, kikhez képest még sorsa boldognak nevezhető.

»Három ily zsellér kunyhójába menék; az első, melybe jöttem, vert földből vala csinálva, csak egy szobából állt, sem szél, sem eső ellen nem védve lakóit; földje felette vizes vala, butorul egy vékonyan takart ágyon, falóczán s vaskatlanon kivül egyebet nem találtam benne; a háznak nem vala sem kéménye, sem ablaka, csak a földön szétszórva látszott egy kevés galytöredék, mely ott elégettetett; a lakó 2 ftot fizetett nyomorult hajlékáért, melyhez egy talpalatnyi föld nem tartozott.

A másik, melybe belépék, egy domb hajlásán vala épitve, épitésmódja mindenben az elsőhöz vala hasonló; benn egy asszonyt találtam 4 gyermekével; butorai két takaratlan ágyból, egy lóczából s faszékből álltak, a gyermekek rongyokkal valának takarva s anyjok szomorkodott, hogy ez okból oskolába nem küldheti. Atyjok a lakásért 80 napot szolgált urának, napját 6 pencevel számitva, a 2 font bérért. A *Jurney troughout Ireland during the spring, summer and autumn of 1834*. H. D. Inglis.

Már ha szerencsétlen a kisebb haszonbérlő zsellér állapotja, vajon mi lehet annak a sorsa, ki élelmét csak napi munkája után keresi, oly országban, hol a népesség száma és gyárok nem léte miatt e munka természete szerint bizonytalan, s a zsellérek által naponként még becstelenebbé válik. Mert midőn a földbirtokos egy sárkunyhóért s egy vagy két acrenyi földért legalább 80 napi munkát kap, vajon fel lehet-e tenni, hogy a napszámost magas áron fogja fizetni, s hogy nem csinálna inkább ezen esetre zsellért belőle? Innen van, hogy az irlandi napszámos sokszor élelem mellett egy vagy két denarért, élelem nélkül négy vagy öt denarért kénytelen szolgálni, s még ebből sem fizethetvén ki

conacerje haszonbérét, a boldogabb angol szigetben kénytelen munkát keresni.

»A galwayi grófságban a napszámos 14 órát dolgozik napjában, néha 5, többnyire 6 denarért, oly időben, melyben e pénz egy stone (14 font) burgonya vásárlására szükséges.

A limericki grófságban a fonó gyárakban reggeli 5 órától esti 8 óráig dolgozó napszámosok $2^1/_2$—4 sillingig fizettetnek hetenként.« — Inglis.

Ne csudálja ezután senki, ha e szerencsétlen országban minden csak a gondatlanság s elhagyás képét mutatja, ha az angol tisztaság helyett rendetlenséget, egy jól tartott szorgalmatos nép helyett rongyos koldúsokat talál. — S habár Dublin utczáin végig menve a népet részegen dorbézolni látjuk, s habár évről-évre növekedik a szeszes italok használata: nem a népé a vétek, nem azé, kinek meg kell felejtkezni magáról, ha örülni akar; kinek pálinkába kell fojtani emberi méltóságát, hogy elfeledje, mennyiszer nem becsültetett az. Nagy mentség a nyomoruság, s habár teli gyomorral szép s könnyü erényről s mívelődésről szólani, ritka az, ki, ha minden reménye megszünt, nem sülyedne annyira, hogy végre minden szerencsére érdemetlennek ne látszanék, legalább hideg ember-társai előtt, kik csak a jelent tekintve elfeledik, hogy vannak egész néposztályok, kik vétkeikért előre szenvedték a büntetést, s hogy legalább nem azokon áll az itélet, kik nem tudva könyörülni, magok okozták e vétkeket.

Hogy az irlandi nép aljas állapotjának egyedüli vagy legalább legfőbb oka a szegénység, annak a biztosok jelentésében hasonlólag számtalan bizonyitványát találni.

Nehéz, így szól egy kérdezett zsellér, oly embernek, ki fülig adósságban van, iparkodónak lenni; maga sem tudja, hová nézzen.

Az irlandi munkás ezen elkerülhetetlen szegénysége által nemcsak gondolatlanná válik, de ha a criminalitásokat tekintjük, melyek ez országban oly számosak, azon felül láthatjuk, hogy majdnem minden elkövetett erőszak s béketörés is vagy egyenesen élelemszerzés végett követtetik el, vagy legalább a földbirtokkal összeköttetésben van, azaz azon boszúállásoknak

következése, melylyel a bérlő mind ura, mind meghatalmazottjai ellen magát a kivetéstől biztosítani igyekszik.

A mi az elsőt illeti, látjuk, hogy mig az irlandi nép egyébiránt becsületes, s míg sok vétek, mint például betörés, utonállás és marhalopás majdnem soha, közönséges lopások vagy csalások pedig felette ritkán történnek: junius, julius és augusztus hónapokban, akkor t. i., mikor a mult évi kolompértermés már romlani kezd s az uj még nem használható, alig mulik egy nap a nélkül, hogy eleséglopások, pinczetörések s néha erőszakoskodások ne követtetnének el a népesség szegényebb része által, melyet nem, mint más országokban, haszonvágy, hanem egyenesen csak nyomorúsága bir e tettek elkövetésére, s mely annyival féktelenebbűl üzi e tetteket, mennyivel többet szenvedett szükségei által, nem ijedve vissza a büntetéstől, mely szenvedéseit nem nagyíthatja s személyét csak szánakozás, nem megvetés tárgyává teszi.

»Ha ily körülmények alatt egész vagyonunknak felét vennék is el, — így szól Byrne Stennie a biztosi jelentésben, — nem perelnénk ellenök« ; s ezen gondolkozásmód annyira közönséges Irlandban, hogy a vétkeknek nagyobb része büntetés nélkül marad. Hol a lopások oka végső inség, s hol ez által a legnemesb érzemények a vétkes mellett szólalnak fel, kevés találkozik, ki például, ha egy anya másnak tehenét megfejé, hogy vele gyermekeit tartsa vagy magának s családjának egy zsák burgonyát lopott, a törvény szigorúságát egészen igazságosnak tartaná.

De sokkal számosabbak s nagyobb tekintetet érdemlők Irlandban azon gonosz tettek, melyeknek jelleme boszú, s melyek mezei vétkek (agrarian crimes) neve alatt csak Irlandban találtatnak. A szegény népesség egyetlen biztossága birtoktól függvén, s e birtok törvényes módon biztosítva nem lévén, különös társaságok állottak össze, melyek a fejér fiúk, tölgy-szívüek, fekete vagy fejér lábuak, Rock kapitány czimborái név alatt fenyegetéseik által a földbérlők sorsát biztosítani igyekszenek. — A birtokos, ki bérlőjét földjéről elkergeté, az új bérlő, ki ennek okául szolgált, a dézmaszedő, ki hivatalát szigorúan teljesíté, egy szóval mindenki, ki a haszon-

bérlő változásánál vagy a dézma beszedésénél eszköz vala, e társaságok boszújának czélja.

E társaságok, melyek nagy részint a vallásos viszálkodások között támadtak, de most minden politikus befolyástól szabadok, a nyilvános törvénykezés általellenében, mely a birtokost s gazdagot védi, egy más, titkosan, de elkerülhetetlenűl sujtó tribunált képeznek a szegény s védetlen fentartására; itéletének alapja a közvélemény, büntetéseinek czélja az, hogy a birtokost példa által hasonló esetektől visszaijeszsze. E társaságok által elkövetett gonosztetteknek fő jellemei ezek: 1. ritkán követtetnek el azok által, kik magok sérttettek, hanem közönségesen olyanoktól, kik mind a vidékre, mind magára a megbántásra nézve idegenek; 2. ilyetén gonosz tettek nemcsak a megbántott fél, hanem az egész szomszéd parasztság által helyben hagyatnak; 3. e helybenhagyást csak azon gonosz tettek nyerik, melyek földbirtokkal összeköttetésben vagynak, azaz olyanok ellen követtetnek el, kik valakit bérlett földjéből kivetettek vagy az ily kivetést okozták, vagy segítették; de habár közönségesen a személy agyonlövése vagy nehéz megvérezése, vagyonának felgyujtása s barmainak elhajtása vagy levágása követtetett is el, a nép azokat mindig helybenhagyja.

Bármi szigorúak legyenek a törvények az ilyetén gonosztettek büntetésében, végrehajtásuk oly annyira nehéz, hogy ezen gonosztettek nagyrészint büntetlenűl maradnak; mert habár a törvényes biró megvetve minden fenyegetést, mely által az ilyetén esetek elítélése előtt az említett titkos társaságtól ijesztetni szokott, kötelességét teljesíti, — habár a jury az igazságot s nem azt tartván szeme előtt, hogy tagjai közűl az elítélés esetére bizonyára néhányan vagy személyökben vagy vagyonukban bántatni fognak, a bünöst ki akarná mondani: bármily nyilvános volt is a gonosztett, a biró hasztalan fog tanúkat keresni; a tanúra halált esküdött a titkos társaság, s a törvény őt nem védheti ezen itélet súlya ellen, melyet nem ösmert kezek rajta minden esetre végre fognak hajtani s melyet elkerülnie nem lehet, ha csak (mi most közönségesen történik) a per lefolyta alatt magát tömlöczben őriztetni s az itélet

után kivándorolni nem akar, még akkor is előre tudhatva, hogy családjának minden tagja, s mindazok kik szivéhez, mint barátok, közel álltak, igaz tanúsága miatt a boszúnak czéljául tüzetnek ki. Csak a közvélemény adja súlyát a törvényes itéletnek, s hol az, mint Irlandban, a törvénynyel ellenkezik, hol hosszú elnyomás vagy a törvénynek egyoldalusága a törvényt a nemzet egy része előtt gyülöletessé tevék, ott a biró itélhet, a hajdú kegyetlenkedhetik, de minden iparkodásával a gonosztevőt a nép előtt le nem alázhatja, sőt néha csak közbámulat s tisztelet tárgyává jelöli ki azt, a kit sujtani akart. A martyr s büntetett gonosztévő között csak a közvélemény teszi a különbséget, s jaj azon kormánynak, mely vesztő-helyén vért onthat, de itéletével meg nem fertőztetheti áldozatát.

»Meath grófságban egyáltalában kevés gonoszság követtetett el, az elkövetettek azonban közönségesen bérlők kivetésével valának összeköttetésben, s olyanok ellen irányoztattak, kik másoktól birt földeket kibéreltek s így az előbbi bérlők kivetését okozták; — közönségesen inségszülte elkeseredés okozá mindezen tetteket, melyek rendesen idegenek által követtettek el; a tanúk között egy sincs, ki e tetteket másnak, mint a haszonbérlő unszolásának tulajdonítaná. A földmivelő néptömeg pedig annyira helybenhagyja ezen tetteket, hogy közönségesen örömet mutat, mihelyt ily valami tudtára jön.« — Cap. Delany, Mr. Cahill.

»E bántások s gonosztettek nem mindig oly személyek által követtetnek el, kik magok szenvedtek, noha a felhozott ok mindig azokon való boszúállás, kik másokat bérföldjeikből kivetettek s másoknak ily földektől való elijesztése; bizonyosan voltak azonban esetek, hol egyes személyek, megfosztva földjeiktől, magok űzék boszújokat, s a tanú maga egy személyre emlékezik, ki hasonló tettért halállal büntettetett.« — Mr. Wray.

»1834-ben Shanagoldenben Dixon úr birtokához tartozó farm egy új bérlőnek adatván, kevés nap mulva a ház felgyujtatott s az új bérlőnek minden ingó vagyona s marhája elégettetett.« — Mr. Browne.

Ki az eddig mondottakat egy képpé egyesíti, képzel-

heti Irland jelen állapotját. Láttuk a nép nagy tömegét a legszörnyebb inséggel küzködve, — láttuk kevés gazdag birtokosait személyökben s birtokukban sértve, — láttuk a törvényt gyengén, s átellenében organisált társaságokat, melyek a szegénység védelmének ürügye alatt szabadon űzik boszújokat; de vajon mik lehetnek ez állapotnak okai? — Az angol publicisták Irland mostani állapotját leginkább e következő okoknak tulajdonítják:

1-ször: A pápista hitvallásnak, mely véleményök szerint minden nagyobb mívelődéssel ellenkezik.

2-szor: Annak, hogy az irlandi nép az angol egyház fenntartására kényszeríttetik.

3-szor: A felette nagy népességnek.

4-szer: A nagyobb birtokosok országon kívül lakásának.

5-ször: Szegényi törvény nem lételének. — Én részemről eltérő véleményben vagyok.

Az 1-re nézve: Francziaország, Belgium, Lombardia s Németország katholikus részének állapotja a jelenben, Spanyol és Olaszország a középkorban elég bizonyitványok, mennyire nem ellenkezik a katholikus vallás minden, s főképen minden industriális kifejlődéssel, s mennyire hibás azoknak állitása, kik egyes példákból közönséges itéletet hozva, a vallásnak tulajdonitják azt, a mi puszta eset által a katholicismussal egy helyen egyesül, de mindig s mindenütt vele épen öszve nem kötött s tisztán politikus okokból származhatott. Nem volt-e egy vallása Spartának s Athénnek, s nem volt-e durva bajnokok lakhelye amaz, mig ez a müvészet remekeit alkotá? Nem voltak-e mohammedánusok a spanyol arabok, mint török szomszédaink, s nem bámuljuk-e az előmeneteleket, melyeket amazok a mathematikában, astronomiában s a tudományok majdnem minden ágában tettek, mig durvább hittársaik végetlen harczok s henyélés közt tölték éveiket; vagy kevesebbé pápista volt-e a keresztyén Spanyolország II. Fülöp előtt, mint utána? — Nincs vallás, s ha volna, a katholikus bizonyára nem az, mely az emberi iparnak gátat szabna, s habár ügyes zsarnokok kezeiben eszközzé látjuk lealázva a legszentebbet, s habár Isten nevében gyakoroltatik az elnyomás: az emberé a bűn, nem a vallásé. — De hasonlóképen csalatkoz-

nak azok, kik Irland szegénységét a pápistákra vetett angol egyház fentartásának tulajdonitják. Mert elmellőzvén itt azt, hogy az angol dissenterek hasonlókép adóznak, s hogy egy század előtt azok, kik nem az uralkodó valláshoz tartozának, feltartására majdnem mindenütt adóztak: vajon mi más az irlandi katholikusokra vetett angol egyház fentartása, mint adó? Igazságtalan adó, de még is az; s habár erkölcsileg más következéseket szülne, anyagilag nem szülhet másokat, mint hasonló nagyságu s bármi más czélra forditott adó szülne. Már összehasonlitva Irland népességét Nagy-Britannia népességével, s az előbbinek egyházi adóját azzal, mely az utóbbit terheli, látjuk, hogy mig Irland 8.592,000 lakosa 865,535 font sterlinget, s igy minden személytől két shillinget fizet, ugyanakkor Nagy-Britannia 17.779,000 lakója 3.197,225 ftal, azaz minden személytől mintegy három és fél shilling adóval terheltetik; vagy az adót a két ország kiterjedéséhez mérve: hogy Irland acrenkint nem fizet egészen egy shilling egyházi adót, mig Nagy-Britannia majdnem kettőt, s hogy igy ezen adó, bármily igazságtalan, Irland szegénységének oka annyival kevésbbé lehet, mennyivel virágzóbban látjuk Angliát, hol azon adó nagyobb; s ha Irlandban, mint annyival szegényebb országban, e fizetés a népnek terhesebb, mint a gazdag Angliában, ez bizonyára következése, de nem oka szegénységének.

A mi 3-szor Irland szerfeletti népességét illeti, ha csakugyan ez volna oka szegénységének, bizonyosan először nagyobbnak kellene lenni e népességnek annál, mely Angliában jóléttel párosul; másodszor az következnék, hogy azon egyes grófságokban, melyekben a népesség aránylag nagyobb, nagyobbnak kellene lenni a szegénységnek is, és pedig, egyforma feltételek alatt, annyival nagyobbnak, mennyivel nagyobb e népesség. Már pedig összehasonlitva, először egyáltalában a mi az egyes személyekre jutó acreok számát illeti, Irlandot Angliával, világos, hogy az utóbbi még valamivel népesebb, s azért, ha a felhozott ok állna, szegényebbnek kellene lennie. Összehasonlitva egyik sziget egyes grófságait a másiknak egyes grófságaival, ugyanez még

világosabban kitűnik. A szántóvető Galway grófságban, mely Irland legszegényebbjei közé tartozik, épen annyi acre jut az egyes személyre, mint Berks, Bueks, Devon, Essex, Monmouth, Norfolk, Hampshire és Suffolkban, egy fél acre-ral több, mint Bedford és Sussexben, s egy egészszel több, mint Kent és Wiltshirében, Anglia virágzó szántóvető grófságaiban. Meathban, mely baromtenyésztő, minden személyre 3 acre jut, mig Hertfordban, mely hasonlókép baromtenyésztő s Anglia legvirágozóbb grófságainak egyike, csak 2 acre jut egy-egy személyre. Ugyanezt, t. i. hogy mennyire nem függ Irland elszegényülése népességétől, világosan láthatjuk, ha összehasonlitjuk Irland egyes grófságait: Kerry-Kildarében 3½-et látunk jutni minden egyes személyre, mig Luth, noha sokkal virágzóbb, csak 1 és ½-et adhat, s Waterfordban, melynél jobblétűt Irlandban alig találhatni, egy acreval kevesebb jut az egyesre, mint az elszegényedett Galway és Meath grófságokban.[1]

A mi a 4-et illeti, épen nem szándékom a nemes irlandi lordoknak pártját fogni, vagy egészen eltagadni azon rossz következéseket, melyeket a nagyobb birtokosoknak hosszas távolléte szerencsétlen honukra hoz.[2] De mivel én e következéseket inkább erkölcsieknek tartom, s mivel azoktól, kiknek keblében nem vala annyi hazaszeretet, hogy néki mulatságaikat feláldoznák, — nem annyi igazság, hogy azon hon iránt, mely őseiket porból emelte, magokat ezer áldással halmozá, életöket lekötelezve érzenék, — nem annyi lélek, hogy a fényes, de idegen angol társaság körében zöld szigetök gyászszal boritott határairól megemlékeznének, talán tulságos valamit reményleni: .... én őket csak mint birtokosabb consummenseket tekintvén, távollétöket Irlandra nézve oly fontosnak nem tartom.

Mert ne felejtsük, hogy Irland mezei gazdálkodó ország, s vajon ilyenben egyes nagyobb birtokosok jelen-

[1] *Evils of the state of Ireland*, by John Revans.

[2] Már 1295-ben I. Eduárd az ország rossz állapotját a nagy birtokosok távollétének tulajdonitja. II. Richárd taksát vet a távollevőkre, VIII. Henrik pedig jövedelmeiknek két harmadát rendeli elkoboztatni az ország javára.

vagy távol-léte miként hathatna oly hatalmasan? A gyomor legalább el nem veszti még egyenlőségét, vagy ha nemes nevelés által fogékonysága nagyitatott is soha bizonyos határokon tul nem terjesztheti étvágyát, s azért mi a gazdaság által nyujtott élelmek, azaz a liszt és hus consumtióját illeti, nem emészthet többet a legrégibb nemes ember, mint utolsó jobbágya, vagy legalább igen kevéssel többet; ha tehát valamennyi irlandi nagyobb birtokos elhagyná is hazáját, ebből a gazdaságra sokkal nagyobb kár bizonyosan nem háramolhatnék, mint ugyanannyi, vagy legfelebb kétszer annyi nemtelen kivándorlásából; pedig nem hallám még, hogy valaki Irland szegénységét annak tulajdonitaná, hogy évenként több ezer irlandi szegény az amerikai tavaknál telepedik le. Nagyobb birtokosok jelenléte gyárakat s mesterségeket gyakorló népeknek használhat; ha egy helyen az ország divatos társasága összegyül, ezer kéz mozdul meg azonnal, hogy szokott kényelmeit szerezze vagy növelje, s mig az elkényeztettnek kedvét tölti, magának élelmet s jólétet szerezzen; s ha a sorskedvelte csapat tovább megy, ezeren maradnak munka vagy kenyér nélkül. Ha a franczia zendülés előtt a párisiak fő sérelmökül azt hozák elő, hogy az udvar Versaillesba vonulva, a fővárosnak keresetét elvevé, nincs mit csodálnunk; de csalatkozik, ki azért azt hiszi, hogy az irlandi nagy urak honukban maradva, ott industriát teremtettek volna, vagy hogy az egyesek jelenléte által valaha támadhatna. A luxus mindig csak a legtökéletesebbet kivánja, a divatost, sőt néha a külföldit már áráért is; csak ha már a gyárak tökéletességre léptek, várhatnak vevőket azokban, kiknél olcsóság, sőt néha nagyobb tökéletesség mellékes érdekek, s kik csak a divattól kormányoztatnak, mely minden számoláson tul van.

Bizonyos, hogy az angol s őt követő irlandi aristokratia kertekre s egyáltaljában jószágok szebbitésére sok munkát felhasználna; de vajon, ha az ország földmivelő állapotja más volna, nem használtatnék fel azon munka más, termékenyitőbb módokon, s nem legjobb megczáfolása ezen állitásnak Schweitz és Francziaország? Az első a jólét legmagasabb fokára lépett

a nélkül, hogy valaha gazdag aristokratiája lett volna; a másikban épen a nagy birtokosok elszegényülésével kezdődik a gazdaság kifejlődése.

Már a mi az 5-diket illeti, habár, a mint elébb mondám, teljesen meg vagyok győződve arról, hogy industrialis országokban, hol a népnek nagy része egy számtalan esettől függő módon keresi élelmét, szegényi-törvények szükségesek: egészen, vagy legalább nagy részint szántó-vető országokban azokat inkább károsoknak, mint hasznosoknak gondolom.[1] Ha ily ország annyira népesedik, hogy a munkások concurrentiája a bért szerfelett lenyomja, de jó törvények a vagyon- és személybátorságot biztosítják, ennek következése nem elszegényülés, hanem az, hogy azonnal gyárak támadnak, s velök a munkabér természetes állapotjára visszajön. Tőkepénzek nem éreznek honvágyat, oda fordulnak, hol kamatjuk nagyobb, hol nyereségük biztosabb, s ha Irlandot oly elszegényülve látjuk, bizonyosan leginkább az az oka, hogy a törvénykezés a capitalistát nyereségeiben nem védelmezheti. Mert gondoljuk magunknak Irlandot természetes állapotjában, — gondoljuk nyugodtan, s erős, azaz igazságos törvények alatt: vajon mi gátolta volna az angol capitalistát abban, hogy gyárait inkább ott épitse, hol a munkabér alacsonyabb, az élelem s minden anyag olcsóbb, egy szóval haszna nagyobb, mint Angliában? De Irlandban nem volt bátorság, — nem lehetett bátorság. — Ily szörnyű elnyomatás állapotja, mint melyet ott látunk, béke állapotja nem lehet; tudnia kelle az angol kormánynak s egyesnek, hogy van egy maximuma a zsarnokságnak is, egy pillanat, melyben az elnyomott emberi méltó-

[1] Egészen mezei gazdasággal foglalatoskodó országokban a munkások sorsa biztosabb, már azért is, mert munkájuk az élelemre szükséges anyagokkal közvetlen viszonyban áll. — Ha a kenyér ára felmegy, a földbirtokos nagyobb nyereséget realisál, a földmivelés nagyobb kiterjedésben s iparkodással folytattatik, s a mezei munkás, kinek munkája szükséges és ily pillanatokban becsesebb, nagyobb napszámra számolhat; mig a gyári munkás magát munkájától sokszor épen azért látja megfosztva, mert az élelemnek ára felment, s a gyáros más ország gyáraival, hol az élelmek olcsóbbak, nem concurrálhatván, productióját a benn emésztésre kénytelen szoritani.

ság széttöri lánczait s szabadulása első pillanatjaiban nemes indulatok helyett csak boszút forral; tudnia kelle, hogy vannak pillanatok, melyekben nemzetek, bár jól sejditve zendülésök következményeit, sőt néha politikai halálukat, a szerencsétlenség fő fokára érve, hideg elszánással elvárják azt is, miként az egyes kétségbeesve öngyilkossá válik; tudnia kelle, hogy egy nép sokáig tűr, sokat szenved, de ha végre abban is sértetett, mit legszentebbnek tarta, ha végre a zsarnok hitére is kiterjeszti hatalmát, előbb vagy később feltámad oltárai mellett; a büszke angol nemzetnek félnie kelle a zendüléstől, s e félelem maga elég vala minden angol capitalistát távol tartani.

S vajon szegényi törvények e félelmet megszüntették volna? Mert habár Revans úr[1] a mostani állapotot tekintve nem csalódik, midőn minden szegénységnek okát abban keresi, hogy a nép alsóbb rendei egyféle élelemmódtól függve, annak biztositására törvénytelen eszközökhöz nyúlnak, s ez által feldúlván minden bátorságot, mintegy ön tetteik által a capitalistát, ki sorsukon egyedül segithetne, honuktól elijesztik; — s habár igaz volna, hogy szegényi-törvények által, oly móddal s kiterjedéssel használva, mint Angliában, e bizonytalan állapot és vele minden csendháboritás megszünnék: vajon oly ország, mely 2.600,000 szegény ellátásával terheltetik, s melyben e szörnyű adó természet szerint csak a birtokost vagy gyárost érheti, kecsegtetné-e az angol capitalistát tőkéinek áttételére? Úgy hiszem nem, s ha már választani kellene, úgy tartom, nem találkoznék egy capitalista, ki ha a mostani állapot között, melyben birtoka naponként veszélyeztetik, s egy ily kiterjedésben használt szegényi-törvény között választhatna: nem választaná inkább az előbbi bizonytalanságot e jogszerüségnél.[2]

De feltévén, hogy ez csakugyan lehetséges, hogy

[1] *Evils of the state of Ireland.*

[2] A szegények számát csak 2.000,000-nak véve, ellátásukat pedig naponként csak 3 pencere, (mi valóban, felvéve leginkább az épitési költségek kamatját, felette kevés) az ily módon szükségessé lett, a szegény taxa képében kivetendő summa még mindig 9.125,000 ft. évenkint, azaz kétszer nagyobb az angol taxánál.

az irlandi capitalisták s birtokosok ez adó elviselésére nemcsak elégségesek leendenek, hanem hogy ezen ürügy alatt földjeik bérét felemelni nem fogják — mi által a szegények száma természetesen még inkább növekednék, — s hogy így a munkás biztosítva, minden ember élelméről gondoskodva van: vajon ki fogja biztosítani a birtokost arról, hogy a nép munkás osztálya dolgozni fog, s hogy csak a munkát nem találóról kell gondoskodnia s nem az egész népességről, mely terhet nem akarna s nem tudna viselni? De az irlandi nép szorgalmatos, — így szól talán valaki, — teli nemes indulatokkal, s így bizonyára csak az fog a köz-ellátáshoz folyamodni, kinek egyéb élelemmód nem juta. — Én embert természetesen szorgalmatost nem ismerek, s habár a méh vagy hangya ösztön által szorgalmatosak, azt tartom, hogy az ember, mint eszesebb állat, csak okok által birathatik arra, mit tennie kellemetlen; ha ezek, azaz szükség s remény, megszünnek, vesztegleni fog; s nem hiszem, hogy volna sok — mert egyes balgatag lehet — ki, ha bizonyos arról, hogy élelméről gondoskodva van s hogy puszta élelemnél többre szert nem tehet, még dolgoznék, s hogy az irlandi napszámos, tudva, hogy élelme szegényi törvény által biztosítva van, azt nem fogadná el inkább egykedvűen, mint hogy azt izzadva keresse, puszta élelménél többet úgysem remélhetvén. — Mert mondjunk akármit, elnyomás anyagi szenvedésekkel egyesülve ellentállást szül, s néha nemes indulatokat gerjeszt, vagy legalább nagyszerű tetteket: de elnyomás és anyagi jólét lealázza idővel az emberi természetet, s a jól lakott szolga csak egy gyönyört ismer — a restségét.

A napszámos kényszeríttethetik a munkára, így szólnak ismét, s mihelyt ez történt, az ellenvetés megszünt. De elmellőzvén itt azt, hogy kit munkára puszta eltartásért kényszeríteni lehet, rabszolga, akár egynek, akár többnek tartozzék munkájával, s hogy a protestáns népességnek, mely a pápisták megfosztására elég erős vala, hatalma mégis nehezen lehetne oly nagy, hogy a nemzet birtoka után még személyeit is egyenként tulajdonává tehetné: kérdem, vajon az irlandi nép

gazdagabbá válnék-e ez által? Vegyük a dolgot practice. Arra, hogy ily kényszerítés létezhessék, szükséges: vagy hogy az ország maga közmunkára használjon minden munkást, vagy hogy ezen jogát, melyet minden ellátott személy munkájára bir, ezen ellátás kötelességével egyeseknek engedje által.

Már a mi az elsőt illeti, utak, vízcsatornák s más ehhez hasonló munkák végtelenek nem lévén, s nem az ország minden részeiben egyformán s a munkátlan személyekkel aránylag találtatván, szükség oly munkáról gondoskodni, mely mindig s mindenütt található s egyszersmind olyan, mely az egyesek iparkodásit concurrentia által nem rontaná; mert ellenkező esetben a szegények száma még inkább növekednék mindazok által, kiknek keresménye e concurrentia által elrontatott. De hol van e neme a munkának? Hamburg városa szegényeit harisnyakötéssel foglalatoskodtatja s munkájuk productumát külföldön adatja el; de egy ily számú munkástömeg, mint az, mely Irlandban találtatik, mi hasznos munkára fordíttathatnék a nélkül, hogy más munkával concurrentiába ne lépne? Nem maradna tehát más hátra, mint oly munkát keresni, mely fáradságos időtöltésnél nem volna egyéb, s például abban állna, hogy a szegények — mint Anglia némely egyházaiban már próbáltatott — fövényzsákok s murvataligák minden czél nélküli ide- s tovahordására, vagy ugyanazon darab föld szüntelen ásására használtatnának. De nem szólván azon erkölcsi rossz befolyásról s elkeseredésről, melyet e bánásmódnak szükségkép szülnie kellene, vajon ha ezen munka egy napszámos közönséges munkájánál könnyebb, s az adott élelem s ellátás a közönségesnél nem rosszabb: nem fog-e az ország a munka iránt káros concurrentiába lépni az egyessel? S ha amaz nehezebb, ez rosszabb, nem fogja-e akkor a szegényt arra kényszeríteni, hogy az egyesek szolgálatjába lépjen, a szerencsétlenre, ki munkát nem találhatott, nehéz büntetést rendelvén; s nem fog-e minden esetre oly nehéz terhet vetni az ország polgáraira, mely őket capitálisuktól lassanként megfosztván, minden ipart elöl?

Kénytelen lészen tehát az ország egyesekre bízni

szegényeinek ellátását, s hogy ezen teher türhetővé váljék, módokat adni kezeikbe, melyek által az általok ellátott és munkálni nem akaró szegényt munkára kényszeríthessék; vagy más szavakkal: kénytelen lesz birtoktalan népességét a birtokosok közt szolgákként felosztani, egész, vagy legalább majdnem egész munkájokat adva eltartásukért, — mi mihelyt megtörtént, az egész birtoktalan népesség reményeit egyszerre elrontaná, mivel a kényszerített munka nemcsak lealázóvá, hanem concurrentia által becstelenné is tesz minden szabad munkást; mert ki volna, ki szabad munkást, habár iparjától kétszer annyit várhatna, még használni akarna, midőn olcsóbb áron két kényszerített munkást tarthat.

Bővebben szóltam e tárgyról, mert a felhozott szegénység-okok között nincs, mely Angliában annyiak által valónak gondoltatnék, mint ez; de van még egy, mely nem kevesebb népszerüséggel bír s ez az irlandi népnek természetes henyesége s alávalósága. Ha az angol nép, százados szabadságának áldásait érezve, körülfogva minden fénytől, melyet hatalom és müvészet egy honra boríthat, élvezve mindent, mit kifejlett műipar szerez, megvetéssel tekint a testvér szigetre, mely betű szerint hasonló törvényektől kormányozva, csak ínségre s az elaljasulás legmélyebb fokára jutott, nincs mit csudálkoznunk. Ha majdnem naponként felverve nyugalmából, ünnepei közt mindig az irlandi koldus népesség áll elébe, mint a meggyilkolt király szelleme Macbeth ebédjénél, nem engedve neki nyugalmat, elrontva élvezetét, szomorú rimánkodásaival elűzve minden örömet, fenyegetéseivel feldúlva biztosságát, — ha, mondom, az angol nemzet végre elvesztve türelmét, így szól: — Mit tehetek én e nép szenvedéseiről? ön tunyasága, ön alávalósága okozá bajait s én nem segíthetek rajtok, — természetes ez is. Nincs zsarnok, ki nem érezné hatalmának igaztalanságát s az emberi jogoknak nem hódolna legalább azáltal, hogy elnyomottját elfajultnak s a szabadságra érdemetlennek hirdeti. De ne hagyjuk magunkat elámítani e beszédek által, melyeket istentelen népgyülölés mindig szájában hord s melyeknek értelmök nincs. Isten egyenlőknek alkotá az embereket s habár míveltség a jólét s kifejlődés

magasb vagy alantabb fokára emelt is egyes nemzeteket, habár törvények s a különböző vallások ellenállhatatlan hatalma külön erényeket adának különböző népeknek: nincs köztük egy, melyet a végzet oly magasra állitott volna, hogy ne sülyedhetne; nincs egy, melynek nem lehetne emelkedni. S vajon az irlandi nép valóban oly mélyen állna, a mint azt némelyek festeni akarnák? Vajon azon egyes — s bizonyára irtózatos — criminális esetekből lehet-e a nép vég romlottságát következtetni igazságtalanság nélkül? Én úgy tartom, nem. A vétkeknek iszonyatosságai inkább a nép miveltségének, mint romlottságának szolgálhatnak mérlegéül; atya- s gyermekgyilkolás magában véve oly tettek, melyeknél iszonyatosabbakat nem ismerek, s mégis vajon ki mondá meg, hogy azon vad népességek, melyeknél az első, vagy a spártaiak, kiknél a másik szokás létezett, az erkölcstelenség legnagyobb fokára értek, vagy hogy a franczia zsebelő, ki gonosztetteit industriaként űzi, s ki a büntető törvényeknek minden kedvezéseit ismerve, rendszabályaihoz méri cselekvését, belsőkép nem alábbvaló a gyilkoló fanatikusnál? Az irlandi nép minden bünei mellett inkább szánakozást, mint megvetést érdemel, s bizonyára legkevésbbé azon gyülölést, melylyel angoloktól közönségesen említtetik. Három van, miből az erkölcsiség fokát, melyen népek állnak, leginkább megitélhetni: családi élete, nemzetiségének fenntartása s a vallásosság. Azon nemzetnél, hol az egyes házi körében családi kötelességeit önfeláldozásával hiven teljesíti, hol nemzetiségének fenntartásaért áldozni tud, hol vallásának szent parancsait minden csáb s üldözés ellenére híven megtartotta, végromlottságról szólani nem lehet, s nem az irlandi szegénynél, ki véres verítékével szerzett darab kenyerét hiven megosztja övéivel, s hol a gyermeki ájtatosság annyira közönséges, hogy kora házasságoknak egyik főokául szolgál, mert mindenki tudja, hogy csak gyermekek kellenek, hogy agg napjaiban sorsáról gondoskodva legyen; nem az irlandinál, ki hat századon túl küzködve fenntartá nemzetiségét, kit három századnyi hallatlan üldözés vallása martyrjává tehetett, de ki, bár oltáraitól vérpadra hurczoltatott, eldődeinek szent hitét

el nem hagyá. Ki a zsarnokságnak ellentáll, annak keblében megmaradt az erény csirája mindig, s ha az elnyomó egy népet a szabadságra alkalmatlannak hirdet, majdnem mindig bizonyosak lehetünk, hogy azt azért tevé, mert a nép ellentállása által megmutatá, hogy megérdemli.

II.

Mi oka hát Irland szerencsétlen állapotjának? — ez azon kérdés, melyet mindenki, kit országos tudományok érdekelnek, joggal feltehet magának. — Nézzük e nép történetét, s úgy hiszem, meg leend felelve reá.

* * *

Vannak nemzetek, melyekre nagyobb súlylyal nehezedik a sors keze; nemzetek, melyeknek történetét vérrel írta az idő, melyeknek dicsősége nem fényes tettekben, hanem abban fekszik, hogy férfiasan szenvedtek, s nem hajolva s meg nem törve, mint a tenger sziklája, erősen állanak századok vészei között, nem teremve virágokat, nem nevelve egy zöld bokrot, de sötét homlokukkal kiemelkedve a hatalmas ár felett, sötétebben, de magasabban hullámzó ellenénél. Nagyobb cselekvésre akarja-e ily szenvedések által előkészíteni az egyes nemzetet a sors, vagy talán csak eldődeinek vétkeiért büntetve, másoknak például tűri kínjait — ki ismeri a végzet rejtélyes útjait; — elég, hogy vannak ily nemzetek s hogy közöttük nincs egy, melynek történeteire visszatekintve, a gondolkozó több szenvedést, több nem érdemlett elnyomást találna, mint az irlandinál.

Felosztva öt egymással háborgó király között, míg szabad, később egy hosszú kétségbeesés harczát vívá a berohanó dánok ellen; száz sebből vérezve már akkor látjuk e hazát II. Henrik alatt, 1169-ben, az angolok által meghódíttatni. De nem ezen kétszeres hódítás, nem a vérengző feudalis viszongások, melyekben az ország nagy bárói, mint a Burkek és Fitzgeraldok pél-

dául, majdnem négy századon át dulták fel honukat, teszik fő szerencsétlenségét ez országnak. Európában nemzet alig van, melynek története elfoglalással nem kezdődnék, s melynek évkönyvei vérengző csatákkal az egész középkoron át telvék nem volnának. A mi itt történt, az történt máshol is, — sőt, ha azon időre visszatekintünk, melyben a nagy népözön, mely a középkort s vele mostani országainkat megkezdé, s ellentállhatlan árjaival a dicső római világot szétrontva, dúlásra s megfosztásokra alapult alkotmányainkat szerzé, mindenütt. Szenvedett minden nemzet s vérezett s meggyógyult; mert miként az egyesnek erőt ad a természet, mely elgyengült idomait helyre pótolja, romlott nedveit kitisztítja: úgy erőt ada a társaságoknak is, mely által, bármily szenvedések után, bármiként fenyegetve végromlással, mindig egész erejökben visszaállnak; mint a fa, melynek sudarát a fejsze levágta, csak erősebb ágakat hajt, csak dúsabban virul ismét.

Mért nem gyógyulhattak hát be az elfoglalás sebei Irlandban is, vagy inkább azon elnyomás, mely e sebeket gyógyulni nem hagyá, mért nem szűnt meg itt, mint más országokban? Hogy ezt értsük, kettőre szükséges figyelnünk. Először arra, hogy az irlandi nép soha a rómaiak által elfoglalva, s így a szolgaságra előkészülve nem lévén, szilárdabban védé szabadságát; másodszor, hogy az elfoglaló angol közelebb marada hazájához, mintsem hogy nemzetiségéről lemondani vagy azt az elfoglalt népnek nemzetiségével assimilálni akarta volna. — S innen van, hogy míg például a frankok Galliában egy meghóditott s idegen uralkodáshoz századok által szokott nemzetet találva, s csak mintegy a rómaiak helyét foglalva el, szilárd ellenszegülést nem találtak, — míg a normannok honuktól oly távol szakadva, hogy segédére nem számolhatának, magokat Normandiában a meghóditott néppel assimilálták: Irlandban sem a meghóditott szabadságáról, sem a hódító nemzetiségéről lemondani nem akart. — Az elsőt mutatják az irlandi nép szüntelen harczai, melyek miatt az angolok egész VIII. Henrikig hatalmukat a szigetnek egy kis részén, mely Palenak neveztetett, tovább nem terjesztheték, s csak I. Jakab

alatt 1603-ban hozhaták tökéletességre; a másikat az, hogy az angol törvények szorgosan elháritának mindent, mi által az elfoglaló s elfoglalt közelebb érintésbe jöhetne, vagy végre összeolvadhatna; sőt miután az egy század elforgása után megtörtént, hogy új törvények hozattak e békés állapot megszüntetésére, III. Eduard alatt a híres kilkennyi statutum által hazaárulás büntetésével fenyegettetett minden angol, ki irlandival házasságra, vagy bármi társaságba lépni vagy az irlandi törvények szerint élni merészelne,[1] — az, ki az irlandi öltözetet felvevé, vagy e nemzet szokása szerint bajuszt növeszte, vagy irlandi nevet veve fel, vagy a nép nyelvével élt, bezárással vagy jószágvesztéssel. Nehéz büntetések alatt tiltatott azon felül akármily hivatalnak irlandira való bizása.

Természetelleniek valának e törvények s alig érthetnők az angol kormány politikáját, melyet ez időben követett, ha nem tekintenénk az időkre, s nem tudnók, hogy a középkorban, hol a hivségről annyi szó vala, ez erény valósága alig találtatott; s hogy e szerint az angol királyoknak mindenek felett azon kelle iparkodni, hogy a hatalmas irlandi bárók a néppel ne egyesüljenek, s így soha ne váljanak oly hatalmasokká, hogy az anyaország suprematiáját el ne ösmerjék. — De bármi nagy hatása légyen is ily törvényeknek, melyek szenvedélyekhez szólva, csak ritkán rontathatnak el az ész okai által, s bár közönségesen a törvényhozó nem talál hívebb követőket, mint ha népek vagy egész néposztályok között különbségeket állitva, a nemzetiség színe alatt egyszersmind nagy néptömegekkel osztatja az aristokratia azon örömét, melylyel minden egyes ezerekre lenézhet: van valami, minek hatása még nagyobb, valami, mi előitéleteinknél még erősebb: természetünk; s habár az Irlandban lakó angol s hona között száz gátat emelt a törvény, a közhon száz köteléket szöve az ellenkezők között, s kik mint külön nemzetek távol álltak egymástól, mint szomszé-

[1] IV. Eduárd alatt a Desmondi gróf kivégzésénél, a halálos itélet okáúl, vagy legalább ürügyéül, az tulajdoníttatott, hogy nője irlandi vala.

dok, barátok s végre a szív s vér kötelékivel összefonva, napról-napra inkább közeledének egymáshoz. — Ezt pártolá a köz vallás, mely az embereket Isten előtt egyenlőknek, egyenlő kötelességek teljesítése szerint egyenlő jutalmakra vagy büntetésekre számolhatóknak hirdetve, köz szeretet s egyesülés parancsait oktatja; ezt maga az emberi nemnek azon tulajdona, mely szerint, ha egy alkotmányban az egyenlőség kizáratott, mindenki egész erejével csak emelkedni iparkodik, s mi szerint maga az, kinek a kiváltsági törvények kedveznek, készebb lemondani e kedvezésekről, mintsem a társasági hierarchiában maga felett másokat lásson, s mi szerint, mint itt Irlandban, a pártolt angoloknak azon része, melyet szegénysége vagy a feudalismus hierarchiája a pártoltak között csak második vagy harmadik osztályra állita, inkább az elnyomottal egyesül, mintsem honfitársainak felsőbbségét elösmerje.

Mindezen okoknak összes munkálata napról-napra több egyességet hoza Irlandba, s habár még a köz frigy nem létesült, — ha új történetek nem jönnek, talán közel álla a pillanat, melyben az létesülendő vala. Egy nagy történet megállítá e viszonyok természetes kifejlődését.

A reformatio, mely a XVI. század kezdetében elterjedve, fél Európát mozgalomba hozá, Angliában uralkodóvá vált s vele egy új erősebb gát emelkedett közte s Irland között.

Mihelyt Anglia protestánssá lett, Irlandnak megtéritése reá nézve szükség vala. — Kitéve külső megtámadásoknak, melyek, mint azt a régi s újabb történetből egyenlően látjuk, mindig Irlandban keresték egyik főtámaszukat, maga is egy nagy s vérengzőn, de még alig elnyomott katholikus pártot zárva magába, Anglia (hacsak vallását veszélyeztetni nem akará) nem tűrheté, hogy hozzá ily közel, ugyanazon kormány alatt, az irlandiak pápisták maradjanak. — Innen azon buzgóság, melylyel Anglia Irland megtéritését századokig próbálta. Hogy Irland hatalmasabb ellenének vallását elfogadni nem akarta, s minden nemzetek között a legdicsőbb martyrságot tűré hitéért, az ismét állásából következik. — Ha két nemzet egymásközti ellenséges-

kedésben vagy versenyben él, a kisebbik nem őrizkedik semmitől úgy, mint attól, mi egy kötelék lehetne köztük; mert mintegy természetesen érzi, hogy független nemzetiségét harczolva fenntartani nehéz, de békében és sok összeköttetési ponttal lehetetlen. S ha nem tekintünk is arra, hogy a reformatio Angliában a leghallatlanabb zsarnokság által terjesztetett s hogy minden nemes érzemény, minden szív, mely szabadságért dobogott, ellene fordúlt: maga ez ok elég vala, hogy az irlandiakat e vallás elfogadásától visszaijeszsze.

A reformatióval az irlandi történetekben egy új időszak kezdődik. A nemzetiség helyébe a vallás különbsége lép, s hol elébb csak a nem angol rész nyomattatott, ott az elnyomás most ez ország minden lakosira, kik hitöket változtatni nem akarják, kiterjesztetik, annyival kiméletlenebbül, mennyivel szentebb ürügy alatt gyakoroltatik. — Fussunk át e történeteken, s ha bámulva látjuk, mennyire sülyedhet egy nemzet, mely szenvedélyeitől elragadva, társának törvénytelen elnyomásán iparkodik, vigasztalódjunk a gondolatban, hogy ennyi kegyetlenség haszontalan vala, s hogy a gyenge az erősnek ellentállt, nem mert győzni, de mert tűrni tudott, s mert nincs oly gyönge nemzet, mely a leghatalmasabbnak ellent nem állhatna, ha polgárainak szivét egy érzemény lelkesíti.

Tíz esztendei harcz után, melyekre Erzsébet 1.040,000 ft sterlingnél többet költött, majdnem egész Irland elfoglaltatván, miután ez elfoglalás alatt s után — mint Gordon mondja — a népességnek nagy része pestis vagy éhség által elveszett, s a protestáns hitvallás mindemellett csak keveset terjede: az angol kormány átlátá, hogy durva erő magában nem elég. Csak ha az új vallás magvaként az országban angol telepek állittatnak, csak ha confiscatiók által a nemzet nagyobb birtokosai megfosztatnak, s helyökbe angol protestáns aristokratia alapíttatik, akkor lehet reményleni ez ország megtéritését.

Ez vala az elv, melyből az angol kormány Erzsébet, Jakab és Károly országlása alatt kiindúlt, s mely, habár a kivánt következéseket nem hozá is maga után, a nemzetet véghetlen inségre vezeté.

Már Erzsébet alatt, a Desmondi lord zendülése alkalmával, 600,000 acrenyi föld elkoboztatott a memsteri tartományban. Ezen föld angolok közt osztatott fel, azon feltétel alatt, hogy jószágaikban irlandi származású vagy születésü lakost tűrni nem fognak.

Ugyanez történt Tyron Tyrconnel és Dogerthy összeesküvésök után, mely alkalommal az éjszaki grófságokban 500,000 acrenyi föld juta confiscatio által a kormány rendelése alá. E föld ismét idegenek, s mert az Erzsébet alatt elkobzott jószágokra Angliában elég vevő nem találkozott, angolok és skótok közt osztatott fel, az új jövevényeknek lakásul a tartomány hegyes és erdős része rendeltetvén, a honos nép a síkságra szoríttatván, hogy szüntelen felvigyázat alatt tartva, ellentállásra képes ne lehessen. — Később ugyanezen király kormánya alatt, egy új törvény következtében, mely szerint elrendeltetett, hogy minden irlandi birtokos birtokának czimjéről magát egy biztosság előtt legitimáltassa, ezen egészen reformáltakból álló biztosság itéletei után ismét 450,000 acre vétetett el a katholikusoktól.[1]

Követte ezen példákat I. Károly, vagy inkább kedvencze a Straffordi lord, ki minden törvényes ok nélkül, azon puszta ürügy alatt, hogy Connaughtban törvényes úr a királyon kivűl nincs, az egész connaughti tartományt a korona számára confiskálta.

Ily elnyomás után vajon csudálatos-e, hogy a nép végre elveszté türelmét, s hogy midőn 1641. október elején a zendülés kitört, vezére O'Mial kevés nap után 30,000 bajnoknál többet számolhata maga körűl? — Azt hiszik sokan, hogy e zendülés elnyomása az Irlandban kormányzó angoloktól függött volna, s általok ébresztetett s neveltetett, csakhogy több s nagyobb elkobzásra adjon alkalmat.[2] Én nem akarom vizsgálni e vélemény alaposságát, csak azt akarom meg-

[1] Hallam Const. hist. t. 5. p. 262.

[2] Ezt mondják Warner, Hallam, Plowden, Gordon, Leland: Whatever were the professions of the chief governors, the only danger they really apprehended, was that of a too speedy suppression of the rebels; extensive forfeitures were the favourite object of the chief governors and their friends. Lelandt. III. p. 160.

jegyezni, hogy undoksága még nem bizonyít ellene, s hogy nem ez volna egyetlen példája ily cselekvésnek a történetkönyvekben. — Szomorú észrevétel, de való, s minden, ki a történetekkel foglalatoskodik, át fogja látni alaposságát: hogy még nem volt század, hol a morál elvei nép és nép közötti viszonyokban gyakorlatba hozattak volna, s hol egy ivadéknak jogeszméi máson alapulnának, mint eldődei gonosz tettein, — mintha a historikus alap mindenre megfelelne, s az igazságtalanságnak mentségéül elég volna megmutatni, hogy századok óta gyakoroltatik.

A boszú szörnyebb vala, mint valaki képzelheti, s ha kitörését csakugyan magok az angolok pártolák, midőn közülök valamennyien birtokukból elüzettek, s több 12,000-nél veszté életét, az irlandi nép bizonyára felülmúlta lázitó kivánatjaikat. — De ha a boszú szörnyű vala, még szörnyűbb vala büntetése, s ki az angol lordbírák által az Irlandba költöző hadaknak kiadott parancsolatot olvassa, melyben a pártütőknek, követőiknek s társaiknak megölése és megsemmisitése, minden birtoknak feldúlása, kirablása s felégetése, minden fegyvert fogható férfinak kiirtása rendeltetik; ki figyelembe veszi, hogy az irlandi birtok azok között, kik e szent (!!!) hadra pénzt kölcsönözének, már előre felosztatott; ki e háború egyes történeteit követve Philippaughnál, Carrik-Fergusban, Magee szigetén s Wexford városában százan és ezerenként látja gyilkoltatni a védetlen pápistákat; vagy ki csak az egészet tekintve, látja például, hogy 1641. október 23-dikától, midőn a háború kitört, 1652-ig (William Pelly szerint) 11 év alatt 500,000 irlandinál több halt meg, s magában Dublin városában, mint Plowden mondja, az 1651-ki nyár alatt több 17,000 embernél: képzelheti ez országnak szerencsétlen állapotját.

De minde vérengzések s mind a mellett, hogy miután Cromwell úgynevezett gyilkoló törvényszéke által több mint 200 pápista gyilkoltatott meg törvényes formák szerint, miután minden nagyobb birtokosra halálos büntetés, minden kisebbre számkivetés, vagy hacsak birtoka 10 ftnál kevesebbet nem ére, javai egy vagy két harmadának confiscatiója rendeltetett,

sokan, s főkép a nép birtokosabb osztályaiból önként kivándorlottak,[1] sokan a kormány által deportáltattak: [2] a nép száma még mindig nem kisebbedék a zsarnok kivánatjához képest, s az angol jól érezve, hogy minden, mi jó s aláváló elnyomottjai szivében, hazaszeretet s vérszomj egyformán boszuért kiállt, remegve ült véres trónján.

Új módokról kelle tehát gondoskodni, s habár az, mely feltaláltatott, később végrehajthatatlannak mutatkozott is, maga a gondolat, s hogy annak végrehajtása csak próbáltatott is, felülmúlná hitünket, ha minden történeti adat nem bizonyítaná valóságát. — Mivel tudniillik Anglia hosszú megtéritési próbatételei után általlátá, hogy a vallás minden kényszerítésnek ellentáll, s hogy a reformatio csak angolok által honosodhatik Irlandban, nehogy az angol gyarmatosok, mint az 1641-iki zendülés alatt, új veszélyeknek tétessenek ki, s a tizszerte nagyobb katholikus népesség között napról napra végveszélylyel fenyegettessenek: a kormány a szigetnek angol, s honos népességét végkép elkülönözni határozá, — e határozat következtében a reformált népességnek Ulster, Leinster és Munster tartományok rendeltettek kizáró birtokúl; a pápista népesség az ország negyedik tartományába, Connaughtba (melyhez még a kidári grófság adatott) szoríttatott, úgy azonban hogy a csend fenntartása végett még ezen tartományban is a városok kizárólag protestánsok által lakattassanak, s minden katholikus, ki e határokon túllép, halállal fenyíttessék.

Hogy ez irtózatos parancsolat végre nem hajtathatott, s hogy minden kegyetlenség mellett, melylyel e szerencsétlen nép vadállatok gyanánt üldöztetett,[3] egy egész nemzetet honából elűzni nem lehete, magában világos; vissza kellett tehát térni a kormánynak elébbi módjához, azaz: csak a birtokosabb osztályra szoritván üldözéseit, elkobzások által minden irlandi birtokos

[1] Lingard szerint 30,000, vagy 40,000.

[2] Csak egyszerre 1000 leány raboltatott el, kik később Jamaikában mint rabszolgák vásáron eladattak.

[3] Lásd Ludlow emlékeit.

megfosztásán és egy egészen reformált aristokratia alkotásán alapítani reményeit. — S ez azon út, melyet az angol kormány innen kezdve szakadatlanúl folytata, nem királyainak, hanem magának a népnek kivánatjait követve, mely királyát, habár az, mint II. Károly, a pápistáknak kedvezőbb lett volna is, a közvélemény hatalmával magával ragadá s akaratja ellen is üldözővé tevé. — Való, hogy e fejedelem alatt egy külön törvényszék állíttatott, mely court of claims neve alatt az ártatlanúl megfosztott birtokosoknak javait visszaitélendő vala; de mihelyt e törvényszék a birtokos protestánsok előtt veszedelmesnek kezde látszani, azonnal felfüggesztettek munkálati; való, hogy e király személye körül oly tanácsnokokat használa, kik papismus hirében álltak; de nem kell-e őket azzal védelmeznie, hogy az egyik nagy kakasviadal-kedvelő, a másik jó házat tart, a harmadik felséges rókakutyákat,[1] s nem vala-e mindezen királyi hajlandóságoknak Irlandra nézve mégis az a következése, hogy a pápista vallás alatta is proscribáltatott; kik Londonba panaszt tenni jöttek, a Towerba zárattak; s mert már az elkobzásoknak ellentállni nem lehete, a király kedvenczének Ormondnak, a confiscált javakból 70,000 ft. st. jövedelmű jószágok ajándékoztattak maga a király által Irlandban.

Mikor a Stuardok Angliából elüzettek, Irland felkelt egykori üldözői mellett, még egyszer szembeszállva hatalmas ellenével, még egyszer legyőzetve, s új elnyomást s kegyetlenségeket vonva magára. — Miután Oraniai Vilmos 1690-ben jun. 14-kén a híres boyni csatában Irlandot meghódítá, azon katholikus földbirtokosokból, kik 1660-ban vagy maga a király vagy a court of claims által ártatlanoknak nyilváníttattak s jószágaikat visszanyerék, ismét 4000 fosztatott meg birtokától, részszerint, mert valóban II. Jakab zászlóihoz állt, részszerint, mert ez csak ürügyül használtatott s igy ismét 1.060,000. acre jutott a kormány kezei közé.[2]

[1] Lingard XIII. p. 132.

[2] A limericki capitulatio Vilmost arra kötelezé ugyan, hogy

Már a nagy zendülés előtt, alatt s után történt confiscatiók által Irland 11,000,000 acrera becsült földszinéből csak 2,000,000 maradt katholikus kezekben; most ebből ismét 1,000,000 vétetvén el, Irlandnak négyszerte nagyobb katholikus népessége az egész földszinnek egy tizenegyedére szoríttatott, s ez is nem az egész nép, hanem csak egyes boldogabb családok között — kik az üldözést elkerülni elég ügyesek vagy szerencsések valának — osztatván fel, képzelhetjük e boldogtalan nép állapotját.[1]

De noha a zendülés alatt minden, mit csak emberi kegyetlenség kigondolhat, bő mértékben követtetett el: a reformált népesség, mint mondám, még mindig csak úgy álla a katholikusok általellenében, mint 1. a 4-hez s pedig nem mint az angol törvényhozásnak szándéka vala, Connaughtra szorítva, hanem (mert ezen egész terv természete szerint nem sikerülhetett) egész Irlandban; s így a reformált néposztálynak arra, hogy a többieket elnyomhassa, mindig Anglia segedelmére vala szüksége. — Innen egy új baj következik Irlandra mint országra nézve, az, hogy érdekei — mint nemzeté — mindig alárendeltettek Anglia érdekeinek, s hogy így az ország java maga a privilegiált osztály által önkényt feláldoztatott, csak hogy Anglia által zsarnok hatalmában, melyet a nép felett gyakorlott, pártoltassék; s ha Irland történetein ez egész században végigtekintünk, csak új meg új bizonyitványait látjuk, mennyire megalázhatja magát az, ki igazságos lenni nem akarván s törvényes egyenlőséget nem engedvén, mások felett zsarnoki hatalmat űz, s remegve ön vétkeinek érzetében, önkényt meghajlik pártolója előtt, csakhogy mást nyomhasson.

a pápistáknak Irlandban való háborítatlan megmaradhatását kieszközlendi; de a parlament minden hódolat mellett, melylyel Vilmos iránt viselteték, ebben meg nem egyezett. Ebből, úgy mint Londonderry városnak csak magok a polgárok által vitt bajnoki védelméből, látni, hogy a pápistaüldözés Irlandban, mint már feljebb említém, nem annyira az angol királyoknak, mint inkább magának a népnek tulajdonítható.

[1] Ámbár Irlandnak kiterjedése újabb felmérések szerint 20.000,000 acre-ot tévén, hibásan vétetett fel 11.000,000, a proportio azért áll.

Először az irlandi parlament függetlensége áldoztatott fel.[1] — Az angol parlament mindenben, kivévén a subsidiumokat, szabadon hozhata törvényeket Irlandra nézve, mig az irlandi amannak helybenhagyása nélkül, semmi kötelezőt nem határozhata.

Második áldozatúl Irlandnak kereskedői s industrialis érdekei kivántattak, s habár a népnek, miután birtokától megfosztatott, gyári s kereskedési iparnál más reménye nem maradt, készséggel áldoztatott fel ez is. Minden, a mi csak Irlandot ipari vagy kereskedési tekintetben emelheté, már csirájában elnyomatott. A tizenhetedik század vége felé virágozni kezdének Irland gyapjúszövet-gyárai; de az angol parlament észrevevé e virágozást s 1699-ben oly nagy kiviteli vámot rendelve e gyáratokra, mely által minden kivitel lehetetlenné vált, elrontá az emelkedő gyárakat.[2] Káros vala ezen állapot minden kétségen kívül a népesség birtokos, azaz angol részére nézve is, de személyes bátorsága nem engede más választást; s az irlandi aristokratia tapasztalhatá, hogy nincs jog, melyet drágábban fizetnénk, mint az, hogy embertársainkat elnyomhassuk.

De nem ismerjük Irland szenvedéseit még egész kiterjedésökben. Átka minden zsarnoki hatalomnak, hogy útjában önkénye szerint meg nem állhat, s mint a gyilkos, ki tettének palástolására mindig új s undokabb tettekhez vezéreltetik, s mennyivel inkább fél büntetésétől, annyival nagyobb vétkeket követ el: úgy a zsarnok, helyzetétől kényszerítve, mindig nagyobb s nagyobb kegyetlenséghez vezéreltetik s ez vala helyzete az angol kormánynak is. Irlandnak megtérítése érdekében vala mindig, s most, miután annyi vér ontatott, miután oly szörnyű elnyomás siker nélkül használtatott, ez érdek szükséggé vált. Az angol kormány többet

[1] Már a pogning törvény megállapítá ugyan az irlandi parlamentnek függését, de ennek a nemzet mindig ellentmondott s e függés csak most ösmertetett el.

[2] Hogy e gyárak megrontása nem véletlenül történt, látni abból, hogy a király a parlamenthez küldött egyik üzenetében e szavakkal élt: mindent, mi tőlem függ, megteendek, hogy az irlandi gyapjúgyárakat elrontsam.

vétkezett az irlandi katholikusokon, mint hogy velök valóban megbékülhetne. Megtéritésről kelle hát gondolni, megtéritésről minden feltétel alatt, s mert az vérengző módon nem sikerült, új hathatósabb eszközökről.

Kétségen kivűl nagy befolyást űznek történetek minden nemzet sorsára; de ezen befolyás korántsem oly nagy és tartós, mint azt közönségesen gondolnók, s nem szükség mást tekintenünk, mint például a tatár rohanásokat a XIII. században, s más ehhez hasonló nagy történeteket, hogy általlássuk, mi könnyen s hamar gyógyulnak ki nemzetek legnehezebb sebjeikből is, míg belső organismusok ép s az éltető eszközök nem sértettek. — Ha a limericki békekötés megtartatik, s igérete szerint a pápisták vallásuk gyakorlásában nem háboríttatnak: számuk s szükségnevelte iparkodás, habár századok mulva is, végre visszaszerezték volna az elrablott birtoknak legalább egy részét, s ennyi vérengezésnek és igazságtalanságnak, mint a franczia forradalomnak, csak nagyobb elosztás és virágozás lett volna következése. Hogy ez ne történhessék, hogy a kis protestáns rész a katholikus nép felett tovább gyakorolhassa zsarnoki hatalmát, hogy az idő s a dolgoknak természetes kifejlődése ne változtassa e nemzet természetelleni állapotját, törvényekre vala szükség. Csak ha a történet törvénynyé válik s a nemzet lényegével összeolvad, akkor tartós, akkor orvosolhatatlan sebe; s ez vala, mit az angol kormány a XVII. század végén s a XVIII. kezdetén véghez vitt.

Ha Irlandban az angolok által ezen egész idő alatt hozott törvényeket közelebbről tekintjük, egy fő jellemként mindenikében a katholikusok elnyomását fogjuk találni, s habár rendeleteikre nézve e törvények olyanokra osztathatnak, melyekben e vallás gyakorlatának meggátlása közvetlenül czéloztatik, s olyanokra, melyek e katholikusok polgári viszonyairól rendelkeznek, mivel ez utolsókban is csak azért szorittatnak meg a katholikusok polgári életükben, hogy kényszerítés s egy jobb lét reménye által egyformán csábíttasanak új hitre: bizonyos, hogy csak egy elv szolgált alapjául valamennyinek, hogy valamennyi csak egy nagy térítő rendszernek részleteit képezi.

Átlátá végre Anglia, hogy az elnyomásnak erőszaknál rosszabb eszköze nincs; századokig tapasztalta, hogy szenvedések által nép soha oly mélyen nem sülyedhet, hogy a zsarnoki hatalom parancsoló szavára fel ne riadna nyugalmából, s azon pillanatban, melyben hangosan szolgának hirdettetik, nem érezne egy belső szózatot, mely szivében visszhangként felszólal, s arra inti, hogy szabadságra született. A zsarnok fő hatalma abban áll, hogy a jelen ivadék önösségét kimélve, terveinek végkivitelét a jövőre halasztván, élő jobbágyainak állapotját, a mennyire lehet, türhetővé tegye. Csak míg az elnyomottnak van valamije, mit még veszthet, addig űzi ura nyugodtan bátor hatalmát. — Anglia megtanulta végre Macchiavelli aláválo mesterségét, s ezt követé Irlandban.

A mint mondám, az Irlandban ez időszak alatt hozott törvények vagy olyanok, melyek közvetlenűl a katholikus vallás megszüntetését czélozzák, vagy olyanok, melyek e vallás hiveinek elnyomása vagy az átmenet jutalmazása által közvetve oda irányulnak; de akármelyik részét nézzük e törvénynek, láthatjuk, hogy az angol zsarnokság bennök fortélyosabb eszközökkel él. A katholikus vallás nem üldöztetik többé vérengzően; gyakorlása legalább hallgatva tűretik: papjainak, kik már irlandban vannak, tovább engedtetik az ottmaradás; de hogy a hit szolgái s velök a vallás lassanként kihaljanak, a törvény elűzi először a püspököket,[1] biztosítva így, hogy az ország határai között a papok új ordinatiók által nem szaporodhatnak, az ellen, hogy más országokból a hívek oktatására idegenek az országba ne jőjenek, minden visszatérő papot hazaárulónak hirdetve, halállal fenyít.[2] A ki visszatérőknek segédkezet nyujt vagy őket magánál elrejti, először 20, másodszor 40 fttal, harmadszor jószágvesztéssel büntettetik,[3] ki pedig ily személyt a törvényszékeknek felád, jutalmúl

[1] All popish regular clergy, jesuitas, friars, and bishops or others exercising ecclesiastical jurisdiction to depart befor 1-o of may 1698., or goal till transported, 9 Wil. III. cap. 1.

[2] 9. W. III. cap. I.

[3] Ibid.

egy érsekért 50, egy felszentelt papért 20, egy iskolamesterért 10 font sterlinget kap.

A pap azonfelül az abjuration hitet letenni[1] s kétszer 50 ft kautiót adni kénytelen, az iránt, hogy grófságából kilépni s idegen plébániában misét mondani vagy más egyházi kötelességet teljesíteni nem fog. A törvényhozás tűri ugyan a katholikus hitvallást, de csak a jelen papok életére szorítja fennállásának idejét; mihelyt egy vagy más egyházban a pap meghal, a törvény mintegy a reformált valláshoz tartozónak tekinti e községeket, s nem engedi többé, hogy hívei más katholikus paptól vigasztaltassanak. — S vajon ki vádolhatná kegyetlenséggel a törvényt, mely a papot gonosztevőként egy bizonyos helyre leköté, egész életét bántásokkal, minden lépéseit veszélyekkel körülfogá; hisz ugyanazon törvényhozás különös kedvezéseket is nyujt neki, s csak ön akaratjától, csak egy aláválóságtól függ, s az apostata nemcsak a törvény minden jótéteményeit, de még külön jutalmakat éldelhet, melyekre másnak számot tartani nem lehet. — Minden áttérő papnak előbb 20, később 30, végre, — mert hisz hol nagylelkűebb a zsarnoki hatalom, mint mikor egy ocsmányság fizetése forog kérdésben? — 40 font évenkénti fizetés igértetik.[2]

Tiltatik azon felül minden, mi a vallás külső gyakorlatához tartozik: harangok, tornyok, különös papi öltözet, sőt minden processió vagy pápista módon véghez viendő temetés;[3] keresztek s más szent képek, melyeket a nép eddig tisztelt, ledöntetnek; a bucsúra járók korbácscsal büntettetnek.[4]

Mily kegyetlen vala a türelem, mely a katholicizmusnak Irlandban engedtetett, látjuk a mondottakból, de még ez is csak egy ivadékra terjeszkedvén, az angolok, kik minden új pap felszentelését vagy bevándorlását minden módon gátolák, nem hagyják figyelem nélkül a gyermekek neveltetését sem. — S habár itt

[1] E hit egészen politikai s csak a stuardi ház ellen irányozott.

[2] 8. Anne c. 3—11—12. Georg. III. ch. 27.

[3] 21—22. Georg. III. ch. 24.

[4] 2. Anne ch. 6.

elveikhez híven, a reformált nevelés kényszerítőleg nem parancsoltatik: legalább oly állapotba kelle helyezni a katholikus szüléket, hogy gyermekeiknek tudatlanságán vagy reformáltak általi neveltetésén kivűl más választásuk ne maradjon. Eltiltatnak ezen okból minden katholikus iskolák; elüzetnek az iskolamesterek s más neveléssel foglalatoskodó katholikusok, előbb deportatióval, visszatérés esetében halállal fenyíttetvén;[1] eltiltatik a gyermekeknek külföldön való neveltetése.[2]

Mindezen törvények, a mint látjuk, a katholikus vallás fokonkinti megszüntetésére czéloznak; de az angol kormány nem elégszik meg ezekkel, s tapasztalva, hogy vérengzés a vallás ellen nem bir hatalommal, s remélve, hogy a katholikusok, kik a vérpadon nem lankadtak hitökben, körülvéve ezer bántástól s kis üldözéstől, megfosztva az élet minden élvezetétől, sértve naponként, végre hódolni fognak: ezen nyugodt, vértelen kegyetlenségben helyezi bizodalmát.

Polgári életre nézve: minden pápista a felső- s alsóházból,[3] a parlamenti követek választásától,[4] a had, s hajósereg, a törvényszék és kormány minden hivatalából,[5] végre az ügyvédi hivatal minden fokozatából[6] kizáratik, nem világos rendeletek, hanem az által, hogy mindezen hivatalok viselésére a testeskü letétele, mely a katholikus vallással ellenkező, elkerülhetetlenűl szükségesnek határoztatik.

A birtokra nézve: tiltatik a katholikusnak minden ingatlan birtok megvétele,[7] sőt a haszonbirtok is neki csak 31. esztendőre s akkor is csak úgy engedtetik, hogy bére mindig egész bevételének két harmadát tévén, ha ez iparja által nevekednék, aránylag a bér is nőjön.[8] Hogy pedig e törvény annyival bizonyosabban megtartassék, nem csak jutalom igértetik annak, ki megsze-

1 8. Anne ch. 6.
2 Anne ch. 6.
3 3. Will., s Mary.
4 2. Anne ch. 6.
5 Ibid.
6 Ibid.
7 Ibid.
8 Ibid.

gését felfedezi, de még azon felül minden reformáltnak engedelem adatik, hogy a pápista által jutalmasabb feltételek alatt birt haszonbért, mihelyt észreveszi, ugyanazon feltételek alatt magáévá tegye.[1]

Azokra nézve, kik birtokukat megtarták vagy később a court of claims itéletei következésében visszanyerték, a törvény a vagyonnak minden gyermekek közti egyenlő felosztását rendeli,[2] mint bizonyos útat arra, hogy e birtok új vételek által nem szaporodván, végre véghetlen kis részekre osztva, a katholikusok kezeiből el fog tünni.

A mesterségekre nézve: itt a pápista kevés kivétellel[3] szabadon gyakorolhatja ugyan munkásságát, de a II. Károly alatt kiadott municipalitási rendszabályok szerint nem vehetvén részt a municipalitásban, itt is alávettetik számtalan taxának, melytől a protestáns mint testületi vagy mint municipalitási tag, szabad; s melyek végett, főkép ha hozzá veszszük még azon megszoritást, hogy 2 legénynél törvény szerint többet nem tarthat[4] a protestánssal a mesterségekre nézve nem léphet concurrentiába.

De még maga a kézimunkás sem engedtetik szabadon, s kinek munkájánál egyéb birtoka nincs, azt a törvény sérti még ebben is, midőn használatát nem hagyván szabad akaratára, arra, ki vallásának az angolok által el nem ismert ünnepein dolgozni nem akarna, nehéz büntetéseket rendel.[5]

De a kegyetlen zsarnok még mindezzel nem elégszik meg. Szét kell törni a lánczot, mely a katholikust a reformálthoz közelithetné; el kell tehát tiltani a különböző vallások közt a házasságot[6], s hogy ezen törvény annyival bizonyosabban megtartassék, halálra

[1] 8. Anne ch. 3.
[2] *Inheritance of papists shall descend in Gavil-kind.* — 2. Anne ch. 6. §. 10.
[3] Jelesen kivétetnek mindazon kereskedelmi ágak, melyek fegyverekkel foglalatoskodnak XIII. Georg II. ch. 6. s mind azon hivatalok, melyek fegyverviseléssel összekötvék, mint vadászok s a t. X. Wil. III. ch. 8.
[4] 8. Anne ch. 3.
[5] 7. Will III. ch. 14.
[6] 9. Will III. c. 3.

itélni a papot, ki ily egyességet felszentelni merészlene; el kell hárítani mindent, mi által a két felekezet barátság vagy háladatosság által köteleztetnék egymáshoz, s azért pápista protestánstól nem kaphat semmit ajándékba vagy örökségül[1]. Ő pária, kire a törvény előre kimondá átkát, kinek boldognak lenni nem szabad s kit, habár házi körébe vonulna vissza s csak a családi élet boldogságai után vágyódnék, a zsarnok itt is el fog érni, s itt is meg fog fosztani mindenétől.

Mert vajon az atya, ha gyermekeire néz és ön életére visszatekint, örülhet-e, hogy azok, kiket e világra hozott, kiket mindenek fölött szeret, szenvedni fognak, mint ő szenvedett? Örülhet-e, ha eszébe jut, hogy halála után gyermekeinek egy idegen, vallásos ellensége leend gyámja, mert a törvény minden katholikust, még magát az anyát sem véve ki, a gyermekek gondviseléséből kizárt[2]. Egy birtoka vagyon, s az vallása, de vajon biztos-e csak arról is, hogy gyermekei e vallásnak hivei fognak maradni?

Ha fiainak egyike szülei vallását elhagyá s atyjának agg napjaira bút hozott, őt a törvény pártolni fogja az atyai harag ellen. Ha később-szülött, előre meg fogja határozni örökségét, hogy szülői által ne károsíttassék; ha ő az idősebb, akkor a törvény többi testvéreinek kizárásával néki adja atyjának egész birtokát[3]; az atya nem büntetheti engedetlen gyermekét, mert azon pillanatban, melyben fia változtatá vallását, ő lett a való birtokossá, szülei pedig csak haszonbirtokosoknak tekintetnek[4]. S vajon nem kell-e remegni az atyának, valahányszor gyermekeire néz, hogy ennyi kedvezés végre egyiket el fogja csábítani vallásától, azon vallástól, melyért csak üldözés vár reá, melynek követőit a törvény nemcsak minden ingatlan vagyon megvásárlásától eltiltotta, de kiknek még ingó birtokukat sem hagyá biztosítani, nem engedvén, hogy pénzöket hypothekára adják ki; a kiknek éldelni sem szabad, kiknek birto-

[1] Anne ch. 6.
[2] Ibid.
[3] 2. Anne ch. 6.
[4] Ibid.

kukkal még tündökölni sem engedtetik, oly annyira, hogy ha például egy katholikus 5 font sterlingnél többet érő lovat használva találtatik, a törvény minden reformáltnak engedelmet ád arra, hogy 5 ft letétele után a lovat magáévá tegye.[1]

A katholikust Irlandban csak az ország terhei illetik. Valahányszor az országos katonaság lábra kél, ő adózik tartására[2]; ha valaki személyében vagy birtokában sértetett, a törvény őt tartja a gonosztévőnek s az ő vagyonából szolgáltat a megsértett protestánsnak elégtételt.[3]

Ezek azon törvények, melyek alatt Irland egy századig élt s melyekről a hires Burke igy szól: »A törvények, melyek ezen országban (Irlandban) a pápisták ellen hozattak, oly vérengzők, mint mások, melyeket pápista fejedelmek vagy országok valaha eretnekek ellen alkottak; vagy ha talán nem oly vérengzők, bizonyára még rosszabbak, mert lassúk, kegyetlenek és gyalázatosak természetök szerint, s habár az életet ritkábban bántják is, csak azért teszik, hogy üldözöttjeik személyeiben az emberiség minden jogait és érzeményeit lealázzák. — Utálom e törvényeket bűnös tökéletességök miatt; mert meg kell vallanom, e rendszer tökéletes, erős és összefüggő, jól átgondolt és kidolgozott minden részletében. Tudós szerkezetü s tökéletes munkálatu erőmű s oly alkalmatos a nép elnyomására, elszegényítésére és lealázására, sőt maga az emberi természet elnyomására, hogy ember gonosz ügyességében ennél tökéletesebbet talán még nem alkotott«.[4]

S vajon bámulunk-e még az ország szerencsétlen állapotán? Vajon miután e törvényeket, melyek alatt e nép egy századig szenvedett, ismerjük, kell-e más okot keresnünk elszegényülésének és elaljasodásának magyarázatára?

Való, hogy e törvények soha egész szigoruságukban nem alkalmaztattak és főkép azon esetekben, hol az elnyomás csak vallási nézetekből eredvén, a reformál-

[1] 7. Will III. ch. 5.
[2] 6. Georg I. ch. 3.
[3] 9. Georg II. ch. 6.
[4] Burke, *Letter to Lang.*

tak személyes érdekeivel összefüggésben nem vala, sokszor tettleg vagy épen nem, vagy csak sokkal csekélyebb mértékben valának gyakorlatban, oly annyira, hogy Young Arthur ez iránt igy szól: »E törvények nem annyira a katholikusok vallása, mint javaik ellen látszanak irányoztatva. A törvény a papot, ki misét mondott, deportatióra és akasztófára itéli és igen könnyen büntetlenűl mondhatja miséjét. De gazdagodjék csak meg e módon és azonnal üldözések tárgyává vált.« — De az, hogy e törvények vallásos tárgyakban, valahányszor reformáltak érdeke kiváná, mindig gyakorlatban maradtak, sőt maga az, hogy e törvények léteztek, elég vala minden nemesebb érzemény elnyomására. — Legyen szabad ez iránt egy munkát felhoznom,[1] melyet mindazoknak, kik Irlandra nézve bővebb felvilágosításokat kivánnak, azon meggyőződéssel ajánlhatok, hogy jobbat s melyben nagyobb tárgyismeretet, több világos nézetet találnának, nem ajánlhatok s mely itt, mint sokban, egész meggyőződésemet kimondá:

»Mélyen szánok mindenkit — így szól Beaumont — ki magát, mert tömlöczben nincs, addig szabadnak gondolja, míg egy törvény létezik, mely őt büntetlenűl elzárni engedi.

»Nem hogy azt hinném, hogy rossz törvényeknek álma nemzeteknek némi boldogságot enged; ellenkezőleg azt mondom, hogy rossz törvények soha nem károsabbak, mint mikor alszanak. Nincs rosszabb zsarnokság, mint mely szeliden űzetik, hogy türhetővé váljék. — A kormány, mely elnyomásra alkottatott s alatt-

[1] *L' Irlande sociale, politique et religieuse* par Gustave de Beaumont. E munka, fájdalom, csak egy pár hónap előtt, azaz mikor minden elődolgozatimmal készen valék, juta kezemhez; s megvallom, sajnáltam volna fáradozásaimat — melyeknek eredményeit e munkában oly szépen s kimeritőleg látám egyesítve — ha épen azok által nem lettem volna alkalmatosabb Beaumont egész érdemének elösmerésére, ki e jelen munkájában, mint már többször (*Système pénitentiaire aux états-unis,* melyet Tocqueville dicső barátjával együtt, és *Marie ou esclavage aux états-unis,* melyet maga irt) nemcsak mély tudományának s irói tehetségeinek adá bizonyítványait, hanem annak is, a mi ennél többet ér, hogy lelke az emberiségért lángolni, szive fájdalmainál érezni tud.

valóit el nem nyomja, mintegy rendetlen és hazug, s ez előttem csak egy hibával több. Ha a katholikus vallás ellen hozott büntető törvények oly pontosan hajtattak volna végre, mint azok, melyek a megfosztást czélozák: felláziották volna az irlandiakat, kik visszanyerve vallási szabadságukat, visszanyerték volna jogaikat is; de az egyike a zsarnokság legveszedelmesebb mesterségeinek, hogy eszközei között azokat választja, melyek megfosztanak, de a nélkül, hogy sértenének.

»Nem kellene elfelejtenünk soha, hogy a tett a jognál sokkal kisebb fontosságú, mert a tettnek nincs holnapja. Az, a ki, mert a dolognak birtokában vagyon, a jogot nem bánja, azon házi állathoz hasonló, mely ha eleresztetik, magát szabadnak gondolja s ostoba bámulatot mutat, midőn ura ismét visszaköti lánczára.

»Ha igazságos törvények kormánya alatt vasba veretem, védve érzem magamat szabadságomban még azon tett által is, mely tőle megfoszt; a törvény, mely tömlöczbe zár, meghatározza egyszersmind a napot, melyen ismét szabad leszek, s a törvény büntetni fog mindenkit, ki személyemet törvénytelenül sértené. — De mily szabadság az, melylyel csak azért élek, mert zsarnokomnak épen ugy tetszik, mert nem akar tőle megfosztani? Az, ki szabadon elalszik, csak egy más ember jószivüségében bízva, megérdemli, hogy mint szolga ébredjen fel.«

Nincs mit e szavakhoz tegyek, mint az, hogy az irlandi nép sorsa bővebben igazolja állításait.

Mert ha egy részről bizonyos, hogy azon törvények, melyek közvetlenül a vallást s annak gyakorlatát érdeklék, Irlandban soha egész szigorúságukban nem gyakoroltattak: bizonyos az is, hogy a népnek elnyomása soha a törvény szigoru rendeleteihez szorítva nem volt s valahányszor az uralkodó párt érdekei kivánák, kegyetlenebbül üzetett, mint azt maga a kemény törvényhozás kivánná.

»Irlandban — így szól Young Arthur — a birtokos, kinek jószágát katholikusok lakják, zsarnok, ki minden viszonyában, melyekben alattvalóihoz áll, csak önkényét követi . . . Nem képzelhet oly parancsolatot, melyet szolgái s tőle függő jobbágyai nem teljesíteni mernének.

ő csak a legtökéletesebb engedelmességgel elégszik meg. Botjával vagy ostorral bátran büntethet mindenkit, ki csak legkisebbé sértené személyét. A szerencsétlen, ki ellentállna vagy csak egy mozdulattal védelmezné magát, azonnal leveretnék. Leverni egy embert Irlandban oly dolog, melyről itt mindenki, angolok által megfoghatatlan módon szól. Nagy tekintetben álló férfiak bizonyossá tettek, hogy jobbágyaiknak nagy része megtisztelve gondolná magát, ha az úr a jobbágy nőjét vagy leányát ágyasának választaná: bizonyos jele egy hosszú szolgaság romlottságának. Még több: hallottam beszélni több esetről, hol egyes emberek életüktől fosztattak meg, a nélkül, hogy itélettől vagy birótól félni kellene. Nincs utas, ki Irlandon átmenve nem látott volna néha eseteket, hol egy gentleman inasai egy egész vonal paraszt szekeret erőszakosan az árokba szorították, hogy uruk kocsijának helyet csináljanak; mi baj, ha a szekerek feldőlnek s eltörnek? A kár hallgatva eltüretik; ha a megbántott panaszra kelne, ostorcsapások hallgatásra fogják birni. Ha úr által egy szegény magát megbántva érezvén, biróhoz merne folyamodni, maga e panasz nehéz megbántásnak tekintetnék. A szegény jobban ismeri helyzetét, mint hogy ez eszébe jutna; csak egy eset van, hol igazságot várhat: az, ha mellette egy más gazdag felszólal; akkor ura védelmezi őt, mint birkáját védelmezné, melyet ebédjére jelölt ki.«

Miként is lehete máskép? Nem üzé-e egy hatalmas párt hat századig hallatlan önkényét e nép felett? Egy párt, mely idegenekből álla, mely nem a népből eredett, mely nemzetiség s vallás által tőle elkülönözve, vele érintésbe nem juthata, s miként első jogát elfoglaláson alapitá, úgy idegen hatalom által tartatott s védelmeztetett mindez ideig. Nem láttuk-e ezen pártot lemondani előbb egyes jogairól, később parlamenti függetlenségéről, sőt külön törvényhozásának lételéről, csakhogy az erős Anglia pártfogását nyerje magának, s azt gondolhatnók, hogy ez mind ok nélkül történt; hogy a pápista, ki a felső- és alsóházban képviselve nincs, ki hivatalt nem viselhet, kinek neveléséről senki sem gondoskodott, ki igazságot keresve, önvédelmére refor-

mált ügyvédre szorult, ki reformált bíróktól, egy reformált jury itéletétől függ, ki a grófság szükségeire reformáltak által taxáltatik, elnyomatni nem fog? hogy míg (mint Montesquieu mondja) örök tapasztalás, hogy minden ember, ki hatalmat bir, visszaélésekre hajlandó, s bennök annyira halad, mig határokat talál: csak az angolnak Irlandban nem volna szüksége ily határokra, csak ő maradna igazságos elnyomottjai iránt, csak őt nem rontotta volna meg az, mi a szívnek minden csábok között legveszedelmesebb: a korlátlan hatalom?

Vajon ki várhatná, hogy azon bíró, ki hasonlói s a nép között itélve oly esetekben, melyekben ő csak bántott lehet, itéleteiben igazságos fog maradni? Hogy míg egyrészről a vádlottnak nyelvét sem érti, s vele csak tolmács által szólhat, a másikról mindazok által, kiknek itélete szívén fekszik, szigoruságra intetik, kegyetlen nem leend? Maga azon természetes irgalom, melyet Isten szivünkbe öntött, könnyen eltompúl azok iránt, kiket természetes alattvalóinknak gondolunk, s érzéketlenségökre vagy romlottságukra számolva, sokszor igazságosnak gondoljuk azt, mi hasonlóinkra alkalmazva kegyetlennek látszanék.

Vajon ki várhatná, hogy ott, hol a grófsági taxák kivetése s használata egészen az angol privilegiált osztályra bizatott, kivetésökben csak az igazság, használatokban csak a közjó fog tekintetbe vétetni; hogy nagy befolyással bíró egyesek ezen befolyást nem fogják hasznukra fordítani; hogy közintézetek helyett nem fognak inkább oly épületek emeltetni, melyek az egyes grófságok provincialis hiuságát kecsegtetik; hogy nagy kereskedő városok helyett nem fognak egyes kastélyok jó utakkal összeköttetni, egyszóval, hogy nem fog történni mindaz, mi Angliában az irlandi nagy urak maleversatióit közmondássá tevé? [1]

Mindez természetes; s habár törvény nem létezett, mely a reformált uraknak kastélyaikban külön tömlöczöket engede tartani, melyekbe alattvalóikat önkényük szerint elzárák; habár az úrnak sehol azon jog nem adatott, hogy szolgáit s napszámosait korbácscsal bün-

[1] *Grand jury jobs.*

tesse: ha ez meg is történik,[1] a felelet terhe a törvényhozót éri, ki midőn egynek minden jogot s hatalmat átada, a másiknak nem hagya semmit, mivel magát védelmezhetné; s ha kínos egy országot oly állapotban látni, mint melyben Young Arthur 1778-ban Irlandot festé, bizonyára Anglia előre láthatá, hogy egy osztálynak korlátlan jogokat adni nem lehet a nélkül, hogy alattvalóin határtalan zsarnokságot űzne.

El ne felejtsük, hogy Irland alkotmányos ország; hogy privilegiált rendjei a központi hatalomnak befolyást nem engednek; hogy birói s tisztviselői a kormánytól függetlenek; s vajon csodálhatjuk-e, hogy ezen rendek önkormányukat — selfgovernment — ön hasznukra gyakorolták azok ellen, kik e jogban nem részesülnek; hogy mihelyt egyszer fictione juris kimondatott, hogy Irlandban katholikusok nincsenek — természetesen nem lévén polgári jogaik: — egy privilegiált osztály, a szabadság álszíne alatt, századokig védelmezé zsarnok hatalmát, s hangosan szabadságról szólva, valahányszor a kormány által sértetett, s a legnemesebb érzeményeket hordva ajkain, elfelejté, hogy alatta egy nép áll, melyet ő tiport földre, s melyre nézve az irlandi constitutiónak megszüntetése egy örömnap volna, mert helyreállitaná azon egyenlőséget, mely ha a szabadságban adatik, boldogít, ha az elnyomásban, legalább vigasztal.

Mindez, még egyszer mondom, e törvényekből fejlődik ki s épen oly természetes, mint azon elszegényülés s elnyomás, melyet, mint ezen állapotnak szükséges következését, Irlandban találunk.

Sok volna még, mit állításaim bebizonyítására előhozhatnék, s miből talán még világosabban kitűnnék, hogy Irland rendkívüli szenvedései csak azon rendkívüli elnyomásnak tulajdoníthatók, mely alatt ezen ország századokig élt; de talán többet mondtam már, mint czélomhoz szükséges vala s minden esetre eleget, hogy másokat e tárgyra figyelmessé tegyek; s berekesztésül még csak azon okokra kivánom figyelmeztetni olvasóimat, melyek miatt az angol kormány, minden iparkodásai mellett, e szerencsétlen állapoton még eddig

[1] G. Lewis: *Irish disturbances.*

nem segíthete, noha a törvények, melyek azt okozák, rég megszüntek; csak még egy tekintetet akarunk vetni a jövőbe: vajon nem derül-e egy szebb jövő e szerencsétlen hon felett?

III.

A boyni ütközet után félszázadnál tovább halotti nyugalomban látjuk Irlandot. A nemzet századokig küzködött s tűrt, mint soha nemzet nem szenvedett még; most fáradtan lepihent csatái után, szó nélkül hordva nehéz lánczait. Az angolok örültek diadalmukon, a nemzet nem panaszkodék, nem álla ellent többé, s elnyomói biztosan éldelék tetteik gyümölcsét. Igaz, hogy mindazon eszközök, melyek a vallás elnyomására használtattak, ez egyre nézve tehetetlenek maradtak; mert hála az égnek, vannak nemesebb részei lelkünknek, melyekre zsarnok nem bír hatalommal, s az elnyomás, mint mindenütt, úgy itt is hősöket alkota, de nem hódolatot; igaz, hogy a katholikus papság, körülfogva veszélyektől s árulóktól, kegyetlen büntetésekkel fenyegetve, vad állatokként kergetve, az első keresztyének üldözéseivel visszanyeré erényeiket is s hiven teljesíté szent kötelességeit, s habár városokban egyes elhagyott házakba, künn barlangokba, erdőbe vagy mocsárok közé szorítva, el nem hagyá üldözött hiveit: azonban e fegyverek, melyek a hit hatalma előtt erőtlenül estek le, annál inkább hatottak ez ország alkotmányos állapotjára s polgári viszonyaira, s miután számos kivándorlás után a katholikus népességnek vagyonosabb része majdnem eltünt,[1] miután majdnem minden katholikus kezek között létező birtok szüntelen felosztások s a protestáns birtokosok jószágaival való összeolvadás által protestáns kezek közé került: az

[1] Az így kivándorlott irlandiak nagyobb része Francziaországban kerese menedéket, oly annyira, hogy a franczia hadi ministérium könyvei szerint 1691—1745 között 450,000 irlandi halt meg franczia szolgálatban.

uralkodó párt joggal az ország urának hirdetheté magát, s nem volt senki, ki néki ellentmondana.

De a zsarnokságnak is megvannak határai, melyeken túl hatalma nem terjeszkedhetik, s az angol kormánynak át kelle látnia, hogy azon pillanat, melyben egy népet mindentől megfosztánk, melyben törvényes védelmére nem marad egy jog vagy engedmény: egyszersmind az, melyben legerősebb, mert szivét a kétségbeesés lelkesíti. Isten nem akará, hogy népei szolgák legyenek e földön, s midőn egy részről úgy alkotá az elnyomottat, hogy ez vele-születetett jogairól soha egészen meg ne feledkezzék: elátkozá a zsarnokot, hogy meg ne állhasson bűnös útjában; s hogy miután a jog majdnem eltünt e világból, miután nehéz időkben, mint a fának, mely kivágatott, majdnem nyoma is el veszett s csak egy kis magja vesztegel a földön: maga az, ki e magtól fél, ne hagyja felejtve pihenni, hanem el akarva rejteni, oly mélyen temesse, oly szüntelen ássa körül, mig ismét csirázni kezd, diadalmasan felnő s gyümölcsözik.

Igy vala Irlandban is; a nép nem tűrhette tovább elnyomását, s végre mozogni kezde. — 1760 körűl kezdődnek az úgynevezett fejér-fiúk (whiteboys) első mozgalmai s ezen pillanattól a béke eltünt ez országból. — Miként ezen társaságnak szelleme, a mint feljebb — ott, hol az irlandi titkos társaságokról szó vala — látók, most nem politikus: úgy kezdettől fogva mindig fő czélja a birtoktalanoknak a birtokosok ellen védelme vala. S habár az e társaságok által véghez vitt boszúló gonosztettek nagy részint reformáltakon követtettek el: az csak azért történt, mert a birtokosoknak nagyobb része e vallást követé. — Hogy ezen tetteknek vallási alapjok nem volt, mutatja az, hogy azon ritka esetekben, melyekben az elnyomás katholikus papok vagy birtokosok által okoztatott, a boszú ezeken épen úgy üzetett, mint a reformáltakon; mutatja az, hogy 1764-ben oakboys neve alatt az éjszaki grófságokban a reformált népesség épen ily társaságokká egyesült.

Hogy ezen társaságoktól Irland boldogabb jövőjét várni nem lehete, sőt hogy mindezen gonosz tettek e szerencsétlen népnek inségét csak növelheték, magából

világos. A birtokjog szentségét sérteni nem lehet a nélkül, hogy az egész nép ne sínlené következéseit, s a bizonytalanság, mely a gazdagot éldeleteitől megfosztja, elveszi a munkátlanná vált napszámosnak mindennapi kenyerét. — De e mozgalmak tanuságot tettek arról, hogy Irlandban oly nép van, mely szenved, s nem akarja tűrni többé szenvedéseit; s midőn az amerikai elválás következésében 1774-ben Irland mozogni kezde, miután a volontairek egyesülete 1782-ben az irlandi parlament függetlenségét[1] e szavakban kimondá: hogy földi hatalomnak Irlandban törvényeket hozni hatalma nincs, kivévén a királyt s irlandi közönségeket[2]: magok az ország reformált rendei valának azok, kik a katholikusok ellen divatozott büntető törvényeket nagyrészint eltörölték.

Igy engedtetett a katholikusoknak 1778-ban, még nem ugyan birtoki jog — nehogy a választásokra nagy befolyást nyerjenek — de minden haszonbirtoknak megszerzése 999. esztendőre[3]; így törültetett el azon jog, melyet elébb minden, a reformált vallásra áttért gyermek szülőinek birtokára azonnal birt. Igy változtatott meg azon törvény, mely minden katholikusnak egyenlő részekben való öröködését határozá.

1782-ben a katholikusoknak teljes birtokjog adatván, eltörültetnek azon törvények, melyek a katholikus isteni szolgálatot, a gyermekeknek katholikusok által való neveltetését, 5 fontnál többet érő lónak birását tilták.

Eddig, mint láttuk, minden a törvényes uton történt, s habár, mint minden népmozgalomnál, egyes esetek forradalmi jellemet viseltek is magokon, az egész történeti jelenet szép s tiszta vala, s ki 1782-ben azon közlelkesülést látá, melyben a volontairek uniójában a nemzet minden osztálya egyesült, — ki figyelmesen

[1] Mióta VII. Henrik alatt a poiningi törvény által elrendeltetett, hogy Irlandban parlament össze nem ülhet a nélkül, hogy összehivatásának oka, s az általa megvitatandó törvényjavallatok elébb az angol kormány által megvizsgáltatván, helybe nem hagyatnának, e függetlenség nem létezett.

[2] That no power on earth, save the king, the lords and the commons hat the right to make laws for Ireland.

[3] Mintha az emberek félnének egyszerre igazságosak lenni.

követé egyes lépéseit, melyekben e nemzet privilegiált osztályai a közjóért, honfitársaik elnyomása ellen önmagok felszólaltak, — ki olvasá a nemes határozatot, melyben annyi protestáns kijelenti, hogy mint emberek, mint keresztyének s protestánsok örvendenek a katholikus hontársaik ellen létezett törvényeknek enyhítésén[1]: az nem nézhete öröm nélkül a jelenre, reménytelenűl a jövőbe.

De rövidek valának az egyesség napjai. A mi nagy népmozgalmaknál mindig történik, az történt itt is: a nemes lelkesülés hamar szenvedélylyé vált, s midőn egy részről a privilegiált osztály, mely elébb honszeretetből áldozott, később, látva a történetek kifejlődését s szinte megbánva elébbi nemeslelküségét, megállt: a nép, mely nem kegyes ajándékokat, hanem egyenlőséget kivánt, csak annyival dühösebben küzködék szabadságáért, mennyivel több reménynyel tölték keblét első kivitt engedményei. Mikor a havas csúcsán, a nap sugárjaiban az első jég olvadni kezd, tisztán s nyugodtan folynak le első cseppjei, de terhök nő futásokkal, a kis folyam több s több havat ragad magával, mig az, mit fenn egy meleg sugár teremte, a völgyet mint lavina eltakarta; s ez sorsa a legnemesebb eszméknek néha, midőn egy népnél szenvedélylyé válnak; ez vala sorsa az első irlandi reformnak. — Ritka az egyes, ki miután győzött, meg tudna állni győzedelmében; nemzet, mely ezt tehetné, nem létezik; s ha az irlandi, miután parlamenti függetlenségét kivívá, ezt nem tudá tenni, nincs mit csudálkoznunk.

Már 1783-ban, midőn az irlandi parlamentnek reformja kéretett, gyengülni kezde azon egyesség, mely a volontairek egyesületét oly erőssé tevé. Való, hogy a parlamentnek organisatiója oly rossz vala, mint azt csak képzelhetni; tagjainak egy része egyes birtokosok kinevezésétől függött[2], egy része kormányi hivatalokat

[1] Plowden I. 567.

[2] Midőn 1809-ben az irlandi parlament az angollal egyesíttetett, mindazoknak, kiktől elébb egyes tagok kinevezése függött, helyenként 15,000 ft st. rendeltetett kármentésül, mely czélra 1.260,000 ft sterling fizettetvén, világos, hogy az irlandi legislatióban 83 oly követ ült, kinek kinevezése egyesektől függött.

viselt.[1] Megvesztegethetésén nem kételkedett senki,[2] oly annyira, hogy midőn a hires Grattan maga e parlament közepében felkiált: Merjetek ellentmondani e megvesztegetésnek! — nem találkozott senki, ki ezt tenné; s mégis mindamellett, hogy a parlamentnek rosz organisatióján senki sem kételkedett, midőn az, mi előre vala látható, a reformnak ellent mondott: a nagy egyesület nem sürgeté kivánatát; ugyanakkor kerülvén vitatás alá a katholikusoknak tökéletes emancipátiója, az uniónak reformált része, mely ezt nem kivánná, ki kezde hűlni hazafiúi hevében. De annyival hangosabban szólala fel a pápista sokaság, s főkép miután a franczia forradalom kitört, miután az egyenlőség s szabadság szavai az irlandi canalison áthatottak, a felindult nép kivánataiban nem ismere mértéket, reményeiben nem láta határt. — Minden, mi Francziaországban történik, Irlandban visszhangra talál. A nép szabadon kimondja sympathiáját, Dublinban a Bastille ostroma ünnepeltetik; banquettekben a franczia szabadságra köszöntik poharaikat a szónokok; mindenki megvetéssel szól a whigek lassúságáról s az angol szabadságról, fennszóval hirdetve, hogy a kormánynak vagy minden elvét változtatni kell, vagy erőszakosan feldöntetni; egy szóval a szabad pártnak egykori vezérei, a nagy Grattannal, tőle visszavonulnak, s a nép, mely magát csalatva gondolván nem bizik többé szónokiban, lemond a reform reményéről, s revolutiót kiván.

Mit tehete Anglia ily viszonyok alatt? A vallásos gyülölség, mely ez országban valóul, vagy legalább szinlelve[3] egykor létezett, elmúlt; kevesen valának

[1] Azon parlamentben, mely az uniót elhatározá, 76 tag találtatott olyan, ki vagy pensio vagy hivatal által a kormánytól függött.

[2] Jól tudjuk, igy szól doktor Lucas, mibe kerültek a nemzetnek bizonyos honfiak, kik függetlenségök miatt elvesztvén pensiójokat, azt ismét visszanyerték; tudjuk mennyit kelle igy pensionálni, megfosztani, s ismét pensionálni, mindössze közel félmillió font sterlingig. Plowden.

[3] Óvakodni kell a történetiróknak nemcsak az egyes, de egész korszakok tettetésétől; nemcsak az egyed, hanem nemzetek, egész századok hazudnak, s ki erre nem vigyáz, könnyen oknak fogja tartani azt, mi talán csak ürügy vala. — Ilyen a fanatismus.

Angliában, kik Irland állapotát ezen pillanatban aggodalom nélkül tekinték, s közöttök talán nem vala senki, ki minden való vagy szinlett pápista-gyűlölése mellett oly törvényeknek ellenszegezte volna magát, melyek által a szigetnek a béke ismét visszaadatnék. De megszűnt az idő, melyben az engedmények által még lehető vala; mert habár nincs nagyobb csalódás, mint azon uraké, kik mindig a történeti alaphoz ragaszkodva, mindent, mi nem százados, az ideologia nevével szoktak

Egy fél század előtt minden toll, mely csak mozogni tudott, ez ellen szállt harczba, s mintha az emberi nemnek mindig előítéletekre volna szüksége, s mintha a mult őrültsége ellen csak egy új őrültség lobogója alatt lehetne harczba szállni, minden rossz, mi a középkorban elkövettetett, fanatismusnak tulajdoníttatott. — Én nem tagadom a fanatismusnak hatalmas és sokszor káros befolyását, csak azon egy különbséggel, hogy e befolyást — legalább nagyobb részint — mint eszközt s nem mint indító okot látom a legnagyobb factumoknál. Mert vajon, kivévén talán a keresztességeket s albigensisek üldözését, hol nem vala politikus viszálkodás vegyülve az egyházival; mily politikus vita nem végeztetett transactio által, s oly transactio által, mely mindig legalább nagy részint épen nem egyházi dolgokról rendelkezék? vajon hacsak fanatismus volna alapja ily viszongásoknak, s főkép ha az olyan volna, minőnek festetik, vajon mikép végződhetnének máskép, mint egy vagy a másik rész kiirtásával? — De a vallás csak ürügyűl használtatik. — A zsarnok érzi, hogy szándékai aláválóbbak, mintsem hogy a nép előtt megvallhatná, s hogy az erénynek legalább szavaival kell élnie. — Ezért csatáznak családi viszonyokból eredett harczokban a nemzeti becsület s honi dicsőség szavai alatt, — ezért hozatik fel a vallás szent ügye, ha spoliatio céloztatik. A legnagyobb zsarnokság érzi fertelmességét s palástot keres magának leghívebb, azaz legalábbvaló szolgái előtt is. De vajon a történetíró hígye-e ezt, s midőn például Erzsébet és Jakab, Károly és Cromwell spoliatiót követ spoliatio után, s midőn korunkban a tory álnok ájtatossággal, sóhajtozva, a vallással védi dézsmáit, le ne rántsa arczukról a csúf álorczát a jövőkor, s ne mondja az alávalóknak: Ti nem hisztek, mert szívetek nem tud szeretni. Ti álnokúl visszaéltek a vallás szent nevével s az égre mutattok, hogy a feltekintő sokaság ne lássa, miként fosztjátok meg birtokától e földön; de a kor, mely utánatok jön, nem hallja az álnok szavakat, csak tetteitekről emlékezik, csak azon emlékeket látja, melyeket tennen kezeitekkel emeltek, s szétdúlt hazátokat látva s boldogtalan népességét, elmondja átkát felettetek. — Az angol nép nemes és nagylelkü s nem tűrte volna testvér-népe elnyomatását, azért kell gátot emelni közte, gátot, mely erősebb a puszta nemzetiségnél, s mely, mint a szín az amerikai fejér s fekete között, áthághatatlanúl állhata a két felekezet között; csak ezért említtetett vallása.

bélyegezni, — mintha nemzeteknek, hogy biztosan álljanak, nem volna épen úgy elvekre szükségök, mint az egyesnek, — van egy időszak, melyben az elvek nem segíthetnek többé, s ilyenben vala most Irland.

Az utolsó tizedben sok történt a katholikusok felsegélésére; a törvények, melyek vallásuk gyakorlata ellen egykor hozattak, nagyrészint megszüntettettek; a birhatási jog, melytől a nép nagyobb része századokig meg vala fosztva, visszaadatott; de vajon az annyi ideig elnyomott pápistának, kit százados zsarnokság mindenétől megfosztott, adott-e ez valódi birtokot, vagy csak annyi lehetséget annak megszerzésére? S midőn a kormány egy részről oly keveset segíthete, nem látta-e magát már is száz meg ezer panasznak kitéve? Nem kelle-e általlátnia, hogy csak a jelen pillanat szükségeit tekintenie többé nem lehet; hogy oly törvény, mely csak a jelen bajok orvoslásáról gondoskodva, elvet, melyen a jövő építhessen, nem foglal magában, többé nem segíthet, s végre csak oda vezetheti a nemzetet, hogy minden törvényhozási elvet elvesztve, századokig reformálva, többi bajaihoz még azon egyet nyerje, melynél törvényhozásnál nagyobb nincs: a bizonytalanságot.

Az irlandi nép nem törvényeket kiván. Anyagilag szenvedett, anyagi éldeleteket akar; birtokától fosztatott meg, birtokot kér; százados elnyomás által koldússá vált, s látja mindenki, hogy miután rimánkodni megszűnt, rabolni fog kezdeni, s mit e népen századok vétkeztek, azt egy év vissza nem adhatja többé.

Ez épen nagy felelősége minden törvényhozónak, hogy egyszer az igazság ösvényitől eltérve, vissza nem mehet; minden, mit a törvényhozó tesz, bármi vétkes s igazságtalan legyen, számtalan privát viszony alapjául vétetik; mitől egyeseket jogtalanúl megfosztott, az polgárai által igazságosan csak a törvény bizodalmában biratik; s előbb vagy később jönnie kell a pillanatnak, melyben, mint Irlandban ez időszak alatt, puszta concessiók a népet többé ki nem elégítik, nagy változtatások a közrend felbontása nélkül lehetetlenek; s melyben a legnagyobb kormányzó előre láthatja a vészt, a nélkül azonban, hogy kitörését meggátolhatná.

1798-ban kitört az előre látott zendülés; s a mire annyi bizonyossággal számolni nem lehete, rövid küzködés után elnyomatott. — A franczia had, mely a lázadóknak segedelmére vala jövendő, elkésett; a népnek birtokosabb része, elijedve a franczia zendülés következéseitől, a lázadóktól vagy visszavonult vagy épen ellenök nyilatkozott. S így, noha a zendülés alatt, a mint mondatik, több 300,000 embernél veszté életét és mintegy 3,200,000 ft sterlinget érő birtok rontatott el: mindez mint egy szomorú álom ment át e népen, s csak az 1800-ban véghez vitt parlamenti uniót hagyá maga után.

Való, hogy a pápista-gyülölés, mely az irlandi reformáltak között az előbbi század alatt már szünni kezde, e szerencsétlen zendülés után új erőt nyert; való, hogy sok concessio, melyet a katholikusok lázadásuk előtt biztosan várhatának, most, midőn a győzelem után a protestánsoknál a félelem s vele az egykor oly hangosan hirdetett igazságszeretet megszünt, távol időkre halasztatott; s hogy maga azon igéret, mely az unio alkalmával tétetett, — hogy a katholikusok minden politikai incapacitástól fel fognak mentetni — nem teljesíttetett; de igaz marad mind e mellett, hogy a katholikusoktól a győzelem után sem vétetett el semmi jog, s hogy midőn 1810-ben a katholikus biztosság munkálatait elkezdé, Keogh János, ki azt akkor vezérlé, s később O'Connel, ott kezdheték honuknak reformját, hol az 1798-ban elhagyatott.

Nem szándékom e férfiuról bővebben szólni, kinek életrajza egy nemzet újonnan születését foglalja magában; Europában alig van talán egy ember, ki tetteiről elfogultság nélkül itélne, s miként épen egy vagy más vélemény szemüvegén át néz, ördögnek, vagy istennek nem hirdetné a nagy agitatort; a jövő talán igazságosabb leend mind hibáira, mind érdemeire nézve; a jövő talán át fogja látni, hogy ő is ember vala, az emberiség hibáival küzködő, de nagy minden kicsiségei mellett; az idő, melyben róla itélhetnénk, még nem jött el, — most csak munkásságáról szólhatunk.

Bámulatra méltó a hatalom, melyet honja felett e férfi gyakorol; s ha van valami, a mi századunkat

azoktól, melyek ezt megelőzték, megkülönbözteti, — ha valami találkozik szenvedésteli korunkban, minek említésénél az emberbarátnak szive örömben emelkedhetik: ez ember hatalma joggal ébresztheti ez érzeményeket. Szerény körben születve s nevelve, őt elődeinek neve, dús birtok vagy más egyéb, mi fényt szokott adni a világon, nem hivá fel a nagyszerű pályára; egy elnyomott honnak szegény polgára lépe fel az életben, s ha szivét önösség vezérli, nagy ügyvédi hirnél s fáradságosan gyüjtött vagyonosságnál, melyet gyermekeire hagyhat, alig terjedhetének továbbra legfellengzőbb reményei; s im e férfi elfelejtkezik magáról nemzete fájdalmai között; e férfi elnyomott hontársainak ügye mellett szólal fel s nagygyá válik, nagygyá, mint ember nem vala még; nagygyá, csak mert szive honjáért lángolni tudott, mert ajkai nemzete jogaiért szólni mertek, mert munkássága czéljáúl nem ön javát, — hanem önmagát a közjó eszközének választá; nagyszerű ez s bámulatra méltó; — de vajon nem kell-e szomorúan elismernünk, hogy minde munkásságnak a közjóra nézve még csekély sikere volt; hogy mindez érdemek mellett, minde hír után, mely általok szereztetett, Irlandnak sorsán még nincs segítve; hogy noha a katholikus emancipatio 1829-ben kivívatott, noha a whig kormány egyik legfőbb feladásának tekinté mindig az irlandi népnek kielégitését: e nép még mindig szenved, még mindig nem látja enyhűlni sorsát, oly annyira, hogy ki ezen országnak jelen állapotját tekinti, azt talán még szomorúbbnak fogja találni, mint egykoron; s mi ennek oka?

Oka maga azon harcz, mely ez országban az elnyomás ellen vívatik; oka maga az agitatio, mely által e nép jogai visszanyeréseért küzködött; oka egy szóval azon forradalmi állapot, mely ez országban létezik, s mely a jövőre áldást terjeszthet, de a jelenben minden jólétet s biztosságot elöl. — Mert vajon ott, hol szenvedelmek lázonganak, hol két párt a kétségbeesés állhatatosságával jogaiért, életéért ví, lehet-e jólétet várni? Lehet-e várni, hogy a kezek, melyek most rázák le bilincseiket, ha munkálni elég erősek volnának is, nem boszúért fognak emelkedni; hogy ott, hol a kor-

mány sympathiákat nem gerjeszt, hol senki bizodalommal nem követi tetteit, hol ereje csak tettleges s nem millióktól támogatott: a közjó gyarapodni fog? Egy nép forradalmaiban is nagy lehet; lehet dicső s hatalmas magában anarchiája közepében, hol mint a beteg, lázának egész dühével néha többet tesz, mint természetes erejétől várni lehete; de boldoggá csak a nyugalom áldásai között válik, csak kormányának közbenjárásával. S vajon lehet-e ezt Irlandtól várni? — Elnyomva századokig, megszabadítva végre részben, mert a szükség kivánná, elnyomva ismét, mihelyt a környülállások engedék: mi másban bizhata e nép, mint önmagában; mi mástól várhatá szabadságát, mint azon karoktól, melyek mindazt, mit szabadságból eddig birt, kivívták? De szomorú tapasztalások vigyázóbbá tevék a népet; látá, hogy a harczok sorsa mindig bizonytalan; látá, hogy a legigazságosabb fegyverek legyőzetnek, s hogy épen belőlök gyártatnak a legnehezebb lánczok népek elnyomására, s nem nyilvánosan emelé többé a pártütés zászlóját. — A törvények egy jogot hagyának neki: az egyesületek jogát; egy nagy férfi használni tanitá e jogot; s kik harczolni gyengéknek érzék magokat, szüntelen fenyegetésben keresék erejöket, melyben magok bízni, melytől elleneik remegni tanultak.

Van egy nagy oktatás az emberi nem történeteiben, melyre kevesebbé szoktunk figyelmezni, mint kellene: az, hogy minden állhatatos törekvés czélját végre eléri, s hogy nemzetek között mindig azok emelkedtek legmagasbra, vagy legalább azok értek el egy részletes felsőbbséget, kik helyzetök által bizonyos pályára szorítva, természeti változékonyságukban viszonyaik által gátoltattak. Róma, mig az olasz háborúk tartanak, — Athene, mig nem uralkodik, — az egyház, mig a világi hatalommal küzködnie kell, addig emelkednek; felérve zenithökre, tetteik szabadságukban állnak, s visszaesni látjuk. — Igy lett elébb Holland, később a britt sziget a világ első tengerhatalmává; így lett a spanyol, mig a mórok ellen küzködött, a világ legvitézebb nemzete. Igy váltak gazdagokká a zsidók, üldözve mindig s mindenütt, megfosztva birtokuktól, sőt személyes bátorság

nélkül, oly annyira, hogy például a bretagnei assisek 1239-ben a zsidók gyilkosai ellen minden panaszt tiltanak. Nem látjuk-e végre a XVI. században e népet a hatalom azon polczára emeltetve, hogy Livornoban a Medicaeusok hatalmának legszebb korában közmondássá vált: jobb a nagyherczeget megverni, mint egy zsidót; ezen pénzen alapult hatalomra nem az emelte-e, hogy a zsidók a pénzkeresésre, mint egyetlen lehető életczélra, századokig kényszerítve valának? Igy nyerték vissza végre az irlandiak az egy egyesülési jog által egész szabadságokat, csak épen azért, mert egész tehetségök, keblöknek minden ereje csak ez egy jog gyakorlatában pontosulhatott össze. Ha vizet keskeny csőbe szoritunk, a helyett, hogy természete szerint elszéledne, emelkedni fog; így az ember amennyivel keskenyebb körre szoritjuk, annyival magasabbra emelkedik ez egy kis ponton, mely szabadságának engedtetett, s melyről, mint az ugrókút, ha legmagasabb fokát elérte, ismét el fog terülni a neki rendelt rónán.

De míg egy nemzetnél e forradalmi állapot tart, mig az úgy nevezett békés agitatio minden elmét mozgásban, minden viszonyt függőben tart, addig a törvények áldó befolyásukat nem gyakorolhatják. S ha Irlandnak állapotja nem volna is oly szomorú, mint azt látjuk; ha népessége nem volna annyira elszegényedett; ha polgárjai között léteznék is azon közép-osztály, mely minden alkotmány legerősb talpköve; ha a nép nem volna is demoralisálva hosszú elnyomás által:[1] míg ez az állapot tart, sebjei nem fognak gyógyulni soha.

[1] Minden egyes történeti jelenet igazságos megitélésére mindenekelőtt szükséges azon korra tekinteni, mely azt megelőzte. Nem annyira jelen viszonyaik, mint a népek erkölcsi jellemei határozzák el állásukat, s ha néha a legrosszabb formák alatt népeket virágozva találunk, elég volna egy tekintet a multba azon meggyőződésre, hogy minde jó s nagy más viszonyok alatt fejlődött. Igy ha sokszor a despotia védelmére hozatnak fel történeti adatok, ha Augustus százada emlittetik, XIV. Lajos vagy Napoleon, s művészetek virágozása s a franczia hatalom óriási kifejlődése e korokban: nem az-e oka azon tömjénnek, melylyel a korlátlan hatalom emlitésöknél megtiszteltetik, hogy historikusaink csak épen magát a kort tekintik, s nem azon századot, mely megelőzte; mert ha ezt tennék, vajmi könnyü volna meggyőződni, hogy e magasztalt

Csak ezen állapot megszűnésében fekszik tehát Irland reménye; át kell látnia végre az angol kormánynak, hogy Irlandot csak igazságosan lehet kormányoznia; hogy nép a másiknak tulajdona nem lehet; s hogy az ég, midőn a két szigetet oly közel állítá egymáshoz, természetes frigyeseknek rendelé népeit, de nem alattvalóknak; át kell látnia, hogy a hatalomnak nagyobb veszélye nem lehet, mint az, ha szerfelett kiterjesztetik, s a népet lánczokba vetve, önmagát megfosztja azon karoktól, melyek védelmében leginkább bizhatnék. De át kell látni a nagy agitatornak is, vagy azoknak, kik őt követni fogják, hogy honuknak, miután jogait kivívta, nyugodalomra van szüksége, hogy mihelyt az igazság megadatott, a forradalomnak meg kell szűnni; hogy valamint szép vala nemzetök mellett felkelniök, valamint dicső vala hatalmas szavakkal a szabadság szenvedelmét felgerjeszteni, úgy jönni fog a pillanat, melyben honuk javáért hallgatniok kell; nehéz feladás mind a két részről, nehéz a kormánynak legyőzni annyi előitéletet, kielégiteni annyi kivánatot, előre látni annyi szükséget; nehéz feladás azoknak, kik forradalmi munkásságuk által oly hatalmasak valának, kiket népök imádott, s kik azon pillanatban, melyben munkásságokról lemondanak, ócsároltatni, számtalan középszerüség által bántatni fognak. De csak ez egyetlen reménye Irlandnak, s talán azok, kikre e nép sorsát bizá az istenség, meg fognak felelni hivatásuknak.

művészet s bajnoki erő sokkal nemesebb dolgok romjai felett virágzott, s hogy Augustus nagy költői, s Napoleon hősei a római szabadság végharczai s a franczia forradalom nagy időszakában nevekedtek. Ha a despotiát első napjaiban mindig oly nagyszerűnek látjuk, s bámulva nézünk fel azon emberekre, kik nemzeteknek irányt adva évek alatt véghezvitték, mit századok alig mertek reményleni: oka nem a despotia, hanem az, hogy a szabadságnak örököse vala; miként a gyujtóüveg csak az által nyeri erejét, mert a nap elszéledt sugarait központositja: úgy a despotia többnyire csak azért nagyszerű, mert nem magából fejlődött erőknek egy közirányt ád. De fordítsuk a nagy történetkönyv lapjait s mi következik a fénypontok után? Augustusra Tiberius, Nagy Károlyra a Karolingiak, XIV. Lajosra VX., Napoleonra a restauratio; oka, mert e korszakokban a korlátlan hatalom önnevelte emberekkel dolgozik, s csak azon erővel élhet, melyet önmaga a népekben kifejte.

Bármi nagy hatásúak legyenek is azon egyéb módok, melyektől Irland regeneratiója néhányaktól váratik, elég közelebbről tekinteni e módokat, hogy meggyőződjünk, miképen létrehozásuk vagy lehetetlen, vagy épen csak azon békeállapot után lehetséges, melyet, mint Irland regeneratiójának egyetlen hihetőségét, felállitánk. Három azon mód: az 1-ső egy az angolhoz hasonló szegény ellátás, a 2-dik a népességnek kivándorlás által eszközlendő kevesedése, a 3-dik gyárak által szaporitása a munkának s élelemmódoknak.

De vajon (miután az elsőről már elébb terjedelmesebben szóltam, s annak czéliránytalanságát, mint reménylem, megmutatám) lehet-e a kivándorlásban nagy reményeket helyezni? Nem szándékom az eszköz kegyetlenlenségéről szólani. Ki hazáját szereti, ki csak egyszer élvezé azon boldogságot, melyet a hazának eszméje sziveinkben gerjeszt, ki csak egyszer érezé a fájdalmat, melyet távol honunktól a legkisebb emlék, mely szülőföldünkre int, kebleinkben gerjeszt: az érezni fogja, hogy ezereket kivándorlásra kényszeriteni nem más, mint ezereknek élete boldogságát egyszerre elrontani, egyszerre elrontani mindent, mi ez életben édes vala, egyszerre feldúlni minden reményt, mely az embert életének első éveitől férfi koráig fenntartá, elkeseríteni minden emléket, mely fájdalmait vigasztalá. Az embernek szükséges a haza, boldogságára remények kellenek, s ha önnösségének szűk körén végre átfutott, ha végre általlátá, hogy e rövid életben önmagának oly keveset lehet reménwritten, hogy ez maga alig elérve csalódássá válik, mert vágyait ki nem elégíté: csak a haza az, miért reménylenie lehet; az embernek szükséges egy hon, melyért fáradnia, melyért halnia lehessen; szükséges egy név, melynek emlitésénél felhevűljön; szükséges egy darab föld, melyet magáénak nevezhessen, bár nem volna is más joga reá, mint hogy elődei itt pihennek, hogy önmaga itt fog enyészni; s ki valakit ettől megfoszta, többet vett el tőle, mint a világ minden kincseivel adhatna. De hagyjuk ezt, mit sokan úgyis az érzelgések sorába fognak számlálni. A népnek kenyér kell, ruházat, néha egy kis táncz vagy bor, a többi — — az, mit az emberi nem isteni bélyegének

szoktunk nevezni, minden, mi az érzemény s a gondolat világaiba tartozik, a népet nem illeti. De vajon ha ezt megengedjük is, ha az irlandi népben a honszeretet magas érzeménye nem találtatik, ha a kivándorlás senkinek fájdalmas nem leend: vajon lehető-e az?

Vegyük a dolgot practice. Irlandban közel 2.000,000 szegény találtatik; már felvéve, hogy egy hajón 1000 ember költözhetik át (mi minden közönséges számoláson felül áll), s hogy igy 100,000 embernek csak 100 hajó volna szükséges: hány év kellene, hogy ezen átszállitás, habár az egész hadsereg arra forditattnék, megtörténhessék? S mégis nem volna-e szükséges, hogy ezen népesség kisebbedése egyszerre történjék? Mert másképp mi való haszna lehetne e szigoru eszköznek? De nézzük a költségeket. 1826-ban a költség, mely egy 3 személyből álló családnak átszállitására szükséges, 60 ft. st.-nek, azaz minden személyre 12 ft.-nak vétetik,[1] a tapasztalás e számolást elégtelennek mutatá; már lehet-e feltennünk, hogy az irlandi birtokosok ily terhet magokra vegyenek, mely végre csak jelen, nagy részint a népnek nagy számával összekötött jövedelmeiket csonkitaná?

De vajon azon industrialis kifejlődés, melytől néhányan Irland jobb jövőjét várják, segithet-e a nemzet bajain? Vannak emberek, kik rosszul értett nemzeti hiuságból nem akarván másoknak elsőséget engedni semmiben, oly annyira megkedvelék a gyárakat, hogy hazájokból minden mesterséges módokon gyári országot kivánnának csinálni. De vajon, ha ez sikerülhetne is, vajon láttak-e ezen urak valaha gyárakat; vagy ha láttak, oly kellemetesnek találták-e az állapotot, mely bennök a munkásnak nyujtatik, hogy azt nemzetöknek másképp merték ajánlani, mint legfeljebb orvosságként az éhenhalás ellen? Nézzük Angliát. Felszine 1831-ben 1.055,982 ember által miveltetett, s igy ez csak gyári ország; de vajon ha Manchesterben azon nagy szomoru épületek egyikébe bemene s a munkásokat nézé: nem kelle-e kivánni minden embernek, kinek szive helyén van, hogy az agricultura inkább 4 oly számot használna? S ha meggondolá a szegény-taxákat, s a mi nálok

[1] *Emigration-comitée,* 3. report.

szörnyebb, hogy ily nagy áldozatok mellett oly kevés szerencsétlenséget enyhithet: vajon kivánhatá-e még, hogy hazájának földmivelő népessége erre jusson? Valamennyi nemzetgazdák közül emberiebb elveket senki nem fejte ki, mint Sismondi e szavakban: »A nos yeux, nous n' hésitons point à le dire: la richesse nationale est la participation aux avantages de la vie pour tous« ; — miből világos, hogy gyári ország ily értelemben gazdag nem lehet. Lehetnek egyes colossalis vagyonok (mi egyáltaljában inkább annak jele, hogy egy sokaknak vagyonát magáévá tevé) de közjólét soha, ha más okból nem is, legalább azon bizonytalanság miatt, mely minden gyári munkás feje felett szüntelen lebeg. A gyármunkás azt, mit producal, nem emésztheti fel önmaga, s a miből élnie kell, azt mások producálják, s igy, ha nem tekintek is itt a capitalista kegyetlenségére, sorsa mindig a csere lehetőségétől függvén, mindig bizonytalan.

Van egy szó, mely némely nemzet aristokratiájánál igen szokásban van, az, hogy „önzsirunkban fulunk meg«, s mely más szavakra forditva nem mást tesz: minthogy nincs alkalmok az ország zsirját a külföldre kivinni, s miután ott más éldeletekért felcseréltetik, ily formában felemészteni azt, mit máskép másokkal kellene közleniök.

Ezen hibás nézet, melyet más nemzeteknél rosszul értett népgazdasági fogalmak szültek, Irlandban inkább a nép szerencsétlen állapotának következése, mely a jelenben oly szomoru, hogy mindent, mi még nem próbáltatott, reményként tüntet az emberbarát elébe. De vajon ezen gyáripar, mely a népnek ha nem is jólétet, de legalább élelmének biztositását igéri, lehetséges-e Irland jelen állapotában? Ha elvonatkozunk is attól, hogy a gyárak csak belconsumtio által virágozhatnak, s hogy ezt annyira elszegényedett országban, mint Irland, reményleni nem lehet, vajon várhatjuk-e, hogy itt, hol biztosság nem létezik, hol minden birtok szüntelen megbántásoknak czélja, hol egy hatalmas agitátor egyszerre a munkától minden kezet elvonhat, hol egy szóval az történik, mit 20 év óta Irlandban látunk, gyárak támadni fognak? Minden iparnak csak

biztosság az éltető ereje; s Irlandban csak akkor, ha ez helyre állt, támadhat mint a jobblétnek következése az, mitől a jólétet várni nem más, mint egy lehetetlenségre alapult remény.

Helyre kell tehát állitani e biztosságot, helyre kell állitani az igazságot, mely nélkül nyugalom s biztosság nem létezhetik, s csak akkor derülhetnek jobb napok Irlandra.

De nem utópia-e ezt reményleni? Én ugy tartom: nem!

Egy idő óta az elmék a társaságnak uj organisatiójáról kezdenek gondolkozni, egy fertály század alatt több systémát láttunk feltünni s elmulni, mely, habár módjaiban fellengző s tulságos, végczéljaiban mindig nemes vala. Mit jelent ez? Az emberek változékonyságát, szól az egyik, mert csak általa ingereltetünk uj combinatiókra; az uj systémák lehetetlenségét, szól a másik, s igaza lehet; de véleményem szerint leginkább azt, hogy korunk emberszeretőbbé vált, hogy a közjó s minden embernek boldogitása nem az emberbarát kedves álma többé, melybe a szomoru életből néha visszavonul, hanem fenséges czélja, mely után egész erejével törekszik; hogy az emberi nemnek uj szükségei támadtak, melyek a mostani formákban kielégülést nem találnak; s hogy e formák változni fognak, mert az ember, bármily gátak állittassanak elébe, szükségeit végre mindig eléri. Mikor, hány század után? — ki tudja ezt! De hogy el fogja érni, hogy késő ivadékainkra jobb napok várnak, teljes meggyőződésem. Az emberi nemet nem tarthatja fel senki haladásában. Bármi dühöngve rohanjon az egyes folyam a tenger dagálya ellen, a lassan emelkedő végre visszanyomja gyenge ellenét, s medrébe el fogja önteni árjait.

Tekintsünk vissza a multba, s ha az igazságot nem látjuk is győzve még, ha tanitóinak nem volt is még más apotheosisa, mint méregpohár és keresztfa, nem látjuk-e mindig az elnyomatás alatt is elölhetetlenül tovább terjedni az igazságot? Nem látunk-e minden korban, minden népnél egyeseket, kik, mint az emberi nemnek Istenrendelte tárnoki, keblökben hordozzák a kincset, mely egykor az egészet boldogitani fogja? S ha bizonyos eszmék minden üldözésnek ellenére tovább léteznek, ha az emberi nem által minden

institutiónak alapjául fogadtatnak, — mert mi nem hazudna legalább moralis s emberszerető elveket? — vajon le kell, le lehet-e mondani reményeinkről?

Egy idő óta szembetünő léptekkel halad a moralitás az emberek között; az erény s vallásosság nem gunyoltatik többé, az erkölcstelenség elveszté legalább szemtelenségét, maga a gonosztévő emberibb lett. Századunknak egyik legnagyobb gondolkozója, Bentham, diadalmasan megmutatá a haszon erkölcsiségét, azaz az érdem s jutalom együttségét; egymásközti kármentesitő társaságok által az egyesek érdekei mind inkább összefolynak, s miután a rabszolgaság az angol gyarmatokban megszünt, Irland, ugy tartom, nem sokáig várhatja jogait.

Hogy ez ország javára az utolsó félszázadban sok történt, láttuk; hogy ez engedmények, legalább a mi az egyeseket illeti, nem valának siker nélkül, minden, ki ez ország viszonyait ismeri, tudja,[1] s ugy tartom, ha igazságtalanok lenni nem akarunk, várhatjuk Angliától, hogy nemes ösvényén tovább halad, várhatjuk Irlandtól, hogy miután jogait kivivta, meg fog nyugodni. Az igazság pályáján is csak az első lépés nehéz; s az irlandi nép, mint mindenik, lázong s pártoskodik egy ideig, még akkor is, ha jogait már kivivta, de nem sokáig.

[1] 1778-ban csak nyolczvan katholikus földbirtokos vala törvényesen elösmerve Irlandban; ma nem lehet az egész ország egy tizedénél kevesebbre becsülni Irlandban a katholikus birtokot. Sok katholikus, ki földet maga nem bir, mint adott pénzének hipothékájára, joggal bir más jószágain.* Negyven év előtt a katholikusok az ügyvédi hivatalból kizárattak, most többségben vannak. A katholikusok kereskedése, mely egész Irlandban, s jelesen a nagy városokban, mint Belfast, Dublin, Cork, Limerick és Galway virágozó, már roppant capitálisokat teremte. Csak egy adat is elég e virágzásnak bebizonyitására: az, hogy már 1829-ben az irlandi bank tőkéjének kilencztizede katholikusok által biratott. Beaumont: *l'Irland.*

* 1829. 1830. és 1831-ben 2.448,000 font sterling adatott irlandi jószágokra hipothékában, s e pénznek nagy része katholikusok által kölcsönöztetett. The great portion of lenders upon judgements, are the middle classes, shopkeepers, persons who have been in trade, and who reside in the country towns, Roman catholics principally; and in the transfer that is now going on, there is a great deal of landed property going into roman catholic hand on account of the nature of the incumbrance.

Tithes in Irland.

A ZSIDÓK EMANCIPATIÓJA.

The wild-dove hath her nest, the
fox his cave
Mankind their country — Israel
but the grave!

Byron.

Ha egy nemzet átfutva a pályán, melyre a végzet által felhivatott, végső küzködésében elvérzett; ha százados iparkodás és áldozatok után nemes tettek s dicső szenvedések díjául végre csak egy név maradt, csak egy emlék az emberi nem történeteiben; ha honának szétbonczolt határai között más népek tanyáznak, s mi dicsőségnek épült, csak vesztét hirdeti romjai között: jól illik a köny, melylyel a gondolkozó ez emléknél megáll.

De van valami, mi ennél szomorúabb: látni népet legyőzve, de élve vég csatája után; egy nemzetet haza nélkül, melynek központja nincs, mi körül egyesülnie lehetne s mely mégis a világ minden egyéb lakóitól különvált; mely fegyvereit elveszté s mégis ellenségként üldöztetik; népet egy szóval, mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kisértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, mint egy rég mult kornak polgára, idegen az élők között, csak gyűlölést, csak elleneket találva, mintha egy nagy átok függne fején. Ez szomorúabb, ezerszerte szomorúabb mindennél, mit e világon láthatunk. S ily nép a zsidó!

Ki nem ösmeri a regét Ahasverról, az örök zsidóról, ki, mert Üdvözitőnktől, midőn háza előtt keresztjét hordva vizet kért, az enyhítő italt megtagadta, most átkozott halhatatlanságban jár körül az emberek között, magányosan, mint egy rég elvirult tavasznak száraz levele, körülhordva fergetegektől, nem találva helyet, hol fáradt fejével lepihenhessen. Mindenki ösmeri e regét, s alig van, főkép az éjszaki keresztyén nemzetek között egy, hol az a nép mondái között nagy szerepet nem játszanék. Én nem ösmerek szomorúabbat, nem egyet, mely inkább szívemhez hatna, mert e rege való!

Az örök zsidó nem képzelet; ő él és szenved. Menj a piaczra, s hol a néphullámok legtömöttebbek, hol a zaj leghangosabb: ott áll ő, előtte az asztalon vagy földön kitárva koldus holmija, melyet nagy hangon mintegy esdekelve ajánlgat; menj a pusztára s a csárdához közel, honnan víg hangok zengenek elédbe, terhe alatt görnyedve gázol a nehéz homokon át; menj akárhová, e honnak egyik határától a másikig, s fel fogod találni.

Nézd a setét, halvány arczot, mely vonásival keleti származását bizonyítja, nézd a lángoló tekintetet, melyet elnyomott boszú s ki nem elégített vágyak lelkesítenek, nézd szenvedéseit s rá fogsz ismerni. Gúnyolva mutat reá a gyermekcsapat s az átmenő egy megvető tekintetet vet arra, kit az utolsó nem vallana hasonlójának. S ott áll annyi ember között magánosan, elszigetelve egy előitélet által, melyet legyőznie nem lehet, százszorta szerencsétlenebb, mint ha rossz tettek által vesztené a közbecsülést, mert ő nem jobbúlhat, véle született vétkét a kegyetlen világ meg nem bocsátja, s bármint ragaszkodjék az erényhez, bármint kövesse becsülete utait: szegény maradhat, de zsidó lenni meg nem szünt. S mégis talán, ha szívébe nézhetnénk, ha tudhatnók gondolatait, ha sejdítenők az érzeményeket, melyek keblét kínozva átrezgik, talán becsülnünk kellene, kit oly hidegen megvetünk. Talán épen gyermekeire gondol vagy nejére, kik távol tőle a város legsetétebb utczájában éheznek, kiknek egyetlen reménye ő, a reménytelen, — ő, kitől a társaság mindent elrabolt, csak e szeretetet nem. Vagy talán szívét még

nemesebb vágyak töltik el, talán e kebel lángolón tudna szeretni egy hazát, talán az emberiségnek akarna élni ő is, talán a dicsőség nagy gondolata villant át lelkén s szíve feszülten érzi, hogy áldozni tudna; de ki gondol erre, ki, hogy neki is érzeményei lehetnek, melyek őt a pillanatnyi élet porkörén túlemelnék? Megvetve néz reá az átmenő s e semmisítő tekintet felébreszté benne a zsidót, azaz mit annak nevezünk, a szívtelen idegent, ki senkivel rokonságot nem érez, ki, mert más czélja nem maradt, csak nyereség után vágyódik, — a szemtelen uzsorást, kinek becsülete nem vala, melyet veszthetne, s ki azért csak szívének forró kivánatát s nem az erkölcs szabályait követi tetteiben, egyszóval az örök zsidót, a jogtalant, a számüzöttet, azt, kit őseink minden emberi jogtól megfosztának, kit mi minden emberi jogra érdemetlennek hirdetünk.

S miért? Vajon az állhatatos gyűlölésnek vallásosság-e még oka, vallásosság, mely kegyetlenné válhatik s a legszörnyebb tettekre ragadhat, de legalább indító okaiban tiszta? Vajon korunk keresztyéne, ki megvetve tiporja lábaival a zsidót, még Isten parancsai eszközének hiszi-e magát, mint durvább apái? Vajon azért fordulunk el e néptől, mert Isten vesztét jósolá, mert ájtatosságunk nem engedi, hogy azokkal, kik Üdvözítőnket kínozák, egyesüljünk? Oh ha ez volna, akkor legalább az indító ok lenne tiszta, akkor szánva e szerencsétlen nép sorsát, elszomorodva nem érdemlett kínain s korom vakultságán, vigasztalhatna a gondolat, hogy e viszonyok egykor változandnak; hihetném, hogy miként en-vallásos fogalmam más, miként én nem boszuló, de áldó istenséget imádok oltáraimon: úgy jönni fog az idő, melyben az egész emberi nem más tanulságot találand szent könyveinkben, s kiket vallásosság természetök ellen gyűlölni taníta, annyival könnyebben fogják követni a szeretetnek végre megértett parancsait. De ez nem úgy van. A fanatismus évei megszüntek; korunknak bélyege — fájdalom — inkább vallásos közömbösség, mint túlhév; s kiknek keblét hit lelkesíti napjainkban, rég átlátták, hogy az, ki e hitet alapítá, nem követőiért, hanem az

egész emberi nemért vérezett, hogy haldokló ajkai egy egész világ felett elmondák áldásukat, s hogy ő, ki imádkozni ekként tanított: »... és bocsásd meg a mi vétkeinket, miként mi is megbocsátunk azoknak, kik ellenünk vétkezének«, ő, ki ellenei előtt maga mondá: »Bocsáss meg nékik, mert nem tudják mit tesznek« — nem akarhatá, hogy nevében egy ártatlan nemzet ezredéves elnyomás alatt szenvedjen. — Korunk keresztyénei tudják, hogy miként Isten jók és rosszak felett egyenlően fel hagyja kelni napját, miként a csillagok egyenlőn sugárzanak, a föld egyenlőn zöldel jámbor s gonosztevő körül, hogy miként az isteni gondviselés egy messze terjedő faként az egész emberi nem felett terjeszti ágait, hogy alatta pihenjünk mind, hogy mindenkinek tőle jőjenek az öröm hamar fonnyadó virágai, tőle az élvezet édes gyümölcsei: ugy földi feladásunk áldást terjeszteni egész körünkre, jót tenni mindenkivel, ki hozzánk közelít; s mert Isten más jelt nem adott, miből felebarátunkat megösmerhetnők, mint emberi arczvonásait: szeretni minden embert. Korunk keresztyénei tudják, hogy minden kebelben szív dobog, szerelem után vágyódó, mint az övék, — hogy gyengék és segédszükségben vagyunk valamennyien; miért taszitanák ők el maguktól azt, ki szeretve közelített; miért ne ragadnának meg minden kezet, mely feléjök nyúl; hisz e rövid életben oly ritka az alkalom, melyben jót tehetünk, s ha jő, el kell-e mulasztanunk a szép pillanatot? El lehet-e felejtkeznünk, hogy minden jó, mit tevénk, nyereség: mert ha jótéteményünk érdemetlent segíte is néha, legalább mindig minlelkünket emelé? Nem, — szívem teljes meggyőződéséből mondom, — nem a vallás oka, ha a zsidóknak még maiglan emberi jogaik megtagadtatnak; nem azok, kiknek kebleiket hit lelkesíti, tartják vissza az igazságot. Ezerek között, kik a zsidók ellen leghangosabban felszólalnak, alig van tán egy, ki a legvallástalanabb keresztyént, ki magát az atheistát a zsidókkal hasonló helyzetbe akarná hozni; mindazon balgatag mesék, melyek a középkorban a zsidók ellen felhozattak, ma legfeljebb mosolygást gerjesztenek; nem hiszi senki, hogy zsidók néha keresztyén vérrel áldoznak, hogy nagy ünnepeken keresz-

tyén gyermekeket ölnek, hogy hamis esküvések náluk keresztyének ellen tiltva nincsenek, s mi több, hogy ilyetén balgaságok valaha mondattak; mert mi volna elég nevetségesen hihetetlen, min rosszakarat kételkednék? Korunkban mindezt egy pár dajkán kívül talán senki nem hiszi.

S miért hát ennyi indulatosság, valahányszor a zsidók polgárosítása szőnyegre kerül? Miért a panaszok a kormány ellen, mely e népnek oly kevés engedményeket ada, de ezekkel is megmutatá, hogy haladni, s egy jobb jövőt előkészíteni akar? Miért a keserű gúny s rágalom azon férfiak ellen, kik mult országgyűlésünkön e nagy igazság mellett felszólaltak, s a törvényhozásnak, legnemesebb tettében, eszközei valának? Miért ennyi zaj, ennyi lelkesedés azoknál, kik talán, ha önszabadságukról volna szó, nem mutatnának annyi lelkesedést, mint most, midőn embertársaik elnyomatása czéluk? Egy előitélet, egy nagy ezredes előitélet; jaj annak, ki e szentséghez közelíteni merne; jaj annak, ki ez agyaglábú colosst meg merné rendíteni, ki e Sais-szoborról istentelen kezekkel le merné rántani a fátyolt: a szörnyeteg ledőlhetne, a fátyol alól a vélt istennő arczai helyett undok rém állna előttünk, s mi lenne a világból, ha még előitéletei sem lennének szentek! Mi lenne annyi jámbor varga- s szabóból, mi a boltoslegények keresztyén hadából, ha végre zsidó is felvétetnék fenséges körükbe? Hol keresse az árva keresztyén mindennapi kenyerét, ha a zsidónak is birtokjog adatik? Nem elég-e, hogy a zsidót tűrjük, hogy az ország minden terheiben részt vehet, hogy védelmére vérezik, kifejlődésében ő is iparkodhatik, s érdemeinek dicső jutalmáúl azon levegőt szívja, melyet mi, s oly nagy sirt talál, mint bármely keresztyén; nem elég mindez, s mit kivánhatnak még, mit adhatunk mi vesztünk nélkül? Ha a zsidónak birtokjog adatik, a jószágok becse emelkedni fog, s a keresztyén drágábban acquirálhat; ha a czéhekbe felvétetnek, talán jobban dolgoznának, s a keresztyén mesterember nagyobb szorgalomra kényszeríttetnék; s nem istentelenség-e ez? Minek legyünk keresztyének, ha némi haszon nincs összekötve vallásunkkal?

Az előitélet önösséggel lépett frigyre s ez az, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a józan ész elfogulatlan itéletét meggyőzhetné, hogy nincs egyetlen egy erősség, mely vagy semmit vagy épen az ellenkezőt nem bizonyítaná, arról meg vagyok győződve, s ezt reménylem kimutathatni.

Ifjuságom első éveitől szívem minden elnyomás ellen feldobogott; gyűlöltem a zsarnokságot, inkább belső ösztönömet követve, mint azért, mert a szabadság áldásairól még okok meggyőzének, s innen van, hogy a zsidók polgárosításának kérdése, még minekelőtte az hazánkban szőnyegre került, már egész figyelmemet magára vonta. Olvastam sokat a polgárosítás mellett, sokat ellene, s ha véleményeimben, melyeket benső meggyőződésem szerint választék, csalódtam: legalább arról kezes vagyok mindenkinek, hogy tudva nem fogok elhallgatni semmit, mi a zsidók polgárosítása ellen felhozva, a legkisebb fontossággal birna; s bátran felszólítok mindenkit, ki a felhozandókon kívül még valamit mondhatna a polgárosítás ellen, hogy azt bármely helyen közölje, tökéletesen meg lévén győződve, hogy az igazságnak semmi nem használhat ugy, mint ha vitatás alá vétetik.

Ne várjon senki ujat e lapokban; ne keressen eredetiséget s meglepő elmésségeket: az okok, melyek ez ügy mellett szólnak, velünk születtek, s az olvasó, ha előitéleteiről lemond, önszivében annyit fog találni, mint soraimban. El fogok kerülni minden lelkesülést, elfojtani minden keserűséget s bár nehéz nyugodtnak maradni, hol embertársaink elnyomatása forog kérdésben, hideg okokkal és száraz statisztikai adatokkal kivánom bebizonyítani állításomat, teljesen meggyőződve, hogy az igazság legszebb, ha mezítelen állíttatik elénkbe s zászlói alatt az iró nem keres más érdemet, mint azt, hogy bátran kimondá.

I.

Az első ok, mely a zsidók emancipatiója ellen legtöbbször s legnagyobb bizodalommal felhozatik: a zsidók általános romlottsága. A zsidók alávalók s azért érdemetlenek minden szabadságra; a polgári jogok, melyeket velük osztani akarnának, csak rosszra, csak minkárunkra fognának használtatni, s azért csak lágyszivű érzelgés szólalhat fel e polgárosítás mellett.

Talán nem helytelenül felelhetnénk erre, hogy a szabadság nem oly valami, mit érdemekért jutalmúl adni rajtunk áll; hogy az minden embernek vele született joga, melytől vétek nélkül senki által meg nem fosztathatik; mondhatnók: az, hogy valaki a polgári jogokkal visszaélhetne, egy egész néposztálynak kizárására elég ok nem lehet; hogy maga Drako csak elkövetett vétkek büntetésében vala kegyetlen, s a legvérengzőbb zsarnok egy népnek vétkeit legfölebb az által bünteté, hogy minden tizediket vérezteté; mondhatnám, hogy valakit jobbíthatlannak hirdetni, kinek jobbításáért semmit nem tevénk, nem igazságos; s hogy miután korunkban a legundokabb gonosztevőre sem szoktunk bélyeget nyomni, a szégyenjel, melyet egy egész nemzetre nyománk, talán épen oly kegyetlen. De minek ennyi ok? Vessünk egy tekintetet a zsidók történeteire, s vajon mi vádolhatjuk romlottságukat, mi, kik őket ezredekig elnyomtuk, kik őket üldöztük és megvetettük, míg kebleikben minden nemesebb szikra elaludt? Mi, kik bennük soha hasonlóinkat elösmerni nem akartuk, kik bennük erényeket nem kerestünk s legfelebb könyörületességgel, de soha rokon érzettel nem tekintének le hozzájuk; vajon rajtunk áll-e most szemükre hányni romlottságukat, rajtuk a láncznyomra mutatva, melyet majdnem kétezredes szolgaság karjaira nyomott, azt mondani: el tőlem szolga! Vajon azon zsidóknál, kik, mióta városuk romokba dőlt, csak kegyetlen üldözéseket találtak, kereshetünk-e moralitást; náluk, kiknél az egész középkor egy hosszú martyrság vallásukért, kiket Németországban a pór-

és keresztes-hadak ezrenként gyilkolnak, kiket Francziaországban 1182-ben Filep Ágoston, később IV. Filep elűz, kik midőn visszatérnek, 1320-ban keresztyén rablók által, később az 1348-iki pestis alkalmával a kutak megmérgezése ürügye alatt ezrenként gyilkoltatnak, 1594-ben ismét elűzetnek; náluk, kik Angliában Oroszlánszivű Richard s János alatt hasonló üldözéseket szenvednek; kiket a királytól az utolsó báróig mindenki zsarol, nehezen szerzett birtokuktól mindenki büntetlen megfoszt s végre 1290-ben az ország elűz; kik Spanyolországban — hol egy ideig a maurok alatt megpihentek — végre hallatlan üldözések után, melyeket 1380 s 1390-ben a burgosi s valladolidi cortesek határozatai következtében vak téritési buzgóság által szenvedének, 1492-ben 300,000 számmal hazájukból elűzetnek; kik Portugalliában 1506-ban kényszerítve megtéríttetnek; náluk, kik mindig s mindenütt üldöztetve, ha néha egy pár évig zsarnokuk felhagya kegyetlenségeivel, előre tudhaták: hisz csak azért engedtetnek e szünnapok, hogy vagyont keresve, annyival hasznosabb martalékká váljanak, — mint a gazda megheverteti marháját, hogy kihízzék, minekelőtte a mészárszékre hurczoltatik; vajon náluk, a megvetett, a lábbal tiport, a kiűzött s vérpadra hurczolt zsidóknál kereshetünk-e magas érzelmeket? S ha azon nemzetben, melynek syndicusa Toulouseban nagy ünnepeken a templom előtt pofoztatott; melynek Beriersben évenként virágvasárnap előtt való napon a nép a templomban kövezésére intetett; melynek tagjai Wormsban a dorbézoló tanácsbeliek jelenlétében évenként egyszer száraz malomban bizonyos mennyiségű gabona megőrlésére a kerékhez fogattak s marhaként ostoroztattak; melynek polgárai közül senki biztos nem vala, hogy — mint a bristoli zsidó János király alatt — naponként egy-egy fogától megfosztatni nem fog, míg vagyonát a zsarnoknak ki nem adá, vagy mint annyian, az inquisitió máglyáin nem fogja végezni kínos életét; ha azon nemzetben, mely ennyit szenvedett a nélkül, hogy ellenállhatna, nagy becsületérzést nem találunk, vajon csodálatos-e ez? S ha mindaz, mit a polgárosítás ellenei e nemzet romlottságáról mondanak,

állana; ha mindazon kedvező itéletek, melyek e nemzet erkölcsi tulajdonairól annyiak által hozattak, mind csak érzelgésszülte ábrándozások; ha Streckfuss, ki a zsidók polgárosítása ellen írt, midőn épen a legaljasabb osztályról szólva úgy nyilatkozik, hogy ez osztálytól bizonyos neki tulajdon erényeket, mértékletességet, szorgalmat, asszonyai erkölcsiségét és szülők iránti tiszteletet eltagadni nem lehet,[1] csak túlságos zsidószeretetből szólt; ha Peel Róbert, ki egyébként túlérzelgőnek nem tartatik, s a polgárosítás ellen szólott, midőn kimondá, hogy igazságtalanságnak tartaná, ha a zsidók magaviseletében keresne okokat polgárositásuk ellen, mert teljes meggyőződése szerint az semmi okot nem ád: e nép magasabb osztályai jóltevők s tiszteletreméltók lévén, alsóbb osztályai semmivel sem rosszabbak, mint más, ő felsége kormánya alatt élő alattvalók,[2] — csak lágykeblű költő; ha mondom minden, mi a zsidók romlottságáról mondatott, mondatik s még mondatni fog, áll: vajon mi mást bizonyít mindez, mint hogy nemzetek elnyomás által erényeiket elvesztik; s valóban nem vala szükségünk a zsidókra ennek bebizonyítására. A hatalmas rómaiak ivadéka, a görögök napjainkban, Spanyolország, — miután rajta egy háromszázados zsarnokság átment — elég világosan szólnak, s talán minden gondolkozó emberek között nincs egy, ki ezen valaha kételkedett volna.

Isten szabadságra teremté az embert, s csak hol e természetes elemében látjuk, itélhetünk természetéről. Mint a fa, mely a mezőn egy zöld óriásként állna elődbe, messze szétterjesztve virágos ágait, szűk körbe szorítva mint egy törpe bokor áll előtted: úgy az ember, kit talán az ég nagyra teremte, eltörpül a szolgaság elnyomó korlátai között; a szolga rablánczai elgyengítik végre a legerősebb férfikart, s nincs oly jó szív, mely sokáig szeretni tudna, ha csak gyűlölésre talál okot.

[1] Streckfuss: *Über das Verhältniss der Juden zu christlichen Staaten.*

[2] Peel Róbert beszédje 1830-ban.

De mit tartozik ez a tárgyhoz? — így szólnak a polgárosítás ellenei. A zsidók elromlottak — megengedjük, hogy azért, mert elnyomottak, — de romlottak mindenesetre; s épen ezért érdemetlenek minden polgári jog gyakorlására. Nincs fukarabb ember a zsidónál — így szólnak ellenei; — lelkük egész erejéből csak pénz után fáradva, nincs oly szent elv, melyet ennek fel nem áldoznának; s van-e vagy volt-e valaha csalárdabb nemzet, mint ez; félénkebb minden nemesben s mégis oly állhatatos, oly engesztelhetetlen gyűlölésében a keresztyének ellen?

Ezek majdnem azon főhibák, melyekkel a zsidók elleneik által vádoltatnak. Talán némi mentségeket is felhozhatnék védelmökre. Mondhatnám, hogy minden embernek legalább egy remény kell; hogy minden embernek szükséges egy pálya, melyen haladnia, egy czél, mely felé iparkodnia lehessen; s hogy ha a zsidó csak pénz után fárad, ha pénz azon remény, azon czél, mely felé szüntelen halad, ha öröme, ha vágya, mindene pénz, mely után fáradva vak szomjában néha erkölcstelen eszközökhöz nyúl: talán nem egészen őt okozhatjuk, ki előtt minden egyéb út el vala zárva, hanem inkább azokat, kik őt e sivatag pályára szoríták, kiknek tettei a küzködőnek fülébe kiáltják: »Légy becsületes s megvetlek; légy gazdag s megvetlek úgy is, de hódolok előtted; légy becsületes s elűzlek ajtóm elől, ha koldulsz, légy gazdag s barátilag megszorítom aranynyal telt kezedet.« Mondhatnám, hogy a gyengének elnyomója ellen nincs egyéb fegyvere, mint csalfasága, hogy a szolgától mást tettetésnél nem kivánhatunk, s hogy nem csodálatos, ha az, kit földön csúszni kényszerítünk, végre kigyó természetét vevé magára. Mondhatnám, hogy körülfogva veszélyektől, ezredeken által naponként fenyegetve személyökben s vagyonukban, e nép, mely mint egy a százhoz, úgy álla elnyomóinak ellenében, szükségkép félénkké vált. Mondhatnám végre, hogy azon gyűlölség, mely néhány zsidó kebelében a keresztyének ellen netalán találtatik, természetes; hogy minden embernél, bármennyire alázá azt zsarnoka, legalább a szív szabad marad, legalább a gyűlölségben, melylyel elnyomójára tekint, lángol a

szikra, mely a szabadságot szeretné; hogy aláválóbbat nem ösmerek egy megelégedett szolgánál; — mondhatnám, hogy e gyűlölés közös, s hogy az egy Shylockra, kit a halhatatlan Shakspeare *Velenczei kalmár*-jában oly szörnyű színekkel festett, ezer keresztyén nevet hozhatnék fel, mely e zsidó mellett bátran megállhat; hogy példákat idézhetnék, nem a költészet halhatatlan műveiből, hanem történetkönyveinkből merítve, példákat, hol nem egy font keresztyén-hús, hanem ezer zsidó vére kivántatott. De minek ez? Kevesen vannak, kik a zsidók elnyomatásának okait nem ösmernék, kevesen, kik nem tudnák, hogy minden hibájok keresztyén kezek által ápoltatott; romlottságuknak egész fája csak keresztyén földön izmosodhatott ennyire. Ők romlottak, — mi közünk, hogy apáink kegyetlensége által lettek azzá; — nem rajtunk áll őket megjobbítani, s így, a mint vannak, polgárosításuk lehetetlen.

De vajon áll-e ezen következtetés? Ha volnának is hibák, melyek egyes személyeket a polgárosításra alkalmatlanokká tesznek; ha e hibákat egy egész népről a priori képtelenség nélkül fel lehetne is tennünk: vajon azok, melyekkel a zsidók vádoltatnak, olyanok-e?

A fukar, kinek pénznél nincs nagyobb érdeke, nem lehet-e hasznos polgára az országnak, főkép ez anyagi érdekek korában, midőn népek s egyesek gazdagságuk növelésén fáradnak? Hol Macchiavellek kormányoztak, a tettetés a polgárosításra alkalmatlanná tehet-e valakit? Vagy mondhatjuk-e: mert Aron- vagy Izsáknak merészsége nincs, a szabó czéh által fel nem vétethetik, vagy nem készíthet jó kardokat, mert velök víni nem tud? Vagy végre azon keresztyéngyűlölésből, melylyel a zsidók vádoltatnak, az következik-e, hogy törvényeinknek engedelmeskedni nem fognak, s önmagokat a legsulyosb büntetéseknek fogják kitenni, csakhogy egy keresztyénnek ártsanak? Hisz ők fukarok, hogy sértenék önérdekeiket? Ők tettetők, miért nem színlelnék el gyűlölésöket? Ők félénkek, hogy' mernék megszegni a törvényt s magukra vonni a nehéz büntetés súlyát?

Nincsenek-e köztünk keresztyének között is fukarok, tettetők, félénkek, gyűlölők; nincsenek-e keresztyén

népeink között is olyanok, kik ezen, vagy más, még sokkal veszedelmesebb hibákra mintegy természetes hajlandóságot mutatnak — s kinek jutott még eszébe egy keresztyénnek a polgárosítástól megfosztását kivánni hibáiért? Ki merné mondani, hogy mert a spanyol boszuálló, a hollandi fukar, a nápolyi nem vitéz, a görög tettető: e nemzetek polgári jogok gyakorlására alkalmatlanok? Mintha az Úristen bizonyos phrenologiai rend szerint teremtené nemzeteit, s rajtunk keresztyéneken állana megnézni koponyáikat s nyugodtan elmondani, hogy aláválóságra teremttettek. Vagy csak a zsidónál szabad ez? Hagyján! engedjük meg még ezt is, ösmerjük el, hogy Isten épen e föld legrosszabb népét választá magának; hogy épen a legalábbvaló, legjobbíthatlanabb népnek hirdeté igéit, melyek vallásunk alapjául szolgálnak: vajon azok, kik a zsidókat nemzeti romlottságuk miatt minden jogtól megfosztanák, elfelejtik-e, hogy a zsidónak csak keresztelés szükséges, hogy mindezen jogokban részesüljön; hogy csak egy alávalóság kell, csak egy tettetéssel több s hogy az, ki Mózes vallását meggyőződése ellen elhagyá, mihelyt vallástalanná lett — azaz: az országnak erkölcsiségére nézve egy biztositással kevesebbet ád — körünkbe felvétetik; s vajon hol ez létezik, hol az apostasia minden polgári jognak elnyerésére biztos utat nyit, lehet-e jó lelkiismerettel a zsidó erénytelenségét felhozni polgárosítása ellen?

Vagy ha a zsidók napjainkban kizárólag kereskedéssel foglalatoskodnak, s ez, főkép úgy űzve, mint általok űzetik, csakugyan oly demoralisáló, mint az emancipatió ellenei által közönségesen állíttatik: lehet-e ezt az emancipatió ellen okul felhozni? Ha azon életmód, melyet a zsidó népesség többnyire követ, a közállományra nézve veszélyes: miért nem tiltanók el inkább a keresetmódot, mely nem-polgárosított zsidók által űzve, azért veszélyes lenni meg nem szünt; ha pedig nem az, miért büntetni egy egész nemzetet azért, mert egyes tagjai egy talán alacsony, de ártatlan módon keresik élelmöket, főkép ha bebizonyíttatott, hogy annak ily módon való keresésére kényszerítve vala? Mert vajon ezt ki meri tagadni? Ki nem ösmeri

el, hogy a zsidók csak épen elnyomás által, s mert előttök minden más életmód elzáratott, emelkedhetének ennyire az egy szabadon engedett kereskedésben?[1] Hazájukban: Palaestina-, Syria-, Babylonia- s Mesopotamiában a kalifatus idejéig a zsidók földművelés- és mesterségekből éltek. Szent könyveik egészen szántóvető népesség viszonyaira irottak. Talmudjok, mely szokásaikat, törvényeiket s úgyszólván egész nemzeti éltöket foglalja magában, valahányszor kereset- s mesterségekről szól, mezei munkát, bor- és olajsajtolókat, életeladást s szállítást emleget; a városi foglalatosságok között építők, kertészek, asztalosok, kovácsok stb. említtetnek, néha hajósok, szamár- s tevehajtók is.

»De — így szól Jost, az izraeliták történeteinek szerzője — nem emlékezem oly törvényre, mely arra mutatna, hogy ezen korban a kereskedés a zsidók között kitünő, vagy csak nagyobb tiszteletben lett volna.«

Afrikában s Ázsiában a zsidók régóta mesterségeket űznek; a hol az emancipátió létre jött, mindenütt napról-napra több zsidó fordul a kereskedéstől mesterségekhez.

Württembergben, hol a zsidók 1828-ban részlegesen emancipáltattak, 1836-ban, midőn végre tökéletes polgárosításuk kimondatott, a kamarai viták között már nyilván említtetett, hogy e rövid időszak alatt is már sok fiatal izraelita kereskedés helyett más mesterségekre adta magát.

Ugyanaz tapasztaltatott Bavariában. »Felvehetni, — így szól Graser[2] a felső mainai kerületről szólva — hogy kivévén néhány személyt, kik gyengélkedő szülőiknek segítségeűl a kereskedést el nem hagyhaták, az egész fiatal férfinépség művészet-, tudomány- s mesterségek vagy mezei gazdasággal foglalatoskodik. Hét esztendő előtt (1821) már 300 zsidó mesterfiú s 50 legény találtatott a felső mainai kerületben stb.« A felszabadító

[1] *Offenes Sendschreiben an den Herrn Geh. Ober-Regierungs-Rath K. Streckfuss zur Verständigung über einige Punkte in dem Verhältnisse der Juden.*

[2] *Das Judenthum und seine Reform.* Beireuth. 1828.

edict kihirdetése előtt majdnem az egész, e kerületben mintegy 1400 családból álló népesség schacherből élt, most az ezen életmódot követők száma majdnem 280-ra szállt.

Badenben, hol a zsidók majdnem minden polgári joggal bírnak — kivévén azt, hogy kamarai követeknek nem választathatnak, — midőn a második kamarában tökéletes polgárosításuk vala szőnyegen, Winter statusminister így szólt: »Kötelesnek tartom magamat nyilván kimondani, hogy a zsidók magukat e szabadságra mindig érdemeseknek mutatták. Mezei gazdaságra s mesterségekre vetették magukat, úgy, hogy városban nehezen lesz oly mesterség, mely egy vagy több zsidó által nem üzetnék.«

Ha tehát e tisztán kereskedő irány, — mely sokak által a zsidók romlottsága fő okának állíttatik — e nemzetnek egykor nem vala tulajdona; ha szent könyveiből világos, hogy ezen irány nem vallásának következése, hanem egyedül azon elnyomásé, mely mihelyt eltünik vagy csak gyengül, e természetnek állított hajlandóság megváltozik: vajon — ha a zsidók kereskedési iparja az országra nézve káros, a zsidók erkölcsiségére veszélyes, mit én tagadni nem akarok, — nem volna-e józanabb e próbált módhoz folyamodni s inkább a polgárosításban keresni a baj megszünését, melyet annyi üldözés nem gyengíthete; józanabb főkép most, midőn mind történetkönyveink, mind a jelen egyformán bizonyítják, hogy mindenik javítást, mely a zsidók polgári létére nézve történt, aránylagos erkölcsi jobbulás követe.

Kordovában, hol a zsidók az arabok alatt valamivel jobb napokat éltek, Afrikában s Törökországban, főkép e birodalom kezdetén, midőn sorsuk még a keresztyéneknél is jobb vala, erkölcsi állapotjuk örvendetesebb. Ugyanezt látjuk napjainkban mindazon országokban, hol az emancipatió vagy tökéletesen, mint Anhalt-, Kurhessen-, Württemberg-, Holland, Belgium-, Francziaország- s Amerikában, vagy legalább részben, mint Weimar-, Nassau-, Baden-, Poroszország-, Dánia- s Angolhonban már törvénynyé lett s hol a haladást — ha egyes bizonyságokat felhozni nem akarok is —

világosan már az is bizonyítja, hogy Amerikában több congressusi küldött, Francziaországban már egy kamarai követ, s más mind hadi, mind polgári hivatalokra, ugy Hollandia és Belgiumban is a legfontosabb hivatalokra zsidók választtattak; s Angliában, hol már előbb is egy részleges emancipatió létezett, midőn e kérdés 1830-ban szőnyegre került, az emancipatió ellen nem egy, mellette sok petitio terjesztetett a parlament elibe, nemcsak a legjelesebb városoktól s jelesen London által egy 14,000 aláírással, hanem még cambridgei egyházi személyek részéről is.

Michaelis korában — állítása szerint — tolvajvizsgálódásoknál a gonosztevők felénél több még zsidókból álla; 50 esztendővel később dr. Mittermaier a kamara előtt nyilván előadja, hogy Badenben 1735 vizsgálódás alatt lévő személy között csak 12 zsidó terheltetett a lopás gyanújával.

Mind ebből, úgy hiszem, eléggé világos, hogy a zsidók romlottsága, ha az léteznék is, a polgárosítás ellen lefeljebb ürügyűl, de bizonyosan okúl nem szolgálhat. De vajon e nemzetnél, épen mi erkölcsi tulajdonait illeti, nincs-e semmi, mi részvétünket érdemlené? Vajon azon nép, mely ellenséges nemzetek s harczok között, annyiszor győzve s legyőzetve, vallását rablánczokban is megtartá; mely a hatalmas Róma csapásai alatt ledöntetve, miután oltárai mellett hallatlan vitézséggel küzdött s városát még egyszer visszavevé s ismét elveszté, végre a nemzetek sorából kötöröltetve, hosszú vándorlásban eldődeinek hitét elviszi magával; mely tűrve, mit soha nemzet nem tűrt, a hidegen gúnyoló megvetéstől vérengző üldözésekig mindent, mit emberi kegyetlenség csak képzelhet; mely szétszórva a világ minden részein, bár ellenállni gyenge, vallását a pogányok, mozlimek s keresztyének ellen mindenütt megtartá, midőn vallásának követése csak vérpadra vezetheté, s midőn elhagyása minden világi élvezetre utat nyitott, mely üldözések s csábítás között egyformán állandó vala: — nem érdemli-e részvétünket? Van egy része a zsidók jellemének, mely sokszor kellemetlen, visszataszító, sőt nevetséges; de van egy, mely bármennyi előitélettel s elfogultsággal tekintsünk is e

népre, akaratlanul is tiszteletre kényszerít, s az: vallásossága. Ugyanazon zsidó, kit, ha csak keresztyénekkel látjuk viszonyokban, talán megvethetnénk; ki itt szívtelen fukar: különben mint jó atya, jó férj, s mint vallásosainak hív barátja áll előttünk; a szegény zsidó nem hasztalan fog koczogni ajtaján, nincs senki oly alávaló Mózes követői között, kivel rokonságot nem érezne. Ugyanazon zsidó, ki félénken hízelg elnyomóinak s nyugodt egykedvűséggel hordja lánczait, ellentállhatatlan hívséggel ragaszkodik vallásához, bátran néz minden kín, maga a halál elébe, inkább, mintsem hogy apái oltárait elhagyná. Ugyanazon zsidó, ki talmudjából tanúlt előítéleteihez gyermeki makacssággal ragaszkodik, Kánaán nemzetei között hősi szilárdsággal megtartá egy Istenének hitét, s vele azon fenséges morált, melyen magasabban álló keresztyénségünk épült. A zsidó nép, mint egy pénz egyik oldala, elkopott, de a másik még megtartá hajdani benyomásait, s nem oly nemtelen lehet azon ércz, mely ezredeken át mindennek ellent álla. S az, ki mint szolga, annyi üldözések között ellent tud állni, nem érdemetlen, hogy polgárrá felvéve a közszabadság védelmében részt vehessen; a kő, melyet csapásaink szét nem törének, nem fogja gyengítni országunk építményét, ha belé felvétetik.

De — így szólnak tovább a polgárosítás ellenei — mindez igaz lehet, de a polgárosításra nézve nem bizonyít semmit. Európa több országaiban a zsidók világosabb példáit adák jobbulásuknak, mint hogy ezt többé okúl lehetne felhozni ellenök és sir Róbert Peel s mindazon felvilágosodottabb tagjai azon angol parlamentnek, kik az emancipatió ellen szavaztak s mindazon jelesebb írók, kik ellene írtak, mai nap elhagyva az erkölcsi okot, más fontosabb alapból indúlnak ki, s ez nemzetiségük. »A zsidók — így szól lord Belgrave az alsó-házban május 17-én 1830-ban — támaszkodva vallásukra, mindig különös nemzetnek tartván magukat, a polgári jogokból önmagukat zárják ki. Hol a zsidók e föld kerekségén megjelentek, mindenütt egyenlő állhatatosággal ragaszkodtak nemzetiségükhöz. Vagy a zsidó Angliában — az, ki Montmouthstreetben ócska holmival, s az, ki a börzén országkölcsönökkel

kereskedett — vajon akarta-e valaha érdekeit e nemzet nagy institutióival egybekötni? Ő soha való egyességre nem léphetett, a britt történeteknek babérjai neki érdektelenek, az ő szíve fel nem dobog emlékeinknél, ő nem vesz részt abban, mit mi szeretünk: mert azon pillanatban, melyben keblét az angol érzeményei töltenék el, megszünnék zsidó lenni. S a zsidók nem keresnek ily szoros kapcsolatot, ők más reményekkel néznek a jövőbe, ők egy más éghajlat lakói, polgárai egy más hazának, mely felé szemeik változhatatlan vágygyal szüntelen fordulnak.«

S majdnem így ír dr. Paulus.[1] »A zsidóság míg rabinus és mózesi értelemben zsidó maradni akar, polgári jogokat egy nemzetnél sem gyakorolhat, mivel maga elkülönözve fennálló nemzet kíván maradni, s vallási kötelességének tartja, hogy mindazon nemzetektől, melyeknél menedéket talált, elkülönözve fennálljon. Már az, ki magát más nemzethez tartozónak tekinti s elkülönzésében tovább is megmaradni kiván, sőt magát erre lekötelezve hiszi, józanon sem nem kívánhatja, sem nem nyerheti azon jogokat, melyeknek fő feltétele, hogy az, ki ezeket gyakorolja, a nemzethez tartozzék, — s így a zsidóság sem, mely szétszórva a világ kerekségén, ugyanazon zsidó, minden más nemzetektől eltérő, házasság s más közös szokások s törvények által elkülönözött nemzetiségét kivánja feltartani.«

S vajon nálunk — így szólnak a polgárosítás ellenei — hazánkban, hol a zsidók polgárosításával ezen idegen elem egy még csak fejlődő nemzetiséggel jönne érintésbe, vajon nem fogna-e veszély háramlani nemzetiségünkre, ez oly nehezen, annyi áldozatokkal feltartott kincsre, s nem józanabb-e lemondani, vagy legalább boldogabb időkre halasztani e másképp igazságos törvényt, mint ily veszélylyel szembeszállni? S megvallom, ha ez állna, ha ezen állítás csak legkisebb valószínűséggel birna előttem, bármi forrón óhajtom is, hogy

[1] *Die jüdische National-Absonderung nach Ursprung, Folgen, und Besserungsmitteln. Oder über Pflichten, Rechte und Verordnungen zur Verbesserung der jüdischen Schutzbürgerschaft in Deutschland* v. Dr. H. E. G. Paulus, Heidelberg 1831.

e minden igazság által kivánt törvény végre létrejőjön, én magam volnék az, ki ellene szólalnék. Én kosmopolita nem vagyok; mindazon szépen hangzó beszédek, mikkel néhányan a közömbösséget, melylyel hazájuk iránt viseltetnek, nagy emberszeretet leplével takargatják, engem meg nem indítanak; nemcsak mert erősen hiszem, hogy attól, ki hazája iránt felhevülni nem tud, az emberiség épen oly keveset reményelhet, mint a haza attól, ki családi vonzalmakat nem érez, — de mert teljes meggyőződésem, hogy minden nemzetiségnek fentartása az egész nemzet érdekében fekszik, — érdekében, mint a testnek, hogy tagjai épen mardjanak, mint a családnak, hogy egyes gyermekei ne lépjenek ki köréből, melyet munkájok gazdagíta; s csak ki hazájának él, teljesíti kötelességét az egész nem iránt, melynek hasznos munkása csak az, ki erejét természetes körére szorítá, s a magot, mely reá bizatott s mely elszórva az egész világban elveszne, öntelkén veti el, s itt örül vetésének, jól tudva, hogy az ég, midőn korlátolt erővel teremté emberét, egyszersmind korlátolt határt akara szabni munkásságának.

De vajon azon veszély, melyet néhányan a zsidók polgárosításából nemzetiségünkre jósolnak, létezik-e csak a legkisebb mértékben is? Lehet-e valaki annyira pessimista, hogy e nemzetiséget, mely egy ezred előtt Ázsia közepéből a történet fergetegei között e határok közé vetve — bár idegen földön — oly erős gyökeret vert, hogy ennyi fergeteg után is fennáll; e nemzetiséget, mely fellépése első pillanatától ellenektől környékezve, egy ezreden által küzdött nyílt erő s alattomos üldözések ellen, s egy másfélszázados elfoglalás, egy háromszázados német szövetség után mégis fennáll, fennáll kevés milliók között oly hazában, melynek annyi polgárai iránta részvétlenek, melynek törvényes nyelve egykor latin, míveltebb körei németek valának; fennáll s nevelkedik, csudálatosan fentartva a gondviselés által, mely e népet mint a multban a török, úgy a jövőben talán egy más barbarizmus ellen őrseregnek rendelé; hogy, mondom, e nemzetiséget néhány ezer zsidó polgárosítása által veszélyeztetve lássa, veszélyeztetve most, midőn — hála az égnek! — a magyar

végre átlátá, hogy jövője nemzetiségével egy, midőn minden szív, mely dobogni tud, a hazáért lángol, midőn őseink nyelve nem idegen többé e határok között, melyeket vérükkel szerzének. S vajon e nemzetiséget, melyet annyi hideg egykedvűség el nem enyésztetett, mely felejtve, sőt — szégyennel legyen mondva — megvetve azoktól, kik e haza legnagyobb áldásait élvezék, egy agg regeként csak a nép beszédében élt, végre mégis utat tört magának, most néhány zsidó polgárosítása ronthatná el? Az, hogy egy pár százezer szerencsétlennek sorsát enyhítjük, hogy egy elnyomott nép osztályt, mely ugyis már hazánkban él, — s melyet égbekiáltó igazságtalanság nélkül ki nem tilthatunk határaiból — minden emberrel született jogokban részesítünk, nem a törvényhozásban, mely nálunk csak egy privilegiált osztály kiváltsága, nem oly jogokban, melyek által politikus befolyást szerezhetne, csupán abban, hogy kenyerét keze munkája után becsületesen nyerhesse, s e hazában, melyet vérével őriz, munkájával gazdagít, egy darabka földet szerezhessen, — vajon ez hozna veszélyeket nemzetiségünkre, ez fogná ledönteni azt, mi annyi századnak diadalmasan ellentállt?

Meg kell vallani, a gondolat új, s kik kimondák, legalább azzal dicsekedhetnek, hogy e világon ők az elsők, kik egy nemzet vesztét abból jósolák, mert igazságos vala. S vajon mily nemzetiség az, melylyel a zsidók a mienket elronthatnák? A német? — de nem idegen-e ez a zsidókra nézve? S ha a zsidók hazánkban német elemet képeznek, nem mutatja-e épen ez, hogy e nemzet idegen nemzetiséget felvesz, s vele assimilálódik?

Ám legyen — így szólnak a polgárosítás ellenei tovább, — megengedjük, hogy a zsidók polgárosítása nem fog káros következéseket szülni nemzetiségünkre, de vajon oly nemzet, mely magát hazánkban idegennek érzi s annak fogja érezni mindig, míg büszke Messiásálmai meg nem szünnek; mely e hon többi polgáraitól vallása által elkülönözve áll s vele soha egyesülni nem fog — mert ha a kisebb s elhárítható akadályokat (mint nyelve, ruházatja) nem említjük is, a sabbath s külön ételtörvényei ezt nem engedik, — érdemli-e

a polgárosítást, s nem balgatag-e a törvényhozó, ki ha nem is elleneket, legalább olyanokat, kik a haza javáért buzgóságot nem éreznek s érezhetnek, a polgárok minden jogában részesít? Mert azt, hogy a zsidók hazánkban nemzetiségünk iránt eddig semmi részvételt nem mutattak, csakugyan nem tagadhatja senki.

Egy előbbi alkalommal mondám, hogy a zsidók polgárosításánál nem érdemek jutalmáról, hanem csak egy égbekiáltó igazságtalanság megszüntetéséről lehet szó; — mondhatnám most, hogy azoknak hibái, kiket tetteink által sértének, a véteksúlyt nem enyhíthetik; s talán — ha épen keressük — a szent könyv, melyen vallásunk alapul, talán elég mondát foglal magában, mely ezen állításomat bizonyítaná. De nem akarok visionariusnak tartatni, s kik vallásunk emberszerető értelmét felfogák, úgy sem lehetnek bizonytalanok e kérdés iránt; csak egyet legyen szabad kérdeznem: vajon ha a zsidók eddig nemzetiségünk iránt buzgóságot nem mutattak, ők-e okai? — Tűretve pénzökért, — gyűlöltetve e haza minden lakóitól, kizáratva minden hivatalból, minden megtiszteltetésből, eltiltva egyes városokból s törvényhatóságokból, gúnyoltatva, megvettetve, lábbal tiportatva, a hová csak fordultak, vajon mi vala az, mi nemzetiségünkből részvételüket gerjeszthetné, mi az, miért ők e hazát szeretheték?

A haza nem azon darab föld, melyen születünk. Nem a hegyláncz, melynek kékellő csúcsaira a gyermek vágyódva feltekinte; nem a térség, mely az ifjút nőni látta; nem a folyó, melynek hullámzatánál az ifjú szívét vágyak tölték el, teszik azt, miért a férfi halni kész. Hasonló vidékeket találunk a föld más részeiben is, s a szív azért nem érzi magát honosabbnak rajtok. A haza több. Azon hely, melyen magunkat szabadoknak érezhetjük, melyben csak hasonlókat találunk, melynek története dicsőségünk, virágozása boldogságunk, jövője reményünk; hol házunk áll, hol homlokunk izzadságával munkált vetéseink zöldelnek, hol idegeneknek nem tartatunk, s nincs éldelet, melyet legalább reménylenünk nem lehetne: ez a haza, ez az, miért csak a gyáva nem áldozza életét, s kinek ezt nem adók, attól áldozatokat kivánni kegyetlenség.

Vagy nem ezt bizonyítják-e az emberi nem történetei első lapjuktól az utolsóig? Nem látjuk-e mindig s mindenütt, hogy honszeretet soha szolgák erénye nem vala, hanem csak a szabadságban verheti gyökereit, s csak véle együtt terjed a polgárok szívében? Nem látjuk-e ugyanazon rómaiakat, mint hősöket szabadságuk, mint gyávákat császáraik korában? Nem váltak-e vitézek azon szászok ivadékaiból, kiket hazájukkal együtt a XI. században néhány ezer normann elfoglala? S az 1793-iki Francziaország között, mely a világnak ellentáll, s a között, mely 1815-ben elfoglaltatik, mi a különbség, mint hogy elébb szabadságért, később uráért küzködött? Nem látjuk-e egy korban, ugyanazon nemzetnél a honszeretet legnagyobb csudáit a nép egy osztályánál, a legalábbvaló közömbösséget a másiknál? Olaszországban például hősöket találunk a szabad városokban, a vidéken haszontalan pórt, mely minden diadalomnak egyformán örül, minden hősnek hasonló tapssal fonja körül babérral homlokát; vitézeket a franczia lovagok között, míg a nép érdek nélkül nézi csatáit; nem látjuk-e a honszeretetet eltünni minden pártnál, melynek polgári jogai sérttettek, vagy csak veszélyeztettek is: Francziaországban, hol a hugenották katholikus királyok ellen Angliához, a katholikusok hugenotta fejedelmek ellen Spanyolországhoz folyamodnak, — Angliában, hol a puritánusok I. Károly alatt a skótokat önmaguk hívják hazájuk ellen, — s talán felhozhatnék hasonló példákat honom történeteiből is. — S vajon mit bizonyít mindez, — ha nem azt, hogy az embernek első szüksége a szabadság, mely ha elvétetett, a haza neve elveszti bájerejét; ha nem azt, hogy a honszeretet nem — Helvetius gúnyoló definitiója szerint — a szamárnak vonzalma istállójához, hanem az embernek ragaszkodása azon helyhez, melyen magát boldognak, azaz szabadnak érezheti. Csak ha mindenkit, ki a hon határai között él, az alkotmány áldásaiban részesítünk, gerjeszthetünk honszeretetet; csak ha mindenki, jogait éldelve, magát boldognak érzi, csak ha büszke lehet polgári állásában, akkor fog híven ragaszkodni nemzetiségéhez; minden egyéb, mit annak terjesztésére ez egyen kívül teszünk s tehetünk, haszontalan.

S vajon, ha mindez áll, ha meggondoljuk, hogy korunk nemzetei kivétel nélkül nem egy néptörzsökből származottak, hanem véletlenül összejött különböző s egykor ellenséges részekből állanak, — ha körültekintve különböző vallásokat látunk Európa majdnem minden országában, s így meggyőződtünk, hogy a honszeretet nem eredeti vagy vallásos egységtől, hanem egyedül az alkotmánytól függ, mely Anglia annyi nemzedékekből összeszedett népességét egy nagy nemzetté foglalá össze, Észak-Amerika franczia, angol s német lakóiból egy külön északamerikai népességet alkota, s Francziaország német tartományait egy század alatt francziákká változtatá:[1] lehet-e feltennünk, hogy ez a zsidóknál nem fog történni; feltennünk főképen most, midőn annyi példa ellenkezőt bizonyít, s a tapasztalás, a hol csak még a polgárosítás létre jöhetett, ezen állításnak ellentmond.

Amerikában, hol a zsidók minden polgári joggal élnek, s többször mint tartományaik képviselői parlamenti tagokká választtattak, — Hollandiában s Belgiumban, hol minden polgári jogot élveznek, vajon nem mutatnak-e honszeretetet ők is, mint ez országok más polgárai? Vajon Francziaországban mi vala következése az emancipatiónak? A közhivatalokban, melyeket viseltek, halhatatlan seregeik zászlói alatt, a tudomány-, művészet- s mesterségekben, melyeket egy negyedszázad óta gyakorolnak, meghazudtolták elnyomóik rágalmazásait, — így szól Merilhou minister a franczia kamara előtt; — s ha az 1812-iki márczius 11-én adott edict,

[1] Azok, kik a honszeretetet mintegy emberi ösztönnek tartva, a nescio qua natale solum dulcedine cunctos allicit szerint azt hiszik, hogy ez érzemény akaratlanúl, mintegy gondolat nélkül támad az emberi kebelben, s nem polgári állásától, hanem a földhöz való ragaszkodásától függ, elfelejtik, hogy ezen erényt csak oly nemzeteknél találjuk, melyek a műveltségnek bizonyos fokát már elérték; elfelejtik, hogy gyarmatok mindig anyaországukat gyűlölik leginkább, s hogy mindazon bájnak, melyet emlékeink bizonyos helyek körül vonnak, a honszeretet már azért nem lehet oka, mert ezen emlékek legfölebb nevelésük helyét tehetik kedvessé, s mert ha a honszeretet ezen érzeményen alapulna, olyanoknál, kik hazájukon kivűl neveltettek, nem is létezhetnék: ezt pedig nem fogja senki állíthatni.

melyben a tilsiti békesség által kijelölt porosz határok között a zsidóknak minden polgári mesterség gyakorlására, magasabb tanítószékekre, katonai tisztségekre s több más életpályára jogok adatnak, később majd világos határozatok, majd szokás által nagyrészint visszavétetett, a zsidók-e okai; ők, kikről Hardenberg január 4-én 1815-ben gróf Gróthoz irt levelében bizonyságot ád, miképen az utolsó háború története eléggé bizonyítá, hogy a zsidók, kik az ország polgárainak felvétettek, hív ragaszkodásuk által magukat ezen jótéteményre érdemeseknek mutatták. »Zsidó vallású ifjak — így szól Hardenberg tovább — híven küzdöttek keresztyén hadtársaik mellett, s közöttük is elég hőstett s nemes elszánás példáit találhattuk, míg az országnak egyéb zsidó lakói, s jelesen az asszonyok, ez ország keresztyéneivel mindennemű áldozatokban vetélkedtek.« — S vajon nem lehetne-e hasonló okoktól hasonló következéseket várni nálunk is, s nem valószinű-e, hogy a polgárosítás nem hogy nemzetiségünknek ártana, hanem inkább e hon egész zsidó népességét hív követőinek hódítaná?

Mert habár Hartmann[1] és Streckfuss[2] s mindazok, kik a zsidók polgárosítása ellen írtak vagy írnak, leginkább a nemzetiségre alapítják főokoskodásukat: vajon mit hozhatnak fel annak bebizonyítására, hogy a zsidók valóban külön nemzetiség után vágyódnak, s keresztyén népekkel soha valóban egyesülni nem fognak? Azt, hogy a zsidók vallásos szertartásaik miatt a keresztyének lakomáiban nem részesülhetnek (ez egyike a legkedveltebb okoknak)? De elmellőzve itt azt, hogy annyi reform után, melyek a zsidók vallásában egy idő óta történnek, talán nincs távol az idő, melyben az iránt is változások fognak történni,[3] vajon oly országban, mint a mienk,

[1] Anton Theodor Hartmanns *Grundsätze des orthodoxen Judenthums.*

[2] *Über das Verhältniss der Juden zu den christlichen Staaten.*

[3] So schreibt die heilige Schrift nichts über die Art und Weise vor, wie das Vieh geschlachtet werden müsse, noch dass es, wenn es gewisse Verletzungen am Leibe hat, nicht gegessen werden dürfe, ebenso wenig gebietet die Schrift die Vermischung von Fleisch und Milchspeisen. Die Thalmudischen Uiberlieferungen über

hol pápisták s reformáltak századokig együtt élnek, és senkinek még eszébe nem jutott, hogy mert amazok vallásuk szerint bőjtre kényszerítve, majdnem az év egyharmadáig reformált hontársaikkal nem tábláz hatnak, egyesülésük létesíthetlen: lehet-e a zsidó ételtörvényekből az egyesülés lehetetlenségét következtetni; vagy míg ez országnak több egy millionyi lakójánál[1] külön kalendáriom szerint számolja ünnepeit, — mondani, hogy míg a zsidók sabbathjokat a vasárnapra által nem tették, a polgárosítás lehetetlen?

Vagy talán az ezerszer felhozott Messiás-reményeket fogjuk felhozni annak bebizonyítására, hogy a zsidók, kik országuk helyreállását várják, a polgárosításra alkalmatlanok? Hisz ők minden helyet csak számkivetésük helyének tekintenek, csak egy rövid nyugpontnak hosszú vándorlásukon — így szólnak a polgárosítás ellenei; — mi nekik Anglia vagy Német- vagy Magyarország? Hazájok a Jordán partjain, a nagy Libanon hűs völgyeiben áll, s csak ennek emlékénél dobog fel szívök; csak ha az időről szólnak, melyben a rég várt Messiás végre eljő, tölti remény lelküket. A zsidók lakhelyüket nem tekintik hazájuknak s azért polgárosításukról szólni képtelenség.

De vajon lehet-e valami kegyetlenebb ezen okoskodásnál? — Egy nemzet elveszti hazáját; szétszórva a világ minden népei között, a hová jő, elnyomás s hallatlan üldözés követi mindig; fegyvere nincs, melylyel elnyomóinak ellentállhatna, század század után múlik, s tapasztalásai nem mutatnak egy természetes valószinűséget egykori állapotának helyreállására: s ha e nemzet, bízva Istenében, még nem esik kétségbe, s feltekintve a magas égre, mely csak kínjait látta, s körültekintve a földön, hol csak szenvedett, — s érezve elnyomásának egész súlyát, szenvedéseinek egész keserűségét, egy cso-

diesen Punkt werden theils für mündliche Uiberlieferungen erklärt, theils nach einer eigentlichen Exegese aus der Schrift hergeleitet. Diejenigen, welche nun die göttliche Authorität des Thalmud nicht anerkennen, würden demnach an christlichen Tischen essen können. *Unpartheische Universal Kirchenzeitung* Nr. 6. *Die zwei Partheyen im Judenthum.*

[1] A görögök.

dába helyezi reményét, — mert nem hiheti, hogy Isten e szép világot egy ártatlan nép kínpadjáúl teremté, mert nem hiheti, hogy az örök igazság nem adna jutalmat ily állhatatos türelem után, — ha számüzetve mindenünnen, a rég vesztett hazának képén gyönyörködik álmaiban, — ha semmi nemzet polgárának nem fogadtatva, önnemzetiségének feltámadásáról ábrándozik: vajon mit mondjunk azokról, kik ily népnek, midőn honositást kér, hideg gúnynyal azt felelik: hisz álmaitokban ti már birtok egy hazát, ti más ábrándozott nemzetnek polgárai vagytok, menjetek oda; mi nem fogadhatunk fel körünkbe. Hát nem eleget szenvedett e nép, s büntetni kell-e őt még azon egy gyenge reményért is, melylyel kínjait enyhíté; azon egyért, melyen kívül ti néki mást nem hagytatok, s mely lelkének erőt ada kegyetlenségtek eltűrésére? S vajon, ha csak kínokat találva a jelenben, bizalmát egy szebb jövőben helyezé; ha visszataszítva mindenkitől, csak hontársaival érez rokonságot; ha csak megvetést, csak kegyetlen üldözést találva e földön, szenvedései között ábrándozik, vajon mi vethetjük-e ezt szemére, kik tőle ez egy reményen kívül mindent elkoboztunk? — Isten nem akarta, hogy egy szív remény nélkül éljen e világon, s kitől e föld megtagadta örömeit, annak az ég csillagai sugárzanak bizalmat keblébe. — Kiket zsarnok elnyomott, kiket a világ visszataszíta s a keresztyén vallásukért kínoza, a pária nehéz terhe alatt feltekintenek, s a zsarnok nem rabolhatja el bizalmukat hatalmával, nem ronthatja el a vigasztaló gondolatot, hogy fenn e nehéz élet után más, szebb haza vár a szenvedőre, hol ő is szabad lesz, hol a megvetés bélyege eltünik arczáról, hol a vándor nehéz útja után pihenni, s ki itt szenvedett, éldelni fog. De vajon, kérdem, lehet-e ezt — s hogy a Messiás-remény a zsidók nagyobb részénél csak ebben áll, teljes meggyőződésem — vétkül tulajdonítanunk? S ha talán néhány zsidó, elcsábítva szent könyveinek hibás magyarázata által, földi hazájának helyreállításáról álmodoznék is: lehet-e ezt a polgárosítás ellen okúl felhozni, midőn e nemzet műveltebb része e Messiás-reményeket majdnem általánosan allegorice magyarázza?

»Messiásunk — igy szól dr. Jakobi[1] — az igazság, mely mindig hatalmasabban emelkedik elavult előitéletek s középkori szokások ellen, s szabadságunkat előbb vagy később ki fogja vívni. Palaestinába nem akarunk visszatérni, csak emberi és polgári jogaink visszanyerését kivánjuk.«

»Mi a német házához akarunk tartozni, ahhoz fogunk tartozni minden helyen. Németország tőlünk mindent kivánhat, mit csak joggal polgáraitól követelhet, s örömmel fogunk mindent áldozni védelmére, csak becsületünket s vallásunkat nem.[2] — Ha ezerek között egyesek volnának, kik inkább egy nem létező országhoz s nem létező nemzethez tartoznának, ilyeneket talán tanácsos volna policziai felvigyázat alá helyezni: nem, mert veszedelmesek, hanem inkább, mert igen is valószinű, hogy tébolyodottak.«[3]

»A hit, melylyel minden jó- s igaznak győzelmében bízunk: ez Messiás-hitünk. Ragaszkodjunk erősen ehhez.«[4]

»Ki lánczainkat széttöri, ki gyalázatunktól megment s polgári jogaink megszerzésében segít — az Messiásunk. Más fogalmat az orthodox zsidóság nem tart Messiásáról.«[5]

S vajon miután a zsidók műveltebb része napjainkban így nyilatkozik, s miután az 1806. év május 30-án Napoleon által összehívott zsidó sanhedrin ugyanezen elvekhez ragaszkodik: lehet-e még a nemzetiségben okot keresni az emancipatió ellen; s mert a zsidók, részint helyzetüktől kényszerítve, részint talán hibás vallási fogalmak által megtévesztve, valaha külön nemzetiségökhöz ragaszkodtak, s mert Cardoso ezen nemzetiséghez annyira ragaszkodik, hogy még azon hajdani

[1] *Uiber das Verhältniss des k. preuss. Ober-Regierungsrathes Strekfuss zur Emancipation der Juden.*

[2] *Vertheidigung der bürgerlichen Gleichstellung der Juden gegen die Entwürfe des H. Dr. H. E. Paulus,* von Gabriel Riesser Dr. der Rechte. Altona, 1831. p. 81.

[3] Ugyanott 49.

[4] *Uiber die Stellung der Bekenner des Mosaischen Glaubens in Deutschland* von Gabriel Riesser, Doctor der Rechte. Altona, 1831.

[5] *Anton Theodor Hartmanns Grundsätze des wahren Judenthums in ihrem wahren Lichte dargestellt* von Dr. Gotthold Salomon. Altona, 1838. p. 46.

szokást is, mely szerint a zsidók egykor külön városrészekre szoríttattak, nem annyira más népek megvetésének, mint inkább különös isteni gondviselésnek tulajdonítja, mely Izraelt elkülönözés által más népek hibáitól s romlottságától meg akará őrzeni:[1] vajon lehet-e ebből következéseket vonni korunk zsidóira is, s azt mondani, hogy ők, kik oly állhatatosan esdeklenek polgárosításért, elkülönözést kivánnak, — mintha egy hazát bírni nem volna kedves minden kebelnek, mintha volna ember, kinek szívére egy homályos jóslat több hatással bírna, mint azon hely, melyet születésének első napjától a végsőig minden emlék felszentel, melyet eldődei sírja, gyermekeinek első hangjai kedvessé tevének, melyben magát szabadnak érezheti!

II.

Azon két fő okról szóltunk eddig, mely a zsidók polgárositása ellen közönségesen felhozatik, s bármi gyengének ösmerjük is erőnket, reménylem, meggyőztük olvasóinkat ez okok alaptalanságáról. Hátra van, hogy még azon vallási tekintetről szóljunk, mely honunkban — hol majdnem mindenütt egy nagy párt a vallásos szabadságot személyes érdekéből védi — ritkábban említtetik ugyan, de valamint egykor a zsidók elnyomásának fő oka vala, úgy most, habár ritkábban, annyival több keserűséggel felhozatik, s majd a zsidó, majd a keresztyén vallás elveiből kiindulva, az emancipatiót majd veszedelmesnek, majd istentelennek hirdeti.

Korunk, a mint mondám, vallásos türelem kora; részint — fájdalom — közömbösség, részint azon meggyőződés, hogy minden térítési mód között a kényszerítés bizonyára a legrosszabb (Grotius szerint coactus qui credit, non credit, sed credere simulat), végre különös türelemre taníták az embereket, s bár itt-ott

[1] *Las Excellentias de los Hebreos.*

egyes kivételek találtatnak is, (mint még századunkban a szabad Connecticut törvényt hoza, hogy a ki a quackerekhez áttér, először számkivetéssel, visszaesés esetében halállal büntettessék), bátran elmondhatjuk, hogy a vakbuzgóság s vallásos üldözések évei rég megszüntek, s hogy századunkban alig találtatik ország, hol százados küzködések díjáúl el nem ösmertetnék az, hogy az országnak polgárai vallására befolyása csak annyiban lehet, a mennyiben elvei a közállományra nézve veszedelmeseknek találtatnak. — A közvélemény változásával változni kelle a zsidók polgárosítása ellen vallási tekintetből felhozott okoknak is, s ha egykor a zsidó név maga a legkegyetlenebb üldözésnek elég okúl találtatott, ha a vallásos különbségnél nem kelle több, hogy minden kegyetlenség, mint az albingensisek, úgy a zsidók ellen, Istennek kedves keresztyéni tettnek hirdettessék: most csak az, ki megmutathatná, hogy vallásuk a közállományt veszélyezteti, reményelheti, hogy szavának hatása leend. S ez az út, melyet az emancipatió ellenei napjainkban követnek.

»Ha a zsidó vallásból — így szól Streckfuss — mind azt elveszszük, mi vagy csak külső szertartás, vagy mit a természetes vallás tanít, positiv dogmái ezek fognak maradni: »Isten csak a zsidók Istene, s világi és egyházi feje. Ő csak a zsidókat szereti, más nemzeteket gyűlöl s megvet. — Vétkei büntetéseűl széleszté el népét a világ kerekségén, s csak ezért adta elleneik hatalmába. De egykor, ha az idő eljő, elküldi Messiását, s kik hívei maradtak, vissza fognak térni Palaestinába, hol Isten hajdani országa fel fog támadni uj fényben s dicsőségben. — Ezen oktatásoknak szükséges következése az, mit a zsidóknál látunk. Szigorú ritual törvényei által — melyek arra alkotvák, hogy a zsidót a világ más népeitől elszigeteljék, — más szünnapokra kényszerítve mint keresztyén hontársai, sőt eltiltva majdnem minden nem zsidó kezek által készített étektől, más hontársaival való közlekedésben sokféle módon gátolva, sőt kizárva a keresztyén vendéges asztalától, a vallásos zsidó azon országban, hol lakik, magát soha honosnak nem érezheti. Lakóit ő soha közös célokra öszvegyült hontársainak, fejedelmét tettleges, de lelki-

ismerete szerént soha jogszerű urának nem fogja elösmerni. Ő nem szerezhet földbirtokot azon szándékkal, hogy azt jobbítva unokáira hagyja, hanem — mert hisz a Messiás minden nap eljöhet s Palaestinába hívhatja őt — legfelebb hogy vele kereskedjék. Néki egyáltalában csak oly mesterségek lehetnek kedvére, melyekről a legkisebb veszteséggel azonnal lemondhat, ha egykor a nagy szó, mely őt való hazájába visszahívja, felhangozik«.

Hartmann, ki több rendbeli munkában a zsidók polgárosítása ellen írt, hasonlólag a vallási alapra építi okoskodásait, s annak bebizonyítására, hogy a zsidók vallásos nézetei valóban oly elveket foglalnak magukban, melyeket egy jól elrendezett országban tűrni nem lehet, a talmudból egyes helyeket idéz, melyek szerént:

Esküvések néha kötelezők, néha nem.[1]

Zsidóknak keresztyén bírák előtt perlekedni nem szabad. *Talmud, Tractat. Gittin,* Fol. 88. l. 2. *Tad Chasakak* IV. 248. Coi 1., u. o. *Schulchan Aruch*, 4-ik R. V. 26.

A bálványozókat (keresztyéneket) szóval s tettel csalni szabad. *Avodah Sara* Fol. 16. Col. 2. *Tract. Baba Ramma* fol. 113, stb.[2]

Minden fortély, mentség s kétértelműség szabad, valahányszor a szükség kivánja, vagy általuk jó czél érethetik el a nélkül, hogy mások károsulnának. Conciliator l. 48. Amsterdami kiadás 1633—4.

Csak oly eskü kötelező, mely egészen hibátlan Thorára tétetett le; ha a leirat hibás, az eskünek nincs ereje. Maimonides. *Hilchot Jesu de Hattorah* lap. VI. §. 10. *Talmud Tractat Schabbat.* fol. 110. 1.; *Gittin* fol. 45. Col. 2.[3]

[1] R. Akiba esküvő szájának mondásait szivében semmivé tette. Tract. Callah. Fol. XVIII. Col. 2. — Maimonides azt mondja, hogy az eskünek nincs kötelező ereje, valahányszor a száj és szív tökéletesen egyet nem ért. Hilchot, *Schebuoth,* az esküvésekről. C. 1. §. 12. stb. stb.

[2] Maimonides mondja, hogy a zsidónak a bálványozó által számolásban elkövetett hibát — azon esetben, ha t. i. maga ezen hiba elkövetésében semmit nem tett, s Isten neve az által nem szentségteleníttetik — ön-hasznára fordítani nem tilos. *Torch Deah* sz. 232. §. 14.

[3] Minthogy a szerző a hebraeus nyelvet nem érti, minden idézéseiben, melyeket a talmudból tett, csak az általa felhozott irókat követé.

A zsidó vallásnak e veszélyes elveiből kiindulva dr. Paulus így okoskodik: »Az ország, mely mint köztársaság minden vallás védelmére köteleztetik, nem kevésbbé köteles azért egész komolysággal s jogszerü hatalmának egész erejével nyilván kinyilatkoztatni minden vallási felekezetnek, hogy Istenhez való állásáról s viszonyairól tarthat, a mit akar; de hogy vallásos nézeteiből soha nem szabad tetteknek támadni, melyek által követői vagy mások jogaikban vagy kötelességeikben gátoltatnának. Semmi vallásos felekezetnek nem szabad külső tetteinek elrendezésében oly törvényeket követni, melyek az ország vagy a természet törvényeivel ellenkezésben állanak. Az ország nem engedheti, hogy alattvalói idegen törvényeket kövessenek«.

Több ezekhez hasonló okoskodást idézhetnék; de miután a polgárosítás ellenei, a vallásos nézetből kiindulva, csak a szavakban különböznek (oly ritkák e rossz ügynél még a rossz okok is), az olvasó ezekből át fogja látni az utat, melyet állításuk bebizonyításában valamennyien követnek.

A zsidók vallása, úgy, mint azt Mózes könyvei tanítják s a talmud kifejti, oly elveken alapúl, melyeket jól elrendezett országban nem tűrhetni; már pedig soha nép Israelnél állhatatosabban vallásához nem ragaszkodott: tehát e népet polgárosítani nem lehet. Ez az okoskodás.

Elmellőzvén itt, hogy miután ezen ok azok által hozatik fel, kik a polgárosítást a zsidók erkölcstelensége tekintetéből ellenzik, ezen két ok között, mely egy állításnak bebizonyítására használtatik, talán némi ellenkezés létezik, — mert, csekély belátásom szerint legalább, nem egészen világos, miként lehet azon nép, mely vallásához, azon valláshoz, melyen keresztyénségünk nagyrészint alapul, oly híven s állandóan ragaszkodik, egyszersmind a legerkölcstelenebb; — legyen szabad ezen okot egy kevéssé közelebbről tekintenünk.

Arra, hogy ezen okoskodás álljon s a zsidók polgárosítása ellen napjainkban felhozathassék, kettő szükséges:

Először: hogy az ó testamentom s talmud szelleme — nem egyes kiszakított mondásai — valóban egy jól elrendezett ország szellemével ellenkezésben álljanak.

Másodszor: hogy a zsidó szent könyveit még napjainkban is ezen értelemben vegye, s hozzájok állhatatosan ragaszkodjék.

Már a mi az elsőt illeti, kérdem: ki meri ezt állítani? Ki meri mondani, hogy az ó testamentom — e legdicsőbb emléke egy eltünt civilisatiónak — egy jól elrendezett ország elveivel ellenkezésben áll, nem egyes mondásaiban s példabeszédiben mondom, — mert hol van könyv, mely oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint ez olvastatott, gáncsra alkalmat nem adna? — de egészében; nem szavaiban de szellemében? Vajon ha e régi könyvekben Izrael isten népének neveztetik, s más népek csak megvetéssel s néha gyűlölséggel említtetnek: oly menthetetlen-e e büszkeség azon népnél, mely körülfogva ellenektől, a bálványozás századaiban egy Istenben való hitét megtartá? Ha Mózes, ki átlátá, hogy népének rendkívüli helyzete csak rendkívüli erő kifejtése által állhat fenn; ki jól tudá, hogy józan törvényhozó mindig csak a jelenről gondoskodhatik, s csak a szükséghez mérheti törvényeit, a jövőre bizva a jövőt s meggyőződve, hogy minden, mit a haladó idő haszontalanná tett s előitéletté változtatott, megszűnik, mihelyt ideje eljött, csak nemzetiségének fentartásáról gondoskodva oly törvényeket alkotott, melyek Izraelt más népektől elkülönözék, s e népben idegen szomszédai ellen gyűlölséget gerjeszthetett; ha tehát a zsidó törvényeknek ezen része, mely akkor alkottatott, kora bélyegét hordja homlokán, s példáúl mi az étektörvényeket illeti, épen oly szigorú, mint a hajdani Egyiptomé: vajon el lehet-e felejtenünk, hogy épen ezen könyv más lapjain száz oktatás olvasható, melyben a törvényhozó nem századát, de ezeredét meghaladta; hogy ugyanezen könyv, melynek egyes mondáiból Streckfuss úr a zsidók emancipatiója ellen felszólal, az örök tízparancsolatot foglalja magában; hogy azon egyes mondások mellett, melyeket a zsidók ellenei oly szivesen idéznek, s melyekből oly ellenmondhatatlanúl bebizonyíthatni vélik azt, hogy a zsidók vallásukat követve

minden más népet gyűlölnek — mintha oly vallás, mely ezredekig fennáll, ily balgatagságokat taníthatna — más épen oly régi s a zsidók által épen oly szenteknek tartott igék állnak, mik az ellenkezőt parancsolják? Vagy nem áll-e a zsidók szent könyvében e fenséges ige: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« ?[1] Vagy gyűlölést hirdetnek-e ezen szavak: »Szeresd az idegent, mint tenmagadat ?[2] Ti s az idegen egyenlők vagytok az Úr előtt.«[3] Vagy nem áll-e irva: »Ha honotokban egy idegen lakik, ezt ne bántsátok. Ő ugy lakjék köztetek, mint a benszületett köztetek lakik, s szeresd őt, mint tenmagadat, mert te is idegen voltál Egyiptom földjén.«[4] S tovább: »Igy szól az Ur a rabokhoz, kiket elvezettek Babilonba: Építsetek házakat és ültessetek kerteket. Iparkodjatok a város javán, hová vezettettek s imádkozzatok érte az Úrhoz.«[5] — Ha egy idegen, ki nem tartozik Izrael népéhez, jő messze földről s imádkozik a házban, hallgasd meg őt s tégy mindent, mert hozzád esdeklik, hogy minden népek ösmerjék s féljék nevedet.[6] S végre így szól az Úr: az idegenek áldozatai kedvesek lesznek előttem, mert házam imádkozó ház minden népnek.[7]

Ha tehát egyes, a szent könyvekben talált mondások néhányak által a polgárositás ellen hozatnak fel, nem lehetne-e több joggal az emancipatió mellett az egész törvénykönyv szellemére hivatkozni, melyről Krisztus maga mondá, hogy küldetése nem elrontani, de megerősíteni a törvényt, — hacsak azon képtelen állításhoz nem akarunk jutni, hogy a zsidók csak épen ez egyes mondásokra szorítják vallásosságukat, s vakon engedelmeskedve Isten szavának mikor gyűlölésre int: mihelyt szeretni tanít, mihelyt a törvény szivünk hajlandóságaival s emberi természetünkkel összehangozik, ugyanazon vallás parancsait nem fogják követni.

[1] Lev. XIX. 19.
[2] U. o. 34.
[3] Num. 15. 16.
[4] Móz. 3. könyv, 19. 14.
[5] Jeremiás 29. 4. s 7.
[6] 2. *Chron.* 6. 32. Salamon templomának felszentelése.
[7] Jesaiás 56. 7.

A mi az ó testamentomból felhozott egyes mondásokról mondatott, áll azokra nézve is, melyek, mint egy jól elrendezett ország nyugalmával ellenkezésben állók, a polgárositás ellen a talmudból idéztetnek. Mert habár annak feszegetésébe: mennyire állnak a zsidók ellenségei által felhozott idézések, úgy mint azok felhozatnak, — én, ki a hebraeus nyelvet nem ösmerem, belé ereszkedni nem akarok; habár megengedem, hogy dr. Salamon többször azon könyveket, melyekből Hartmann idéz, helytelenűl nevezi apokriphoknak; habár nem tagadom, hogy a talmud — mely e nemzetnek több százados literaturáját foglalja magában — századának bélyegét hordja magán, s azon korban támadva, melyben — mint Streckfuss maga mondja — a keresztyének által a zsidókon elkövetett szörnyű undok tettek kebleikben csak gyűlölséget ébreszthetének, ezen érzeményt még inkább terjesztik: azt legalább senki nem tagadhatja, hogy a talmudban, e setét s valóban antisocialis oktatások mellett más, épen ellenkező oktatások is foglaltatnak; hogy ugyanazon talmud, mely izraelitáknak idegen biró előtt a perlekedést eltiltja, más helyen e szavakban: »Az ország törvényei való törvények«, híveit a törvények megtartására inti; hogy ugyanazon talmud minden keresztyén-gyűlölés mellett híveinek kötelességeűl teszi, hogy szegény nem-izraelitákat az izraelita szegényekkel együtt tartsanak; hogy végre ugyanazon talmud, mely állítólag a hamis esküvéseket megengedi, számtalan más helyen az eskü szentségét pártolja, mit Hartmann Tivadar maga is elösmer; hogy tehát a talmud — főkép oly ellenséges szándékkal olvastatva, mint azt Eisenmenger s mások tevék — habár sok oly dolgokat foglalna is magában, melyek a polgár jogaival s kötelességeivel ellenkezésben állnak, ezekből a polgárositás ellen okokat meríteni csak akkor lehetne, ha tapasztalásunk mutatná, hogy századunk zsidói talmudjokból épen csak e helytelen oktatásokat követik, hogy csak ahhoz ragaszkodnak, mi vallásos könyveikben országunk törvényeivel ellenkezésben áll.

S ez az, mitől véleményem szerint az egész kérdés eldöntése függ. — Mi vala a zsidók vallása századok s ezredek előtt, érdekes kétségen kívül a történetirónak,

ki e nemzet emlékeit messzebb követhetve, mint másokét, s az eszmék kifejlődését sehol nem láthatja tisztábban; törvényhozót csak korunk zsidóinak vallásos fogalmai illetnek, s ha — mi minden vallásnál történik, mely, mint a zsidó, revelatión alapulva, változhatlan törvényekhez ragaszkodik — a zsidók megtartva ugyan hajdani könyveik szavait, magyarázataikban haladtak az idővel; ha nálok is, mint másoknál, a betűszerinti értelem később symbolikussá vált, s változva a századok szellemével, napjainkban civilisatiónkkal ellenkezésben többé nem áll: az, hogy a zsidók ezredek vagy századok előtt antisocialis valláshoz ragaszkodtak, ma, ily körülmények között, a polgárosítás ellen képtelenség nélkül okúl többé fel nem hozathatik.

Vagy azt fogja talán mondani valaki, hogy a zsidók vallásos fogalmaikra nézve soha nem változának? — Való, hogy e nép, legalább mi vallásának egyes tanúságait, jelesen a monotheismust s moráltörvényeit illeti, egy még semmi korban és semmi nemzetnél nem látott állhatatosságot mutatott, bámulatra méltót, ha csak e nép gyengeségét s kedvetlen körülményeit tekintve, nem jutna eszünkbe, hogy az igazság ellentállhatatlan, habár csak egy Sokrates áll is egész nemzete ellenében; s jól illik a büszkeség, melylyel Salomon ezen állhatatosságra tekintve így szól: »A világ minden népeinél inkább megmutatták a zsidók, mennyire képesek vért, vagyont s életet feláldozni egy magasabb eszmének. Ha e szent lélek nem lelkesítene még napjainkban is, mi könnyű volna munka s fáradság nélkül megjobbítani helyzetünket, mi könnyű volna vétkeink- s kínainktól egy perczben megmenekednünk. Közöttünk ezeren vannak, kiknek éltük pusztáján a világ minden dicsőségét mutatva, csábítva mondja: Mindez a tied, ha leborulva imádni fogsz; s kik vallásuk alkotójával felelnek: El tőlem sátán; mert írva áll: csak uradat, Istenedet imádjad, s csak neki szolgálj.«

De ebből az következik-e, hogy a zsidó nép, midőn oly állhatatos vallásának lényeges részében, mely keresztyéni hitünkkel oly kevéssé áll ellenkezésben, hogy inkább alapjául szolgál, épen ily makacssággal ragaszkodik minden törvényeihez? Vajon — hogy csak egy

példát említsek — a sabbathra nézve nem változtak-e a zsidók nézetei? Vajon ezen institutióból, miként azt Mózes képzelé, mi maradt még napjainkban? Mózes akaratja szerint mint a hetedik nap, úgy a hetedik év is munkaszünetnek vala szentelve. Az országnak e sabbathjában a zsidóknak nem volt szabad fákat ültetni, vetni vagy aratni; s csak azt, mi épen élelmére szükséges vala, veheté mindenki a föld termesztményeiből.

Minden adósság elengedtetett hét sabbath év elfolyta után; a nagy jubileum következik, s vele a szolga szabad; a zálog az adósnak, minden föld első birtokosának visszaadatik. — De vajon, kérdem még egyszer, ezen nagyszerű institutió, mely a szabadságot s egyenlőséget a zsidók között talán jobban fentarthatá, mint Lykurg törvényei teheték, fennáll-e még; vagy azon urak, kik a zsidók makacssága ellen panaszkodnak, éltek-e már oly hetedik sabbath évet, melyben adósságaik a zsidók által elengedtettek, vagy adós az ellen panaszkodhatnék, hogy záloga izraelita hitelezője által visszaadatott?

Vagy, hogy újabb időkről szóljak, — mert úgyis sokan vannak, kik a zsidókban nem annyira szent könyveik, mint a talmud követőit üldözik — azon zsidók között, kik a modenai Leo őszinte vallomása szerint minden világi tudományt veszedelmesnek s károsnak tartanak; kiknek tudós Josephus Flaviusuk minden idegen nyelvről megvetéssel szól; s kiknek tizenhét századdal később egyik legnagyobb tudósuk, Cardoso, nyilván kimondja, hogy Izrael nem bajlódik emberi tudományokkal, bizonytalan philosophia-, empiricai medicina-, s álmodozó chemiával, hogy Izraelnek kedve nincs más népek történeteit tanúlni, polgári változások chronologiáját vagy fejedelmek bölcseségét — s azon zsidók között, kik századunkban majdnem minden európai nyelvnek irói között tündökölnek, kik nagy neveket mutathatnak a tudomány és művészet majdnem minden ágában, nincs-e különbség?

S hogy végre egyenesen a talmudról szóljak, lehet-e mondani, hogy a zsidóknak nézete e könyv hitelességéről nem változott? Dr. Creuzenach (zsidó) nyilvánosan

a közönséges egyházi ujságban[1] kinyomtatott thesisekben fellép hitelessége ellen.[2]

Dr. Dernburg (a mainzi izraelita közönség elnöke) ezen thesisekre tekintve így szól: »Mikor e sorok irója gyermekből ifjúvá lett s először kezdé sejdíteni a vallás való értelmét, szemébe ötlött, miként lehete valaha a talmud balgatagságait (Alfanzereyen des Thalmuds) ide számítani. Nincs is szükség tehát e thesisekre. E könyv, mely tekintélyét, mint vallásos kútfő, csak a zsidók egykori tudatlanságának köszöni, s mely ellen napjainkban mindenki szabadon szólhat és szólni köteles, azt úgy is el fogja veszteni.«

Dr. Jost[3] a talmudról így nyilatkozik: »A zsidók, kik a talmudhoz ragaszkodnak, jól tudják a konkolytól megválasztani a jó magot, s nincs rabbin, ki mindent, mi a talmudban áll, az életre alkalmazhatónak tartana és sok határozatnak egyoldalúságát el nem ösmerné. Legnagyobb bizonyítványai ennek Maimonides, Albó, Simon Zenach s mások mélyen tisztelt munkái, melyek sok félreérthető helyet kiigazítva, egyszersmind megmutatják, hogy a talmud felvételében csak cum grano salis kell itélnünk.«

Vajon nem világos-e ebből, hogy a zsidók vallásos nézetei századok leforgása alatt csakugyan változának? S hogy bármi megférhetlenek legyenek is mostani

[1] *Unpartheische Universal-Kirchenzeitung* Nr. 2.

[2] A felállitott thesisek ezek:

1. Soha a talmudnak hiteles codexe nem létezett.
2. A talmud soha bevégzett munkának nem állíttatott.
3. A talmud csak igen kevés traditionalis határozatot foglal magában.
4. A talmudnak nem traditionalis része szerzőitől is embermívnek állittatik.
5. Maimonides oktatásai nem a talmudon alapulnak.
6. A talmud szelleme soha nem követtetett.
7. Sok orthodox a talmudisták ellenének tekinthető.
8. Maimonides *More Nebuchim* nevű munkájában a talmud ellenének mutatkozik.
9. A rabbinusok egyes esetekben hozott határozatai nem kötelezők.
10. A ceremonialis nehézségek s akadályok, melyek a zsidókat terhelik, nagyrészint nem a talmudból erednek.

[3] *Allgemeine Kirchenzeitung* Nr. 126. 1833.

állásunkkal Mózes törvényei, bármi antisocialis elveket zár is a talmud magába: a törvényhozóra nézve a polgárosítás megtagadására nincs ok, mielőtt bebizonyíttatnék, hogy a zsidók napjainkban oly vallási elvekhez ragaszkodnak, melyek keresztyén törvényhozással egyenes összeütközésben állanak. De vajon ki mondhatja ezt? Mindazon számos munkában, melyekben, mióta az emancipatio szőnyegen van, zsidók vallási elveikről szólnak, foglaltatik-e csak egy elv, mely ezen állításra jogosítana? Az 1806-iki franczia synedrium nyilatkozásai[1] nem bizonyítják-e épen az ellenkezőt? Vagy ki mondhatja, hogy valaha, mióta a zsidók az egyházi szónoklatot szertartásaik közé felvevék, csak egy szót halla is zsidó szónokoktól, mely ezen állításra okot adhatna? Vajon lehet-e még tovább egy rég múlt század sötétségében koholt okot felhozni, főkép most, midőn a zsidók gyermekeik nevelésére s cultusuk jobbítására annyit tevének, s az emancipatio annyi helyen megtörténve, mindenütt áldó, de sehol még káros következései nem mutatkoztak?

Nem csudálatos-e, ha még századunkban a vak zsidógyűlölést oly kiterjedésben látjuk, hogy férfiak, mint Streckfuss, még a zsidók reformáló iparkodásaira is kaján szemmel néznek, s miután vallásuk ellen — mint az elébb tartatott — hosszasan szóltak, értekezésöket azzal végzik, hogy a reformatio, mely a zsidó vallást tiszta theismussá változtatja (azaz: minden oly veszedelmeseknek hirdetett elveitől megtisz-

[1] Az 1806-ban Napoleon által összehivott zsidó notablek gyülekezete, melynek határozatai a később 1807-ben megnyitott franczia zsidó sanhedrin által is helybenhagyattak, e következendőkben egyesíté határozatait:

1. A franczia zsidók a francziák testvérei; Francziaország közös hazájok.

2. Monogamia. A házastársak elválása csak az ország törvényszékeinek helybenhagyásával történhetik. Keresztyénekkel való házasságok tiltva nincsenek.

3. A moralis törvények s kötelességek ugyanazok nem-zsidók, mint vallástársak iránt.

4. A rabbinusoknak csak szokáson alapult befolyásuk, de semmi törvényes hatalmuk nincsen. Választásuk módja bizonyítja.

5. Minden mesterség s életmód szabad, tilos csak az uzsoráskodás.

títja) nem veszély nélküli; nem kell-e fájdalommal látnunk, ha keresztyének — mint Hartman Tivadar — mindent, mi a zsidók részéről napjainkban történik vagy mondatik, csak a keresztyének csalására használt fortélynak állítva, benne inkább új haragra s gyűlölségre találnak okot, elfelejtve, hogy milliókból álló közönség ily fortélyos képmutatásra alkalmatlan, hogy azon elvek — ha csakugyan a zsidók között még közönségesek nem lennének — azzá válnának, ha e nemzet jobbjai által szóval s irásban egy ideig színleltettek; s hogy végre a törvényhozó tettekről itélhet s nem gondolatokról, s egy vallásos felekezetet, mely nyilván csak jó elveket színlel, a polgári lét áldásaiból ki nem zárhat azért, mert e vallás oktatói századok vagy ezredek előtt veszedelmes elveket tanítottak, s mert az utolsó zsidó még le nem monda utolsó előítéletéről; hogy, mondom, a törvényhozás ezt nem teheti, hacsak a természet első jogait, a keresztyén vallásnak legszentebb kötelességeit sérteni nem akarja.

Jól tudom én, hogy nem hiányzanak azok sem, kik a zsidók ellen űzött elnyomásnak mentségeűl vallásunkra mernek hivatkozni; — régi szokás a legrosszabb ügyet a legszentebbel összekötni, — s nem csudálom, ha az elnyomás védői — mint hajdan gonosztévők — az oltár előtt keresék biztosságukat.

»A keresztyén elvekkel, — melyekhez országainknak, hacsak romladásnak nem akarnak indulni, most erősebben szükség ragaszkodniok, mint valaha, — a zsidók tökéletes emancipatiója össze nem fér.«[1]

»Meg kell gondolnunk mindenek előtt azt is, mivel tartozunk a keresztyén egyháznak. A zsidóság, mint ez az idő haladásával kifejlődött, nemcsak tagadása, de világos ellentéte egyházunknak.

»Soha a zsidók polgárosítása által az országnak keresztyén jellemét elvennünk nem szabad[2] stb. stb. stb.« — mert minek ismételjem mindazokat, melyeket

[1] Alexander Müllers: *Archiv der neuesten Gesetzgebung*, Band 5. Heft I. 1. 108.

[2] Fő consistorialis tanácsnok Köhler a hassiai nagyherczegség 2-ik kamarájában.

Németországban mint Angliában a vallásos elnyomás hősei annyiszor ismételtek, valahányszor más hitű hontársaikról szó vala, s melyekre szánakozó mosolygással felelhetnénk, ha nem állana előttünk Irland szerencsétlen népességében tanúság, mi alaptalan okoskodásokon alapul sokszor egy egész népnek elnyomatása.

De hát mi keresztyének szabadítsuk fel azon népet, mely Üdvözítőnket kínozá s vallásunknak első üldözője vala — így szólnak buzgólkodva az emancipatió ellenei; — hát nem átkozta-e el népét Isten önvétkeiért? nem áll-e szent könyveinkben: hogy elleneiket fogják szolgálni, éhség s szomjúságban, remegve nappal s éjszaka? S hol Isten hatalmas keze lesujtott, mi ellent mernénk állani? — De vajon kell-e ezekre felelnünk, kell-e mondanunk, hogy a jóslatoknak teljesítése nem rajtunk áll, hogy Isten nem a gyenge embert választá büntetéseinek eszközéűl; — kell-e mondanunk, hogy ugyanazon szent könyv, melyben az átok áll, a nagy, fenséges parancsot foglalja magában, mely embertársunk szeretetére int; — kell-e mondanunk mindezt, vagy nem inkább lerántva az ájtatos álorczát, mely alatt csak gyűlölség rejtőzik, vallásunk szent szellemét követve, kezet nyújtani az elnyomottaknak?

Vannak irók, kik az elnyomásnak megszünését azon majd világosan, majd rejtélyesen kimondott okból is ellenzék, mert a megtérések kevesbednének. — De vajon van-e valami, mi ezen vélemény mellett szólna? Vajon azon üldözések, melyek a szenvedélyes Luthert ezen mondásra birták: »Sokan úgy bántak a zsidókkal, hogy ki jó keresztyén, inkább zsidóvá válnék«, terjesztették-e vallásunkat? Azon oktatásoknak, melyeknek hallgatására katholikus és reformált országokban, Rómában mint Baselben, a zsidók egykor kényszeríttettek, mindazon iparkodásoknak, melyekkel egyes társaságok — mint a londoniak — a zsidók megtérítésében fáradtak, — mi vala sikere? Nem józanabb-e hát, emlékezve Luther intő szavára: »Ha az apostolok, kik szintén zsidók valának, velünk pogányokkal ugy bántak volna, mint mi a zsidókkal, nem vált vala egy keresztyén sem a pogányok közűl«, — felhagyni az üldözéssel; s mint I. Gergely pápa oly szépen mondja, azokat,

kik a keresztyén vallást nem követik, szelídség, jóakarat, intés és szabad meggyőződés által vezetni a vallás egységéhez? S csak ez a mód az egyetlen, mely végre a fenséges czél eléréséhez vezethet s teljes meggyőződésem szerint előbb-utóbb vezetni fog. Egész civilisatiónk a keresztyénségen alapul, s a világ egyes népei nem haladhatnak a nélkül, hogy közelednének; és miként kik egy hegy külön oldalairól indulnak ki, a tetőn végre találkoznak: úgy a nemzetek nem közeledhetnek egymáshoz műveltségükben a nélkül, hogy mint mindenütt, úgy vallásos nézeteikben is végre egy irányban ne álljanak; de ez egyike azon dolgoknak, melyeket csak az idő érlelhet, s bizonyára semmi sem hátráltathat inkább, mint ha vallásunk formája mellett buzgólkodva, elfelejtjük szent értelmét, mely csak felebarátunk szeretetére int, s nem gyűlölést s embertársunk üldözését rendelé földi feladásunkúl.

Emberi feladatunk segítni mindig, hol segíthetünk, enyhíteni minden szenvedést, magunkhoz felemelni minden elnyomottat, helyrepótolni minden igazságtalanságot, s csak ha ezt, s a mennyiben ezt teljesítjük, teljesítettük isteni Üdvözítőnk parancsait, — csak ha ezt tettük, reményelhetjük, hogy vallásunk tetteink által hirdetve, terjedésében végre e népet is körébe fogadja, mely hozzá elveiben közelebb áll, mint maga gondolná.

III.

De térjünk végre az emancipatió elleneinek utolsó okához, mely, habár nem oly hangosan hirdetve, mint a többiek, e szerencsétlen nép elnyomatásában hathatósabban munkál, mint bármely más: ez a zsidó polgárosításának veszélye; nem azon veszély, melylyel romlottsága erkölcsiségünket, külön nemzetisége hazánkat, hite vallásunkat fenyegeti; ha csak ez volna, akkor talán még nagylelkűen hallgatnánk; a veszély személyes érdekeinket fenyegeti, innen a zaj. — A zsidók romlottak! — Ám legyen; ha az ország törvényeit meg

nem szegik, mitől büntetés által épen ugy visszatartóztathatnak, mint ha erényeik volnának, — mi közünk romlottságukkal? Felvételük nemzetiségünket sérti! Hagyján, hisz ha mindazokat, kik nemzetiségünk ellen harczra keltek, vagy azt hidegségükben elhanyagolták, sőt magyar létükre megtagadták, jogaiktól megfosztanók: hová jutnánk népességünkkel, hol keresnénk új birtokosokat legszebb jószágainknak? — Vallásunk veszélyeztetik! — Isten neki, a miénk egy felvilágosodott század, a vallásos buzgóság nem illik többé ily magasan álló férfiakhoz. De érdekeink sértetnek! Mily kebel maradhatna nyugodtan ily pillanatban, ki nem áldozna fel mindent, habár legfenségesebb elvei volnának is, érdekei fentartásának?

E sorok írója ösmeri az érdekek hatalmát. Teljes meggyőződése szerint az országnak nagyobb érdeke az igazságnál ugyan nem lehet; nem lehet anyagi érdek, mely egy immoralis eszme törvényesítését menthetné vagy orvosolhatná: de meggyőződése az is, hogy ez eszme költői ábrándozásnak fogna sokaktól tartatni; s nem fogja olvasóit terhelni vitatásával. Korunk véghetetlen józan s számoló; jaj annak, ki javallatait annak megmutatásával kezdi, hogy igazságosak, s nem inkább, hogy hasznosak, vagy legalább senkinek kárával összekötve nincsenek; boldog még, ha ez utolsó esetben is részvétet gerjeszthete, s nem vala kénytelen tapasztalni, hogy az emberek többnyire fizetést kérnek jótetteikért is; az író tudja mindezt, nem akar harczba szállni az önösség ellen; az író nem kiván, nem vár áldozatokat senkitől; — de ha százezereket lát, kik a kínok legnagyobbikát — elnyomatást szenvednek; ha a leghallatlanabb igazságtalanság mentségeül a szükségesség hozatik fel; ha egy oly gyenge kisebbség elnyomatásának okáúl az állíttatik, hogy százezerek az emberiség első jogaiban nem részesülhetnek a nélkül, hogy azon millióknak sorsa, kik azokat most gyakorolják, veszélyeztetnék; ha, mondom, a milliók százezerek ellenében azt mondják, hogy nem mernek igazságosak lenni: akkor az író meggyőződése szerint kötelesség legalább arról bizonyságot keresnünk, vajon áll-e mindaz, mi századokig előitéletként elhitetett;

vajon e csoda — mert csakugyan az volna, hogy egynéhány zsidó polgárosítása egy keresztyén nemzetnek veszélyes lehetne, — történt-e valahol? A kérdés, melytől annyi ezernek jóléte függ, megérdemli vizsgálatunkat.

Ha egy néposztály különös kiváltsági jogokkal bír s birtokra, kereskedésre, vagy mesterségekre nézve monopoliumokat űz, átlátja mindenki, hogy ez állás veszélyes s káros lehet nemcsak azon egyesekre nézve, kik ellen ezen monopol űzetik s kik fejlődésökben s éldeleteikben általa gátoltatnak, hanem káros az országra nézve is, mely természetes kifejlődésében gátolva, soha nem fog úgy haladni, mint azt természetes ereje engedné. Minden monopolium vagy elnyomja, vagy legalább mesterségesen — mintegy üvegházban — neveli azon industriát, melyben űzetik; s tapasztalásaink után végre átlátjuk, hogy az egyik oly veszélyes lehet, mint a másik; átlátja mindenki azt is, hogy valamint egy néposztálynak különös pártolása, úgy rendkívüli elnyomása is veszélyessé válhatik, mint azt mindazon országok, melyben szolgaság valaha létezett vagy még létezik, eléggé bizonyítják. — De hogy abból, ha egy eddig elnyomott kisebbségnek nem kiváltságok, hanem egyedül a közjogokkal való szabad élés engedtetik, az egészre káros következések származhatnak: ezt feltenni, csekély belátásom szerint legalább, a legnagyobb képtelenség nélkül nem lehet.

Vagy azok, kik a zsidók polgárosítása ellen leghangosabban felszólalnak, vajon hozhatnak-e fel csak egy okot is, mely a legegyszerűbb, de szenvedelem nélkül itélő gondolkozót meggyőzhetné? A zsidók által gyakorlott mesterségek el fogják rontani a keresztyén mesteremberek keresetjét — így szólnak; de vajon mit hozhatnak fel ezen állítás bebizonyítására? A példát? Az ott, hol a zsidók már emancipáltattak, ellenkezőt mutat: a keresztyén mesteremberek sorsa nem változott; nálunk, hol a zsidók majdnem kizárólag kereskedéssel foglalatoskodnak, a keresztyén kereskedők nem kevésbbé gyarapodnak. Vagy a dolog természetét, mely szerint a munkások száma szaporodván, szükségkép kisebbedni kell nyereségeiknek; ámde ki nem látja, hogy e nyereség soha nem kisebbedhetik egy

bizonyos legkisebb fokon alul, melyben a munkás fáradságának jutalmát még feltalálhatja, ha csak azon képtelenséget nem akarjuk feltenni, hogy a zsidók még azon esetre is, ha egy vagy más mesterség a concurrentia által oly állapotba jutna, melyben művelése jutalmazó lenni megszünt, azt minden haszon nélkül — a fukar zsidók — csak épen, nem tudom, emberszeretetből vagy a keresztyének megrontására, tovább akarnák folytatni. — Vagy a zsidók nagyobb műveltségét, s hihetőkép a mesterségekben is, mint máshol, várható ügyességöket? — De vajon hát ha a törvényhozás csakugyan a tudatlanság s ügyetlenség pártolását vevé magának feladásúl, ha magát felhíva, jogosítva hiszi elnyomni minden nagyobb ipart, bilincsekbe verni minden talentumot, csakhogy annál dúsabban viruljon az áldott középszerűség, csakhogy az, ki megérdemlé, soha el ne ragadhassa a jutalmat azoktól, kik érdemetlenek; ha mondom, a törvényhozás ezt vevé czéljának, — s hogy csakugyan, legalább practice némely helyeken ez történt, mutatják a czéhek — vajon a zsidók kizárása elég-e erre, s nem kellene-e inkább kizárni azon keresztyéneket is, kik egy vagy más mesterség gyakorlásában több ügyességet mutatnak, kizárni minden idegent, ki mint jobb mester a jámbor honosokat veszélyeztethetné, kizárni egy szóval mindenkit, ki nagyobb ész vagy tőke által mesterségét jobban folytathatná, s csak annak adni szabadságot, ki szigorú examen által megmutatta, hogy ügyetlensége s tudatlansága által senkinek veszélyes nem lehet. — Ne mondja senki, hogy képtelenséghez vezetem elleneimet; nem rajtam az ok, ha előzményeikből kiindulva, egyszerű logikával máshoz nem juthatok, mint képtelenségekhez; az épen fő jelleme a hamis fogalomnak, hogy logikus fővel nem gondolkozhatunk felőle a nélkül, hogy végre képtelenséghez ne jutnánk. — De ha a példa mást mutat, ha a dolog természetéből más következik, s a zsidók nagyobb ügyessége emancipatiójok ellen fel nem hozathatik, miből fogják következtetni az emancipatio veszélyességét?

A zsidók gazdagok — így szólnak az ellenek — s ez az ok, melyért nekik jogokat adnunk nem lehet a

nélkül, hogy velük a keresztyének kárára vissza ne élnének. — Talán egy kevéssé csodálatosnak látszhatik ezen állítás; s ha meggondoljuk, hogy e hazában annyi ideig majdnem minden jog a nemességgel azaz birtokkal vala összekötve; hogy századunkban majdnem minden alkotmány a vagyontalant kizárja, minden hatalom birtokon alapúl: talán némi joggal bámulhatnók, hogy épen e hazában, épen e pénzszázadban az, a mi után mindenki fárad, mi néhányak által a polgári erények legfőbbikének, vagy legalább a szabadság jogai feltételének tartatik, a zsidóknak vétkül tulajdoníttatott s polgárosításuk ellen okúl vétetik. Mondhatnók talán, hogy ezen veszély, mely a gazdag zsidók concurrentiája által országunk szegényebb lakosaira nézve létezik, épen oly fenyegető, ha e nagyobb vagyon keresztyén kezek között halmozódik, s hogy e szerint, ha csakugyan a szegénység biztosítása az ok, nem a zsidókat, hanem inkább minden vagyonosabb polgárt ki kellene zárnunk; — mondhatnók, hogy a zsidók ellen eddig az hozatott fel legnagyobb vádúl, hogy egészen s kizárólag kereskedésnek élve, minden más, fáradságosabb életmódot kerülnek, s hogy e szerint következetlenség nélkül feltennünk nem lehet, hogy ezen nemzet, törvény által mesterségek gyakorlására jogosítva, ezen engedelemmel oly kiterjedésben élne, mely a keresztyéneknek veszélyes lehetne; de elmellőzve mindezt, vajon mik hát azon veszélyek, melyekkel a zsidók emancipatiója az ország lakóit fenyegeti? Nem tagadom én, hogy azon vagyonos zsidó, ki mesterségét nagyobb tőkével kezdve, azt nagyobb kiterjedésben tökélylyel űzheti, nagyobb hasznot fog nyerni, mint szegény keresztyén szomszédja, kinek iparkodásai elősegélésére két keze munkájánál egyéb eszköze nincs: de ki nem látja, hogy e nagyobb nyereség nem a munkás, hanem a capitalista nyereségét teszi, s hogy mindent összevéve a társaság talán nem veszt, ha a capitalista inkább maga gyümölcsözteti tőkéjét, mint ha korlátoló törvények által kényszerítve, csak az uzsorában keresi vagyona jövedelmezését; s így a birhatási jogra nézve tagadni nem lehet, hogy az emancipatio után sok jó darab föld, mely most keresztyén birtokosa alatt kopáron hever, zsidó

kezek között jövedelmezővé válnék; de miután a törvényhozás nem gátolhatja, hogy a zsidók ipar által tőkéket gyűjtsenek s velük kényök szerint éljenek; miután nem eszközölheti, hogy az országnak birtokosai zsidó capitalistákra soha ne szoruljanak s így hitelezőik iránt a legnagyobb függésbe ne jöjjenek; miután hatalma a keresztyén birtokost zsidó hitelezője keresetjei ellen nem védelmezheti úgy, hogy adóssággal terhelt jószága ne hitelezőjének jövedelmezzen, s ő maga, noha állitólag birtokos, ne váljék practice puszta munkássá, ki csak a zsidónak dolgozik: — úgy vélem, a birhatási jognak törvényes megadása nem szülhet a keresztyénekre nézve semmi oly káros következést, mely teljes mértékben már most is nem léteznék.

S vajon nem áll-e hát ez egyáltalában mindazokról, mik a zsidók emancipatiója ellen felhozatnak, s ezen törvényes változás veszélyei gyanánt hirdettetnek? — Vajon ha e néposztály polgárositása oly károsnak tartatik, nem a jelen állapot vala-e az, miből ellenei okaikat keresik? — Vagy az, hogy a zsidók — mint annyian oly szivesen hirdetik — alávalók, hogy zsarolásaik földnépünket elszegényítik, hogy csábítás és uzsora által egyes zsidó kereskedők egész faluk elszegényítésén alapítják vagyonukat, hogy nincs erkölcstelenség, melytől, ha haszon forog kérdésben, visszaijednének, s melyet elkövetni, vagy legalább elősegíteni vonakodnának, a jelen állapotnak dicséretére szolgál-e? S mindazon rossz, melyet e népnél tapasztalunk, s mindazon veszély, melylyel érintkezésök keresztyén hontársaikat fenyegeti, a jelen elnyomási rendszer fentartását javasolja-e, vagy nem mutatja-e inkább, hogy mostani törvényeink, melyek a zsidók iránt léteznek, semmi rosszat nem gátolhatnak, s hogy igazságtalanságuknak még azon egy szegény védelme sem marad, hogy hasznosak?

Mostani törvényeink, melyek a zsidók állapota iránt léteznek, hatalmatlanok. — Minden törvény, mely egy néposztályt egyoldalúlag elnyom s kifejlődését gátolja, mindig s mindenütt ki fog játszatni, s noha a törvény világosan tiltja, tudja mindenki, hogy például a zsidók házakat, sőt jószágokat birnak, s egy álnév palástja alatt mindazon jogokat, melyeknek törvényes éldelete

annyira elleneztetik, már tettleg gyakorolják. — A zsidók, kiket minmagunk — hogy úgy mondjam — kényszerítének a kereskedésre, s kik most — mert minden állhatatos törekvés végre eléri czélját — vízként, mely keskeny csőbe szorítva azon egy ponton, mely emelkedésének szabadon engedtetett, magasra emelkedik s elszéledne, ha egy kis körre szorított ereje, természetét követve, elszéledhetne, — ez egy iparágban minden másoknál nagyobb ügyességet nyertek: talán minden törvényes gát mellett nyomják országunk más kereskedőit. Törvényeink a becsületes zsidó gyarapodásának ezer gátat állítnak elébe, s ím az ügyes, az erkölcstelen kijátszsza törvényeinket, s népünk minden törvényes határozat mellett szenved és zsaroltatik; törvényeink a zsidótól közdolgokban minden befolyást tagadnak: a pénz országok sorsát adá kezébe; — törvényeink a pénz hatalmát nem ronthatták meg s nem fogják megronthatni soha; törvényeink a szegény keresztyént nem védhetik a gazdag zsidó befolyása ellen; nem gátolhatják az erkölcstelen zsidót zsarolásaiban; — hát vajon miért ragaszkodjunk hozzájok? Miért nem törölni ki egy ezredes igazságtalanság végnyomát törvénykönyvünkből, ha nyugodt megfontolás után mindenki átlátja, hogy tökéletes végrehajtása lehetetlen, részletes teljesítése senkinek nem hasznos, százezreknek pedig a legkínzóbb elnyomás.

Felhoztam, habár röviden, mindazon okokat, melyek a zsidók emancipatiója ellen hazánkban vagy más országokban, hol ezen kérdés még újabb vala s nagyobb érdekkel vitattatott, részint parlamentaris beszédekben, részint könyvekben felhozattak; s habár annyi elleniratok elolvasása közben szomorúan jutott is eszembe néha, mennyivel boldogabb volna a világ, ha mindenben oly scrupulosusak volnánk, mint ha egy igazság gyakorlása forog kérdésben; ha mindig annyi dátumot s bizonyítványt keresnénk: örömmel érzém sokszor, mi gyenge a legfortélyosabb ok, mely ily rossz ügy mellett felhozatik. — S nem egy remény nélkül fejezem be soraimat.

Távol legyen tőlem, hogy ezen ügy kivivásában valamit enmagamnak s gyenge iparkodásaimnak tulaj-

donítanék; de teljes meggyőződésem, hogy minden, mi valóban jó s igazságos, végre kivívja önmagát; s nem fogja semmi gyengíteni keblemben azon erős meggyőződést, hogy az, mi mellett minden szív felszólal, végre győzni fog, habár az egész világ áltudósai küzködnének is ellene sophismáikkal.

Ki a zsidók jelen állapotát meggondolja, ki e nép szenvedéseit felfogá s látta szegényeit küzködve az élet minden bajával, s látta a gazdagot örömtelen birtoka között, melynek megszerzésén egy vesztett ifjúság függ, mely alatt ő, mint a bányász, e dús élet minden kellemeiről lemondva setétben keresé drága érczerét, melyért annyit tapasztalt, annyi csalódásokat vesztett, annyi kínokat szenvedett; — ki egész szörnyűségében átgondolá azon létet, melyre mi e szerencsétlen népet kárhoztattuk; ki képzelheti, mi az: megvettetni, midőn az életbe lépünk, szenvedni míg haladunk, s végre ha czélunkat elértük, nem várhatni mást, mint irígyeket, s azon megelégedést, hogy megvethetjük, kik egykor reánk lenéztek: az nem lehet kétségben ezen kérdés iránt; s ha egyszer a nemzet jobbjai egy dolog igazságáról meggyőződtek, nincs erő, mely létezését többé gátolhatná.

Ha előítéletek s hibás fogalmak nem gátolják, a jó mindig többséget talál az emberek között s az előítélet, mely a zsidók polgárosításának eddig ellentállt, századunkban többé soká nem tarthat.

Távol legyen tőlem, hogy magamtól azon nehézségeket, melyek a zsidók emancipatiójával hazánkban még most összekötvék, eltagadjam.

A társaság senki ellen sem lehet igazságtalan büntetlenül, s ha máskép nem, legalább az által érzi tetteinek büntetését, hogy azt, kit századokig lánczokban tartott, fel nem szabadithatja veszély nelkül; s talán félhető, hogy a zsidók emancipatióját is visszaélések fognák követni az első pillanatokban; félhető, hogy a vélemények jelen állapotában, midőn — tagadni nem lehet — még sok előitélet uralkodik e részben, — az ingerültség, mely a zsidók ellen létezik, törvényes felszabadításuk által csak nevekedni fog, s hogy így azon elkülönözés, melyben e nemzet eddig élt, fentartva a

szokás által, a társasági életben még soká fenmaradhat. De az idő halad, s a században, melyben élünk, minden nap, mely egünkön felderült, egy előitéletnek halála felett alkonyodik, s bármi erősen gyökerezik is az, mely a zsidók iránt létezik népünk szokásaiban és nézeteiben, józanon nem lehet félnünk, hogy az, miután egyszer törvényesen ledöntetett, még sokáig takarhatná el látkörünket; a kivágott fa sokszor még újra kihajt tövéből, gyökerének végereje ágakat hajthat, új zölddel kényeskedik talán; de ne féljen senki, hogy ez új hajtásokból alacsony bokornál egyéb válhatnék; s minek kivágása egykor oly nehéz vala, annak végmaradványait egy gyermek is kiirthatja gyenge kezével. S végre bármi nehézségek lennének is összekötve az emancipatióval jelen állásunkban, miután a haza haladási szándékának annyi előzményét adta, a polgárosításnak megadása vagy megtagadása nézetem szerint csak annyiban függ tőlünk, mennyiben rajtunk áll tovább haladni, vagy eltávozni a megkezdett ösvényről; de hogyha szivünkben a haladás eszméje egy pillanat gerjedelménél, az emberiség jogai mellett mutatott buzgóság hazugságnál több vala: a zsidók emancipatiója szükséggé vált; ez véleményem szerint minden kételkedésen felül áll. Nincs senkinek több kötelessége, mint annak, ki szabadságot vőn iparkodásainak jelszaváúl s csak ha ezeket teljesítjük, érdemeljük s várhatjuk korunk tiszteletét. Maga az absolut orosz birodalom engedett korunk ellenállhatatlan szellemének, s midőn 1836. esztendőben kiadott ukáza által azon zsidókat, kik mesterség, művészet, vagy tudomány valamely ágával foglalatoskodnak, többi keresztyén alattvalóival egy fokra emelé, — midőn továbbá ugyanazon ukázban megengedé, hogy azok, kik városokban czéhekbe, vagy más mesterségegyesületekbe felvétettek, a választásokban más városiakkal hasonló jogokkal részt vehessenek, sőt azon esetre, ha oroszúl írni-olvasni tudnak, városi tisztviselőknek is választathassanak: megmutatá szabadelvű szándékait a zsidók iránt; s magyar hazánk nem fog hátrább maradni a szabadelvűség ösvényén, s haladása elleneinek nem fog alkalmat adni azon vádra, hogy szabadelvűségének alapja csak önösség; azok

által, miket eddig tettünk, jogot adánk a zsidóknak igazságot reményleni tőlünk, — mi őket nem fogjuk megfosztani reményeiktől.

Jól tudom én, hogy a zsidók emancipatiója nem popularis. — Minden törvény, bármily igazságtalan legyen is, számtalan viszony elrendezésében alapúl szolgál, s így természetes, hogy midőn ily törvénynek megváltoztatása forog kérdésben, azok, kik terveikben fennállására számolának, magukat sértve érzik, s jól szerzett jogaik megfosztása ellen panaszkodnak; természetes még az is, hogy miután már szerencsétlen természetünk: csak mások felett emelkedve keresni magasságunkat, — miután minden kiváltságos osztályt annyi állhatatossággal látunk vívni leghasztalanabb jogai mellett is, itt, hol az egész nép az, mely egy kis másvallású kisebbség ellenében kiváltságokkal bir, ezen — hogy úgy mondjam — aristokratikus állását nem szivesen hagyja el; nem csodálatos, mondom, ha mi, kik ezen kérdés mellett víttunk s vívni fogunk, mint eddig, rágalom s indulatosság megtámadásainak czéljáúl vétetünk; de miután meggyőződésem, hogy valamint az, ki a sokaság itélete ellen ön- vagy egy néposztály előitéletei mellett küzködik, elvész, úgy az, ki egy igazsággal lép fel ellene, győzhetetlen: nem hogy, mint néhányan az angol parlamentben, vagy Streckfuss úr sokszor említett munkájában, e népszerűség hiányában ellenokot látnék nézeteim ellen — épen ez az, mi nézetem szerint minden emberbarátot felhí, hogy az előitélettel szembe szálljon. Nem hizelgők, de barátok kellenek a népnek, s csak ki a nép javának fel tudja áldozni szeretetét, az érdemli e nevet; — csak ki a mai tapsról le tuda mondani, várhatja, hogy nevének holnapja legyen.

A zsidók emancipatiója ki fogja vívni magát nálunk nélkül is; dicsekedve felvilágosításával, a nép át fogja látni végre, hogy az emberjogok tisztelete, mely minden ajkon lebeg, nem egyéb puszta szónál, míg ezerek a kínok legnagyobbikát, a megvetést szenvedik; által fogja látni, hogy a zsidók romlottságának oka csak elnyomatásuk, s hogy ha azt, kit földre tapostunk, sárban találjuk, nem megvetni, hanem kezet

nyújtani felemelésére emberi feladásunk. — Idők fognak jönni boldogabbak, mert jobbak, mint korunk, mikben a nép a szomorú valóságot, melyet az örök zsidó regéje képez, épen oly lehetetlennek fogja tartani, mint mi a regét. Minden, mit az igazság megkiván, végre meg fog történni; de siettethetjük a pillanatot, melyben a jó történik. Ha egy nagy gondolatot, mely nemünket emeli, csak egy órával hirdettünk is elébb, — ha egy rossz törvénynek eltörlését csak egy órával siettettük: éltünknek legszebb feladása el van érve s nem mondhatjuk, hogy nem vala nagy jutalma életünknek. Az idő int, s nekünk nem szabad hátra maradni. Nem kiváltságok, hanem szabadság kell századunkban, s ez nem létezhetik, ha nem köztulajdonunk, s ha a szolgaság — mely gazként könnyebben terjed, mint gondolnók — véggyökereiben ki nem irtatik.

A FRANCZIA FORRADALOM OKAI.

»Nincs, — úgymond Tocqueville legújabb munkája kezdetén — nincs, a mi philosophjainkat és államférfiainkat inkább szerénységre inthetné, mint a franczia forradalom; mert nem volt soha nagyobb esemény, a melynek fonalai távolabbra visszahatnak, a mely inkább elő lett volna készítve s a melyet mégis kevésbbé láttak előre.« Nézetem szerint van még valami, a mi, ha legkisebb hajlamuk volna bölcseinknek és államférfiainknak a szerénységre, szintén kifejthetné bennök e szép tulajdont, — s ez a franczia forradalom eredményeiben fekszik.

Nem volt talán még soha politikai mozgalom, melyre a bölcseletnek és államtudományoknak nagyobb befolyása lett volna. A forradalom ugyanazon elvekért küzdött, melyeket a tudomány felállított; megsemmisítette mindazt, a miben a század bölcsei előbb az emberi nem szenvedéseinek forrásait keresték; létesítette, a mit a politikusok a közboldogságra szükségesnek tartottak; s mit alkotott? — Kényuralmat egy vagy más formában, a szabadság vagy az egyenlőség nevében, de kényuralmat mindig és mindenütt. S Francziaországban, mely a keresztyén civilisatió élén gondolá magát, a caesarismus és jogtalan demokratia, melyek által az ó-világ civilisatiója elveszett, már többször váltották fel egymást a nagy forradalom óta; mintha nemünknek átka lenne, hogy minden haladás végre e czélhoz vezessen; mintha emelkedhetésünk köre azon hegycsúcsokhoz lenne hasonló, melyeknek legmagasabb pontján keblünket szorulni

érezzük, s vágyó tekintettel nézünk vissza a messze alattunk fekvő térre, honnan feljutottunk, s a hová, a mennyire lehet, visszasietünk.

Alig van tárgy, mely a gondolkodó figyelmét inkább megérdemli, s ez okból mindazok, kik a legújabb időkben politikával tudományosan foglalkoznak, egy vagy más úton ezen tény megfejtését tűzték ki feladatúl. Guizot a demokratiáról írt munkájában s azon röpiratban, melynek czíme: *Miért sikerült az angol forradalom?* tulajdonképen csak azt keresi, miért nem sikerült a franczia? Duvergier de Hauranne a parlamenti kormány történetében és Chambrun a parlamenti rendszerről, Montalembert Anglia politikai jövöjéről írt munkáikban ugyanezen alapeszméből indulnak ki, sőt még Thiers *Le consulat et l'empire* czímű munkája későbbi kötetein is meglátszik a hatás, melylyel az utolsó évek eseményei voltak reá. Mindazon tisztelet mellett, melyet Thiers a franczia forradalom történetében minden bevégzett tény és győzelmes politika irányában tanusított, ellenére azon rokonszenvnek, melyet hajdan I. Napoleon rendszere iránt érzett: az idézett munka utóbbi részein észreveszszük, hogy az író lelkében kételyek támadtak azon rendszer iránt, melyet nálánál senki sem értett, senki sem adott elő jobban, s a melynek dicsőítése volt egyik czélja a consulatus és császárság története megírásában.

Sohasem volt talán nagyobb egyetértés azok között, kik az állammal tudományosan foglalkoztak. S ha csaknem egyedül álltam, midőn az *Uralkodó eszmék befolyásáról* írt munkámban azon meggyőződést fejeztem ki, hogy a létező bajok s azon forradalmi hajlam, mely korunkat jellemzi és a mely a kényuralom útját készíti elő, épen azon elvek valósításából erednek, a melyeket a franczia forradalom felállított: most, főleg Francziaországban, a jeles írók egész névsorát hozhatom fel, a kik azóta hasonló nézeteket hirdetnek, vagy a kiknek állításai legalább ezen nézetekre vezetnek.

Azon visszahatás mellett, mely 1849 óta a gyakorlati politika terén bekövetkezett, bár különböző czélokkal s eltérő nézetekből kiindulva, egy más visszahatást veszünk észre az államtudományok körében is; s főleg a franczia forradalom történetét illetőleg azt találjuk,

hogy egészen változott a szempont, melyből e nagy eseményt egykor tekintették.

Miután szemlénk* feladatúl tűzte, hogy a tudományok körében történt mozgalmakat a magyar közönséggel megismertesse: ez új irány is annál inkább igénybe veszi figyelmünket, minél inkább előre látható, hogy az életre sem fog hatás nélkül maradni, s minél nagyobb azon befolyás, melyet a francziа forradalom félszeg felfogása gyakorolt egész Európa újabb történetére.

A franczia népnek elég drágán vásárolt kiváltsága, hogy másfél század óta vezérszerepet visz a politikában. Valamint XIV. Lajos a XVIII. század uralkodóinak, s az utána visszahatásképen támadt physiokraták és encyclopaedisták más országok tudósainak mintául szolgáltak: úgy a franczia forradalmat s az azt követő állapotokat iskolául tekintik egy félszázad óta, mely más népeknek felvilágosítást nyujt állapotaik hiányai felől, s a melyben oktatást keresnek az állam miként rendezésére nézve.

Ideje tiszta fogalmat szereznünk végre a nagy eseményről, melyről annyi szépet olvasánk, s a dithyrambusok után, melyekkel a »terreur« férfiainak nagy tetteit dicsőítették, higgadtan szólnunk a nagy esemény okairól, jelleméről és következményeiről is.

Ezt kezdjük meg, midőn Tocqueville legújabb politikai munkáját olvasóinkkal megismertetjük. Hogy nem kritikát irunk s nem részletes kivonatot, — szemlénk természetéből folyik. Kimerítő ismereteket mindenki csak magából a munkából szerezhet, melynél jobbat olvasóinknak nem ajánlhatunk. Feladatunk nem egyéb, mint felmutatni azon eredményeket, melyeket a tudomány ez újabb dolgozatnak köszön, s a melyek annál fontosabbak, minél nagyobb érdekűek azon kérdések, a melyekkel foglalkozik.

Tocqueville — mint előszavában mondja — munkája előttünk fekvő első részében azon kérdést veti föl, hogy az a nagy forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülőben volt, miért ütött ki előbb Francziaországban, mint másutt; miként fejlődött mintegy magá-

* E tanulmány a *Budapesti Szemlé*-ben jelent meg.

ból azon társadalomból, melyet megsemmisített; minek tulajdonítható, hogy a régi monarchiát oly rögtön s oly tökéletesen megsemmisítheté?

Miután ezen kérdések megfejtése csak a forradalmat megelőzött állapotok ismerete által lehetséges, Tocqueville munkája ezen állapotok vizsgálatával foglalkozik, kimutatván főleg azon befolyást, melyet a régi franczia monarchia által behozott kormányzási rendszer Francziaország társadalmi állapotára, s ezek a forradalomra gyakoroltak.

Kövessük előadását.

Mikor még Francziaországnak politikai gyűlései voltak — mond Tocqueville,* — egy szónokot hallottam egyszer, ki az administrativ központosításról szólván, azt a forradalom szép szerzeményének nevezte, a melyet irigyel tőlünk Európa. Megengedem, hogy a központosítás szép szerzemény, nem ellenzem, hogy azt Európa tőlünk irigyli; de azt állítom, hogy az nem a forradalom szerzeménye, sőt hogy a központosítás a régi rendszerből ered; s mi több, a régi rendszer alatt fennállott politikai szervezet egyedüli része, mely a forradalmat túlélte.

A középkor történetét tanulmányozva, semmi sem lep meg inkább, mint azon egyformaság, melyet különböző s csaknem érintkezés nélkül élt népek intézményeiben találunk. Napjainkban az institutiók között felötlő hasonlatot a sajtó működése, politikai rendszerünk, mely Európa népei közt solidaritást idézett elő, s a közlekedés könnyűsége magyarázza meg: de ha a középkorban épen olyan nagy, sőt némi tekintetben még nagyobb hasonlatot találunk, e körülményt csak az egyháznak tulajdoníthatjuk; s talán semmi sem bizonyítja befolyása nagyságát annyira, mint azon egység, melyet e korban a legkülönbözőbb népek erkölcsi

* *L'ancien régime et la Révolution.* Liv. II. Chap. II. 49 l. Hogy e czikkelyt felette számos jegyzetekkel ne terheljük, a lapok idézését, melyekről egyes helyek vétettek, ezentúl mellőzve, csak azt jegyezzük meg, hogy a hol csak tehetjük, saját szavaival adjuk a nagynevű szerző állításait. Azon eszméket, melyeket Tocqueville formulázott, senki sem adhatná elő szebben és tisztábban.

és jogi fogalmaiban, sőt még közéletük formáiban is találunk.*

Általános nézet, hogy a középkori intézmények, melyeknek épen legterhesebb részei több helyen századunkig fentartották magokat, sehol sem maradtak fenn annyira egész szigorúságukban, mint Francziaországban. E nézet csalódáson alapszik. Tocqueville megmutatja, hogy a régibb intézmények, ha, a formákat illetőleg, látszólag fennállottak is, jóval a forradalom előtt elvesztették minden gyakorlati fontosságukat s tettleg más kezekbe ment át azon hatalom, melyet a középkorban egyes, a kormánytól független közigazgatási testületek és hivatalnokok az ország közügyeire gyakoroltak. A középkori intézmények árnyéka alatt csaknem észrevétlenűl egy új administrativ testület alakult, mely a trón mellett állva, a királyi tanács neve alatt, lassanként minden valóságos hatalmat körébe vont.

E tanácsnak eredete régi, de hatásköre nagy részben új és csaknem határtalan volt. A XVIII. században az ország összes hatalma e tanácsban központosult. Az ország főtörvényszéke volt, a mennyiben minden rendes törvényszék itéletét megsemmisíthette; törvényhozója, a mennyiben az vitatta meg s indítványozta a törvényeket, az határozta meg és vetette ki az adót; főkormányzója, a mennyiben az igazgatás általános szabályainak meghatározása, mint legfelsőbb administrativ tanácstól, tőle függött. A fontosabb ügyeket mind e tanács döntötte el, minden ahhoz vezetett vissza, tőle jött minden lendület. S ámbár e testületnek határozatai csak a király helybenhagyása által nyertek erőt, s ámbár e tanács nem nagy urakból, hanem középszerű, polgári származású emberekből állott, a kiket minden pillanatban megfoszthattak hivataluktól: tőle függött sajátlag Franczia-ország egész kormányzása. A belügyek vezetése pedig egyes tisztviselőre, a controleur généralra volt bízva,

* Hogy ezen egyezést az egyháznak köszönhetjük, már abból világos, mert csak azon országokra terjed, melyek a római egyház alatt állottak, míg Európának a keleti egyházhoz tartozó népei egészen kölönböző irányban haladtak.

kinek kezében központosultak mind a közigazgatás fontosabb ágai.

Ha csak az ancien régime hivatalnokainak lajstromát nézzük, úgy találjuk, hogy akkor minden tartománynak külön ministere volt; de ha a jegyzőkönyvekből az igazgatás gyakorlati menetét tanulmányozzuk, arról győződünk meg, hogy — néhány kevés fontosságú eset kivételével — mindent a controleur général intézett, a ki lassanként a pénzkiadással járó dolgokat, azaz úgyszólván az egész közigazgatást saját körébe vonta, s majd mint a pénz- vagy belügy, majd mint a közmunkák és kereskedési ügyek ministere lépett föl.

Míg e szerint az ország összes közigazgatása Párisban egy hivatalnok kezében központosult, az egyes tartományokat e hivatalnok helyettesei kormányzák. A kormányzók, kik a királyi hatalmat képviselték az egyes tartományokban, megtarták ugyan hivatalaik czímét és külsőségeit, de a valóságos hatalom az intendánsok kezébe ment át, a kik nem születésnek, se nem választásnak köszönték hivatalukat, s a kormány által minden pillanatban elmozdíthatók levén, csak a királyi tanács képviselőiül léptek föl. Valamint e tanács az egész ország kormányzását és közigazgatását hatáskörébe vonta: úgy az egyes tartomány kormánya és igazgatása teljesen az intendánstól függött, a ki szűkebb körében a bírói és közigazgatási hatalmat szintúgy egyesíté kezében, mint a királyi tanács az egész országra nézve.

Az intendáns alatt s általa kinevezve subdelégué czímmel alsóbb tisztviselők állottak, kik annak kötelességeit az egyes cantonban teljesíték; s ámbár soha a nemesi rendnek tagjai nem voltak, s az intendáns minden pillanatban elmozdíthatá őket, — az egész kormányt képviselték igazgatásuk területén.

Látjuk ezekből, hogy az ancien régime kormánygépezete csak az egyes tisztviselők elnevezésében különbözött attól, a melyet Francziaországban később találunk. Ugyanezen meggyőződésre jutunk, ha az akkori kormány hatáskörére fordítjuk figyelmünket.

Az adó nagysága és kivetési módja a kormánytól függött. A taille nagyságát a királyi tanács határozta meg évenként titkos ülésben; ez vetette ki a capitatiot

a controleur génerallal és intendánsokkal egyetértőleg, s az adónak ezen és más nemeire nézve ő szerződött a bérlőkkel, ő határozta meg a beszedés módját, ő eszközölte a behajtást, vagy közvetlenül tisztviselői által, vagy legalább ezek felügyelete alatt.

A katonaállításra nézve a tanács döntötte el, hány újoncz állítására köteleztessék mindenik tartomány. Az egyes provinciákra eső mennyiséget az egyes községekre az intendáns vetette ki, s a subdelégué vezette a sorsolást.

Ki a katonáskodás alól föl akart mentetni, csak ennek útján nyerhette azt meg.

A közlekedési eszközök, a vicinalis utak kivételével, kizárólag a kormány által tartattak fel. A tervet az intendánsok állapíták meg s a végrehajtásra, mely többnyire ingyen, közmunkák által történt, a subdelégué vigyázott fel.

A közcsend és közbátorság fentartásáról szintén a kormány gondoskodott. Az intendans szemelte ki a katonákat és nevezte ki tiszteiket még oly városokban is, hol e czélra, a maréchausséen és rendes katonaságon kivűl, külön városi katonaság (garde urbaine) volt.

A kormány gondoskodott a szegényekről, magára vállalva az egyes földesurak ebbeli kötelességeit. Évenkint az adó egy bizonyos része volt rendelve e czélra. Szóval a kormány figyelme és rendeletei mindenre kiterjedtek, s számos intézmény maradt reánk, a melyekben bizonyos árúczikkek miként készítése határoztatik meg, vagy rendelés adatik, hogy a szőlőket irtsák ki egyes vidékeken, melyek a kormány nézete szerint nem alkalmasak bortermesztésre.

Minden szerfölött nagy hatalomnak fő veszélye nem az ellentállásban, hanem abban fekszik, hogy a vele szemben álló akadályokkal küzdve, azokat nem csak legyőzi, hanem megsemmisíti, s így tovább terjed, mint biztosan tennie lehetne. Augustus császártól fogva a világ csaknem minden nagyobb uralkodója jól tudta, hogy semmi sem biztosíthatja inkább a hatalmat, mint ha erős határok veszik körül, melyek által, a ki e hatalmat gyakorolja, egyszer-másszor megszorítva érzi magát, de a melyek egyszersmind erős védfalul szol-

gálnak neki. Azonban alig ismerünk oly embert, a ki a hatalom bizonyos fokára jutva, korlátolhatta volna önmagát. Ezt látjuk Francziaországban is. S ámbár a városok a királyi hatalomnak hajdan nemcsak gátat nem vetettek, sőt eszközül szolgáltak czéljai kivitelében: a városok municipalis kiváltságai sem tarthatták fenn magukat a kormány központosító iránya ellenében, s a XVIII. században elvesztették minden fontosságukat.

E nagy változás, Tocqueville szerint, nem előre kijelölt politika következménye. A kormány pillanatnyi financiális nehézségeknek öntudatlanul áldozta föl a nemzet municipalis életét, mit onnan látunk, hogy 1692-től fogva, midőn a municipalis hivatalok választását először szüntették meg s e hivatalokat pénzért adták el, a kormány a városoknak bizonyos pénzösszeg lefizetéséért többször visszaadta e választási jogot.* De bár azon kormányt, mely pillanatnyi pénzügyi nehézségek kikerülése végett ily fontos változásokat tesz közigazgatási rendszerében, nem lehet menteni: Francziaországban mélyebben fekszenek, nézetünk szerint, a helyhatósági szerkezet sülyedésének okai; s e sülyedés akkor is bekövetkezik vala, ha a kormány soha sem is bántja a városok választási jogát.

Miután XI. Lajos a municipalis szabadságot — demokrata jellemétől tartva, s így jól tudva, mit tesz — megszorította; miután a városok közgyűlésére, mely a XV. században sok helyütt még az egész népből állt, csak az úgynevezett notablek s a czéhek és társulatok küldöttjei hívattak meg; miután e notablek száma a küldöttek számához képest mindig nagyobbá vált, s a mesteremberek küldöttei egészen kizáratván, végre csak a polgárok küldötteit találjuk; miután e változások következésében a nép legnagyobb része közönyössé lett a municipalis szerkezet iránt: a városok municipalis élete nem volt többé fentartható csupán az által, hogy a választási szabadságot meghagyták e zárt testületeknek, melyek magokat a város közgyűléseinek nevezték, — főleg oly kormánynyal szemközt, mely, miután az

* Nyolczvan év alatt hatszor történt ez.

egész közigazgatást kezébe vette, a városi szerkezetben ha nem is akadályt, legalább alkalmatlanságot talált, és a mely hasonló viszonyok között hatalma terjesztésére sokszor épen az által volt kényszerítve, mert a nagy számot védenie kellett azon zárt testületek ellenében, melyek a város nevében csak saját érdekeiket pártolák.

Bármiben keressük azonban e változások okait, kétségtelen tény, hogy a városok municipalis szerkezete a XVIII. században elvesztette minden fontosságát. A városok nem szabályozhaták többé a vámokat, nem vethetének ki adót, nem adhattak és nem zálogosíthatának el immár semmit, nem perelhettek, nem kezelheték s nem adhaták bérbe jövedelmeiket, nem rendelkezhettek azoknak feleslegeiről a kormány közbejövetele nélkül. Szóval nem volt tárgy, melyre nézve a városok a kormányhoz ne folyamodtak volna, s a melyben ne attól függött volna az elhatározás. S a mit a városokban láttunk, még nagyobb kiterjedésben föltaláljuk a falusi községekben.

Mióta a földesurak, részint mivel jószágaik kezelését gazdasági tiszteikre bízták, részint mivel fekvő birtokukat darabonként eladva, csak feudalis jogaik jövedelmező részét tartották meg, a falusi községek kormányzásában minden befolyásukat elvesztették, s mióta a vagyonosabb lakosok a falukból a városokba vonultak: a falusi községek, mint hasonló viszonyok közt nem is lehetett máskép, egészen a kormánytól jöttek függésbe. Azon számos hivatalnokból, kik a középkor folytán a községek ügyeit kezelték, a XVIII. században többnyire csak kettőt találunk: az adószedőt és a syndicust; de miután amaz az adót az intendans egyenes rendeletei szerint szedte be, ez pedig a subdelégué parancsa alatt állván, minden eljárásában csak őt képviselte: mindkettő tulajdonkép csak kormányi tisztviselőnek tekinthető; s ha a választási jog, legalább formára nézve, a községek nagyobb részében fennmaradt is, s ha a nép e jogához, mindamellett, hogy az intendansok kijelölése s a választások sokszor történt megsemmisítése által csaknem illusoriussá vált, még mindig ragaszkodott is: e forma nem változtathatta meg a

dolgok lényegét, s igen természetes, ha a községi hivatalok ez időben többnyire már nem tiszteletnek, hanem tehernek tekinttettek, melyet mindenki kikerülni iparkodott.

Az ancien régime alatt már nem volt város, falu, vagy szállás, nem volt kórház, zárda vagy iskola, mely saját ügyeiben saját akarata szerint járhatott el, saját javairól saját belátása szerint rendelkezhetett volna. Már akkor a közigazgatás gyámsága alatt állt minden franczia, ha ez nem volt is még oly nyiltan kimondva, mint napjainkban.

E korszakot a jelennel összehasonlítva, a kettő között a bírói hivatal szerkezetében fekszik a különbség. Ha azon tökéletes függetlenséget tekintjük, melyben a törvényszékek egyes tagjai a kormány irányában állottak, mint a kik pénzen vásárolták hivatalaikat; ha tekintetbe veszszük, minő szerepet játszottak a franczia parlamentek minden politikai mozgalom alkalmával s minő befolyást engedett maga a kormány a törvényszékeknek egyes közigazgatási tárgyakban: úgy látszik, mintha a bírói hivatal állása a közigazgatási szerkezet hiányait legalább némileg ellensúlyozhatta volna. De csalódunk. A hol a szabadságnak semmi más biztosítéka nincs, az egyes polgárok és testületek jogai egyedül a törvényszékek szerkezete által nem oltalmaztathatnak meg a közigazgatás önkénye ellen. S ha az ancien régime állapotjait közelebbről vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy a rendes törvényszékek nem voltak ugyan sehol Európában függetlenebbek a kormánytól, mint Francziaországban, de a rendkívüli törvényszékek sem voltak sehol annyira divatban, mint ott.

A múlt században kiadott királyi rendeletek és tanácsi határozatok között igen keveset találunk, melyben ki nem mondatnék, hogy minden azokból támadható pör kizárólag az intendans vagy királyi tanács előtt indíttassék meg. Azon pörökre nézve, melyek régiebb törvényeken vagy szokásokon alapulnak, a királyi tanács az úgynevezett evocatiók által biztosította befolyását. Nem a törvények, hanem a végrehajtó hatalom által elvül állíttatott föl, hogy minden olyan pör, a melyben közérdek forog kérdésben, vagy a mely

igazgatási rendeletek magyarázgatásából támad, nem a rendes törvényszékekhez tartozik, sőt hogy a király — gyakorlatilag a királyi tanács — minden magánügyet is maga elé vonhat, valahányszor szükségét látja.

Gyakorlatban már akkor is fennállott azon elv, mely Francziaország újabb alkotmányában, minden változás daczára, fentartotta magát, hogy tudniillik a közigazgatás tisztviselőit a kormány helybenhagyása nélkül a rendes törvényszékek pörbe nem foghatják. A régiebb és újabb kor között csak abban fekszik a különbség, hogy a mit a kormány most a törvények értelmében tehet, azt akkor a törvények megszegésével cselekedte.

Hasonló viszonyok hasonló eredményekre vezettek; s valamint az ó- és új rendszer tisztviselői között még irásmódjukra nézve is alig találunk különbséget: merőben a mostanihoz volt hasonló azon állás is, melyet a kormányzottak a kormány irányában elfoglaltak.

A controleur général nemcsak fontos ügyekben, hanem egyes személyekre nézve is az intendansoktól kivánt tudósitást. Ezek azokat subdeléguéiktől követelték, s a mit ezek nekik jelentettek, úgy adták elő, mintha saját tapasztalásukból tudnák. A ministerek teendői számtalanok. Semmi sem történik nálok nélkül, (mint D'Argenson már 1733-ban írja), semmi másként, mint általok, s ha ismereteik nem terjednek annyira, mint hatalmuk, a legfontosabb dolgokat az alárendelt tisztviselőkre kellett bízniok, a kik ez által valóságos urakká váltak. Így egyrészt a közigazgatási gépezet a szükséges ellenőrködés miatt mindig bonyolódottabbá vált, az irományok halmaza nőttön-nőtt, a legegyszerűbb ügyek eldöntése is évekre terjedett; míg másfelől szaporodott a kormányi rendeletek száma, s örökös változások történtek a közigazgatásban. Az ancien régime vége felé annyira egymást érték az új rendszabályok, hogy a kikre a végrehajtás volt bízva, a sok rendelet miatt azt sem tudták többé, miként engedelmeskedjenek.

S míg a kormány, mintegy ellenállhatlan erőtől ragadtatva, haladt ez irányban tovább-tovább: a nép minden osztálya mindinkább elvesztette önkormányzási képessé-

gét. A kik a fennállott viszonyoknak ellenei voltak, azok is a központi hatalomtól várták azoknak megváltoztatását. Mirabeau atya, ki a fennálló viszonyok gyűlöletétől elragadtatva azt mondta egykor, hogy valódi »commissarius bandák«-ká lennének a törvényszékek, ha azoknak kinevezése a kormányra bízatnék, mindamellett is csak a kormánytól várta lehetetlen tervei kivitelét; s Tocqueville több forradalom előtti igazgatási kerület levéltárát átkutatván, oly beadványokra talált, melyekben egyesek azzal vádolják a kormányt, hogy hivatásának még mindig nem felel meg eléggé. Miért nem neveztetnek ki biztosok — így szól egy ezek közül, — a kik az egyes tartományok földmívelőinek gazdaságuk czélszerűbb vezetésében oktatást adjanak, s megmondják nekik, mit csinálјanak marháikkal, miként hizlalják azokat, miként neveljék, hogy' és mily vásáron adják el stb. Miután a kormány a gondviselés szerepét vállalta magára, igen természetes, ha minden egyes hozzá folyamodik saját szükségeiben, ha minden bajért a kormányt vádolják s végre, mint a forradalom előtt látjuk, még a rossz termésért is őt teszik felelőssé.

S most foglaljuk össze röviden a mondottakat.

A birodalom központján álló testület, mely az egész közigazgatásra felügyel; egy minister, ki e tanácsot vezeti; minden tartományban egyes tisztviselők, a kik a tanács rendeleteit végrehajtják, semmi másodrendű igazgatási, vagy bármily testület, mely engedelem nélkül mozoghatna; rendkívüli törvényszékek, melyek minden közigazgatást érdeklő ügyben ítélnek s a kormány alsóbb tisztviselőit védik: mi egyéb ez azon központosításnál, melyet ismerünk? Formái még határozatlanabbak, eljárása kevésbbé szabályozott, fennállása kétségesebb, de lényegében ugyanaz. Igaz, hogy csak utóbb, a forradalom által lőn szentesítve azon nagy elv, hogy a többségnek és annak, ki azt képviseli, minden szabad; bizonyos továbbá, hogy a pulya XV., vagy a vallásos és emberséges XVI. Lajos kezében bármily nagy hatalom sem idézhetett elő oly szörnyű eredményeket, mint midőn a kérlelhetetlen convent vagy óriási utódja kezére került: de kétségen kívül áll, hogy a kormány az ancien régime alatt már csaknem mind-

azon tárgyakat hatáskörébe vonta, a melyek most ahhoz tartoznak.

Magában is világos, hogy az országban létező kormányrendszer nem maradhatott befolyás nélkül a forradalom kitörésére és lefolyására; de hogy e befolyást kellőleg megítélhessük, ismernünk kell azon viszonyokat, a melyek között e kormányrendszer alkalmaztatott.

Ha tekintetbe veszszük azok számát, kik a XVIII. század történeteivel foglalkoztak, s a reánk maradt emlékiratok tömegét, melyekből bizonyos emberek és osztályok mindennapi életét apróságokig ismerjük; ha figyelembe veszszük mindazt, a mit a forradalom alatt és után a parlamenti tárgyalások folytán a régi rendszer mellett és ellen mondottak: úgy látszik, alig találhatunk többé, a mit nem ismernénk; mindamellett Tocqueville jelen munkája talán több és meglepőbb újat foglal magában, mint az, a melyet évek előtt irt az amerikai szövetség demokratiájáról.

Hogy mindenekelőtt a legfontosabbat emeljem ki, lássuk először is Francziaország birtokviszonyait a forradalom előtt.

Általános meggyőződés, hogy a földbirtoknak végtelen felosztása a forradalom következtében történt. A kik ezen felaprózást, mely a birtokosok számát milliókra szaporította, a legnagyobb áldásnak tekintik, és a kik az oly földbirtokot, mely a birtokos eltartására elégtelen, s őt telkéhez kötve, más élelemkeresettől visszatartóztatja, inkább tehernek, mint jótéteménynek tartják, s a föld feldarabolásában látják Francziaország egyik fő baját, egyiránt megegyeznek abban, hogy ez állapot a forradalom által behozott törvényeknek tulajdonítható. Tocqueville könyvéből látjuk, hogy e nézet merőben hibás.

Mindazon dolgok között, melyeket Young Arthur Francziaországban első utazása alatt látott, semmi sem lepte meg őt annyira, mint az, hogy a földbirtok felét parasztok kezében s a legapróbb részekre feldarabolva találta. A híres angol gazdának ily állapotról, mint maga mondja, még fogalma sem volt. »Az örökségek felosztása — így szól egy intendans a kormányhoz a forradalom előtt néhány évvel beadott jelentésében —

aggasztó módon halad előre, s miután minden örökös mindenből s mindenütt megkivánja részét, mindig apróbb meg apróbb darabokra osztják a földeket.«

Egyes gazdasági egyesületek már húsz évvel a forradalom előtt kiemelték e bajt, s Turgot osztozott aggodalmaikban. »Az örökségek felosztása — úgymond — oly fokra hágott, hogy a telek, mely épen elég volt egy család fentartására, most 5—6 gyermek között daraboltatik fel. Természetes, hogy ezek családostól már nem élhetnek meg birtokukból.« Néhány évvel utóbb Necker az országban élő kisebb földbirtokosok roppant számáról beszél; s Tocqueville a földadó kivetésére 1790-ben készült összeirások nyomán a földbirtokosok számát azon helyeken, melyeknek összeirásait átvizsgálhatta, a jelen földbirtokosoknak felére, egyes helyeken kétharmadára teszi, a mi csakugyan nagy felosztásra mutat, ha tekintetbe veszszük, hogy az ország népessége azon idő óta egy negyeddel növekedett.*

A franczia parasztok igen nagy része e szerint már a forradalom előtt földbirtokosokból állott, s habár az ezen osztály kezében levő földbirtok súlyos terhekkel járt: a franczia paraszt sem e tekintetben, se jogi állásra nézve nem volt rosszabb állapotban, mint a minőben ez osztályt, Anglia kivételével, Európa bármely országában találjuk azon időkben.

Németország nagy részében a XVIII. század végeig még nem volt eltörölve a szolgaság.** 1788-ban a német paraszt engedelem nélkül nem hagyhatta el lakhelyét. Urának hatósága alatt állott. Nem változtathatta állását, nem tanulhatott mesterséget, nem házasodhatott

* Miután a forradalom alatt elkobzott nemesi és egyházi birtokok — mint arról Tocqueville az eladási jegyzőkönyvek áttekintése után meggyőződött — nagy részben olyanok által vétettek meg, a kik már földet birtak, a földbirtokosok száma ez erőszakos rendszabály által kevésbbé szaporodott, mint gondolnók.

** Schleswig-Holsteinban csak 1804-ben, Nassauban 1808-ban, a Bergi nagyherczegségben Napoleon által 1808-ban, a Westfaliai királyságban és Lippe-Detmold herczegségben 1809, Schaumburg-Lippe- és a Svéd-Pomeraniában 1810, Hessen-Darmstadtban 1811-ben, Oldenburgban 1814-ben, Württembergben 1817-ben, Mecklenburgban 1820-ban, Szász-Lausitzban 1832-ben történt e szolgaság eltörlése.

engedelem nélkül. Ideje nagy része másnak szolgálatában folyt le.

A robot egész szigorúságban fennállott és sok helyen három napra terjedt hetenként. Ő építette, ő tartotta fenn ura épületeit, ő mívelte földjét, ő szállította be termékeit. Birtokjoga, melyet magának szerezhetett, mindig korlátolt vala; nem adhatta, nem zálogosíthatta el, sőt még használatában is urának akarata határozott, s halála után sem szállt egészen és nagy terhek nélkül gyermekeire.

Francziaországban mindez nem volt többé. A paraszt kedve szerint költözködött; adta, vette, mívelte vagy elzálogosította birtokát. A szolgaság végső maradványai csak az ország egyes keleti tartományaiban voltak találhatók, a többiekben már idejét sem tudták, mikor szünt meg, s a tudományos kutatásokból kisült, hogy Normandiában már a XIII. században nem létezett többé.

Hogy a nem-nemes terhes feltételek mellett birta földjét, nem szenved kétséget; s habár azon jobbágyi tartozások, melyeket a feudalis jogok neve alatt 4-ik augusztusban eltörültek, kevés kivétellel általánosak nem voltak is, s nagyrészt csak egyes vidékeken vagy épen egyes uradalmakban gyakorolták még azon úri jogokat, a melyeknek hosszú sorozatát a constituante borzadással hallotta: a franczia paraszt állapota nem volt irígylendő. De bizonyos az is, hogy e tartozások egy része Angliában maiglan fenmaradt, a nélkül, hogy ez által a földmívelés emelkedése hátrányt szenvedne; s e tartozások a XVIII. század vége felé Európa minden országában léteztek, sőt a földmívelő helyzete épen e tekintetben kedvezőbb volt Francziaországban, mint másutt, miután több ilynemű terhes tartozás — például az úgynevezett urasági robot (corvée seigneurial), a magánosok által birt út- és hídvámok stb. — Francziaország legnagyobb részében már el volt törülve; s a mi még fontosabb, a jobbágyok függetlenebbekké lettek uraságaiktól, mint ez idő szerint Európa bármely más országában voltak.

Azon tisztviselők, a kikre a falusi ügyek kezelése bízva volt, részint a község, részint az intendans által

nevezve ki, mindig az utóbbinak rendelkezése alatt jártak el hivatalaikban, s ha a községi autonomia — mint fölebb láttuk — ez által nem nyert is, nem szenved kétséget, hogy legalább földesurától egészen függetlenné vált a község. A földesúrnak a XVIII. században a községi ügyekre nem volt többé semmi befolyása. Nemcsak a kezelés, de még a felügyelés is másokat illetett, s mi több, a királyi hatalmat az egyes községben nem a földesúr képviselte többé. Az országos törvények alkalmazása, a katonaállítás, az adó kivetése, a királyi parancsolatok kihirdetése és inség esetében a közsegély kiosztása mind másokra volt bízva. A földesúr — mire az intendansok szüntelen emlékeztették subdeléguéiket — csak az első lakos, ki a többiektől vagyona és kiváltságai által különbözik, de nem hatalmánál fogva.

Ha a franczia paraszt akkori helyzetét jelen elveink szerint itéljük meg, lealázónak s nyomottnak találjuk azt; de az sem szenved kétséget, hogy az elnyomás legnagyobb részben nem a földesúri hatalomnak tulajdonítható; hogy a franczia paraszt apró feudális zsarnokok martalékául a XVIII. században többé nem szolgálhatott; hogy polgári szabadsággal birt, s hazája földe nagy részét tulajdonának nevezhette. Oly körülmények, melyeket figyelembe vevén, meg kell vallanunk, hogy a dolgok valódi állásától nagyon különböző azon kép, a melyet az érintett osztály állapotáról a forradalom alatt tartott beszédekből alkot az olvasó képzelődése. Ugyanez áll a nemzet többi osztályaira nézve.

Siéyès híres röpirata *Qu' est ce que le tiers état* nemcsak azokra, kik a forradalom történeteivel foglalkoznak, de fájdalom azokra is, kik a forradalom elveit mint államférfiak alkalmazták, sokkal nagyobb befolyást gyakorolt, mint a minőt érdemelt. A kik e röpiratot olvassák, azon meggyőződésre jutnak, hogy:

1-ször, mindazon néposztályok, melyek 1789-ben a nemesség és egyházi rend ellen felléptek, helyzetükben egyenlők, érzésükben rokonok voltak; egy szóval, hogy a nemzet nem-kiváltságos része mint egy homogen egész állt szemben azzal, mely kiváltságokkal birt, vagy legalább mindig olyannak érezte magát.

2-szor, hogy a nemzet nem kiváltságos része a kor-

mányra, közigazgatásra és törvénykezésre, szóval az ország fontosabb ügyeire semmi befolyást nem gyakorolt, s az állam kormányával összekötött minden jövedelmes állásból ki volt zárva.

Egyiránt hamis mind a két nézet.

Mi az elsőt illeti, kétségtelen, hogy a forradalom előtt a nem-kiváltságos osztályok vagyonosabb része, a földbirtokosok, művészek, gyárosok, mesteremberek, egy szóval a polgári és középrend e solidaritást, melyre Siéyès hivatkozik, nemcsak nem érezték, sőt mindent elkövettek, hogy magukat a néptől a lehetőségig elkülönözzék. Az egyesek az által, hogy mihelyt vagyonuk engedte, saját számukra nemességet vagy legalább hivatalt vásároltak,* az egész rend az által, hogy mint rend magát kiváltságosnak tekinté. Nemcsak a faluk és városok, de még az utóbbiak különböző sorsú lakosai közt sem volt egység, s mint az emberszerető Turgot panaszolja munkáiban, a polgárok oly módon tudták rendezni a fogyasztási adót, hogy csak a város szegényebb lakóit terhelte.

Szintúgy tévedésen alapszik a második nézet is. Egyes főbb hivatalok, mint például a tartományok kormányzósága, és a melyek az udvar fényének emelésére tartoztak, kizárólag a főbb nemesség kezében voltak még; a nagyobb családok megtarták eldődeik czímeit, de e czímek értelme megváltozott. A középkori államszerkezet mellett, mint fentebb láttuk, egy új kormányzási gépezet állíttatott fel, mely lassanként minden valóságos hatalmat magához vont s ez részint nemesek, részint olyanok kezében vala, a kik csak most szerezvén nemességet, kiléptek a polgári rendből, a nélkül, hogy a régibb nemesség által hasonlóknak ismertetnének el. A mi pedig azon nagy nyereséget illeti, melyeket az ancien régime alatt — mint minden rosszul kormányzott államban — egyesek az ország rovására szereztek,

* Bizonyítja ezt az utolsó században kiosztott nemeslevelek roppant száma s a hivataloknak, — melyek pénzért adatván, a kormánynak tetemes jövedelmi forrásul szolgáltak, — rendkívüli szaporítása. Tocqueville egy középszerű nagyságú tartományi város jegyzőkönyveit 1750-ből átnézvén, százkilencz bírói hivatalnokot és százhuszonhat végrehajtó tisztviselőt talált.

első helyen szintén nem a nemesség áll, s a kegypénzek, a melyeket ennek egyes tagjai az udvartól vontak, föl sem tünnek a fermier généralok s körözetük jövedelmeihez képest.

Ha vád illeti a nemességet, — a mi alól senki nem mentheti föl, ha a forradalom történetét ismeri, — inkább azért sújtja őt vád, mivel az ország kormányától egészen visszavonult, s a fennállott hatalom tisztviselőit megvetve s puszta czímekhez és egykori állása jövedelmeihez ragaszkodva, minden befolyásáról oly könnyen lemondott. Azon panaszok, melyeket leghangosabban hirdettek a nemesség ellen, nagy részint alaptalanok. A nemesség, mint egész, — mert valamint a tiers état-t nem itélhetni meg Danton vagy Robespierre után, úgy a nemességet sem azok szerint, a miket egyes túlzók mondtak vagy tettek, — nem volt a felvilágosodásnak ellensége; sőt kelletén túl részt vett korának szellemi mozgalmaiban, s nem gondolva a következményekkel, maga hirdette azon elveket, a melyek vesztére vezettek. A nemesség nem ellenezte a szabadságot, s a forradalom előtt senki sem követelte az ország alkotmányos jogainak visszaállítását nálánál hangosabban. Mindazon biztosítékok között, melyekkel Francziaország harmincz éves alkotmányos élete folytán birt, egy sincsen, a melynek kivívását a nemesség már 1789-ben utasításul ne adta volna követeinek. S ez utasításokat olvasva — mond Tocqueville — örökre sajnálnunk kell, hogy a nemesség a forradalom által megsemmisíttetett. A nemzet ez által egyik lényeges tényezőjétől fosztá meg magát, s oly sebet ejtett szabadságán, melyből soha sem fog egészen kiépülni.

Ugyanezt mondhatni az egyházról is.

Ha a franczia egyházat 1789-ben tekintjük, talán türelmetlenséget vethetünk szemére, talán azt mondhatjuk, hogy a túlságig ragaszkodott egyes régi kiváltságaihoz; de azzal senki sem vádolhatja a franczia egyházat, hogy a polgári és állami szabadság iránt ellenszenvet, sőt csak közönyösséget mutatott volna. A tiers état-nak a haladási kérdésekben nem volt biztosabb frigyese, s mindazon változások közül, melyeket a nép az egyenlőség nevében józanul követelhetett, alig van olyan, melyet

az egyház követjeinek adott utasításaiban nem találnánk.

Szorosan véve a politikában a clerus határozottan a nemzet törvényhozási jogai, a törvényhozás rendes időszakokban tartása s olyatén hatásköre mellett nyilatkozott, milyennel a legszabadabb nemzet törvényhozása bir. Az ország belkormányát illetőleg az egyház, az egyéni szabadság biztosítása végett, az angol *habeas corpus*-hoz hasonló intézményeket követelt; felszólalt az államtömlöczök és kivételes törvényszékek ellen; a rendes törvényszéknél, nyilvánosság mellett, a bírák teljes függetlenségét kivánta; a mellett nyilatkozott, hogy születésre való tekintet nélkül minden hivatal csak az érdemnek adassék; hogy a katonai kötelezettség alól senki se legyen kivéve; hogy az úri szolgálatokat illő kárpótlás mellett szüntessék meg; hogy a czéhek és a kereskedést gátló belvámok törültessenek el; hogy minden faluban ingyen iskolák és más jótékonysági intézetek állíttassanak, egy szóval az egyház, — mely Francziaország politikai történetében mindig oly kitünő helyet foglalt el, s a melynek tagjai, a hol egyes tartományok számos ügyeiket még magok kezelték (mint például Languedocban) élénk részt vettek a közéletben, — az egyház, mondjuk, most sem maradt hátrább s szint annyi hazafiságot tanúsított, mint a nemzet bármely más osztálya.

Azon hazafiúi lelkesedést, melyet a franczia clerus a forradalom kezdetén tanúsított, nagy kiterjedésű fekvő birtokának tulajdonítja Tocqueville; s miután e részben nézete — a melyben én is osztozom — a papi javak iránt általánosan elfogadott véleménynyel ellentétben áll, legyen szabad ide vágó szavait egész terjedelmökben idéznem.

»Nézetem szerint — mond Tocqueville, — mely a közönségesen elfogadott és erős alapokra támaszkodó véleménynyel ellenkezik, azt merem állítani, hogy a szabadság igen erős tényezőjétől fosztja meg magát minden nép, mely a katholikus clerust földbirtokától megfosztja és jövedelmeit fizetésekké változtatja.

»Az oly ember, kinek személye nagy részben idegen hatalom alatt áll, a kinek családja nem lehet, csak

egy erős kötelék által csatoltathatik hazájához, és ez a földbirtok. Vágjuk el e köteléket s tulajdonképen nem polgára többé egy hazának sem. Azon hazában, a melyben véletlenül született, idegenként áll a polgári társaság közepett, melynek érdekei közül őt közvetlenül egy sem érinti. Lelkiismerete a pápától, ellátása a fejedelemtől függ. Egyetlen hazája az egyház. Minden politikai eseménynél csak ennek érdekeit látja. Ha ez szabad és virágzó, nincs köze a többihez. Legtermészetesebb helyzete a politikában a közönyösség. Ily eszmék és érzések oly testületnél, melyre a gyermeknevelés s a nép erkölcsi vezetése bízatott, a közéletben csak veszélyes következéseket idézhetnek elé.«

A franczia clerusról a forradalom kitörése előtt senki sem mondhatta ezt; s egyes kivételekkel Tocqueville nézete szerint talán soha sem volt kitünőbb, fölvilágosodottabb, nemzetiesb egyházi testület, a mely a polgári erényeket oly tántoríthatatlan vallásossággal egyesítette volna.

Általán véve azon húsz vagy huszonöt év, mely a forradalmat megelőzte, Francziaországban rendkívüli haladás és jólét korszaka volt, s az akkori közállapotok tanulmányozása minden elfogulatlant meggyőzhet, mennyire ferdén ítélnek, a kik XVI. Lajosban csak azon passiv tulajdonokat keresik, a melyeket jóságnak nevezünk, s a melyeket csak gyöngeségnek tartunk. E szerencsétlen fejedelem, a ki népe iránt oly melegen tudott érezni, uralkodása alatt nemcsak elődeinél, de sok oly uralkodónál többet tőn népe javára, a kiknek hálás emléke a történetekben századokig fentartá magát.

Igaz, hogy iszonyodnunk kellene, ha a forradalom előtti állapotokról azok szerint ítélnénk, a miket a hivatalos jelentésekben, sőt királyi rendeletekben olvasunk azok felől.

Miután a nép száznegyven év óta nem elegyedett közdolgokba, sokan, mint látszik, azt hivék, hogy az sohasem történhetik többé, s a kik a tömeg felébredésétől leginkább tarthattak, fennszóval értekeztek egymás között azon visszaélésekről, melyeknek a nép mindig áldozatja volt. Egyik a népre nézve legterhesebb institutiók szörnyű hiányait emelte ki; a másik szen-

vedéseinek leirására használta föl egész rhetorikáját, s a midőn helyzetét javítani akarták, mindannyian dühvel töltötték el a nép szívét.

Csaknem megfoghatatlan az a vigyázatlanság, melyet e részben mind a kormánynál, mind a kiváltságos osztályoknál találunk.

Midőn a király tizenhárom évvel a forradalom kitörése előtt az ingyen közmunkát el akarta törölni, ezeket olvassuk a rendelet bevezetésében: »Egyes tartományokat kivéve, csaknem az egész ország összes útjai jobbágyaink legszegényebb részének ingyen munkájával készültek. Az egész teher e szerint azokra hárult, a kiknek kezök munkáján kívül más vagyonuk nincsen, s a kiknek az útak jó karban tartása kevésbbé fekszik érdekökben. A birtokosok, a kiváltságosok, a kiknek vagyonuk a közlekedés könnyítése által jövedelmezőbbé válik, nyernek csupán az útak által; s midőn a szegényeket arra kényszerítjük, hogy minden kárpótlás nélkül az útak jó karban tartására fordítsák idejüket és munkájokat, azon egyedüli eszköztől fosztjuk meg őket, melylyel a nyomor és inség ellen küzdenek, csak azért, hogy a gazdagok hasznára dolgoztassuk.«

Azon rendeletben mely a czéheket és más iparüző testületeket eltörültette,* az mondatik a király nevében, hogy azon jog, melylyel mindenki munkája szabad használatára bir, a birtoknak legszentebb neme, s hogy mindazon törvény, melyet ez ellen hoztak, sérti a természeti jogot, s már magában érvénytelennek tekintendő.

Midőn 1780-ban a király a néppel tudatja, hogy a taille meghatározása, mely, a mint említők, addig a királyi tanács titkos ülésében történt, ezentúl nyilvánosan fog eszközöltetni s hogy annak emelése registráltatni fog; azt mondja többek közt rendeletében: »Az adózók, kik a taille beszedése által úgyis eléggé gyötörtettek, mostanig még az adó váratlan fölemelésének is kitéve látták magokat, úgy hogy legszegényebb alattvalóink terhei sokkal nagyobb arányban emelkedtek, mint más osztályokéi.«

* Mindezen testületeket, valamint a közmunkát néhány hónap múlva megint visszaállították.

Főleg szűkebb esztendőkben, midőn az országot inség fenyegeti, azt tapasztaljuk, mintha mindenki inkább azt tűzte volna feladatául, hogy a népet dühössé tegye, mint hogy nyomorán segítsen. Hogy a birtokosokat adózóbbakká tegye, egy intendans ily alkalommal »a gazdagok igazságtalanságáról s szívtelenségéről« szól, kik mégis mindenüket csak a szegény munkájának köszönhetik, s a kik, mikor birtokuk jövedelmezővé tételére fordítják a szegény végső erejét, éhen hagyják őt veszni. Máskor hasonló alkalommal egy királyi rendeletben olvassuk, hogy ő felsége védeni fogja a népet azon fondorkodás ellen, melylyel a gazdagok a munkabért leszállítva, őt inségnek teszik ki. Nem tűri a király, hogy alattvalóinak egy része a másik fukarságának legyen martalékja.

Valahányszor a közigazgatás külön ágai között a monarchia vége felé vita támadt, többnyire a nép nyomorúsága iránt tőn egyik a másiknak szemrehányásokat. Így 1772-ben a toulousei parlament a kormánynak azt hányja szemére, hogy ferde rendeletei által a népet éhhalálnak teszi ki; mire a kormány azzal felel, hogy a parlament nagyravágyása és a gazdagok haszonlesése okoz minden bajt.

Hogy ezen felszólalások a forradalom későbbi menetére nem maradtak befolyás nélkül, s hogy a mit a kormány és a kiváltságos osztályok mondottak neki az elnyomásról, a melyet fölötte gyakoroltak, az utolsó betűig mind elhitte a nép: mindez nem szenved kétséget; sőt erre nézve egyes esetekben bizonyítványokat is hozhatunk fel. Így például, midőn 1788-ban több tartományi gyűlés az egyes községeket felszólítá, hogy minden panaszukat részletesen adják be, a válaszokban többnyire már ugyanazon elkeseredést találjuk, mely később oly borzasztó módon nyilvánult. De ha a létező hiányok érzete e korszak folytán a nemzet minden osztályában elevenebbé vált, ha az elégületlenség nagyobb és általánosabb volt is, mindenütt kisebbek voltak a visszaélések, melyek azt okozták. A népek, mint az egyesek, mindig akkor érzik leginkább bajaikat, mikor enyhülni kezdenek.

»Midőn a fiscalisi törvények tanulmányozásához fog-

tam, — mond Mollien mémoires-jaiban, — megijedtem attól, a mit azokban találtam. Szerencsére nem szorítkoztam a törvények olvasására, s kevés idő mulva azon meggyőződésre jutottam, hogy e törvények szövege és alkalmazása közt ugyanazon különbség létezik, mint a régi és mostani pénzügyi tisztviselők között. A kik e törvényeket alkalmazzák most, mindig a bűntény és büntetés lejebb szállítása mellett nyilatkoznak.«

S a mi a pénzügyi állapotokra nézve áll, ugyanaz áll minden egyébről.

A controleur és intendansok 1780-ban még mindazon jogokkal élnek, a melyeket hivatali elődeik 1740-ben gyakoroltak. Hatáskörük nem változott, hatalmuk nem kevésbbé korlátlan: de csak a hivatalos levelezéseket kell átnéznünk, hogy meggyőződjünk azon roppant átalakulásról, mely azóta történt. A mint negyven évvel ezelőtt minden felsőbb hivatalnok csak arra gondolt, hogy tartományát rendben tartsa s abból lehetőségig sok adót szedjen be: úgy most csaknem kivétel nélkül mindenik a közjólét emelését tűzi feladatul, s csak a kormánynak egészen megváltozott iránya magyarázza meg a haladást, a melyet a nemzeti jólétre nézve már a forradalom előtt tapasztalunk, mikor még egész szigorúságukban fennáltak a régi törvények.

A XVIII. század vége felé szembetünő hanyatlást találunk Francziaország belállapotaiban, s mielőtt az örökösödési háború megkezdetett és XIV. Lajos végkép elvesztette azon befolyást, melyet Európa ügyeire gyakorolt, már akkor senki sem kételkedett e szomorú tényen.

Az intendansok e század vége felé a burgundi herczegnek beadott emlékirataikban mind erre czéloznak s a nemzet hanyatlásáról, és pedig nem is mint valami új tüneményről, szólanak. A népesség ezen generalitásban több év óta tetemesen megfogyott: jelenti az egyik; e városban, mely valaha gazdag és virágzó volt, minden ipar megszünt: jegyzi meg a másik. Ez arról panaszkodik, hogy a tartományában egykor létezett gyárak elhagyattak; amaz, hogy tartományában a mezei gazdaság húsz évvel ezelőtt sokkal virágzóbb állapotban volt, mint jelenleg; a harmadik, hogy az orléansi

intendaturában a lakosok száma s a termelés az utolsó harmincz év alatt egy ötöddel fogyott.

Körülbelől harmincz vagy negyven évvel a forradalom előtt mindez megváltozik. Mindenütt új életet látunk, mely részben a közvélemény által gyakorolt hatalomnak, de meggyőződésem szerint még inkább XVI. Lajos emberszerető törekvéseinek tulajdonítható. Az általános befolyáson kívül, melyet absolut országokban az uralkodó akarata a közélet minden ágára gyakorol s a mely Francziaországban a nép monarchikus érzéseinél fogva még nagyobb volt, mint máshol, bizonyítja ezt azon tagadhatatlan tény is, hogy e haladás épen 1774-től, XVI. Lajos uralkodása kezdetétől válik leginkább szembetűnővé.

Ezen évtől kezdve az ipar kifejlődése következtében a fogyasztási adó szüntelen növekszik; a haszonbér, melyet az annak beszedésével megbízott társaságok a kormánynak fizetnek, 1780-tól 1786-ig tizennégy millióval nagyobbá vált, s Necker 1781-iki compte renduejében két millióra számítja a fogyasztási adó évenkénti emelkedését. S miután a király épen a nép legszegényebb osztályaira terjeszté ki főleg figyelmét, oly annyira, hogy szándékai kivitelét e részben nem is bízta ministereire: nagyrészben neki köszönhetni mindazt, a mi csak a nép helyzetének javítására a kormány által történt.

Oly országban, a melynek korlátlan hatalmú fejedelme a jótékonysági intézetekkel maga foglalkozik, s mikor a királyi vad által a földmívelőknek okozott károk forognak kérdésben, maga készíti ministereinek a rendelet indokolását, csakhogy minél tökéletesebb legyen a kármentesítés — mint Turgot beszéli XVI. Lajosról, — és a hol minden tisztviselő tudja, hogy az által hízeleghet leginkább urának, ha kötelessége teljesítésében a nép szegényebb osztályának kedvez: az ily országban a legczéliránytalanabb, sőt embertelenebb törvények sem akadályozhatják a nép gyarapodását és haladását. S ha bámulunk egyes tüneményeken, minőt például Young Arthur említ, hogy 1788-ban Bordeaux üzlete nagyobb volt Liverpoolénál, és hogy az utolsó időben Francziaországban inkább emelkedett a tengeri kereskedés, mint Angliában; s ha csaknem megfoghatatlannak látszik,

hogy — a mint Tocqueville állítja — a forradalmat megelőzött 25 év alatt a rossz törvényhozás daczára az általános jólét Francziaországban oly fokra emelkedett, a minőt ez ország történetében csak azon 37 év alatt találunk, melyben az alkotmányos kormányzást élvezte: mindez csak azon roppant hatást bizonyítja, melyet egy valóban jó fejedelem egész népek helyzetére gyakorolhat.

Tagadhatlan, hogy Francziaországnak még most is nagy reformokra volt szüksége, habár a nép helyzete mindenütt jobbra változott. A fejedelem legjobb szándékai s mindazon hatalom daczára, melyet a közvélemény már akkor gyakorolt, kikerülhetlenek a visszaélések, a hol oly törvények vannak, mint akkor voltak Francziaországban. Nemcsak egyes földesurak jószágain, a kik úri jogaikat kérlelhetetlen szigorúsággal követelték, de egész tartományokban oly helyzetben volt még az adózó nép, a mely kiáltó ellentétben állt az összes irodalom, sőt maga a kormány által hirdetett elvekkel.

Francziaország akkori állapotában a legnagyobb egyenetlenség uralkodott. Ha Ile de France generalitásának akkori administrativ levéltárait átnézzük, azt látjuk, hogy ott a régi visszaélések csaknem egészen megszüntek. A jobbágyok vagyonbeli szabadsága sokkal biztosabb, mint másutt. A személyes szolgálat megszünt, az adó mérsékeltebb, beszedése rendesebb és egyenlőbb. Másutt, például a Loire mentében, főleg Poitou- és Bretagneban csaknem egészen fentartották magokat a régi állapotok; s ez egyenetlenség kétségkívül sok elégületlenségre adott alkalmat. A nemesség adómentessége terhesebbé vált a nem kiváltságos osztályokra, mióta a polgári rend számos és épen legvagyonosabb családai nemességet vagy hivatalt vásárolva, e kiváltságban részesültek, s az országos adó megnövekedett; s ez adó — valamint a nemesség által a feudalis jogok czíme alatt jobbágyaiktól szedett jövedelmek — elviselhetlenebbnek látszott, mióta a nemesség nem teljesítette többé azon kötelességeket, a melyekért kiváltságait élvezte s jogaival felruháztatott. Mindenki tudta, hogy a taille, mely most kizárólag a népet terhelé, azon hadi szolgálatok pótlására hozatott be, a melyek hajdan a nemesség vállain

feküdtek; tudta, hogy azon viszonyból, mely egykor a jobbágy s földesúr közt létezett, csak az előbbinek kötelességei maradtak meg.

Ezen állapotok, Francziaország akkori míveltsége mellett, nem voltak többé fentarthatók; s ha valaki a jelen helyzettel elégült volt volna is: a régence és XV. Lajos kormánya elevenebb emléket hagyott maga után, hogysem mindenkinek eszébe ne jutottak volna azon következmények, a melyet XVI. Lajos halála gyakorolna az ország növekedő jólétére, ha ez esemény a törvények czélszerű megváltoztatását megelőzné.

De ha Francziaországnak a közigazgatás legtöbb ágában reformra volt is szüksége, az ország belviszonyait tekintve, úgy látszik, mintha egy nemzet sem volt volna soha kedvezőbb helyzetben, hogy politikai átalakulása nehéz munkáján rázkódtatás nélkül menjen keresztül. A kiváltságos osztályok — vagy legalább kitünőbb és felvilágosodottabb részök — átlátták a reform szükségét; az irodalom és középrend fenhangon követelte azt; s a nép, megszokva századok óta, hogy sorsa fölött mások határozzanak, nem zavarta meg nyugtalanságával ez üdvös irányt. Ellenszegülés, egyes nagy urakon kívül, csak a nemesség azon részénél volt található, mely jószágain lakva, korával nem haladt, vagy földbirtokát lassanként eladva, földesúri jogaihoz azért ragaszkodott, mert ezeken kívül más jövedelmekkel nem birt. Legfölebb még a főbb papság egy részét számíthatjuk ide. De ha meggondoljuk, hogy épen azon okok, melyek a nemesség egy részét a reform elleneivé tették, azt befolyásától megfosztták; továbbá, hogy a kik az úr és jobbágya közt létező viszonyok változatlan föntartását akarták, politikai tekintetben azok is gyökeres változásokat kívántak; s végre, hogy az egyháznak számra és befolyásra nézve legnagyobb része — a lelkészek s az egész alsóbb clerus — a középrenddel egyetértett: át kell látnunk, hogy az érintett ellenszegülés nem gördíthetett akadályokat a reform elé.

Francziaországban — mint fentebb, a közigazgatásról szólva, láttuk — a király és kormánya kezében központosult minden valóságos hatalom; s valamint a reformnak, legalább a mennyiben a nép anyagi jólétével

összefüggött, XVI. Lajosnál nem volt buzgóbb pártolója: hasonló irányt találunk az akkori kormánynál is. A physiokraták tanai sehol sem gyakoroltak nagyobb befolyást, mint a közigazgatás soraiban; s a kormányi jelentésekben és rendeletekben ugyanazon elveket és szójárásokat találjuk, melyeket az irodalom népszerűekké tett, sőt a látszólag legszárazabb közigazgatási okiratokban sem hiányzik még azon dagály és érzékenység sem, a mely Diderot, Rousseau és más akkor divatos írók munkáit jellemzi. Ki kétkedhetett volna ily viszonyok közt a reform sikerén; ki gondolhatá, hogy a mit valamennyien akarnak, csak hosszú küzdések után lesz kivihető?

Egy fél századnál több mult azóta. A kik a nagy forradalom küzdelmeiben részt vettek, nincsenek többé, s e nagy esemény története új, hasonló tapasztalásaink által érthetőbbé vált: de a forradalom kitörését s vérengző folyamát most is alig foghatjuk meg, főleg ha — miként a forradalomról írt könyvekben többnyire történik — egyes emberek és osztályok hibáiban és bűneiben keressük e nagy esemény magyarázatát.

Hogy azok közül, a kik e nagy eseményben részt vettek, senkit sem mondhatunk egészen hibátlannak; hogy a király gyöngesége és ingadozásai, a kiváltságos rendek makacssága, a középosztályok túlzó követelései s a nép hiszékenysége és hálátlansága, melylyel új vezetőit követvén, a vett jótéteményről megfeledkezett, megannyi tényező, mely a dolgok erőszakos fejlődését előmozdítá: mindezt ki vonja kétségbe? A hol egész nemzet eltéved, az egyesek sem maradnak helyes ösvényen; s a közszerencsétlenség közepett sok egyes bűnt és aljavalóságot találunk, a melyet azért mentegetni és szépíteni nem szabad. De mindez együttvéve sem magyarázhatja meg a forradalmat. Az okok mélyebben fekszenek, s olyanok, melyeket egyesek akarata és hatalma nem háríthatott el. Föltalálhatja az okokat, a ki figyelemmel kísérte, a miket e részben eddig elmondtunk.

Az első okot kétségen kívül a különböző osztályok egymás iránti viszonyaiban kell keresnünk.

Nem tartozom azok közé, kik a középkor institutióit az emberi ész remekének tartják. Azon nagyszerű hala-

dást tekintve, melyet az európai emberiség az úgynevezett középkor alatt tőn, nem oszthatom ugyan azoknak nézetét, a kik történetünk ez időszakában csak sötétséget és általános nyomort látnak; de még kevésbbé hiszek azon leirásoknak, melyeket, mióta visszahatás támadt a forradalmi eszmék ellen, a regényirodalomtól kölcsönöztek politikai íróink. A mit csak távolról nézhetünk, szükségkép egyoldalúlag látjuk; s ha saját multjára visszatekintve, az egyes ember is többnyire szebbnek vagy szomorúbbnak találja azt, mint a minőnek egykor érezte: mennyivel inkább tapasztaljuk azt, mikor egész népek vagy korszakok rég mult állapotjai forognak kérdésben.

Az újabb kornak úgy hiszem nem irigyelhető kiváltsága, hogy jogait és alkotmányait elvek szerint construálja. A régiek máskép cselekedtek. Ők elveiket a létező jogból és alkotmányokból vonták le, ezek pedig a létező viszonyokból fejlődtek, változva, tökéletesülve, avulva és megszűnve, mint maguk a viszonyok. S valamint azon alkotmány, melynek mesterséges gépezetét iskoláinkban tanuljuk, Rómában sohasem létezett egész tökéletességében: úgy a feudalis államszerkezet, melyet tudósaink oly következetesen kidolgoztak, szintén nem volt található soha és sehol az egész középkor folytán. Tökéletes rendszert, a melyben minden csak egy elvből foly, ép oly kevéssé kereshetünk a középkorban, mint történeteink bármely időszakában. De ha azon ideális lánczolat, melynek egyik karikája a másiktól függ, míg az egészet a királyi hatalom tartja föl, egész tökélyében sohasem létezett is: bizonyos mindazáltal, hogy a középkori institutiók egészben véve egy hatalmas rendszert képeztek, nem alkalmatost arra, hogy eszköze legyen a haladásnak, mely a középkor folytán csak az egyes működésére volt hagyva, de czélszerűt, hogy az államot a maga minőségében föntartsa, s olyat, a mely alatt igen sokan nagy mértékben élvezték a szabadságot.

A hűbéri jogok azon osztálya, mely a középkorban a királyi hatalomnak korlátul szolgált, a XVIII. században csaknem mindenütt le volt ugyan rombolva: de a kötelék, mely a nemest jobbágyához csatolta, még

egészen a régi maradt; s ha a különböző osztályok kölcsönös helyzetét az egyikre terhesnek mondhatjuk is, legalább nem volt benne következetlenség. Mindenik résznek fenmaradtak jogaival kötelességei is.

Francziaország helyzete különböző. A feudalis viszonyok politikai részét illetőleg ezen ország és mások között a XVIII. században kevés különbséget találunk; s azon tartományokban, melyekben a régi alkotmányos formák fennálltak, a három rend a kormány több ágára még mindig fontos befolyást gyakorolt, de a királyi hatalom azon küzdelemben, melyet a nemesség ellen folytatott, nem szorítkozott egyedül ennek politikai jogaira. Miután a korona, jogai kiterjesztésében, mindig a nép többi osztályaiban kereste frigyeseit s századok óta azon törekedett, hogy a nemességet minden hatalmától megfoszsza, szét kelle szakítania azon kötelékeket is, melyek a földesurat hajdani jobbágyaihoz kötötték. Részint mivel a franczia király mindenek előtt a nemesség fejének tekinté magát s nem akarta nélkülözni azon fényt, melylyel a gazdag főrend környezé udvarát; részint mivel Richelieutől kezdve mindazok, a kik az országot a király nevében kormányzák, maguk is e rendhez tartoztak: a mi csak a feudalis jogokban a nemességre nézve hasznos és jövedelmező volt, mind meghagyatott, de mind megsemmisítteték, a mi annak befolyást szerezhetett volna. Így történt, hogy Francziaországban kétszeresen terheseknek látszottak azon jogok, melyeket a nemesség szűkebb korlátok közé szorítva élvezett ott, mint másutt. Miután a nemesség jogainak megfelelő kötelességei egészen megszüntek, s azon viszonyokból, melyek a földesurat egykori jobbágyához kötötték, csak az tartotta fenn magát, a mi az utóbbira terhes volt: megszünt minden, a mit a jogok igazolására lehetett felhozni; s innen magyarázhatjuk ki azon gyűlölséget, mely Francziaországban a forradalom előtt s annak lefolyása alatt a nemesség ellen létezett; ámbár, mint a fennebbiekből láttuk, a nemes és nem-nemes osztályok között itt kevesebb volt a különbség, mint ez időben más államokban.

Miután az ország földbirtokának több mint fele a

nem-kiváltságos osztályok kezébe ment át; miután az ipar által meggazdagodott polgár vagyonra és míveltségre nézve a főnemességgel egy sorba és sokszor magasabbra emelkedett, s az országnak valóságos kormánya is olyanok kezébe jutott, kiket, miután megnemesedtek is, a régi nemesség sohasem ismert magához hasonlóknak; miután egy szóval, (mint Tocqueville második könyvének VIII. fejezetében részletesen kifejti), nemcsak az egyes tartományok, hanem minden tartományban a különböző osztályok egyedei, legalább mindazok, kik a szorosabb értelemben vett népnél magasabbra emelkedtek, naponként hasonlóbbakká váltak egymáshoz, s a felsőbbség, melyet a kiváltságos osztályok magoknak követeltek, se míveltségi, se vagyonbeli állásuk, se a hazának tett különös szolgálatok által nem volt többé igazolható: mind ezek után csak természetesnek találhatjuk, hogy mindazon erőt, mely azoknak, kik e felsőbbség által magokat sértve érezék, rendelkezésökre állt, arra használták, hogy lerontassanak azon gyönge korlátok, melyek az osztályokat egymástól elkülönözék. Minő sikerrel, könnyen beláthatni, ha tekintetbe veszszük egy részről azon osztályok tehetetlenségét, a melyeknek a létező állapotok fentartása érdekükben feküdt, más részről azon hatalmat, melylyel a fejedelem nevében fellépő igazgatás monarchikus országban mindig bir, oda számítván azon befolyást is, melyre Francziaországban az irodalom emelkedett.

Ha a különböző osztályok közt fennállott ellentétben keressük a forradalom első és legfőbb okát, a második okot épen az irodalomnak e túlnyomó befolyásában s azon irányban fogjuk találni, melyben az irodalom e befolyását használta a XVIII. század folytán.

Nagy csalódás azt hinni, hogy az irodalom befolyása csupán a sajtó szabadságától függ. A tapasztalás épen az ellenkezőt bizonyítja. Bármi nagy az irodalom befolyása oly országokban is, melyek politikai szabadsággal birnak (s a melyekben találunk csupán valódi sajtó-szabadságot): e befolyás, főleg a nép vallásos és politikai nézeteit illetőleg, soha sem oly nagy, mint a hol a politikai jogok a míveltségi állásnak meg nem felelvén, az irodalom minden új eszmének s eltitkolt

vágynak egyedüli közlönyévé válik, s a nép által minden sérelme tolmácsának, s a kitünőbb egyéniségek által azon egyedüli eszköznek tekintetik, a melylyel, eszméket terjesztve, befolyást szerezhetnek magoknak. Világosan látjuk azt Francziaországban is. Az irodalom egy nemzet gondolkozásmódjára, vágyaira és reményeire sem gyakorolt soha nagyobb befolyást, mint ez országban, s ezen befolyást soha sem használta nagyobb következetességgel az összes fennálló viszonyok felforgatására.

A csapások, melyek ez úton a létező állapotok ellen irányoztattak, többnyire közvetve intéztettek. Aránylag csekély volt azon irók száma, kik a politikával rendszeresen foglalkoztak, s még kevesebb azoké, a kik a létező viszonyok helyett positiv javaslatokkal léptek volna fel; annál több történt mellékesen. Ha áttekintjük ama kor irodalmát, a legnehézkesebb értekezéstől a legigénytelenebb dalig, alig találunk művet, mely az akkori állapotokat élcz, czélzás vagy valamely észrevétel által meg nem támadta volna. Az egész irodalmat s vele együtt a nemzet mívelt osztályait — melyeknek véleményét az irodalom egyrészről képviseli, a másikról alkotja — a forradalom előtt azon meggyőződés hatotta át, hogy az elavult és sokféleségök által csak zavart okozó törvények és szokások helyébe, a melyek szerint az ország eddig kormányoztatott, az észből s természetjogból merített egyszerű és mindenki által érthető törvényeket kell behozni.

Ha meggondoljuk, hogy azon időben, melyről szólunk, Francziaországban nemcsak a nemesség, hanem csaknem mindazok, a kik az irodalommal foglalkoztak, a kiváltságosak sorába tartoztak, — mert hisz a hivatalok roppant száma s a nemeslevelek bőkezű osztogatása mellett száz út nyilt minden, némileg kitünőbb embernek kiemelkedni a nép soraiból; — ha tekintetbe veszszük, hogy azon társaság, mely az írók legmerészebb megtámadásait a fennálló ellen megtapsolta, az oly lelkesedéssel üdvözölt elvek elfogadása által csak veszthetett: csaknem bámulatosnak tetszik az a közös egyetértés, melyet a létező viszonyok felforgatására nézve a forradalom előtt a franczia irodalomban találunk. Még feltünőbb azon tény, hogy míg egyrészről a fennálló megtámadá-

sára csaknem az egész míveltebb osztály szövetkezett: úgyszólván senkit sem találunk, a ki a létező viszonyok védelmére felszólalna, s azokat fentarthatóknak vagy csak törvényeseknek ismerné. De mindez könnyen magyarázható, ha Francziaország akkori helyzetét tekintjük.

Régi tapasztalás, melyet az ó- és új-kor története egyaránt tanusít, hogy azon mozgalmak, melyek a nép érdekében történnek, mindig olyanok által kezdetnek meg, sőt nagy részben olyanok által vitetnek keresztül, a kik, ha személyes érdekeiket tekintjük, e mozgalmak által csak veszthetnek. A jogegyenlőség első bajnokai mindig az aristokratia soraiból kerültek ki, azok közül, kiknél a társaságban elfoglalt előkelő helyzet a személyes kitüntetés utáni vágyat kifejti; s hogy e jelenséget Francziaországban nemcsak egyeseknél, hanem kevés kivétellel az egész aristokratiánál föltaláljuk, az érintett okon kívül részint abból magyarázható, mivel senki sem kételkedett a létező viszonyok szilárdságán, s így a kik szabadelvű nézeteket hirdetve, a divathoz alkalmazák magokat, ebben semmi veszélyt nem látnak a fennálló viszonyokra nézve; részint az az oka, mivel a létező viszonyok tulajdonképen egy osztály igényeit sem elégítették ki, legkevésbbé azokéit, a kik, ha a jelent a multtal összehasonlíták, arra a meggyőződésre jutottak, hogy jelen állásuk nem felel meg annak, a mely a törvény szerint illeti őket, s a melyet elődeik elfoglaltak.

Ha Francziaország helyzetét tekintjük a XVIII. században: absolut monarchiát találunk, akadályozva eljárásában egyes osztályok kiváltságai s egyes institutiók által, a melyek a multból itt-ott még fentartották magukat, de minden rendes korlátok nélkül. Miután azonban az a változás, a mely a királyi hatalmat az ország kormánya korlátlan urává tette, nem egyszerre, hanem fokonként történt; sőt miután még a királyi hatalomnak körére nézve is tetemes különbségek voltak az ország különböző részei között, s egyes tartományok eleven emlékeit tartották fenn azon jogoknak, melyeket a három rend egykor az egész országban gyakorolt: igen természetes, ha mindenkinek szemébe

tűnt azon ellentét, mely az ország alaptörvényei s a fennálló viszonyok közt létezett.

A gyökeres újítás legbuzgóbb ellenei is elismerik, hogy hiányos, és 1789-ben többé nem volt alkalmazható azon alkotmány, melylyel egykor birt Francziaország. Így az *Actes des apôtres* (egyike azon lapoknak, melyek a constituante eljárását conservativ szempontból legkövetkezetesebben ostromolták) maga bevallja, hogy a régi alkotmány nem egyéb chaosnál. »Ez annyira magasztalt alkotmányban a rendek közül, melyek együttvéve a törvényhozó testet képezik, külön mindenik veto-val bir a többiek irányában; ez után jön a végrehajtó hatalom veto-ja; ha idáig jöttünk, a törvénynek még a 13 parlament, 12 chambres des comptes, 12 chambres des aides veto-ján kell keresztül mennie; mire még a harmincz tartományi igazgatás veto-ja következik. Úgy hogy a lehetőség csaknem megszámíthatlan minden törvény visszavetésére. S ezt nevezték mégis mérsékelt monarchiának! Kétségkívül igen mérsékelt, miután csak befogatási parancsok (lettres de cachet) és lits de justice-k segedelmével állhatott fenn, mint 1758. és 1788-ban láttuk.« Miből azt a következtetést vonják az *Actes des apôtres*-ban, hogy a régi alkotmány alatt se a király, se ministerei, se a nép nem szabad, s hogy valóságos képtelenség ily alkotmányt fentartani vagy életbeléptetni. Hasonlókép nyilatkozik Montlosier *(De la monarchie française)*.*

Bármi feltünők voltak is azonban minden gondolkozó előtt a régi alkotmány hiányai, miután a létező állapotok szintén nem voltak kielégítők, sőt a tapasztalás azt mutatta, hogy azon tartományok, melyekben a régi alkotmánynak legalább egyes részei fentartották magukat, aránylag

* Igen hibáznak, úgymond ő, a kik azt állítják, hogy Francziaországnak 1789-ben nem volt alkotmánya; sőt egy helyett nyolcztíz alkotmánya volt, melyek közül mindenki kénye szerint választhatott. Despotismust akarunk? Ezt mindenütt találhatunk. Mérsékelt monarchiát? Hisz' a király az alkotmány szerint az ország alaptörvényeihez nem nyúlhat. A senatus túlnyomóságától félünk? Hisz' a király az egyedüli törvényhozó: si veut le roi, ce veut la loi; vagy ha a király és nép között közvetítőt kívánunk, csak választanunk kell a parlamentek, az országos rendek, vagy a pairek udvara közt.

jobb állapotnak örvendenek: természetes, ha az alkotmány visszaállítása legalább jelszavul szolgált mindazoknak, a kik a létező viszonyok megváltoztatását kivánták; s ha a rég elavult és fentarthatatlan alkotmány követelése erős fegyverül használtatott oly absolutismus ellenében, mely ellen maga a király tiltakozott. *

Valahányszor általános egyetértést találunk a politikában, meg lehetünk győződve, hogy a különböző pártok és osztályok csak azért egyesülnek egy közös irányban, mert mindeniktől különböző eredményeket vár. Ezt látjuk Francziaországban is. Míg a nép a feudalis terhek megszüntetése után sóvárog s az úgynevezett harmadik rend a jogok és terhek egyenlőségét követeli: addig a nemesség — legalább nagyobb részben — azon alkotmányos állását kivánja vissza, melyben elődei álltak, s buzgón csatlakozik a mozgalomhoz, a melynek első következményeként az ország rendi szerkezetének helyreállítását várja; s minden osztálynál egyaránt pártolásra talál azon irodalom, mely mindezen irányoknak közlönyül szolgál.

Az irodalom roppant befolyása, valamint a forradalom előkészítésére, úgy annak lefolyására szembetünő. Ha a 89 előtti időszakot tekintjük, ennek köszönhető azon általános meggyőződés, hogy a létező állapot fentarthatatlan; a forradalom alatt ennek tulajdoníthatjuk nagyrészben kicsapongásait, ennek végre eredményeit, vagy inkább eredménytelenségét, a mennyiben a forradalom czélja a szabadság megállapítása volt.

A franczia forradalmat más hasonló népmozgalmaktól leginkább két dolog különbözteti meg: az a befolyás, melyet tisztán elméleti kérdések gyakoroltak az eseményekre, és azon szenvedély, sőt vakbuzgóság, a melylyel a vallás tanait és mindazt, a mi a keresztyénséggel összefügg, megtámadták. Mindkettő az irodalom rendkívüli befolyásának tulajdonítható.

Minden korban voltak egyesek, kik a jelennel elégedetlenül az emberi nem jobblétét csak a létező viszonyok tökéletes felforgatásában s oly állapotok létesítésében

* Dicsőségünknek tartjuk — szól XVI. Lajos egyik rendeletében, — hogy egy szabad nemzetnek parancsolunk.

keresték, a melyeknek minden részlete egy elvből fejlődve, logikai következetességgel függ össze. Épen mivel a tökéletesülési vágy velünk született, mindig voltak olyanok, kik az ember földi feladatát nem abban vélték föltalálni, hogy tökély után törekedjék, hanem abban, hogy azt elérje; s elvonatkozva az élettől, logikai rendbe hozták ábrándjaikat. Valamint a költészet egy vagy más neme, úgy az utópiák sem hiányoztak soha; s mint amaz, úgy ezek sem voltak befolyás nélkül a gyakorlati életre. De hogy egy nagy nemzet, mely több mint ezer évi történettel bir, mely századok óta szomszéd népeire, sőt az egész világra nagy befolyást gyakorolt s a míveltségnek magas fokán áll, multjáról egyszerre megfeledkezik, s megvetve, a minek dicsőségét és jelen állását köszöni, egyszerre utópiákért lelkesüljön; hogy jeles férfiak, a kik egész életöket a történet tanulmányozásának szentelék, abban keressék koruk feladatát, hogy ez újra kezdje a történetet; hogy egy nagy testület, mely több kitünő egyént foglalt magában, mint talán a világ bármely törvényhozásában volt valaha, oly pillanatban, midőn a hazát a legnagyobb veszélyek környezik, minden egyebet mellékesnek tartson s tisztán elméleti vitatkozásokkal foglalkozzék, abban keresve hivatását, hogy az emberi jogokat a lehetőségig tisztán formulázza, alkotmánya elé függeszsze, s tekintet nélkül a létező viszonyokra, ezen alapelvekből vonja le törvényeit: mindez oly tünemény, a melyhez hasonlót nem találunk a világtörténetben, s a melynek magyarázatát csak abban kereshetjük, hogy a franczia nép kizárólag az irodalomnak köszönte politikai nevelését.

A franczia forradalom ugyanazon szellemben vezettetett, melyben az államról a XVIII. században megjelent elvont könyvek irattak. Az általános elméletekhez, tökéletes rendszerekhez, s minden törvények symmetriájához ugyanazon hajlamot találjuk mindkettőben; ugyanazon bizodalmat a theoriához; ugyanazon rögeszmét, mely az irót és törvényhozókat arra birta, hogy az alkotmány javítása helyett a nemzet üdvét csak az összes létező viszonyok felforgatásában, csak philosophiai elvek nyomán, a logika szigorú szabályai szerint készült alkotmány létesítésében keressék. Ha meggondoljuk,

hogy az irónak főérdemei, azon bátorság, a melylyel elveit a fennálló viszonyok ellenében fölállítja, a következetesség, melylyel azokat keresztülviszi, sokszor épen legnagyobb hibái az államférfiúnak: megítélhetjük azt a hatást, melyet az irodalomnak egyoldalú és korlátlan befolyása a dolgok kifejlődésére Francziaországban gyakorolt; főleg miután az irodalom a fennálló államszerkezet ellen működvén, egyszersmind a nép vallásos fogalmait is megingatta, s így a nemzetet azon pillanatban fosztotta meg legerősebb támaszától, midőn arra leginkább volt szüksége.

Első tekintetre csaknem megfoghatatlannak tetszik az a határtalan elkeseredés, melyet a forradalom alatt a keresztyén vallás ellen találunk. Az egyenlőség, a népek közössége, a testvériség, — mely a szegényt és gazdagot összeköti, kötelességül téve mindenkinek, hogy embertársai javáról gondoskodjék — a humanitás és emberszeretet elvei, melyekért a forradalom annyira lelkesült: mind e vallás által hirdettettek először. S ha a fennálló viszonyok nem feleltek is még meg az elveknek, bizonyos, hogy a keresztyén vallásnak, sőt az egyháznak volt köszönhető minden lépés, mely századok óta ezen irányban történt. Az oldotta meg a rabszolgák lánczait, az korlátozta a világi hatalom zsarnokságát, mely ellen az elnyomott nem talált más oltalmat; annak köszönhetni azon számos intézetet, melyek a középkor alatt a szegényebb osztályok fölsegélésére alakultak. A tapasztalás azt mutatja, hogy épen a leggazdagabb nemzetek: az angol, az amerikai és schweitzi a legkeresztyénebbek egyszersmind, s ha vallásunk tanait tekinti, minden gondolkozó meg fog győződni, hogy az a hatalom, melyet a vallás elvei az életre gyakorolnak, nemcsak nem áll ellentétben a polgári szabadsággal, sőt hogy az minden valódi szabadság nélkülözhetlen feltétele, mert az anyagi hatalom, melylyel a világi hatóságokat felruházzuk, csak azon arányban válik nélkülözhetővé, a melyben az állam és egyesek jogai a vallás magasabb szentesítése alatt állanak.

A vallástalanság, vagy helyesebben mondva: az a düh, melylyel a vallást a forradalom alatt megtámadták, mint Tocqueville helyesen jegyzi meg, mindenekelőtt

azon összeköttetésnek tulajdonítható, melyben az egyház a forradalom előtt az állammal állott.

Míg az ember oly vágyakat érez, melyeknek kielégítését e földön hasztalan keresi; míg a tudomány minden kételyére nem felelhet; míg a boldogtalannak vigasztalásra lesz szüksége, azaz valamíg műveltség lesz: mindaddig a vallás nem veszti el hatalmát az emberek felett, s a kik a vallás tanait hirdetik, nem lehetnek befolyás nélkül az államra. A mi a legfontosabb elveket illetőleg minden egyes meggyőződésére hat, szükségkép hat azon viszonyokra is, a melyek közötte s más egyesek, vagy közötte és az állam között léteznek. Csalatkozik, a ki úgy érti az állam és egyház egymástóli elkülönzését, hogy az állam más, sőt ellenkező elveket követhet, mint a melyeket polgárainak vallása szentesít. Minden ellentét, sőt minden észrevehető eltérés vagy a vallást, vagy az államot rontja meg. A hol az élet legfontosabb viszonyai a vallás elveire való tekintet nélkül rendeztettek el, ott az emberek idővel közönyösek lesznek a vallás egyéb tanai iránt is; vagy nem tartja fenn magát az állam, mely polgárainak meggyőződésével ellentétben áll. De épen mivel a vallás elhatározó befolyást gyakorol az államra s mivel ezen befolyás nélkülözhetetlen: szükséges az is, hogy kerültessék minden, a mi azt veszélyeztethetné. A vallás befolyása olyan, mint az észak csillaga, a mely szerint a hajós útját irányozza. Csak az által uralkodik, mivel elérhetetlen magasságban áll. Ha a vallás vagy az egyház (mert a tömeg a kettő között különbséget nem szokott tenni) magas állásából alá száll; ha a mindennapi élet surlódásai közé vegyül, s nemcsak mások által tekintetik az államgépezet egyik kerekének, hanem önmagát annak tekinti: ez esetben oly hatalomból, mely az államot szellemileg kormányozza, az államban felsőbbségért küzdő hatalmak egyikévé válik, s e küzdtéren a világi hatalom végre mindig erősebb.

Ez történt Francziaországban is. A forradalom előtt sehol sem látszott szilárdabbnak a kath. egyház állása. A vallástalanság csak a társaság felsőbb rétegeiben terjedhetett el, s a nép még oly erősen ragaszkodott egyházához, s annak szertartásaihoz, hogy például a

nép összeirásánál azt tartották a legkönnyebb és legbiztosabb módnak, ha az egyes községekben azoknak száma vétetik fel, kik husvéti ájtatosságnkat elvégezék. Azok száma, a kik az úrvacsoráját felvették, akkor még a népesség összes számának felelt meg. Ötven évvel utóbb a kath. cultust vad dühvel támadák meg, vérpadra hurczolák az egyház szolgáit, s oly üldözés vevé kezdetét, a minőt Diocletian óta nem szenvedett egyházunk, s nem a keresztyénséggel ellenkező más vallás nevében, hanem a mi egyetlen példa a történetekben, tisztán ellenszenvből, vakbuzgóságból a vallástalanság iránt. E rögtöni változásnak első, s ha a nép alsó rétegeit tekintjük, fő oka az egyház világi állásában kereshető. Az egyház oly tökéletesen beillesztette magát a létező viszonyokba, oly erősen összefűzte létét az államéval, hogy a nép a kettőt nem tudta egymástól elválasztani, s midőn a világi hatalom lánczait széttörte, szenvedélyében elfelejté, hogy azok, a kiket mint paireket a trón körül lát, egyszersmind püspökei, s a kik tőle a dézsmát szedik, vallásos vezetőknek és vigasztalóknak rendeltettek.

De nézetem szerint ez nem egyedüli, s nem is a legfontosabb ok. Egy másik, mélyebben fekvő ok, melyet Tocqueville nem említ, azon ellentétben keresendő, mely a keresztyénség alapeszméi s a forradalom politikai elvei közt létezik.

Legyen szabad e nézetemet, melyet másutt hosszasan kifejtek,* röviden elmondanom.

Az ó-világ míveltségének maradványai a renaissance korától mostanig sehol se gyakoroltak nagyobb befolyást, mint államtudományaink körében.

A római császárság emléke az egész középkor alatt elevenen fentartotta magát, s nagy részint ennek tulajdoníthatjuk azon következetes törekvést az absolutismus felé, melyet e korszak fejedelmeinél találunk. A XV. században e törekvés már nagy eredményekre vezetett, s ha a királyi hatalom távol vala is még azon állástól, melyet a XVIII. században elfoglalt: úgy találjuk, hogy csaknem mindenütt legyőzte már a legnagyobb

* *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.*

akadályokat, a melyek törekvéseinek útjában állhattak. Mi természetesebb, mint hogy azon elveket, melyeket a római imperium az állam iránt felállított, nemcsak az uralkodók, hanem azon osztályok is lelkesedéssel fogadták, a melyek a királyi hatalomban a közrend és saját jólétök egyedüli pártfogóját látták. A római jog, melyben azon elvet találjuk, hogy a fejedelem akarata törvény erejével bir, miután a nép minden hatalmát s uradalmát átadta neki* — szükségkép népszerű volt a királyok udvaránál; s azon általános pártolást, melyre a régi irodalom a renaissance korában minden míveltebb uralkodónál talált, eléggé indokolva látjuk azon elvek által, melyeket az irodalom a fejedelmi hatalomról felállított.

Azon állás, melyet az állam már a reformatió korszakában elfoglalt az egyház irányában, legjobban bizonyítja azt a felfogást, a melyet ezen, a tudós világ által előszeretettel hirdetett elvek a népek életére gyakoroltak.

Ne hígye senki, hogy csupán a fejedelmek vették igénybe azt a zsarnoki hatalmat, a melyet VIII. Henrik az egyházra gyakorolt, s a melynél fogva akkor Anglián kívül is a fejedelem akarata s tisztán a világi hatalom nevében egyes országokban majd a reformatió, majd a katholikus hitvallás behozatott és ismét eltiltatott. Mi az állam jogkörét illeti, a XVI. század folytán nem monarchikus formájú államokban is ugyanezen elveket találjuk.

Alig menekült meg Zürich a konstanczi püspök törvényhatósága alól, s a reformált egyház azonnal az államnak rendeltetett alá. A püspöki hatóság egy részét a nagy tanács gyakorolta. Ha a felsőség meggyőződött arról, hogy a keresztyén igazsággal valami ellenkezik: azonnal eltörlé; ha valamely új intézkedést az evangeliummal megegyezőnek talált, azonnal életbe lépteté. Egyházi és világi dolgokban egyaránt azon elv szolgált zsinórmértékül, hogy a kisebbség engedni kény-

* Quod principi placuit legis habet vigorem, utpote cum lege regia, quae de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. Pand. Fr. 1. pr. D. 1. 4.

telen a többségnek. A ki a reformatiónak hódolni nem akart, akadályozva lőn vallása gyakorlásában. Ugyanezen elveket találjuk a katholikus Schweitzban is; Bern, Schwyz, Solothurn, Luzern, Uri, Unterwalden, Zug és Glarus küldöttei, a kikhez később a vallisiak is csatlakoztak, 1524-ben azon elv szerint, hogy nekik, mint a világi felsőségnek, vált kötelességökké némely pontokban segédkezet nyujtani, hogy a tiszta hit mellett maradhassanak, a legfontosabb s tisztán egyházi ügyekben rendelkeznek.* Az 1566-iki helvét hitvallás azon elve: »Magistratus omnis generis ab ipso Deo est institutus, ad generis humani pacem et tranquilitatem, ac ita ut primum in mundo locum teneat«, és a katholikus helységek papságának azon nyilatkozata, hogy a zsinat határozatai és az *In coena domini* bullának követésére csak kegyelmes uraik és elöljáróik törvényhatósága és parancsának fentartása mellett kötelezik magukat, mindezek — mondjuk — csak ugyanazon elvek következetes alkalmazásai.

Hogy ez elvek minden egyéni szabadság megsemmisítésére vezetnek: magában világos. Mert ha a világi hatalom az egyesek lelkiismeretébe is beleavatkozhatik; ha az egyháznak (vagyis annak, a mit isteni eredetűnek ismernek el) illő állását az államhatalom mutatja ki: ugyan hová meneküljön a polgár e hatalom túlcsapongásai ellen? De világos az is, hogy az egyház függetlensége, mely vallásunk lényegéhez tartozik, nem fér össze az államhatalomnak ilyen kiterjedésével. Oly egyház, mely vallási elveihez ragaszkodva, minden világi érdeket alárendel a szellemieknek, egyházi dolgokban soha sem ismerheti el az állam felsőbbségét. Az állam mindenhatósága s a keresztyén szabadság nem férnek meg egymás mellett.

A XVII. és XVIII. században kevésbbé tünt fel ez ellentét. A protestáns egyházak, hogy magokat saját körükben új szakadások és a katholicizmus foglalásai ellen oltalmazzák, s a katholikusok, hogy a reformatiónak, a világi hatalom karával élve, annál jobban

* Bluntschli: *Bundesstaatsrecht* VI. k. és Bullinger: *A reformatió története.*

ellenállhassanak, könnyen elnézték e hatalom beavatkozásait. De a kik mélyebben láttak, akár az egyház, akár az állam szempontjából tekinték a dolgokat, érezék ezen ellentétet; s bár kisebb arányokban, e korszak folytán sem szünt meg a két hatalom között azon küzdelem, a melynek az emberiség szabadságát köszönheté. A VII. Gergelyek és III. Inczék ideje lejárt; de ha a római szék vitatkozásait XIV. Lajossal figyelemmel követjük, úgy látjuk, hogy az egyház még sem mondott le háttérbe szorított követeléseiről; a mint más részről Francziaországban XIV. Lajos, Portugalban Pombal, Ausztriában II. József eljárása arra mutat, hogy a világi hatalom, mely magának minden egyebet alávetett, az egyház függetlenségének végső maradványait sem akará többé tűrni.

Utóbb még világosabban tünt föl ez ellentét. Az a visszahatás, mely Francziaországban a XVIII. század folytán támadt az absolut királyi hatalom ellen, nem változtatta meg azon elveket, melyeket a monarchia az állam hatalmának határairól felállított. Valamint XIV. Lajos a római császárságban, úgy a forradalom a római és görög respublicákban kereste kormánya mintáját; a különbség csak abban áll a kettő között, hogy előbb a király, majd a nép nevében követelték az állam mindenhatóságát, a mi szükségkép oda vezetett, hogy azon kimélet helyett, melylyel az állam jogai az egyház irányában előbb alkalmaztattak, később a nép absolut souverainitásának elve az egyház irányában is szigorú következetességgel alkalmaztatott s így az állam és egyház elvei között létező ellentét szembetünőbbé vált.

Már Rousseau tisztán belátta és sajátságos nyiltságával a *Contrat social* utolsó fejezetében ki is mondotta ez ellentétet. Ha igaz, hogy jól rendezett állam csak ott létezhetik, »a hol minden egyes tökéletesen alárendeli összes erejét a közakarat legfőbb kormányának« (I. k. 6. fej.); s ha e szerint az »államnak absolut hatalomra van szüksége, s az egyes szabadsága az államra nézve kevésbbé fontos dolgokban fennállhat ugyan, de minden tárgy fontosságát csak az állam határozhatja meg« (II. k. 4. fej.); ha az államnak az egyénnel minden viszonyában érintkeznie, ha az egyént minden fonto-

sabb cselekményeiben vezetnie s arra kell nevelnie, hogy az ő akaratának föltétlenül hódoljon; szóval, ha azt kivánja az állam czélszerű elrendezése, hogy a polgárok egyénisége megsemmisíttessék: akkor az államot vallási dolgokban is a legtökéletesebb souverainitas illeti. E szempontból mindegy, hogy az egyesre vagy a többségre van-e ruházva e souverainitás gyakorlása. Azon elv, mely az egyént teljesen aláveti az államnak, ugyanazon következtetésekre vezette Hobbest és Rousseaut: hogy a világi és egyházi hatalom megosztása czélszerűen rendezett államszerkezettel nem férhet össze. Ha azt akarjuk, hogy az egyén akár egyesek, akár a többség rabszolgája legyen; annak kell lennie vallási tekintetben is; — s nézetem szerint saját elveinek következéseit s a keresztyén vallás lényegét helyesen fogta fel Rousseau, mikor azt állítá, hogy államideálja lehetetlen, míg a keresztyénség fennáll; s mikor e meggyőződésből kiindulva, e vallást saját nézpontjából minden vallások között a legrosszabbnak nyilvánítá (si évidemment mauvaise que c'est perdre le temps de s'amuser á le démontrer. L. IV. ch. 8.)

Miután Rousseau és követői egészen az ó-kor államai szerint alkoták ideáljaikat, azt kellene tenniök azon viszonyra nézve is, melyben a vallás az államhatalom irányában áll. Miután tehát a nemzeti cultusok kora megszűnt, s a keresztyénség, mint az összes emberiség vallása, egyes országok törvényhozásától nem függhet: a vallás és állam tökéletes egysége csak úgy létesíthető, ha az állam maga alkotja vallását, s annak elfogadására kényszeríti polgárait.*

* Il y a une profession de foi purement civile, dont il appartient au souverain de fixer les articles, non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme sentiments de sociabilité. — Sans pouvoir obliger personne à les croire, il peut bannir de l'état quiconque ne les croit pas. Que si quelqu'un après avoir reconnu publiquement ces mêmes dogmes, se conduit comme ne les croyant pas, qu' il soit puni de mort, il a commis le plus grand des crimes, il a menti devant les lois. Chacun peut avoir au surplus telles opinions, qu' il lui plait, sans qu' il appartient au souverain d'en connaître. Les sujets ne doivent compte au souverain de leurs opinions qu' autant que ces opinions importent à la communauté. (L. IV. ch. 8.)

Mindez természetes és logikai következménye azon elveknek, melyeket nemcsak Rousseau, hanem jelesebb kortársai is felállítottak az államról, s azon eljárás, melyet a forradalom az egyház irányában követett, nem egyéb, mint ezen tanok következetes alkalmazása. A franczia forradalom politikai elvei, s az egyház iránti eljárása oly világos összefüggésben állanak egymással, hogy az utóbbinak főokát csak az előbbiben kereshetjük. Azon állás, melyet az egyház a forradalom előtt az államban elfoglalt, feudalis jogai, melyek az egyház tagjai és a nép között surlódásokat idéztek elő, mind előmozdíták a mozgalom kitörését; de a mozgalom maga nem vala kikerülhető, s hacsak az irodalmat tekintjük, nem szenved kétséget, hogy annak keresztyénellenes szelleme nem az egyház állásának, hanem a vallás elveinek s azon ellentétnek tulajdonítható, melyben azok az állam absolut souverainitásával állanak.

Az irodalomnak ezen, mind a fennálló államszerkezetre, mind a vallásra egyaránt veszélyes irányán kívül vannak még más tényezők is, melyeket, a forradalom okait keresve, mellőznünk nem lehet.

Egyike a főbbeknek Páris nagysága és határtalan befolyása.

Rég átlátták ennek veszélyeit, és már XIV. Lajos kormánya legfényesebb korszakában hat ízben megkisérté, hogy a város terjedését rendeletek által megakadályozza. Hasztalan. »Nincs többé Francziaországban egyéb, mint Páris, s azon távolabb tartományok, a melyeket Páris még nem emészthetett fel«, így ír Montesquieu 1740-ben barátjai egyikéhez. Ugyanez ellen panaszkodik 1750-ben Mirabeau marquis, a híres szónoknak ismert apja. Ezt említi Young Artur is, ki a fővárost kevéssel a Bastille ostroma előtt hagyta el, s nem győzte bámulni az ellentétet a között, a mit a városban, s a mit a vidéken tapasztalt. »Párisban a legélénkebb tevékenység és lárma — így szól ő; — soha ehhez hasonló mozgalmat még Londonban sem láttam. Minden pillanatban új röpíratok jelennek meg, egy hét alatt kilenczvenkettő hagyta el a sajtót.« Ugyanekkor a tartományokban a legnagyobb csend és tétlenség uralkodik; s a híres utazó, ha valamely

városban a lakosoktól kérdé, mit fognak tenni — mindenütt azt nyeré válaszul, hogy várniok kell, mit tesz Páris. »Ezen emberek — teszi hozzá — még vélekedni sem mernek, míg azt nem tudják, mit gondolnak Párisban«.

Ismerjük azt a befolyást, melyet a párisi nép a forradalomra gyakorolt; de csalódnánk, ha azon kártékony hatást, melyet a főváros túlságos terjedelme Francziaország kifejlődésére gyakorolt, csak a városi pór által az ország törvényhozásán elkövetett brutális erőszaknak tulajdonítanók.

Politikailag izgatott korszakokban alig képzelhető nagyobb veszély, mint ha a törvényhozás, a melynek főkelléke a függetlenség, oly helyzetbe állíttatik, hol durva erővel szemközt e függetlenséget csak rendkívüli erények által tarthatja fel. A Catók és Boissi d'Auglasok mindig ritkák voltak a világon, s Észak-Amerika institutiói között nincs talán egy, mely a rend és szabadság föntartására fontosabb annál, hogy Washingtonba tették a szövetség kormányát és törvényhozását. *

Még fontosabb azonban a hatás, melyet Páris kiterjedése Francziaországra azáltal gyakorolt, hogy a nemzet legműveltebb és legvagyonosabb osztályai s főleg a földbirtokos nemesség nagyobb része e városban telepedtek le.

Ha meggondoljuk, hogy — a mint feljebb említők — a hűbéri viszonyok maradványai sehol sem voltak terhesebbek, mint azon tartományokban, a melyeknek népe a forradalom alatt a trón védelmére fegyvert fogott:

* Nagyobb városok — bármit mondjanak Párisról — sohasem képviselik az országot. Valamint azon műveltség és vagyon, a melyet azokban találunk, az ország általános műveltsége és vagyonossága mérlegéül nem szolgálhat: úgy azon kétségbeejtő nyomor és romlottság sem terjed falain túl, a mit néha a fővárosi nép legalsó rétegeiben tapasztalunk. Nagyobb városokban az osztályok különbsége mindig nagyobb, az ellentétek mindig élesebbek, s főleg ha, mint Páris a XVIII. században s napjainkban csaknem minden főváros, az ipar főhelyévé váltak, érdekeik is lényegesen különbözők az ország érdekeitől; mi, ha a városi népesség helyzeténél fogva a törvényhozásra kényszerítő befolyást gyakorolhat, az egészre nézve talán a legfontosabb érdekek feláldozását vonja maga után.

legalább kétely támadhat bennünk, vajon az egész forradalom nem vett volna-e más, talán Francziaország érdekében kedvezőbb fordulatot, ha az összes nemesség, mely a fővárosban vagyonát és tekintélyét vesztegeté, a bretagnei s vendéei földesurak példáját követve jószágán él, s azon természetes köteléket, mely a nagyobb birtokost a kisebbel, sőt az egész fölmívelő osztálylyal összefűzi, önmaga nem tépi szét. Mert minden, főleg a földbirtokra alapított aristokratiának befolyása nem a törvényhozás, hanem csak az aristokratia hibája által veszhet el. Ha természetes állásáról maga megfeledkezik, csak akkor felejtik azt el mások is; ha a földmívelő osztályokat az aristokratia hagyja el, csak akkor hagyják őt el azok is, csak akkor aljasul a trón támaszából annak fényes, de töredékeny ékességévé, mint Francziaországban a forradalom alatt láttuk.

Tagadhatlan az is, hogy a kormány eljárása az utolsó században szintén elősegíté a forradalmi eszmék fejlődését. Ha a hídak és útak igazgatósága, csak az egyenes vonalt tartva szemei előtt, töltéseit a szántóföldek és rétek közepén vezette át, s a magántulajdont, sokszor kártalanítás nélkül, sérté; ha a kormány az egyes községekben létező kegyes alapítványokat, a hagyományozók végrendeletei mellőzésével, más czélokra fordítá; ha, főleg szűk esztendőkben, az árakra nézve maximumokat határozott: mindezen példákat nem felejtették el, s a birtokjog ilyetén sértései csak annál veszélyesebbekké váltak, miután a közjó nevében történtek.

Főleg XVI. Lajos kormánya hibázott e részben. Az utolsó 25 év alatt úgyszólván semmit sem hagytak meg régi helyén. A czéhek eltörlése s részben visszaállítása, az úri hatóság megszüntetése, a törvényhozási rendszer körül tett változtatások, főleg a gyökeres reform, mely az ország közigazgatására nézve 1787-ben történt, a nemzet minden osztályát zavarba hozták; s elmondhatjuk, hogy ha az ország főkormánya látszólag megtartá is még elébbi alakját, az egyes polgárok egymás közötti és az államhoz való viszonyaiban a forradalom előtt már a legnagyobb anarchia uralkodott.

Hogy e változások, melyek a legnemesebb indokból történtek, magokban véve üdvösöknek mondhatók, nem

szenved kétséget. Senki se tagadhatja, hogy az 1787. évben behozott igazgatási rendszer az egyes hatóságok körét és eljárását sokkal világosabban és czélszerűbben jelölte ki; de a tapasztalás hamar megmutatta a veszélyeket, melyek ily rögtöni változásokból következnek, főleg ha oly tárgyak körül történnek, melyek minden osztály mindennapi életébe vágnak. Az új — bár sokkal tökéletesebb — közigazgatási rendszer csak nagyobb zavart vont maga után. A régi állapot hiányait a gyakorlat részben pótolta, a megszokás tűrhetőkké tette; az új rendszer, mely tekintet nélkül az egyes tartományok különböző helyzetére és szokásaira, mindenütt egyszerre hozatott be, egyaránt idegen volt mindenki előtt. A tisztviselő ép oly bizonytalan vala hatáskörére nézve, mint az egyes polgár az iránt, kihez forduljon; az administrativ rendszer látszólag legüdvösebb átalakításának következménye csak az volt, hogy az ország közigazgatása úgyszólván megakadt, s a kormány azon hatalomtól, melyet az összes közigazgatásra gyakorolt, épen akkor fosztatott meg, midőn arra legtöbb szüksége volt. Oly körülmény, mely szintoly elhatározó volt azon állásra, melyet a királyi hatalom a népmozgalom irányában elfoglalt, a mint a kormány pénzügyi nehézségei siették a mozgalom kitörését.

Mindezeknél még fontosabb azon befolyás, melyet a franczia forradalomra — mint minden nagy eseményre — a nép jelleme gyakorolt. »Ha e nemzetet magát nézem, — e szavakkal jellemzi Tocqueville a francziákat, — rendkívüliebbnek találom azt története minden eseményeinél. Volt-e valaha nép a világon, melynél annyi ellentétre akadnánk, mely minden tettében annyira túlzó, annyira inkább érzéseit, mint elveket követő, s mely ez okból mindig több jót tesz és több rosszat, mint tőle várunk; néha alantabb áll más népeknél, többször sokkal magasabban. Volt-e nemzet, annyira változhatatlan fő hajlamaiban, hogy kétezer év előtt készült leirásokból megismerhető, s mégis annyira változó mindennapi gondolkozásában és izléseiben, hogy végre magát sem foghatja meg, s a mit maga tett, sokszor szintoly meglepéssel látja, mint mások. A legotthonosabb és szokásaihoz ragaszkodóbb, ha magára

hagyják; s kész mindenre, kész a világ végéig menni, ha akaratja ellen egyszer háza köréből és szokásaiból kiragadtatott. Volt-e nép oly kormányozhatatlan hajlamú, s a mely mégis könnyebben megszokja fejedelmei önkényes, sőt erőszakos kormányát, mint azt, hogy a főbb polgárok rendes és szabad igazgatása alatt álljon; ma minden engedelmességnek nyilt ellene, holnap oly szenvedélyes szolga, minőt a szolgaságra leginkább termett népek közt is hasztalan keresünk; egy hajszálon vezethető, míg senki ellent nem áll, kormányozhatatlan, mihelyt valahol az ellentállás példáját látja; e szerint mindig ámítván urait, a kik tőle vagy kelleténél inkább vagy kevésbbé tartanak, soha sem oly szabad, hogy lenyügözésén kétségbe kellene esni, és soha sem annyira lenyűgözött, hogy lánczait szét ne törhetné; mindenre alkalmatos, de csak a harczban kitünő; a véletlennek, az erőnek, a sikernek, a fénynek és zajnak inkább bámulója, mint a való dicsőségnek; képesebb hősiességre, mint erényre, lángészre, mint józanságra, képesebb roppant föladatokra, mint nagy dolgok kivitelére; a legkitünőbb s legveszélyesebb Európa népei között; arra hivatva, hogy más népek előtt felváltva bámulat, gyűlölet, sajnálkozás és borzalom tárgya legyen, de hogy azok iránta soha közönyesek ne lehessenek.«

Más nemzetnél százados institutióinak megváltoztatása ily rögtön talán nem történhetett volna; hasonló tettekre, minőket a forradalom alatt borzadással látunk, más nemzet talán nem ragadtatná el magát és a comité de salut publique eljárása, valamint az a rögtöni — csaknem csudálatos — visszahatás, mely a 9-ik thermidor után bekövetkezett, valószinűleg egyaránt lehetetlen volna komolyabb népeknél.

Összefogván a mondottakat, azon meggyőződésre jutunk, hogy azon viszonyok és állapotok, melyek a forradalmat előidézték s annak szerencsétlen irányát elhatározák, főleg a kormány századok óta követett ferde eljárásának eredményei.

Ha a franczia aristokratiát a néptől egészen elszigetelve látjuk; ha azon osztály, mely Angliában a nemzet élén áll, s a mely Francziaország régiebb történetében

hasonló helyzetet foglalt el, udvari nemességgé és pénzaristokratiává változott, (mert hisz a nagyobb birtokos, a ki javainak kezelését egészen másokra bízva, jövedelmeit a városban költi el, miben különbözik a pénztőzsértől?); ha a földmívelő benne érdekeinek természetes képviselője helyett itt csak elnyomókat látott, a kiket személyesen nem is ismer, a kiktől semmit sem vár, a kikhez őt élvezett jótétemények nem kötik, s a kiknek nevében tőle majd munkája, majd jövedelme egy része követeltetik: vajon ezen viszonyok nem a kormány törekvéseinek eredményei voltak e?

Soha egy kormány sem dolgozott valamely czél elérésére századokon által nagyobb következetességgel, mint a franczia munkált azon, hogy a nemességet minden befolyásától megfoszsza. Sugertől XIV. Lajosig minden nagyobb király és államférfiú arra törekedett. A lehetőségig távoltartani a nemességet és földnépet egymástól: ez az, a miben a kormány az utolsó két század folytán kereste egyik fő feladatát. A miről IV. Henrik panaszkodott, hogy a nemesség elhagyja jószágait, — utódai czélúl tűzték ki. Azon kérdések között, melyeket a kormány az egyes tartományok intendansaihoz intézett, egyebek között azt találjuk: vajon a tartomány nemessége jószágain él-e? — mire az intendansok egyike, — a kinek levele Tocqueville kezébe került — válaszában panaszkodik, hogy tartománya nemessége, a helyett, hogy kötelességeit a király személye körül teljesítné, inkább parasztjai között marad. Történetesen épen Anjou, a későbbi Vendée intendansa emeli e panaszt, azon nemesség ellen, mely utóbb a trón védelmére fegyvert fogott, s ezt kétségen kívül csak azért teheté, mert a helyett, hogy a versaillesi előtermekbe tolakodott volna, parasztjai között maradt.

Azon jogok, melyeket a főbb nemesség a középkor alatt élvezett, az állam egységével s a királyi hatalom természetes állásával nem fértek össze. Hogy Francziaország nagy állammá váljék, le kelle győznie azon akadályokat, a melyek ennek útjában álltak, s ezek között a nemesség hatalma és függetlensége volt a legnagyobb. Mi természetesebb, mint az, hogy a királyi hatalom, híven emlékeihez, az előbbi irányt akkor is

követte, miután a nemesség, mely ellen századokig küzdött, rég elvesztette mindazt, a mi által egykor a királyi hatalomra veszélyessé vált. A mit a kormányok külpolitikájokban régóta tudnak, hogy egykori ellenségeik később legbiztosabb frigyeseik lehetnek, — többnyire elfelejtik, ha a belügyekről van szó; s Francziaország nem az egyedüli állam, mely legerősebb támaszától fosztotta meg magát az által, hogy jelen helyzetét felejtve, egykori, de már rég nem létező veszélyek és ellenségek ellen küzdött.

S ha azon káros befolyást tekintjük, a melyet az irodalom gyakorolt a forradalomra, erre nézve sem menthetjük Francziaország előbbi kormányait. Részint elnézés, részint nyilt pártolás által ők magok gyámolították azon irányt, mely később a királyi hatalomra nézve oly veszélyesnek mutatkozott.

Miután oly államban, mely absolut hatalmat követel, e hatalom tisztviselői és az egyház között összeütközések nem maradhatnak el: a kormány az irodalomban, mely pillanatnyi elleneit megtámadja, sokszor frigyeseket lát, vagy legalább nem bánja, ha az elégedetlenség oly tárgyak ellen fordul, melyek reá nézve látszólag idegenek. Ezt látjuk Francziaországban is. Míg az irodalom a napi kérdések megvitatásától eltiltva, mindazon keserűséggel, a melyet a létező viszonyok ezerek keblében meggyüjtöttek, az ellen fordult, a mit megtámadnia szabad volt, s azon aljasságot, melylyel az intendans és annak legutolsó tisztviselője előtt hajlongott, az által gondolá jóvá tehetni minden firkász, hogy mindazt, a mi mások előtt legszentebb, hallatlan merészséggel bemocskolja: addig a kormány nyugodtan nézte e zajt, meggyőződve, hogy ha a vallás és erkölcsiség minden alapja megingattatik is, ez reá nézve sokkal kevésbbé veszélyes, mint az lenne, ha az irodalom a legkisebb államszolga vagy tisztviselő ellen fellépni bátorkodnék.

Még szembetünőbb a kormány hatása az irodalomra, ha az irodalom azon részét tekintjük, mely az állammal foglalkozott. Itten nyilt pártolásra talált azon irány, mely minden létező viszony megváltoztatását tűzte czélul.

Tocqueville helyesen jegyzi meg, hogy a physiokraták

és oekonomisták, ha nem is a forradalom kitörése, legalább annak menetére az úgynevezett philosophoknál nagyobb befolyást gyakoroltak. Minden létező jognak s a múltnak megvetése soha sem hirdettetett oly leplezetlenül, mint ezen iskolák munkáiban. »A nemzet századok óta hibás elvek szerint kormányoztatik; úgy látszik, mintha létező állapotjait csak a véletlennek köszönné«, mondá Letronne. S e meggyőződésből kiindulva, nincs, a mi az indítványozási merészségnek korlátokat szabhatna. Nincs olyan törvény, a melynek rögtöni eltörlését nem követelnék; nincs szerződés, nincs magánjog, a melynek tisztelete az irókat visszatartóztatná. Természetesnek, sőt szükségesnek látszik minden létező viszony felforgatása, mihelyt rendszerök symmetriájához nem illik, s ellentétben áll a közjóval, a melylyel szemközt minden szerződés vagy jog elveszti erejét.

Csupán az elveket tekintve, nem találunk különbséget azok között, a melyeket a franczia forradalom követett és azok közt, a melyeket e tudományos iskolák felállítottak. Az alapeszme mindkettőjöknél ugyanaz. Már az oekonomisták hirdették azon elvet, hogy az államnak joga nemcsak alattvalóinak kormányzására szorítkozik, hanem szabadságában, sőt kötelességében áll a nemzetet előre kijelölt terv szerint bizonyos meggyőződésre s érzésekre nevelni; s Bodeau nyiltan kimondja, hogy az állam az emberekből azt csinálhatja, a mit akar.

Minden társadalmi hierarchiának, minden osztályi és más különbségnek eltörlése; oly nép, mely jogilag tökéletesen egyenlő s hasonló állású egyénekből áll, s a mely az állam egyedül törvényes fejedelmének tekintetik, de akarata kivitelére minden törvényes eszköztől meg van fosztva, s megbizottját, a ki nevében kormányoz, legfeljebb forradalom által kényszerítheti akarata teljesítésére: — ime azon ideál, melyet az oekonomisták és physiokraták magoknak a legtökéletesebb kormányról alkottak, s a mely őket arra birta, hogy tisztelettel hajoljanak meg China előtt, a hol ezen ideál még legjobban létesíttetett.

De nemcsak ezen általános elvekre, hanem egyes szabályokra nézve is csak azt vitte ki sokban a forradalom, a mit az érintett iskola hívei rég hirdettek.

Így például Francziaország új területi felosztását egy oekonomista munkájában negyven évvel elébb indítványozva találjuk, mielőtt az assemblée constituante e rendszabályt a világ bámulatára keresztül vivé; sőt még a communismus és socialismus, a franczia forradalom eszméinek e végeredményei sem igényelhetik az ujdonság érdemét. Morelly *Code de nature*-je már magában foglalja azon bámulatos elveket, a melyeknek buzgó hirdetése napjainkban meglepett bennünket.*

Mindezen elvek hirdetése a kormány által nemcsak elnézetett, de pártolásban részesült, s ez természetes. A ki tökéletes egyenlőséget akar, s azt kivánja, hogy az állam, tekintet nélkül minden egyéni jogra, csak a közjót tartsa szemei előtt, annak első feladata az, hogy az állam hatalmát a lehetőségig erőssé tegye. »Szükséges, hogy az állam mindenható legyen«, mond Mercier de la Rivière. — »Legyünk azon, hogy az állam feladatát jól megértse, azután hagyjuk szabadon«, — szól egy másik iró. Quesnaytől Bodeau apátig nincs e részben különbség az egész iskola nézetei között; s mivel valamennyien átlátták, hogy az egész népet oly messzeható és általános újítások elfogadására birni, a minőket ők indítványoztak, csaknem lehetetlen, a physiokraták és oekonomisták a királyi hatalom szilárdításában keresték terveik egyik legbiztosabb eszközét.

Letronne csak egész pártjának nézetét fejezi ki, mikor azt mondja, hogy Francziaország helyzete sokkal kedvezőbb Angliáénál, miután a legnagyobb reformok, a melyek az egész ország állapotját megváltoztatják, rögtön keresztül vitethetnek, míg az angoloknál az ily

* „A társaságban semmi sem lesz valakinek külön tulajdona“ — így szól ezen törvénykönyv első czikkelye. „A tulajdonjog undorító, s a ki azt ismét vissza akarná hozni, mint veszett bolond s az emberi nemnek ellensége, el fog záratni egész életére. Minden polgárnak ellátásáról és élelméről az állam gondoskodik, minden egyes csak a köznek dolgozik“, ez a második czikk rendelete. „Minden termékek s készítmények közraktárakba tétetnek le, s innen az egyes polgárok között szükségeik szerint osztatnak fel. A városok egy terv szerint fognak építtetni, az egyesek lakása között nem lesz különbség. Öt éves korukban a gyermekek elvétetnek családjoktól s az állam költségén közösen s egészen egyenlő módon neveltetnek“.

reformokat a pártok akadályozzák; — oly tanok, melyek a korlátlan királyi hatalmat a polgári társaság legtökéletesebb formájául állítják fel, s oly állapot létesítését tűzik czélul, a melynél minden egyéb különbség megszűnvén, csak azon felsőbbség hagyatik meg, a melylyel a hivatalnok az állam által felruháztatott. Hogy ne találtak volna pártolást e tanok az oly kormánynál, a mely egy század óta ugyanezen czélok felé törekedett? De szint' oly természetes az is, hogy e pártolás hatalmasan elősegíté e tanok elterjedését; s így miután azok a forradalom kifejlődésére észrevehető hatást gyakoroltak, senki sem mentheti fel a kormányt azon vád alól, hogy rövidlátásában önmaga ásta alá hatalmának alapjait, s önmaga dolgozott azon elvek terjesztésén, melyek a dolgok természete szerint csak vesztére vezethettek.

Szint ez áll a többiekre nézve.

Ha Páris túlnyomó befolyása a forradalomra káros hatást gyakorolt: Páris nagy részben a kormánynak köszönte ezen állását. Részint kormányrendszere, részint az által, hogy a birtokos nemességet a főváros körébe voná, a kormány maga fosztotta meg a tartományokat minden fontosságuktól. Az a megvetés, a melyet a forradalom minden történeti jog iránt mutatott; az a könnyűség, a melylyel százados intézményeket felforgatott: mind az ancien régime-nek tulajdonítható. A forradalom e részben csak az előtte létezett kormányok példáját követte és soha sem mehetett volna annyira, ha a jog iránti tisztelet az előbbi kormányok eljárása által a nép szivében meg nem semmisíttetik. A pénzügyi nehézségek is, a melyek a forradalom kitörésére alkalmul szolgáltak, részben a kormány könnyelmű s hibás kezelésének tulajdoníthatók, s ha a franczia, mint minden nép, jellemének magyarázatát csak multjában kereshetjük, ki nem látja át, hogy a kik e népet századokig kormányozák, elhatározó befolyást gyakoroltak jelleme kifejlődésére?

De bármily felelősség nyomja is azoknak vállait, a kik Francziaországot XIV. Lajostól kezdve kormányozák, elfogultság nélkül tekintve a dolgokat, be kell vallanunk, hogy mindazon hibák, a melyeket a kormány elkövetett, s a melyekből — mint Tocqueville mondja — a forra-

dalom szükségkép kifejlődött, nem egyeseknek, hanem inkább azon rendszernek tulajdonítható, melyet Richelieutől fogva Francziaország minden kormánya követett.

Azon kérdés megfejtésére, a melyet Tocqueville munkájában kitűzött: hogy az a forradalom, mely a XVIII. században mindenütt készülőben volt, miért ütött ki Francziaországban előbb, mint másutt, — előbb azon kérdést kell kitűznünk: mi az, a miben Francziaország állapota a XVIII. század alatt más országok állapotától leginkább különbözött? S ha e kérdést vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy Francziaország semmiben sem különbözött inkább más országoktól, mint kormányrendszerében, s hogy ezért, valamint az a túlnyomó befolyás, a melyet e hatalom Európa ügyeire egy ideig gyakorolt, e rendszernek volt következménye: úgy későbbi nyomorúsága s ezt követő forradalma is szint' ennek tulajdonítható. Ha a centralisatio, melyet annyian a forradalom legfontosabb eredményének tekintenek, e nagy eseménynek nem eredménye, hanem inkább fő oka: könnyen kimagyarázhatjuk azon, egyébként megfoghatatlan tüneményt is, hogy ámbár mindazon viszonyok és állapotok, a melyek közönségesen a forradalom okainak tekintetnek, rég nem léteznek többé; s ámbár Francziaország az utolsó félszázad alatt nemcsak uralkodóinak személyeit, hanem az uralkodásnak formáit is annyiszor megváltoztatá, minden új kisérlet ugyanazon eredményre, a respublica, a korlátlan császárság s az alkotmányos monarchia mind új forradalomra vezetett.

Valamint az ancien régime a historiai jog alapjáról eltérve s leküzdve azon akadályokat, a melyek az államhatalom független mozdulatainak útjában állottak, nem állhatott meg az egyszer választott ösvényen s apránként kénytelenségből lerontá mindazt, a mi ezen jogalapon állt (habár egyesek bizonyosan átlátták, hogy így a trón egyszersmind legbiztosabb támaszaitól fosztatik meg): úgy azon kormányok, a melyek Francziaországban a forradalom óta egymást követték, ép oly kevéssé kerülhették el helyzetök természetes következményeit.

Miután az állam mindenhatósága oly valami, a minek képtelenségét csak azért nem látjuk át első tekintetre,

mert a szójárást megszoktuk, de a mi korlátolt emberi természetünknél fogva elérhetetlen: igen természetes, ha mindazon kísérletek, melyek Francziaországban egy félszázad óta történtek, eredményhez nem vezettek, s nem fognak vezetni ezentúl sem, mindaddig, míg az államszerkezetnek legczélszerűbb formáit keresve, oly czélok tűzetnek ki, a melyek elérhetetlenek.

Francziaország hosszú politikai vajúdásai között jó időket élt. Az a harminczhárom év, mely alatt az állam alkotmányos monarchia elvei szerint kormányoztatott, mint általános jólétnek és haladásnak korszaka hozatik fel e rendszer barátjai által; mások nem győzik dicsérni a közmegelégedést és bőséget, melyet az ország jelen fejedelme alatt élvez. Általán véve bizonyos, hogy a centralisatio monarchikus országban kevesebb rossz következést szül, mint a hol az állam korlátlan hatalma a nép által gyakoroltatik. De felejthetjük-e, hogy Francziaország alkotmányos létének rövid korszaka a juliusi forradalom által zavartatott meg, s hogy azon jólét, melyet Francziaország némelyek állítása szerint jelenleg élvez, a császár kitünő egyéniségétől függ, s hogy az oly állapot, a melyben egy egész nagy népnek jóléte ily föltételen alapszik, kielégítő és egészséges állapotnak nem mondható.

Voltak Trajanok és Titusok, s a római világ talán soha nem élt boldogabb napokat, mint az Antoniusok bölcs kormánya alatt; de valamint e jólét senkit sem győzhet meg azon kormányzási formák üdvösségéről, a melyeknek daczára egyes erényes fejedelmek népeiket boldogíták: úgy Francziaország állítólagos gyarapodása sem bizonyítja azon államelvek jótékony hatását, a melyek a dolgok természete szerint csak a caesarismushoz, azaz oly kormányformához vezethetnek, mely mindig forradalommal kezdve, mindig új forradalmakat vont maga után.

Miként a míveltség fokához képest a szabadságnak mindig csak egy bizonyos foka lehetséges, úgy van az állam hatalmával, vagyis a szabadság megszorításával is. Az állam tökéletes absolutismusa ép úgy az utopiák sorába tartozik, mint a korlátlan szabadság, s a kik ezt elfelejtve, mint Francziaországban látjuk, az államot

minden korlátaitól meg akarják szabadítani: csak támaszaitól fosztják azt meg. Így volt az s így is lesz mindig; s valamint Francziaország félszázados története, úgy a jövő is igazolja Tacitus szavait: »Quam arduum, quam subjectum fortunae cuncta regendi onus«; igazolni fogja mindaddig, valamíg a cuncta regendi onus az állam természetes feladatának tekintetik. Hogy túlemelkedve honfitársai előítéletén, mindezt belátá és bátran kimondá, sőt adatokra támaszkodva bebizonyítá: abban fekszik Tocqueville fő érdeme, s munkájának több, mint irodalmi fontossága.

A HAZAI SPORTRÓL.

(Levél Bérczy Károly szerkesztőhöz.)

Tisztelt szerkesztő úr! — E napokban vettem hozzám intézett becses sorait, melyekkel tudtomra adván, hogy *Lapok a lovászat és vadászat köréből* czímű folyóirata jövő év elejével megindúl, egyszersmind e lap munkatársaul szólít fel.

Miután azon tapasztalások, melyeket a vadászat terén szereztem, fájdalom, csak emlékeim közé tartoznak, becses felhivásának követésére nem érzek magamban képességet; de nem mulaszthatom el ezen alkalmat, hogy örömemet, melylyel e vállalat megindulását fogadom, ne fejezzem ki.

Hogy a lóverseny, kopászat, agarászat, szóval minden, mi a hazai lótenyésztést emeli, nemzetgazdászati tekintetben nagy fontossággal bir, ezt napjainkban talán még azok sem fognák tagadni, kik, midőn gr. Széchenyi István ezen állításával első lépett fel, azt gúnynyal fogadták. Ma kevesen lesznek, kik annak tudatában, hogy a magyar lóra termett, a kérdést, mily ló az, melyre adandó alkalommal felülhet, közönyösnek tekintsék s így kevesen fogják oly lap létezését fölöslegesnek tartani, mely kizárólag ezen tárgyakkal foglalkozik.

Én, ki az anyagi érdekek kifejlődését mindig csak eszközül tekintem, a *Vadász-lapok* megindulását más szempontból üdvözlöm, melyet mások mellékesnek, sőt talán figyelemre épen nem méltónak tartanak.

A *Vadász-lapok*nak egyik, s szerintem fő feladatuk az, hogy hazánkban a nemes »sport«-tal foglalko-

zóknak közlönyül szolgáljanak s midőn azt, mi az ország különböző vidékein mezőn és erdőben történt, hitelesen eléadják, egyszersmind az érdeket neveljék, mely e nemes időtöltéshez nálunk, mint minden tetterővel bíró nemzetnél, mindig mutatkozott.

Miután pedig angol szótárt véve kezünkbe azt találjuk, hogy sport tulajdonkép csak időtöltést, mulatságot jelent, sokan nagy komolysággal talán azt fogják kérdezni: vajon oly tárgy, mely csak mulatságnak, csak időtöltésnek tekinthető, méltó-e arra, hogy vele komolyan foglalkozzunk?

E kérdésre, a dolgot magasabb szempontból tekintve, könnyü megfelelni, s ki ezt teszi, át fogja látni, hogy mindazon okok közt, melyek a népek fejlődésére elhatározó befolyást gyakorolnak, alig van olyan, mely egyes nemzetek emelkedésével vagy sülyedésével szorosabb kapcsolatban állana, mint azon mulatság vagy időtöltés nemei, melyek nálok bizonyos korszakokban divatoztak s melyek ha egyrészt a nemzet jellemének kifolyásai, másrészt arra visszahatnak. Én legalább azt hiszem, hogy ha egy nemzet életéből annak nemzeti mulatságain kívül egyebet sem ismernénk, jellemének megitélhetésére ez maga elég leendene. Nép, mely férfias időtöltésekben gyönyörködött, gyáva és elpuhult nem lehetett soha.

Én sem szenteltem másoknál több időt mulatságoknak; én is meg vagyok győződve, hogy a férfiút komoly törekvés illeti s hogy való megelégedést csak való munka után találhatunk; — miután azonban Isten az embert úgy teremté, hogy a legerősebbnek pihenésre, a legkomolyabbnak oly valamire legyen szüksége, mi őt felderítse, miután egy szóval mulatnunk kell, a tudósnak és államférfiúnak szintúgy, mint a gazdának, vagy annak, ki napjait számolásai közt tölti: ezen általános szükség kielégítésének módja közönyös nem lehet; s ha valaki a megvetést, melylyel e tárgyra letekint, bölcsességnek tartja, úgy e bölcsesség legalább nem az, melyet a régiekben bámulunk.

Mert ha azokat, kik a sport-ot magyarra fordítva csak haszontalan időtöltésnek tekintik, emlékeztetjük, hogy az angol szó latin fordításban ludus-t tesz, s hogy

az olympiai, isthmusi s mindazon játékok, melyeknek győzőit Hellas legnagyobb költői megénekelték, szintén ló- és szekérversenyekből, diskos hajításból s más testi gyakorlatokból álltak, talán ők is elismerik, hogy a régi népek a sport-ot nem tartották oly mellékes dolognak, mint ezt korunk deákjai oly emberekről, kik csak classikai nyelven szóltak, felteszik — s mi legalább a görögöket illeti, úgy hiszem, el fogják ismerni azt is, hogy a fontosság, melyet a testi gyakorlatoknak tulajdonítának, nem akadályozá őket oly művek alkotásában a művészet és tudományok mezején, melyeket két ezredév után bámulunk; míg épen e játékok nevelték azon férfiakat, kik honukat Marathon- és Salamisnál Perzsia ellen megvédték.

A görögök és rómaiak példája ma kevesebb meggyőző erővel bir, mint húsz év előtt. A classikai tanulmányok, melyek akkor minden egyebet háttérbe szorítottak, ma csaknem fölöslegeseknek tartatnak. Én, mellékesen mondva, nem nagy haladást látok ebben, s úgy hiszem, hogy a pontos számvetés és fölületes természettudomány, melyre sokan gyermekeiket tanítják, nem fogják pótolhatni azon nemes érzéseket, melyeket az újabb kor legdicsőbb férfiai századokon át a régiek ismeretéből merítének.

De hagyjuk a régieket; nem szükséges ez esetben hozzájok folyamodni; mert ha meggondoljuk, hogy korunk legkitünőbb nemzeténél — melynek felsőbbségét, kivált az anyagi kifejlődés terén, kétségbe még senki sem vonta — a sport tiszteletben van tartva; hogy abban ott a legkitünőbb férfiaktól a szerény gazdáig mindenki részt veszen s egész irodalmat találunk, mely azzal foglalkozik; hogy — nagy hadvezérek állítása szerint — Anglia legbátrabb s legkitünőbb tisztjeit a rókavadászatoknak s más nemes sport gyakorlatának köszöni; hogy e nemzeti időtöltést nagy államférfiak pártolják s fontosnak tekintik: akkor talán azok törekvése is, kik e nemes sport meghonosítását tűzték ki céljokul, más színben fog feltünni.

Sokan nem osztják nézetemet. Felfogásuk szerint nem idegen divatok utánzása, hanem saját nemzeti szokásaink fenntartása feladata korunknak s őrizkednünk

kell, nehogy nemzetiségünket lassanként oly dolgok honosítása által veszítsük el, melyeknek még neve is idegen; s én ezen elvekkel tökéletesen egyetértek, de azt hiszem, hogy azok a jelen esetre nem alkalmazhatók, még pedig azért nem, mert a sportnál épen csak a név idegen és semmi más.

Sok mindenfélét beszélnek őseinkről, s ki róluk azt mondja, hogy a politikának azon nemét, mely a középkor alatt Olaszországban uralkodott, nem ismerék, hogy lakásaik feldíszítésére kevés gondot fordítottak, a művészeteket nem nagyon pártolák s tudományokkal igen keveset foglalkoztak: az talán be is bizonyíthatja állításait; de ki azt akarja elődeinkre fogni, hogy nem vadásztak, hogy a lótenyésztéssel nem foglalkoztak, sólymaik- és agaraikban élvezetet nem kerestek, hogy egy szóval sportsmanek nem voltak: kis gondolkodás után maga is be fogja vallani, miként, ha nyelvünkben hiányzik is a szó, melylyel mindazt, mit az angol »sport« alatt ért, egyszerre kifejezhetnénk, legalább maga a dolog e hazában soha sem volt ismeretlen; s miként az ujítás legfölebb abban kereshető, hogy az e hazában mindig divatozó élvezeteket most szabályozni s rendszeresíteni akarván, ebben bizonyos mértékig más nemzeteknél divatos formákat követünk, szintúgy mint azt elődeink tették, midőn harczjátékaikat más országokban követett tornaszokások szerint rendezék el, a nélkül, hogy ez által nemzeti jellemökből kivetkőztek volna.

Nem lehetünk eléggé féltékenyek nemzetiségünkre. Mi az egyesnek jelleme, az népnek a nemzetiség, s a mely nép ezt elveszté és múltját megtagadta: a jelenben csak megvetést, a jövőtől enyészetet várhat és nem is érdemel mást. De ne féljünk, hogy nemzetiségünk veszélyeztetve van, ha versenylovainkat egészen az angol elvek szerint idomítjuk s a kopászatnál az angol szokásokat követjük is. Vannak ennél veszélyesebb dolgok is s elődeink, ha körünkbe vissza térhetnének, utódaik magaviseletét talán soha sem értenék jobban, mint mikor őket csaholó kopók után árkon és sövényeken keresztül nyargalni látnák.

Többet irtam, mint talán kellett; de ha már ön fel-

szólítását nem követhetem, legalább legőszintébb részvétemet s azon óhajtást akartam kijelenteni, vajha e lap, melynek szerkesztését elvállalá, mentül szélesebb körre terjedve, nemcsak azok várakozásának feleljen meg, kik attól a lótenyésztés emelését remélik, de azokénak is, kik velem azt hiszik, miszerint e hon termelési képességei közt legfontosabb az, hogy férfiakat teremjen — s kik erre azon férfias gyakorlatok elterjedésénél, melyeket az angol sportnak nevez s melynek a *Vadász-lapok* egyik fő tárgyát képezik, jobb és biztosabb eszközt nem ismernek.

IRODALMI TANULMÁNYOK.

A FRANCZIA DRÁMAI LITERATURA ÉS VICTOR HUGO.

Volt egy kor Francziaországban — XIV. Lajos korának nevezik, mert akkor csak egy ember élt, s annak neve XIV. Lajos vala — nagy kora az alávalóságnak, a hitetlenségnek. Fáradtan a középkor hosszú viadalaitól, nyugalom után vágyódott az emberi nem, habár tömlöczben volna is. El vala használva a szenvedelem, kihülve az érzemény, s csak hideg önzés dobogtatá még az emberi sziveket. Volt egy kor, melyben Francziaország eltünt s Versailles lépett helyébe, s alig hihetnők, hogy úgy volt, ha a literatura nem adna tanuságot az elmultról. E literatura, mint akkor minden, csak kevesek tulajdona lévén, regálénak nevezhetném, melyet az akadémia kibérelt, a népben erős gyökereket nem hajthatott, vele nem erősülhetett, nem tenyészhetett; függetlenül s kevélyen állott a Théâtre Français vagy az akadémia szűk térein, inkább ama fácskához hasonlatos, melyre karácsonkor gyermekeknek ajándékokat aggatnak, mint az erős tölgyhöz, melynek árnyaiban nyugodalmat keres a férfi. A régi féktelenséget oly annyira elunta mindenki, hogy végre mindennek törvény szabatott, nem félve akkor semmitől inkább az emberi nem, mint a korlátlanságtól. Útlevélre vala szüksége minden szónak, s ezt csak az akadémia szótárában nyerheté; mindennek meghatározott, változhatatlan formák rendeltettek, s mint a kertekben, úgy a gondolatokban minden kitünő ki vala küszöbölve, mig végre a kertész ollója a fák valódi formáit elfeled-

teté. S itt álltak ők, a szegény ifjak, lángoló lelkeikkel, zajgó sziveikkel, magányosan a középkor mumiái között, kiknek egykori életökből czifraságuknál nem vala meg egyebök, s vágy tölté ifjú lelkeiket valami nemesebb után; itt álltak ők, körültekintve az elvénült, kiégett, erőtelen hazában, keresve, ha nem találnak-e valami jobbat, mi sziveikhez férne, s midőn nem találtak semmit, elszomorodva némultak el. És az akadémia, oly halaványoknak látván őket, szóla gúnyolólag: Legyetek költők, — s régi classikusokat ada nékik, ifjú érzeményeiknek. És e könyveket átvevék a halavány ifjak, és olvasának bennök nagy férfiakról s nagy tettekről, s egy időről, melyben még voltak emberek; kimondhatatlan vágy tölté el sziveiket és e kor az ő korukká lett és éltek benne. Mert az emberi nem oly halottnak látszott, azért támasztának fel régi hősöket, kik hajdani nagyságról szóltak és hajdani erényről; és a nép kiváncsian hallgatá, gyermekhez hasonlóan, kinek mesét mondanak, s ha a szomorujátéknak vége volt, kimentek mind a felvilágosult szinházból setét utczáikba, s nevettek a csodálatos dolgokon, melyek csak egy óra előtt oly hihetőknek látszottak, s örültek józanságukon, gondolván, hogy az emberi nem felébredett, mert elvesztette álmait. És a nagy urak is örültek a fönséges játékon, melyet oly nyugodalmasan nézhettek páholyaikból; s mert a hajdankor minden hősében csak magokat találták, elvégre a költőnek ügyes hizelkedéseért épen egy tobákszelenczét vagy egy pár aranyat küldének. Ez vala éltetek, ez sorsotok: megvetés a kezdet, a vég az akadémia; mert ha egyszer e czélt elértétek, a poesisnak úgy is vége volt, s csak sirjaitokon tudá meg végre a nép, hogy egykor költők valátok.

Voltaire halálával mindaz, mi a classikus iskolában egykor nagy volt, sírba szállt; a classicitas nem vala többé, s habár élve még a trónuson mutogatták is a népnek, mint egykor Szigetnél Szolimánt, az csak azért történt, hogy más uralkodót ne válaszszon magának; s mindaz, mi e herosok halála után annyi kötetekben iratott, nem érdemel figyelmet, hanem ha mint halotti jelentése a classicitásnak.

Régi tapasztalás a literatura történeteiben, hogy két

nagy epocha egymásra szakadatlanul nem következik, mindig egy időszak fekszik közöttök, melyet bámulás tölt el. Ifjú emberek, és hisz az övék a poesis, sokkal boldogabbak nagy mesterek csodálásában s követésében, mintsem hogy függetlenül új utakat választanának munkásságuknak. A mi mindenütt történt, Francziaországban is történt volna, habár nagy esetek e népet a művészet határaiból ki nem ragadják. De a tett kora eljött, az ütközet napja véres fényével, és ki csak erővel birt Francziaországban és bátorsággal és egy lélekkel, harczba szállt; a költésre, mint a bámulásra, csak aggok maradtak s gyávák, kiknek nem vala elég vérök, hogy kionthassák.

És ki is énekelt volna a korban, hol senki nem hallgata dalára, hol egy pár népdal dörögve szállt az országon át, s bennök mindenki minden érzeményit feltalálta; egy nagy hősköltemény vala egész Francziaország; ki szállt volna pályára a históriával, ki rímelt volna a nép előtt, mely hősök szavához szokott? És mégis voltak ily emberek, kik az idő ellen panaszolkodtak, mely őket nem érté, melyet ők nem értének. A respublicán és a császárságon átvonult e literatura régi izetlenségével, unalmas alexandrinusaival, elhasznált gondolataival, melyeken, hasonlóságukból, könnyen megösmerhetni az ősöket, kiket Corneille vagy Racine teremte egykor. Létezni hagyák őket, mert megveték, s mert a nagy császár akarta úgy, kinek akkor magának vala akarata Francziaországban.

Egy Augustus kora kedvező lehet a literatura kifejlődésének, egy Napoleon kora nem az; sokkal szebb vala a jelenlét, mintsem hogy múlt dolgokról szólt volna valaki, és annyi izgalmakhoz szokott a nép, hogy költésre nem vala szüksége. Mint XIV. Lajos egykor elbizottan mondhatá: L'état, c'est moi, úgy mondhatá ő: La gloire, c'est moi, s elmerült minden azon férfi bámulásában, ki annyi nagyot tett, hogy maga az igazság hizelkedésnek látszott. Sülyedett végre ő is; ő vala sírköve a revolutiónak, melyen minden, mit ez nagyot tett, nagy betükkel fel vala jegyezve; levetették őt is és sohajtott Francziaország, de e sohajtás vala első lélekzése egy új életnek, mely ifjan és hatalmasan

kifejlett. Elveszté a férfival jelenkorát, a multra tekinte vissza s régi gondolatai felébredtek ismét.

Restauratióját ünnepelte a literatura is. Büszkén és fönségesen lépe föl az akadémia, s elkezde legitimitásról beszélni; negyven-fejü cerberusként ült le hatalmasan a literatura küszöbén, vigyázva, hogy senki az árnyékok országából ki ne léphessen, s folytatta nagy szókönyvét. De Francziaország megváltozott: egy gondolatért hevült most, s mint az ifjú, ha szeretni kezd, költővé lett. Bátran s bátrabban zenge a dal, magasabban emelkedék a dalnokszív. Uj formákat alkota mindenki magának, új szókat az új érzeménynek; s ha néha a régi lánczok csörögtek még, az azért vala, mert széttörték. Kiváncsian hallgata a nép ez énekre, melyet most először ő is érte, örülve a szebb jövőnek, melynek tavaszhangjait hallá. De az akadémia nagyfontosan rázta hajporos fejét s diplomájára mutatott és elfonnyadt babérjaira, és non plus ultráról kezde beszélni. Az ifjuság szemébe nevetett és tovább danolt. Ekkor összehítta a tudós kórház egész hatalmát s elkezdék hosszu syréndalukat, mely még mindenkit álomba szenderített, hogy a bátor ifjuságot elaltassa; de hisz álmodott, hogy' lehete őt elaltatni?

A romanticismus elkezde, s mert elkezdett, mert némi szivekben erős gyökereket vert, mert meggyőződéssé vált, győznie kellett; mert kevésnek adatott meggyőződés, de annak, ki birja, nem állhat ellent semmi, s legkevesebbé a hit, mely nem egyéb, mint legfensőbb álom a meggyőződésről. Ha felnyitjuk a történetek könyvét, e naplóját az emberi nemnek, melyben nem találunk feljegyezve mást, mint bizonytalanságait; ha visszatekintünk a küzdés epocháira: az ujat találjuk mindenütt győzve a régin, épen mert új, mert a századból eredett s a században találja visszhangját, mert lennie kell, míg a másik csak maradni akar, mert ifjú, s mint olyan, az élet csiráját épen úgy hordja magában, mint a régi a halálét.

Nemcsak művészség a poesis, mint p. o. szobrászat, vagy festés, vagy architectura, — a poesis szükség, egy jajkiáltása az emberi nemnek, mely jobb után vágyódik, — egy hang, mely accordját még csak keresi, s dissonanssá

válik, ha nem találja; a poesisnak van hazája, van százada, s csak ott érteni egészen. A classicitás örökké idegen vala Francziaországban: a Parnasson, a Heliconon, a castali forrásnál kereste exaltatióját a költő, s dala idegen hősökről szólt, kiknek nevét a franczia kimondás, ha elronthatá bár, francziává nem teheté. S ha mindez nem vala is, az idegen mythologia, melyben nem hitt senki már, mely, mióta iskolában tanítják, minden poesisét elvesztette, elég vala minden érdek elrontására. Az akadémiának valának költői, a népnek nem vala; szüksége vala költőre s Hugo Victor támadott.

Vannak emberek, kik századukat megelőzik, kiknek lelki világa szebb jövendőnek nyílt meg, kik az aerostatához hasonlóan magasan, tisztább légbe emelkedve, az alant álló emberiségre lenéznek, melytől, mint a sasnak, nincs mit várniok mást nyilaiknál; voltak ily emberek s csodáljuk őket, ez úgyis egyetlen jutalmuk; de csak az, ki egészen korában élt, ki korát megérté, az hathat. Hugo Victor ez utóbbiak egyike. Az ő aerája a XIX. század, az ő hazája Francziaország; minden érzeményt, mely népének szivét emelte, ő érzette; minden öröm, remény, fájdalom visszhangot talált szivében is. Minden, a mit énekelt, V. Henrik születésére készített ódájától a *Roi s'amuse*-ig népérzemény vala; és abban fekszik nagysága, hogy felette nagy volt nem vetni meg a popularitást. Midőn látá azon literaturát, azon hideg XVIII. század poesisát illatlan virágaival, jeges napjával, embereivel élet nélkül, — midőn látá e művészetet, mely márványszoborként hidegen, halaványan állt előtte, tudósoknak reminiscentia, tudatlanoknak semmi: akkor érzé, hogy más poesisnak is kelletik lenni, mint melyet utánozás szül, és új ösvényt tört magának, vezetőül nem véve mást, mint érzeményét, czélul az igazságot.

Mult kelle dalának, de érzé, hogy multunk nem a római vagy görög világ, hanem hogy a középkor. Felfogta tehát e kort, ez ifjú korát az emberi nemnek, egész nagysága- s boldogtalanságával, álmaival s reményeivel, és oda állítá századja elébe, mint egy kérdést. Az ő poesisa egy világ, de világ, mint a mienk, teli

keservvel; világ, melyben a napot csak néha, terhes fellegek szélein látni; virágtalan s teli sírokkal, örömtelen s teli dicsőséggel; világ, melyet bámulunk, de melyből elkivánkozunk. Nyelvén szólítá meg századát; mi csoda, hogy keményeknek látszanak hangjai? Korából festett egy képet; mi csoda, hogy komolyak vonásai? Egy Napoleont birt e század, Delile énekein örvendjen-e? — Nem tetszeni, használni vala Hugo Victor czélja, és ő elérte azt. Felette szent, felette nagy vala néki a poesis, mintsem hogy játékként czélnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse; s az erő erény. Igazság az, mit keresett, mit feltalált, és azért fog élni, legnagyobb tanuja korának.

Nem fejezhetem be ezen hosszu és sokaknak talán unalmas előszómat a nélkül, hogy itt Hugo Victor ön szavait, melyekben drámai munkálatiról szól, elő ne hoznám. »Szükség, hogy a dráma, — így szól Angelóhoz irt előszavában, — mint ezen munka irója azt alkotni kivánná, philosophiát adjon a sokaságnak, — az ideáknak formát, a poesisnak inakat, vért, életet, — részrehajlatlan magyarázatot a gondolkodónak, a beteg léleknek gyógyszert, a rejtett sebeknek balzsamot, — egy tanácsot mindeniknek, mindenkinek törvényt.« — A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt; *a publicum*, így szóla a költő egykor; *a nép*, így szól a költő ma.

HUGO VICTOR MINT DRÁMAI KÖLTŐ.

All seems infected thet the infected spy
As all looks yellow to the jaundicet eye.

Pope.

Mi küzdések korában élünk. A nagy világban, mint a tudományok mezején, bármerre forduljunk, két systemát találunk mindenütt, egymással ellenkezőt s küzködőt: rationalismust és spiritualismust, ha a vallást tekintjük, whiget s toryt az alkotmányos világban, s ott, hol egyébkor nyugodalmat kerese az ember, a művészet körében romanticismust s classicismust. Küzdések korában élünk, s egy csatatérré vált a világ, hol csak vívókat látunk még, s még senkinek nem juta győzelem; hol némi visszalépés nélkül nincsen haladás.

A literaturában is a mozgás pártja az, mely az első csapásra, mintegy roham által, győzött; de már feltámadott a reactió, melyet minden diadal szül, s már új ellentömegek egyesülnek más lobogók, új jelszavak s vezérek alatt, új harczra készülve; már visszalépés a régihez mutatkozik mindenfelől, s épen ez az, miről itt rövidesen értekezendünk.

Minden újitásnak egy ember a képviselője, s neve mintegy jelszavúl szolgál megtámadóinak; s ilyen Hugo Victor a franczia romanticismusra nézve. Kezdője s alkotója ezen egész iskolának ugyan nem ő, s jól tudjuk, miként Chateaubriand s Lamartine őt e pályán dicsően előzték, de ő az, ki a harczot elkezdé, ő, ki, mint Luther, mindazon egyes véleményeket s okokat

a régi ellen, melyek ezerek fejében elszórva léteztek, egybegyűjté s egy systemává összeolvasztá, s így ha dicsőség szünetlen megtámadásoknak kitéve lenni, ha szép a kajánság- és irigykedésnek czéljául szolgálni, valóban nem érdemetlennek juta ez. Minekutána Hugo hosszú küzdések után a közvéleményt végre meghóditá s már nagy költőnek elismertetve az új franczia literaturában mintegy első helyet foglala, mindig új meg új szózatok emelkednek két év óta a magasztalt iró ellen, s nincs későbbi munkái között egy sem, mely az ócsárlásokat kikerülhette volna. Sorsa minden hatalmasabb geniusnak, hogy midőn pályáján először fellép, csak ellentállást talál, s ha végre mindazon középszerüségeket, melyek utját állták, legyőzte és soraikon áttörve czéljához közelít, látni, mint zudúlnak utána, mint kapaszkodnak rá, hogy visszatartsák; s ha Chaudes Aigne a *Párisi Szemlé*ben s Jules Janin az angol *Athenaeum*ban Hugo roppant népszerüsége ellen harczba szállnak, nincs mit csodálnunk, nem volna mire felelnünk, ha csak a személy s nem inkább az ügy ellen, melynek ő képviselője, irányoztatnának e csapások.

Hugo hazánkban csak mint drámai költő ismeretes s a mennyire szinházaink mostani állapotjában iró azzá lehet, népszerü is; azért nem leend talán kellemetlen néhányak előtt, ha ezen tekintetben szót teszek felőle, főképen minekutána szándékom inkább elvekről, mint egyes művekről szólani.

Minden poesis a népből ered, s csak a meddig vele összeköttetésben marad, a mig rá hat s oktatva vagy gyönyörködtetve belső életébe befoly, addig felel meg magas hivatásának, addig érdemli azon fenséges állást, melyet elfoglal. A bárdtól, ki műveletlen hangászatával a britt sziget durva népségeit tettekre hevíté, Shakespearig, ki e föld első nemzete erkölcsiségére hatott, a költő legnagyobb érdeme az, hogy szava tetté vált, hogy a rég elhangzott dal a népben mintegy testesült, s vele, habár felejtve is, következményeiben tovább él.

A népből ered a poesis s vele fejlődik, s miként az szüntelen változások közt tökéletesül, úgy ő; ódává válik az egyszerü ének, a rhapsodia eposzá nevekedik, a pásztori költemény drámává, nem egyszerre, de lép-

csőnként s észrevehetlenül. Mert, a mint helyén már egyszer mondám, a poesis szükség. Mi az egyszerü pásztornak vagy a még durva bajnoknak elég vala, a már kifejlett embernek nem az többé, egy század nem érti a másikat, és ennek nem csak az az oka, hogy nyelve változott. De a művelődés határai nem egyenlők, s minél magasabb fokra hág valamely nemzet, annál többek, szembetünőbbek azon különbözések, melyeket ember s ember közt létezni látunk; s innen van, hogy ugyanazon helyen, ugyanakkor, a poesis annyi s oly különböző nemeit látjuk; sokféleképp fejlődtek az individualitások és sokféleképp szól hozzájuk a poesis: mint ének az egyszerü földmivelőnek, mint epos a bajnoknak, mint óda a műveltebbnek, mint dráma mindeniknek.

Mert a dráma is népszerü költemény, s a görög literaturának mindama nagy művei, melyeket annyira csodálunk, azok valának; népszerüek a szó legszorosabb értelmében, a művelt és műveletlenre egyszerüen hatók. Cselekvények által a görög nép legnagyobb emlékeivel összefonva s így mintegy hősköltemények, előadásokban az énekkel, szenvedelmekben az ódával, chorusaik által a reflectáló poesissel rokonok; a teherhordót, ki lerakva holmiját a színpad előtt megálla, mint a hatalmas athéni polgárt, ki factiójától körülvéve helyet foglalt, mindeniket ki kelle elégíteniök, mert mindeniknek nyujtának valamit, ha mást nem, legalább a cselekvényt, mely miként a költemény egyes részeit, úgy e különböző néptömeget egy nagy érdekkel lelánczolá.

Minden egyéb görög művészettel a dráma is Rómába költözött által, barbároknak csapásaitól az egész civilisatióval egy sírba dölendő, hogy későn, minden egyebek között legkésőbben ébredjen fel ismét. Mert már régen elénekelé vágyakkal teli dalait a provencei dalnoksereg, s rég elmondá Dante *Isteni comoediá*ját, s a régi művészet romjai felett új plastikai mesterművek támadtak vala, minekelőtte a dráma újra fölléphetett.

S miért van az, hogy kor, mely Dantét szülhete s Petrarcát a költészet e nagy mezején, soha dialogisált álorczásságokon, melyek akkor mistére-k vagy mora-

lité-knek neveztetének, tovább nem haladhata? Honnan jön, hogy e nagy tettekben s hatalmas szenvedélyekben oly gazdag századok csak egy tragoediát sem mutatnak elő, nem egyetlen egy vigjátékot, hol mégis, Pierre cardinal provençali költő munkáiból látjuk, a tiszta satira oly ösmért vala? Nép kell a drámának, s innen magyarázhatjuk, miért oly korban, melyben csak urak és szolgák léteztek, s egynek a dal, a másiknak a hősköltemény minden érzelmeit kimondá, drámára szükség s hely nem találtaték; miért az csak ott s akkor fejlődheték, hol népet látunk, jogait értőt, nagy érzeményekre képest s minden szépre fogékonyt; miért élhete Shakespeare csak Angliában s már a XVI. században? Mert felébredett ugyan a dráma is, azaz felébresztetett, de nem úgy, mint egykor sírjába szállt, nem azon régi komoly művészet, mely erős szavával egy népnek hirdeté a közpiaczon tanítmányait, mely könyre s vigalomra gerjeszté a lomha tömeget, s nemesebb tettre, mert jobbítá. Az uj dráma időtöltés vala, nem más, — esteli mulatság azon kevesek számára, kik csak egy pár hosszu óra megrövidítését keresék. Költséges voltuk, a fellengzőbb s a köznépnek majdnem érthetetlen nyelv, s a cselekvények idegensége a népet szükségkép elhidegíté, ha nem zárta is ki egészen; s ezen válogatott közönségnek befolyással kelle ismét lenni a költőre; s keskenyebb korlátokba szorítván hatását, őt végre azon feszes, hogy úgy mondjam, udvarias formákra kényszeríteni, melyeket műveiken fájlalunk. Mert hol vegye elragadtatását e részegülni nem tudók között, min hevüljön ez ember-téltől körülvéve? Hogy' mondja ki belsőjének rejtett titkait e jól öltözött uri társaságban, hol senki nem értené, s mégis mindenik birálójának gondolja magát, hol őt, a szegényt, mindenik egy odavetett erszénynyel boldogíthatja; hol őt, az utolsót, egy odavetett rossz elmésség örökre megsemmisítheti? Magát alkalmazni kelle a lángésznek, tanulni, s mivel már egyszer Aristoteles parancsai kegyesen felvétettek s mint egy drámai etiquette-ként megállapíttattak, ha e jó társaságból mint neveletlen ki nem akara igazíttatni, azokhoz kelle szabni minden műveit, s megelégedni, ha néha egynéhány sorban

egész lelkét kiöntheté s örülni, ha neki, a költőnek, pillanatokra engedelem adatott annak lenni.

S így vala a dráma, midőn Hugo Victor azt felfogá. A hősköltemény regénynyé s így idő- és népszerüvé vált; a kor örömeit s bánatát zengé a dal s a magasabb lyra: Béranger az eltünt dicsőbb időket, Lamartine a hanyatló hit küzködéseit, — ez Istenét, amaz a császárt; csak a dráma vesztegle még, csak ez nem követte a közhaladást, csak ez nem változott még azzá, mi már egyszer a régiek között vala, s minek lennie kell: az emberi társaság hasznos eszközévé. S hogy azzá váljék, ez az, miért Hugo fárada s így, mivel a görög tragoedia természete nem costumeokben s nevekben áll, hanem népszerüsített művészetben, nem hibás az, ki Hugót a görög tragoedia felélesztőjének nevezi. De hogy e czélt elérhesse, hogy a dráma hivatásának megfeleljen, s azzá legyen, mi a görögöknél volt, szükséges vala neki mindazon tulajdonokat visszaadni, melyektől egykor hatását nyeré.

Egy morális meggyőződés az, mi minden drámai költőnek mindenekelőtt legszükségesebb; bármiként örvendezteti is a taps, bármily nemes jutalom a hír, mely művét követi, nem ez azon czél, mely után törekednie kell; az igazság terjesztése, a népnek oktatása s jobbitása az, mi után a jobb iró fárad; mert nem csak mulatni, tanítani is hivatása, s mint Jules Janin Hugóról gunyolva mondá: nem kell megelégednie azzal, hogy nagy költővé válhatott, hanem még valami más, még valami nemesebb után törekednie. De hogy elérhesse, hogy a népre hathasson, szükség, hogy mulassa is; mennél szentebb a czél, melynek áldozik, annál szorgalmasabban kell választania azon eszközöket, melyekkel munkálódni kiván; vigyáznia kell, hogy hathatósak legyenek, hallgatói személyességére alkalmasak, sem alantabb sem felsőbb körüek, hanem épen velök egy irányban levők; egy szóval igyekeznie kell, hogy a lehető legnagyobb érdeket szerezze művének. Az igazság változhatatlan mint érzemény, s valamint minden hitvallás ugyanazon erkölcstanon alapul, s miként Confucse és Mózes, Mahommed és Krisztus az emberi nemet egy czél felé vezérlék: úgy egy érzemény az,

melyet a költészet minden században ébreszteni fáradott, melyért Sophokles mint Shakespeare munkált; de az útak különbözők s nem csak czéljoktól, hanem inkább még azon ponttól függők, melyet az induló elfoglal, annyival különbözőbbek, a mennyivel czélirányosabbak. Hogy Balam hígyen, szükség, hogy szamara megszólaljon; Pál nagy lelke csak az ég erős szavának, az egész fenségében megjelent Istennek hajol meg; s így nagy isteni, komoly vitézi kellenek a görögnek, a spanyolnak regényes báj csodái, az angolnak véres, de erőteli királyai, hogy meginduljon. Ki a népre hatni akar, annak néha hódolni kell; mert az ő hatalma is, mint minden egyéb hatalom, nem ment a szolgaság egy nemétől, melyen mintegy alapul, s mely nélkül fenn nem állhat.

S ha most Hugo költői pályáján végig nézünk, mi az, mi inkább szemünkbe szökik, mint azon szüntelen iparkodás, vagy inkább kétségbeesett küzdés, hogy érdeket gerjeszszen; legyen elmésség, sőt épen bohózat, vagy a vétek minden szörnyeivel, legyen az szerelem vagy gyülölés, nagylelküség vagy aláválóság, nemes vagy undok szenvedély, neki mindegy, neki csak hallgatók kellenek. Miért mindegy s mért kiván csak hallgatókat? Mert csak úgy hathat. Elérte-e e czélt, nem-e, nem én, az idegen, birálhatom ezt. De hogy czélja csakugyan ez vala, minden munkájából világos, s hogy ez új pályán — mely véleményem szerint a drámában az egyetlen józan — követői jutának, mutatja az egész újabb franczia irodalom, mely ugyanezen elveken indult.

Távol legyen tőlem, hogy Hugo egyes tragoediái megbirálásába s igazolásába beléereszkedjem, sőt talán van bennök sok, mit én hibásnak tartok; de nekem, ki benne inkább az új iskola alkotóját — a professort, mint Jules Janin mondja, — mint a nagy költőt tekintem s tisztelem, úgy látszik, nem elvei alkalmazásában, hanem ezekben magokban fekszik a kérdés, melyet ha magamnak így teszek fel: Hugo az által, hogy a drámát népszerüvé tenni s iránta közérdeket gerjeszteni igyekezett, használt-e a művészetnek? — csak igenezve felelhetek; csak azon meggyőződésemet mond-

hatom ki, hogy ő a művészetet azon félreútról, melyen századokig járt, az egyetlen igaz ösvényre visszavezetvén, theoriája által használt annyit, mint annak alkalmazásában — bármily rossz legyen is az — valaha árthatott volna. »A dráma — így szól Lamartine — a népnek jutand, a népből született a nép számára, s oda tér vissza ismét, csak a nép hordja még szivét a szinházakba; hogy értessék, mindig lejebb szállni kénytelen a szinmű.« S mit e nagy költő a költészet jövendőjéről írt értekezésében mondott, való; a dráma, mint a parabola, csak azért használtatik, hogy érthetőbbekké s nagyobb behatásuakká legyenek némely ideák; s ha nem is kirekesztőleg, legalább nagyobbrészint a népnek való, s azért népszerüségével fő okát s egész hatását elveszti. Nincs törvény — véleményem szerint — minden költőnek szeghetetlenebb, mint az, hogy magát érthetővé tegye; s valamint a nyelv már egy hazára szorítja hatását; úgy vannak korlátjai gondolatainak is, melyeken mihelyt túl hág, csak magának énekel, s talán a jövendőnek. Ön korának használni szebb s biztosabb, s ezen iparkodjék a művész.

A drámában — mint láttuk — minden cselekvény eszköz s véleményem szerint jó, ha czélhoz vezető, azaz ha a költő alapgondolatját helyesen kifejezi, úgy, hogy a hallgatókra erősen hasson; de a czél a fődolog, maga azon erkölcstani gondolat: ez az, mi köszönetre vagy átokra teszi érdemessé a költőt, ez, a mi sok hibát menteget, a mi nélkül mívet csodálhatunk, de nem szerethetünk; s azért mindazon panaszokban, melyek Hugo drámái ellen a kritikákban felhordatnak, nincs egy sem, mely annyi figyelmet érdemlene, mint az, hogy ő rossz, erkölcstelen tendentiákat követ, s a rútnak egy csodálatra méltó szerelme által elragadtatva, minden testi s lelki szörnyeket hozott be a művészetbe. Ő az, így zajongnak, ki Cromwell komoly személyét mint gyenge hiút vezeté a színpadon által; ki a vitézt, a kit hazájáért csatázva szerettünk, kinek rideg nagysága előtt hódoltunk, mihelyest útjától eltért s korona után vágyódik, oly kicsinynek mutatja. Ő, ki XIII. Lajos fényes udvarát elfelejti s a mindenható Richelieut és e kor ragyogó lovagjait, hogy egy vesztett asszonyt,

a Lormi Mariont tegye míve fő személyének, s csak azért, mert szeretni tudott. Ő, ki *A király mulat*-ban Tribuletet, a púpos udvari bolondot választja herosának, s oly szívbe helyezi az atyai szeretet legszentebb érzelmeit, mely a nyomorék testben talán nem jó helyen álla. Borgia Lucretiát ő tevé anyává, hogy még e szörnyeteget is nemesítse, s ő mutatá *Angelo*jában, miként mindig nemes az asszony, ha szeret, — miként az asszonyi kebelnek, bármennyire sülyedett, csak egy erény kell, hogy rajta ismét felemelkedjék s egész jósága magasztaltságában álljon előttünk, melyre született. Testi- vagy lelki-képen bármiként elcsufítva, bármennyire sülyedve, az ember ember lenni soha egészen meg nem szünik; mindenikben él egy erény s csak nagyobb talán, mert egyetlen, és az egyben csirája minden többinek. Ezt Hugo mondá, s nem hozta-e be a rútat a művészet körébe, nem mutatta-e mindenütt a púpos hátat, mindenütt a sülyedett asszonyt, nem mint őket látni szoktatva valánk, amazt, hogy rajta nevessünk, ezt, hogy megvessük: nem, hanem hogy szánjuk, hogy a legrútabb tettből kitüntesse a nemes lelket, melyet az élet letarla, s egy nagy szerencsétlenség végre kitüntet; hogy a kőben nemtelen vegyüléke között az aranyt mutassa, mely csak lángra vár, hogy belőle teljes fényében kiváljon. S nem gonoszság-e ez, nem erkölcs-sértés, nem rossz izlés és csak a véteknek apologiája? — Nem.

A poesisnek is vannak szörnyetegei, mint a természetnek — így szól d'Alembert; s ha valaha költőnek szabad vala ez elvet használni, bizonyosan Hugo az, ki ezt ily nemesen, ily emberszeretően tevé, ki minden előitéletnek ellene meré magát szegezni, ki minden erejét arra használá, egész dicsőségét azért koczkáztatá, hogy a hideg emberektől egy könyet nyerjen azoknak, kikért könye nincsen senkinek, mert a természet tőlök némely adományait megtagadá, — kiket senki nem szán, mert oly valamit tettek, mire őket szerencsétlenség, szegénység, egy — s talán tisztelt — csábító alávalósága és a könyörületlen világ csábítá s kényszeríté. Nem a rút az, nem a vétek, hanem épen azon szépségek, melyeket a rút alakban nem gyanítánk,

épen az erény, melyet annyi véteknél nem kerestünk volna, mit Hugo figyelmünknek s szeretetünknek ajánl; s »legyetek könyörületesek, ti boldogok«, ez a szó, melyet minden mívében ránk kiált. És ez erkölcstelen-e?

A világ minden szörnyei között nincs egy, mely annyi boldogtalanságot szült volna, mint előitéletek s itéletek; amazok századokig tűzre kárhoztatták az agg beteges asszonyt, kinek rútságán kívül más vétke nem vala; egy népet jeleltek ki apáinknak üldözésére, minnen-magunknak megvetésre; s a szabad Amerikában amazok fosztják meg lakóinak nagy részét az emberi nem legszentebb jogaitól, mert szine setétebb; ezek áthághatatlan gátot építnek a vétkes és jobbulása között, a sülyedőt alávalóvá, a megbántót kétségbeesővé téve. S nem szép-e e kettőnek ellenszegezni magát, a költőnek nem legszentebb kötelessége-e ez? Nem legszebb dicsősége? Bármily nagy legyen azon hír, melyet Hugo mint lyrai költő magának szerze, legyen az övé, legyen ódájával halhatlan, éljen tovább dalában; drámáit az idő folyama talán elhordja magával, de ezekért irigylem őt, mert mit bennök tőn, egy nemes férfiu tette vala.

Túlságokkal kezdődik minden ujítás és a ki elkezdé, azt megtámadások sokra kényszeríték, mit máskép nem vala teendő; mint a bajvivó, védelemre kényszerítve, mozdulataiban nem önkényes: úgy senki nem az, kinek küzdeni kell; de épen azért újítást első következményeiből itélni nem lehet. S miként a szobrászt, ha a még durva kövön első csapásait ejté, nem itéli el senki: úgy nem kellene azt, ki csak kezdett mívet, mely lelkében él, s melyet ő belső szemével látott; ez csak idővel fejlik ki, addig csak sejdíthetjük.

A drámát népszerüvé tenni vala czél, mely után Hugo Victor fáradott; hogy elérhesse, szükséges vala érdeket gerjeszteni; hogy érthetőbbé váljék, jónak látszék prózával élni; de miként a próza alatt rejtve lángol a költés, úgy él a durva cselekvény alatt egyike a legszebb erkölcsi valóságoknak. És ez az, a mit Hugo tett, s a miért őt tisztelem. Az idő mutatja, ki itélt valóbban: megtámadói-e vagy én?

HORVÁTH ISTVÁN.

Vásárkor a magyar ember szivesen eljár a városba; ha nincs is mit eladnia, ha pénzén keveset vásárolhat is, legalább ott jár a tolongás között, nézi azokat, kiknek dolgok van, s néha elhiteti magával, mindig feleségével s szomszédaival, hogy neki is véghetlen sok tenni-valója volt, s csak azért ment a pesti vásárra. Körülbelül ez volt az ok, mely engem is Pestre vezetett, hol szokott módom szerint megkéstem s csak 15-én — hogy a forróságot kikerüljem, este — indultam hazafelé. — Még egy ismerősömet, ki a Duna-parton lakik, látogatám meg, s hat óra lehetett, midőn tőle korcsmám felé ballagtam, még egyszer végig nézve e szép házsoron, melyet több hónapig ismét nem fogok látni. Így értem a Nemzeti Casinóhoz, midőn figyelmemet egyszerre sötét füst vonta magára, mely az új piacz környékén a házak fedelei fölött emelkedett. Megijedtem, hogy tűz van, s egy mellettem átmenő urat, ki azon oldalról jött, kérdém, nem tudja-e, mit jelent e füst?

— Ne aggódjék az úr, nincs baj, — mondá amaz; — nincs baj, csak Horváth István professort temetik.

Az idegen közömbösen tovább ment. A szerencsétlen csakugyan nagyobb bajnak tartotta volna, ha egy vásári bódé meggyúl, mint hogy legnagyobb tudósunkat temetik. Én szorult kebellel a nagy piacz felé indultam, honnan szomorú halotti ének hangzott át hozzám. Nem tartóztam Horváth jobb ismerősei közé, ő bizo-

nyosan rég elfeledte a falusi embert, ki őt néhányszor meglátogatá; de kisérni akartam a koporsót én is, mert melegebben szív nem dobogott a hazáért, mint az, melyet most magyar ifjak végnyughelyére vittek, s habár ebbeli érdeme kevesek által ismertetett el, kevesen voltak, kik nemzetiségünk ébresztésére, kik a hazafiúi érzet fölgyújtására többet tettek, mint ő.

Horváth István száraz tudósnak tartatott. Voltak sokan, kik fáradozásait hasztalan munkának tarták, s csaknem szánakozással szóltak azon férfiúról, ki negyven hosszú éven át terméketlen ismeretek fölkeresésében izzadott, s élete czéljául azt tüzte ki, hogy nemzetünk eredetét feltalálja, s mindazon érdemeket, melyeket valaha magyar a világirodalom mezején tett, összeállítsa. Mily eredménye lehet e vizsgálódásoknak a gyakorlati élet mezején, mely haszna csak a tudományokra nézve? — így kérdezének nagy büszkén, s úgy látszott nekik, hogy e kérdések előtt Horváth érdeme porba dől. A tudós érdemeit kellőleg méltányolni nem érzem magamat képesnek. Ha majd egyszer az elhunytnak annyi kisebb munkái, — melyek közül csak a magyar eredeti nemzetségekről irottat említem, — egyszer összeállíttatnak, teljes meggyőződésem szerint senki nem fogja tagadni, hogy Horváth élete eredményekre nézve is gazdagabb vala, mint bármely tudósé, ki a magyar történelem mezején eddig fáradozott. De hát csak az eredmény-e az, mi a tudományos pályán érdemeink mérlegéül szolgálhat? Nézzétek a bányászokat: vannak köztök, kik egész éltökön át kalapácscsal a hegyek között járva, csak jeleket keresnek, melyeket követve, társaik nemes ércz után áshassanak; mások évekig mélyebb s mélyebbre ássák az aknát fényes reményekkel, de látszó eredmény nélkül; ha végre az áldás napjai jőnek is, az ércz-darabok, melyeket az egyes munkás felhoz, egyenkint véve kis becsűek, s csak ha ezer meg ezer napszám munkája keresztülment az olvasztón, akkor vehetni észre, hogy kincset szereztek a világnak. Hasonló ehhez a tudományos munkásság is; minden egyes ismeret több emberéletnek míve, s balgatag, ki, midőn a fényes eredményeket látja, melyekhez valamely egyes száz előző-jének szerzeményét feldolgozva jutott, ezeknek fárad-

hatatlan szorgalmáról s kitüréséről megfeledkezik. Azt, mit Horváth a tudományokért tett, a jelen pillanatban kevesek, sőt talán senki sem ismeri. Magyarország historiographusa nem foglalatoskodhatott a történet irásával, neki forrásokat kelle keresni, neki föl kelle gyüjteni az anyagot, melyből nemzetünk története egykor összeállíttathassék, s ha majdan hátrahagyott irományai, mint biztosan hiszem, az ország tulajdonává válván, tudósaink előtt megnyílnak: el fogja ismerni mindenki, hogy e hivatást Horváthnál hívebben senki nem teljesítheté; nem teljesítheté hívebben azért, mert soha kebel nemzete dicsőítéseért az övénél inkább nem lángolt.

Azok, kik — csakhogy a hazáért semmi hasztalan munkát ne tegyenek — inkább egész éltökön át nem tesznek semmit, nevetségesnek fogják tartani, hogy oly ember, ki szorgalma s tehetségei által vagyont, dicsőséget, talán magasabb hivatalokat szerezhetett volna magának, megfeledkezve magáról, egész birtokát könyvek vásárlására fordítá, egész idejét arra, hogy nemzetének eredetét keresse fel. Oly emberek előtt, kiknek felfogása szerint csak az érdem, a mit jutalmaznak, kik a dicsőséget a czímekben keresik, kik előtt értékkel csak az bír, mit ennyi s ennyi forinton eladhatnak: Horváth élete nem egyéb egy elveszett emberi létnél; ők, kik Kőrösit kétségen kívül őrültnek tarták, miként itéljenek másként azon férfiúról, ki híres utasunkkal hasonló czél után indult ki, s nézetem szerint még nehezebb s örömtelenebb úton; mert ki nem töltené életét inkább India pálmái s ragyogó napja alatt, mint könyvtárában, mohlepte irományok között? De kik a dolgok valódi becsét más mérleggel mérik, nem érzik-e a hatást, melyet tudósunk munkássága előteremtett? A czél, mely után indult, elérhetlen vala, megengedem, — hisz ha nem lennének egyesek, kik magoknak látszólag elérhetetlen czélokat tűztek ki, a nemzetek nem haladnának még a középszerűségig sem; de valamint nemzetiségünknek a bálványozásig vitt szeretete volt az, mi őt e czél választására bírá, úgy egész élete egy hosszú apostolság vala, hogy ez eszményt másokban terjeszsze; s Horváth munkássága e részben nem volt

sikertelen. Vizsgálódásai között néha talán magyarokat talált oly helyen s századokban is, hol soha magyarok nem voltak, ez meglehet; de hogy még többször teremtett magyar érzeményeket oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak, s nála nélkül nem is lettek volna soha, ez bizonyos. Ki őt egyszer hallá, ha tanitói székén férfias szavával Árpád s a hét vezér dicső tetteiről szólt, vagy roppant tudományának fegyvereivel azoknak állításait, kik a magyart a szegény finn néptől származottnak hiszik, leveré, s fajunkat az erényes scytha s a legyőzhetlen párth nemzetekkel egybeköté, — vagy tovább haladva philologiai vizsgálataiban, az etymologia tekervényes ösvényein mindig messzebb s messzebbre nyomult, míg mindent, mi nagy és dicső volt e világon, fajunkhoz tartozónak, magyarok által elkövetettnek állíta: az kételkedhetett mestere állításain, de azon óriási honszeretet hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is, s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük, Horváth érdemeit a haza soha nem hálálhatja meg eléggé.

Nem volt tanitóink között, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.

Ennek érzete vala az, mi Horváth temetésénél annyi s oly különböző helyzetű s állású embereket összevezetett. A czéhbeli tudósok közül sokan hiányoztak, de fiatalok s aggok, minden osztályú s minden pártszinezetű emberek együtt követék ravatalát; mindenki érzé, hogy e férfiúban valamit vesztett. S miért? Épen mivel Horváthban nemcsak a tudóst, de a hazafit keseregjük, mert a multnak aknáiból ő nemcsak száraz tudományt, de meleg lelkesedést is hozott fel tanítványai számára; mert azoknak egyike ő is, kik midőn e hont annyian elhagyták, nem feledkezett el multjáról, nem kétkedett jövőjén soha. Boruljon e honi föld, melynek dicsőitése után vágyódott, lágyan s melegen nemes szive fölébe, s maradjon fenn emléke sokáig honfitársai között! Tanuljanak példáján szorgalmat, kitürést, s mindenek előtt lángoló honszeretetet, s ha majdan hazánk felemelkedik a polczra, melyen azt látni kivánjuk, — fölemelkedni pedig csak úgy fog,

ha azok, kik magokat bármi pályának szentelik, mint Horváth, egészen s mellékczél nélkül neki szentelik magokat — tekintsünk háladatossággal vissza a férfiúra, ki multunkat talán csak azért festé oly dicsőnek, hogy a jelen nyomorultságát velünk inkább éreztesse s bennünket nagy eldődeink példáinak követésére serkentsen.

A NEMZETI MÚZEUMRÓL.

A nemzetek nagyságának nincs biztosabb mérlege középületeiknél. Átlátta ezt már Demosthenes is, kit, mellékesen legyen mondva, utolsó időben azért olvasék, hogy őt újabb nagy szónokainkkal összehasonlítsam, s kiben azon igen nagy hibát találom, hogy csak nagyszerű dolgokról tud nagyszerű szavakkal élni, míg az újabbak — legalább egy bizonyos országban — ezt a legkisebb tárgynál is értik, magát a híres Holsteiniust, ki az éjszaki szél dicséretére nagy eclogiumot irt, jóval felülmulva. Tehát, a mint mondán, már Demosthenes átlátta a középületek fontosságát, s hogy az állapotot, melyre Athene az ő korában sülyedett, élénk szinekkel festhesse, Aristokrates elleni beszéde végefelé ekkép szól: »Előbbi időben az, mi az állami s közélethez tartozott, gazdag s fényes vala; az egyes saját házában nem tünteté ki magát polgártársai felett. De azon kornak emlékei s épületei nagyok s oly természetüek, hogy a később élők közül senki még csak indítványozni sem mert hasonlókat. Most egyesek a középületeknél nagyobb palotákat építenek magoknak, de a mit az ország nevében építtettek s újra bevakoltattak, oly kicsi s nyomorú, hogy szinte szégyen, ha róla említés tétetik.«

Ha Demosthenes hazánkban élne, azt, hogy hatalmasb egyesek palotái nagyszerűségökben a középületeket felülmulják, nem hányhatná ugyan szemökre; — nagyjaink sokkal patriotikusabbak, mintsem fényes úrilakok által

a haza középületeit felülmulnák, s azért inkább a külföldön építtetnek; — a középületek hiánya azonban talán mégis föltünnék a nagy szónok előtt, s bármit beszéljenek Aesthineseink, nem kedvezőleg itélne korszellemünkről. Hogy középületek sokszor csak nemzeti hiúság szüleményei, azt nem tagadom; de valamint Franklin — nézetem szerint igen helyesen — azt vitatja valamely munkájában, hogy a hiúságot, mely annyi szép s nemes fáradozásnak kútfeje, tulajdonkép nem kellene a hibák közé sorozni: úgy én — bármi paradoxnak lássék is — azt merem állítani, hogy a nemzeti hiúságnak egy bizonyos mértéke minden nemzet kifejlődésére szükséges, s hogy a hiúságnak csak épen ezen egyetlen neme az, mely hazánkban hiányzik.

Furcsán hangzik, de érett megfontolás után nem fogja senki tagadhatni, hogy a magyar, mint nemzet, nem eléggé hiú. Sujtásos népnek neveznek bennünket, s tán bizonyos tekintetben helyesen; de a sujtást mi önmagunkra rakatjuk, legfelebb ha cselédeink s a megyék huszárai részesülnek e pazarságban, míg a nemzetnek mint nemzetnek külső fénye senkit sem érdekel. S ha talán nincs nemzet, melynek eldődei a legnemesb ügyért több vért ontottak volna: nálunk, úgy látszik, a deák »sit eis terra levis« nemcsak puszta kivánat, hanem teljesítésbe is vitetik; legalább nem emlékezem, hogy dicső bajnokaink sírját valahol emlékkővel terheltük volna. Igen, még egyszer mondom, a magyar nemzet — jól értsük egymást, én csak a nemzetről szólok — nem eléggé hiú! Akár országgyülésünk tanácskozó termeibe, akár fővárosunkba lépjünk, akár az ország határain járjunk végig, hol csak egyetlen egy emléket sem találunk: e meggyőződés fog bennünk támadni. S ez nagy baj, mert e hiány oly nemzetnél, hol a hiúság minden egyénnél annyira kifejlődve találtatik, arra látszik mutatni, hogy nemzeti szellemünk még fel nem szólalt, hogy magunkat mint nemzetet érzeni eddig nem tanultuk.

E gondolatok támadtak bennem, midőn néhány nap előtt, több ismerősöm s barátom társaságában, a Nemzeti Muzeum termein körüljártam. Ez intézetnek lelkes igazgatója, érezve a hiányt, melyet tudományos világunk az által, hogy senki e nemzeti gyüjtemények használatá-

hoz nem férhet, már annyi éven át szenvedett, elkövete mindent, hogy a rábizott tudományos kincsek többé ne heverjenek haszontalanul. Tiszttársai buzgón segítik nemes törekvéseiben; így például a csak nevében nem magyar tudósunk, Luczenbacher, a mennyire hely s idő engedék, a rábízott pénz, drágaság s egyéb régiségek gyüjteményét már felállítá; ennek megtekintése volt tulajdonkép az ok, mely velem együtt többeket a muzeum termeibe összegyüjtött. A ki kételkedik előbbi állításomon, hogy a magyar, mint nemzet, nem hiú, menjen azon termekbe, hol régiséggyüjteményünk felállíttatott, s meggyőződhetik. Mi a felállítók szorgalmát s készültségét illeti, senkinek sem lehet kifogása. A görög s római rézszobrok között sok középkori utánzás található, némely tárgyak még nem tudományos rendszer szerint állíttattak fel, s e termekben találhatók dolgok, melyek művészi becsök szerint más helyre lennének állítandók. Azonban akár a felállításra eddig szánhatott idő rövidségeit, akár a régiségek tudományos elsorozhatásának nehézségeit tekintjük, akár azt, hogy a Nemzeti Muzeumban tartásra nem érdemes tárgyak kiküszöbölése eddig még nem az igazgatók köréhez tartozik: minden igazságos és tárgyhoz értő bizonyosan nem a tisztviselőknek fogja ezen hiányokat tulajdonítani, s szivesen elismeri, miként ezen intézet fenntartása jó kezekre bizatott. E termek első tekintetre csak kellemes hatást tehetnek a nézőre; a sok drágaság között — mi, eldődeink fényüzésére emlékeztetve, előnkbe csillog, — minden egyébről megfeledkezünk s megelégedve járunk körül, hisz mindez a nemzeté, s félig tulajdonosnak érezhetjük magunkat. De lépjünk közelebb, s nézzük, minde drágaságok mire állíttattak fel? Gyalulatlan deszkákra, melyek ácskézzel faragott lábakon nyugszanak! Igen, komolyan szólok, a magyar nemzet régiséggyüjteményei gyalulatlan deszkákon állíttattak fel, a Nemzeti Muzeum ezen részének butorait ácsok készíték, s pedig azon egyszerű oknál fogva, mert a nemzet más, illőbb butorok készítésére pénzt nem adott; s a magyar muzeum igazgatói, igen helyesen fogva fel állásukat, inkább ily alakban állíták ki a rájok bízott tudományos kincseket a közönség használatára, mintsem azokat még tovább

haszontalanúl hevertessék. S most kérdem, van-e nemzet annyira ment minden nemzeti hiúságtól, hogy ily valamit türne, s nem kell-e óhajtanunk mindenikünknek, hogy e túlzott szerénységből végre kivetkőzzünk?

A mult országgyűlés ismeré a Nemzeti Muzeumnak helyzetét, és ámbár — legalább az én csekély belátásom szerint — e nemzeti intézetnek méltóképen való fenntartása a nemzet becsületében áll, a szükséges segedelem megajánlására rá nem ért. Nem fogok a mult ellen panaszkodni, míg egy szebb jövőnek reménye tölti lelkemet, de épen, hogy e jövő szebb legyen, szükség, hogy a multnak szégyenét el ne takargassuk magunk előtt, s tisztába jöjjünk magunkkal; miként eddig a kötelességet, melylyel minden nemzet tartozik közintézeteinek magához méltó fenntartásával, eddig vagy épen nem, vagy legalább igen hiányosan teljesítettük. — A Nemzeti Muzeum még mindig inkább első alapítóinak tudományosságát s honszeretetét, mint a nemzet méltóságát képviseli. Azért, hogy az intézet valóban nemzetivé váljék, a nemzet részéről több áldozat, saját méltóságának melegebb érzete kivántatik, s jaj nekünk, ha erre fölemelkedni nem tudunk.

E szavakat az úgynevezett gyakorlati emberek tán könyörületes mosolylyal fogják olvasni. Gyárak s vasutak századában élünk — így szólnak talán, — miért költsük pénzünket haszontalan régiségekre, antidiluvianus állatok csontvázaira s minde gyüjteményekre, melyekben tőkéink kamat nélkül hevernek, legfölebb egy pár haszontalan tudós (a szokott kifejezéssel élek) gyönyörűségére. — Nem fogok a szoros kapcsolatról szólni, melyben századunkban a tudomány s az élet egymáshoz állanak. Török szomszédink s bizonyos tekintetben saját példánk eléggé mutatják, hogy oly ország, hol a tudomány mezeje parlagon hagyatik, mennyire juthat a polgárosodás ösvényén. Van e hazában az embereknek egy bizonyos neme, mely míg a magyar zeneművészet czigány-zene s hármas-táncz által képviselteték, nemzetiségünket biztosítva hivé, s e tekintetben minden tudományos munkásságot feleslegesnek gondola; s nincs kedvem vele vitatkozni; de hát nem fekszik-e szivünkön e nemzet becsülete; nem érezzük-e a kötelességet, mely-

lyel minmagunknak tartozunk, s mely abban áll, hogy ha egyszer valaminek »nemzeti« czímet adtuk, azt egy nemzethez illő fényben s nagyszerűségben tartsuk fenn? A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn, s törvényhozásunk rosszúl fogná fel föladatát, ha erről megfeledkeznék s el nem követne mindent, mi az intézet emeléséhez szükséges; s én e tekintetben igen helyesnek tartom, hogy az ácsmunkával faragott régiségtár megnyittatott a közönségnek. Ha valahogy idegennel találkozunk e termekben, nem lesz magyar ember — úgy remélem legalább — ki a külföldinek bámulását észrevéve, el nem pirulna; de épen e pirulás, épen az, hogy közintézetünk állapota felett megszégyenülve állunk, válik annak megváltoztatására ösztönné; s talán a gyalulatlan deszkák jobban szónokolnak a legsimábbra gyalult deszkáknál.

Hosszú s talán unalmas beszédemnek rövid értelme: utasításaink készítésekor ne feledkezzünk meg Nemzeti Muzeumunkról, ha nem is azért, mert muzeum, miután a tanulás a legszebb politikai beszédek tartására szükségesnek tartatik, — a tudományt nálunk sokan a ényüzési tárgyak közé számítják, — de legalább azért, mert nemzeti, s mert minden nemzet, mely nevével felruházott intézetek- s emlékekben önméltóságáról megfeledkezik, a külföld tiszteletére soha nem számolhat.

PETŐFI KÖLTEMÉNYEIRŐL.

Birálatot igértem Petőfi költeményeiről. Most, midőn e szavam beváltásához készülök, érzem, hogy oly valamit vállaltam magamra, minek megfelelni nem tudok. A lyrai költészetnek, mely nem fárasztó munkának, hanem pillanatnyi fölgerjedésnek gyermeke, melyben a költő nem aesthetikai theoriák létesítését keresi, hanem legbensőbb érzelmeit fejezi ki, s mely csaknem öntudatlanul árad el ajkairól, hasonlóan ama kis patakokhoz, melyek hegyes vidékekben a sziklák alól néha erőszakkal kitörnek, mivel a bércz nem zárhatja többé magába gazdag forrásait, a lyrai költészetnek érdemeit a kritika bonczkésével méltányolni, felfogásom szerint, igen nehéz, s főkép én e műtételre semmi hivatást nem érzek magamban.

Egyike vagyok azoknak, kik a csalogánynak énekétől elbájolva, nem igen kérdik, mennyire szabályos rhythmus szerint zengé el énekét, s kik ha a virág szinein s illatán örülnek, nem szokták széttépni kelyhét, hogy botanikai nevét feltalálják; ki várhat tehát tőlem szabályos aesthetikai birálatot, főkép miután Petőfi költeményeiről szólva még elfogulatlannak sem mondhatom magamat, kevés költői mű levén, melynek több kedves benyomást, több valódi élvezetet köszönnék, mint épen Petőfi dalainak? Legfölebb egyes gondolattöredékeket mondhatok el, melyek most támadtak bennem, midőn Petőfi verseit a nem rég kijött gyüjteményben újra elolvasám.

Nem emlékszem irodalmunkban senkire, ki első föl-

lépése után a közfigyelmet oly rövid idő alatt magára vonta volna, mint Petőfi. Alig jelentek meg első dalai, s Vörösmarty, kinek tekintélyét talán senki nem vonhatja kétségbe, örömragyogó arczczal hirdeté fényes reményeit; alig mult néhány hét, s a dalokhoz zene készült, s a költő már a népnek ajkáról hallá szavait. Honnan ez általános hatás? Nincs senki, ki az irodalmi hír elnyerésére oly hatalmas pajtáskodás mesterségéhez Petőfinél kevesebbet értene; ő nem szegődött bizonyos iskolához, s így első föllépésénél mestereinek magasztalásaira nem számolhatott; dalaiban nem vala semmi, mi egyes épen divatos eszméknek vagy érzelmeknek hizelgett volna. Mi szerzett hát műveinek ily rendkívüli hatást? — Ha Petőfi költeményeinek gyüjteményét végig nézzük, nem nehéz okát föltalálnunk. Kétségkívül sok van e gyüjteményben, mi művészi belbecse által teljes mértékben igazolja a dicséretet, melylyel a költemények nagy része fogadtatott, nézetem szerint azonban nem csupán e költői érdemek azok, melyeknek Petőfi népszerüségét leginkább köszöni, — a varázs, melyet közönségére gyakorolt, másban is keresendő. Petőfi kiválólag magyar, legkisebb műve is a nemzetiség bélyegét hordja magán, s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőnknél, szavait, de az érzést is, melyet dalaiban kifejez, minden magyar megérti. Távol vagyok attól, hogy minden költeményt, mely e nagy gyüjteményben foglaltatik, remeknek hirdessek; vannak egyesek, melyek követeléseimet nem elégítik ki s melyeket, épen mivel a költő tehetségeit ismerem, ez új kiadásban szivesen nélkülözném: de, bátran merem állítani, ez egész vastag kötetben nincs egy dal, mely nem lenne kezdettől végig magyar, gondolatában, érzéseiben, minden szavában; a költőnek hibái s tökélyei mintegy nemzetiségünk kifolyásának látszanak; bámulhatjuk-e, hogy midőn dala a legfellengzőbben emelkedik, az egyszerübb olvasó is könnyen követi röptét; hogy a legpajkosabb tréfa, mely előtt a finom műbiráló elborzadva aljasságról szól, senkit nem sért, s a kisebb művészi becsű munkák is majdnem mindenkire legalább kedvesen hatnak? Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő, s ez az, mi valamint magyarázatául szolgál a nagy hatásnak,

melyet művei gyakoroltak: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbike.

De honnan van, hogy a kritikának egy része, mely nálunk dicséreteiben nem szokott fukar lenni, s annyi nevet és álnevet egekig emelt, épen Petőfire nézve helyezé magát ellentétbe a közvéleménynyel. Egyes kitörések magyarázatát irigységben kereshetjük, mely, mint máshol, úgy az irodalomban is sok, egyébként megfoghatatlan rejtélyt megold, de kritikánknak Petőfi irányában követett eljárását még nem magyarázza meg, s én hajlandó vagyok azt szintén azon okban keresni, melyben Petőfi népszerüségének alapját találom.

Petőfi népszerü a közönségnél, mert magyar, nem népszerü kritikusaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból és szabályok szerint itéle meg, miben egyszersmind okát találjuk azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt.

Az újabb irodalmak nagyrészint utánzással vevék kezdetüket. Talán az angol és spanyol irodalmakat kivéve, hol mind az epikai, mind a drámai költészetben több önállóságot találunk, a többiek majdnem kivétel nélkül minták szerint dolgoztak, s a befolyás, melyet a régi classikusok az olasz s franczia irókra, ezek ismét a németekre gyakoroltak, ismeretesebb, hogysem arról hosszasabban kelljen szólanom. Nálunk a német irodalomnak jutott e befolyás; s ha meggondoljuk, hogy mikor irodalmunk új életre ébredett, nemzetiségünk épen legszomoruabb napjait élte, s a magyar nyelv és érzés míveltebb osztályaink között csaknem kivétellé vált: nem csodálhatjuk, ha iróink működésük szabályait azon nemzetnél keresték, melynek nyelve csaknem sajátunkká vált s a diákon kívül műveltségünk majdnem egyedüli eszköze volt. Irodalmunknak kezdete kevés kivétellel a német irodalom utánzásául tekinthető; kevés kivétellel, mondom, mert hogy a franczia és classikus művek szintén nem maradtak hatás nélkül, tagadhatatlan, s a versificatio, melyben, a nyelvünk sajátságainál fogva szükségessé vált módosításokkal, egészen a német rendszer szerint jártunk el, s azon számos germanismus, melyet — bármit mondjanak puristáink —

irodalmi nyelvünkben találunk, elég világosan bizonyítja a mondottakat.

Nincs is mit bámulni e tüneményen. Csak annak ismétlése az, mit más nemzeteknél találunk, s nálunk annyival természetesebb, mivel irodalmunk nem egy már erős nemzetiségből fejlődött ki, hanem egyesek által épen a nemzetiség kifejtésének eszközéül használtatott, s a kritika mit tehetett egyebet, mint hogy elfogadva az irányt, melyet irodalmunk vezérei adtak, szintén a németeknél keresse szabályait; hisz a kritika azt tette s teszi mindenütt: vezeti az irodalmakat, de ildomos vezérként nem seregei előtt, hanem utánok jár. Új irodalmunk kezdetén a kritika nem is tehetett mást. De most, midőn főkép lyrai költőinknél több önállóságot kezdünk tapasztalni, midőn irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyönge ere többé, hanem nemzetségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat: vajon nem jött-e el ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tiek- és Schlegelek theoriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbirálására nem egészen illenek?

A német és angol irodalomnak nincs őszintébb tisztelője, mint én; teljes meggyőződésem, hogy magyar iró nem tehet jobbat, mint ha e nemzetek nagy iróival minél tökéletesebben megismerkedik; de hiszem azt is, hogy ha a magyarnak is egykor nagy irói leendenek, — miről én soha nem kételkedtem, — azok nem a külföldi nagy példák utánzása által, hanem csak úgy fognak támadni, ha a lehetőségig önállólag lépnek fel, s nem a külföld kritikai nézeteit, hanem nemzetük sajátságait tartják szemük előtt. *Wilhelm Meister*, *Werther*, *Faust*, *Emilia Galotti*, Uhland és Goethe költeményei nemcsak remek művek magukban véve, hanem egész jellemük által németek, s ha magyar regényeink, drámáink s költeményeink lesznek, érdemesek arra, hogy ezekkel egy sorba állittassanak, azok bizonyosan nem fognak hasonlítani a nevezettekhez, melyeknek analysisából kritikánk szabályait gyártja. — Nem az a kérdés: franczia vagy német modort kövessünk-e műveinkben — ez az, mi felett kritikusaink oly erősen vitatkoznak; —

feladatunk magyar műveket alkotni, s a mód, mely szerint birálóink eljárnak, e czélt nem segíti elő. — Nemcsak egyes szókötésekben: magában az egész mű conceptiójában és kivitelében is lehetnek germanismusok, s kritikánk úgy jár el, mint ha ez utóbbit csaknem erénynek tartaná.

Mint előre mondám, Petőfi költeményeinek birálata helyett másról irtam. Bocsássanak meg az olvasók; mondom, nem születtem birálónak, s Petőfi dalai annyi élvezetet szereztek s szereznek most is, midőn azokat ismét és ismét olvasom, hogy csak mint megvesztegetett biró szólhatnék. Ha azonban a szerző, kit a kritikus oktatni szokott, e sorokból semmit nem tanulhat, ha egyes verseinek hibás rhythmusáról, egyes kitételek póriasságáról s arról, miként vált múzsája, a piros csizmáju királyleány, német philosophussá — magyar menyecskétől minden kitelik, hisz hány magyar asszonyság tündöklött egykor mint nagy Verbőczianus jurista — mindezekről részletes tudomást máshol kell keresni; ha végre nagy meglepetésére másoktól hallja a hírt, hogy Petőfi Sándor cosmopolita lett: egyet megtudhat e sorokból — mit eddigi kritikáinak nagy részénél talán elfeledhetett, — s ez az, hogy irótársai között vannak olyanok is, kik eddigi működését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségeiben bíznak. Ki huszonnégy éves korában ennyi jelest alkotott, mint Petőfi, mindenkit kielégíthet, de magát bizonyosan nem, s törekvéseit arra fogja fordítani, hogy még jelesbeket teremtsen.

BACON.

Alig találunk hiresebb egyediséget, kinek jellemére nézve mindenki annyira egy véleményben volna, mint Bacon. Mióta Pope kimondta ítéletét, a hires vers:

The wisest, brigtest, meanest of mankind: közmeggyőződéssé vált, és Hume, Lord Campbell, Macaulay, Remusat, Fischer s annyi más nagyobb s kisebb hirű iró, ki a nagy angol kanczellárról értekezett, több s kisebb ügyességgel ismétlé azt, mi a szerencsétlen dicső iránt mint az utókornak változhatatlan ítélete fogadtatott el.

Dixon könyve érdekes már azért is, mert a közvéleménynyel szembe száll, s azon kívül tagadhatatlan, hogy ki e könyvet végig olvassa, azon meggyőződéssel fogja azt letenni, hogy az ítélet, melyet az újabb tudományok egyik megalapítójának jelleme felett kimondunk, ha nem igazságtalan is, legalább túlszigorú. Egyébiránt nem vonom kétségbe, hogy Dixon a szabály szerint: »Dum vitant vitia, in contrarium currunt,« — Bacon iránti pietása által elragadtatja magát és oly dolgokat védelmez, melyek ha Bacon aljasságát nem bizonyítják is, legalább bizonyosan nem szolgálnak dicséretére. Ez áll főkép Essex iránti magaviseletére nézve.

Dixon elég világosan bizonyítja be, hogy Essex azon buzgóság által, melylyel Bacon előmenetelén dolgozott, ennek inkább ártott, mint használt; de vajon nem bizonyítják-e mindazon levelek, melyek annak megmutatására felhozatnak, hogy Erzsébet Bacont főkép azért nem nevezte ki, hogy Essex irányában függetlenségét bizo-

nyítsa be, nem mutatják-e mindezen levelek Essexnek, megengedem, túlzó s meggondolatlan, de meleg részvétét s barátságát; s ha Bacon a szerencsétlen grófnak magaviseletére nézve jó tanácsokat adott, s miután ezek nem követtettek tőle, visszahuzá magát; s ha midőn perében, mint a korona vádlója, ő lépett fel ellene, azt a lehetőségig szelíden s csak hivatalos minőségében tette is: vajon nem sérti-e érzéseinket, midőn őt, habár csak ily minőségben is, barátja ellen fellépni látjuk, s nem kivánta volna-e maga az illedelem, hogy oly viszonyban állva Essexhez, minőben irányában állt, legalább mindent elkövessen, hogy hivatalának e keserű kötelessége alól felmentessék?

Bacon testvére, Antony, éveket töltött Essex udvarában; ő maga ügyvédje s pártfogoltja volt, s miután e viszonyt egész Anglia s főkép — mint Dixon előadásából látszik — Erzsébet maga ismeré, senki nem bámúlhatta volna és senki nem vehette volna rossz néven, ha a felmentésért folyamodik, s ha ahhoz nem köti is hivatalának megtartását, legalább mindent megtesz, hogy a kínos ellentéttől, melybe őt hivatalos állása emberi kötelességeivel hozta, szabadúljon.

Minderre Dixon semmit nem hoz fel, sőt a mód, melyen Bacon maga későbbi időben szólt, midőn Essex barátai a közvéleményben felülkerekedtek, bizonyítja, hogy azt, mi magaviseletében lealázó vala, nem érezé, mi minden esetre morális érzületének finomsága ellen bizonyít.

Hasonló nézetem azokra nézve, miket Dixon ꞈ nizelgésnek mentségére felhoz, melylyel Bacon nemcsak Erzsébet és Jakab, hanem Burgley, Cecil, Essex, Egerton s általján véve mindazok irányában élt, kiktől előmenetelét várta.

Igaz, hogy a XVI. században más fogalmak uralkodtak, s hogy a legjelesebbek is akkor a trónhoz és környezetéhez oly módon szóltak, melyet rég nem használunk többé, s mely által jelenleg saját magunk előtt megalázva éreznők magunkat. Azt is megengedem, hogy Bacon azon egyéniségek közé tartozott, kiknek csaknem szükséggé vált, hogy magokat mindenkinek kellemessé tegyék s kik ennek mindent feláldoznak; azonban, ha e szüntelen hizelgéseket olvassuk, ez önmegalázást oly

embertől, ki saját érdemét egész kiterjedésében ismeré: e szakadatlan urbanitás még oly emberek irányában is, kiket, mint Bacon Cockot, ellenségöknek ismernek s gyülölnek, s kiknek irányában mégis soha, nem mondom éles, de csak férfias kifejezést sem használnak, legalább azon meggyőződés támad bennünk, hogy az, a ki így viselheti magát, legalább a szilárd férfias jellemek közé nem tartozik.

Egészen máskép áll a dolog azokra nézve, miket Dixon Bacon hivatalos visszaéléseiről mond, s ha az általa felhozott adatok állnak — min kételkedni alig lehet, — bizonyos, hogy a megvesztegetésnek vádja, mely ellene bebizonyítottnak tekintetik, legalább részben alaptalan.

A fejezetek, melyek e tárgygyal foglalatoskodnak, talán a legérdekesebbek az egész könyvben. Látjuk ezekből, hogy a XVII. századig az angol törvényszékeknél ugyanazon viszonyok léteztek, mint hazánkban 1848-ig. Hogy a kanczelláron kívül a legfőbb birói hivatalok egyikének fizetése sem ment fel 100 fontra s hogy a birák, kik egyszersmind egész sereg irnokot és más alsóbb tisztviselőt tartottak el házukban, s kiknek jövedelme 4000, sőt kétszer annyi fontra emelkedett, kizárólag a birói taxákra számitottak; hogy ajándékok elfogadása nemcsak nem vala tiltva, hanem általános szokásban volt s csak azon esetben rosszaltatott, ha az pendente lite történt; egy szóval ugyanazon viszonyok, mint hazánkban, s ha ezt tekintetbe veszszük, csakugyan úgy látszik, hogy Bacon semmi hivatalos visszaélést nem követett el, s nemcsak rosszabb nem volt, mint mások, kik őt a kanczellári hivatalban megelőzték s becsületben haltak meg, sőt hogy elődeit épen becsületesség tekintetében jóval felülmulta.

Az, hogy, ámbár Bacon ellenségei mindent elkövettek, hogy ellene vallomásokat gyüjtsenek, azon sok ezer esetből, mely Bacon, mint kanczellár előtt lefolyt, négy év alatt csak 25 eset fordult elé, mely ellen vád emeltetett, ezen eseteknek természete, az állítólagos megvesztegetésre fordított summának csekélysége, a nyilvánosság, melylyel a fizetések elfogadtattak, nem is Bacon, hanem irnokai által, kik azokat rendesen protocollálták: mind

arra mutat, hogy ezen állítólagos vesztegetések csakugyan mint taxák fogadtattak el, s hogy ha azok közül néhány pendente lite folyt is a kanczellár pénztárába, ez tudta nélkül történt. E mellett szól, hogy annyi itélete közül, melyet Bacon mint kanczellár hozott, egy sem változtattatott meg; az, hogy hivatalát elvesztve minden egyéb büntetései — elzárás, birság stb. — elengedtettek; hogy minden czimei és a felsőházbani helye visszaadattak; hogy haláláig nemcsak a hóbortos király, hanem mindenki által tiszteletben tartatott; s mindeneknél inkább az, hogy több évig viselve oly hivatalt, melynél minden elődе meggazdagodott, ő mint szegény ember halt meg, oly annyira, hogy kevés idővel halála előtt az etoni collegiumban hivatalt kért, hogy magát becsületesen elláthassa.

De mentül meggyőzőbbek azon okok, melyeket Dixon állításának bebizonyítására felhoz, mentül valószinűbb, hogy — mint Dixon állítja — Bacon, ha az ügy perbeli tárgyalásra kerül, ártatlanságát bebizonyíthatta volna, s csak azért nem védelmezé magát, hogy a scandalum kikerültessék s a király kivánatának eleget tegyen, annál meglepőbb, sértőbb s csaknem érthetetlenebb, hogy Bacon nevével s állásában valaki csak azért, hogy a per kellemetlenségeit kikerülje s a királynak kedvét keresse, magát bűnösnek vallja és pedig midőn oly büntettről van szó, mely nevére örök szégyenfoltot nyom. Ily eljárásnak magyarázatát csak a morális érzet tágságában vagy gyengeségében kereshetjük, s ha Bacon életét tekintjük, e két hibától, úgy hiszem, nem menthetjük őt fel.

Bacon nagy befolyást gyakorolt minden tanulmányaimra, s így nagyobb érdekkel szedtem össze életének részleteit, hogy magamnak egész individualitásáról tiszta képet szerezhessek s őszintén megvallom, alig foghatom meg, hogy az előitélet, mely a hires kanczellár ellen létezik, s melyet ha nem is kizárólag Pope idézett verse okozott, de legalább igen terjesztett, oly férfiakat is, minő Macaulay, annyira elvakíthatott, hogy Bacon jellemét mint megmagyarázhatatlan rejtélyt irják le, mint psychologiai monstrumot, melyben a természet mindent, mi a legnemesebb s legaljasabb az emberi természetben,

oly tarkán vegyített össze, mint arra más példát a történetben nem találunk.

Én Bacon jellemében semmi rendkívülit, semmi meglepőt nem találok.

Nagy ész és gyenge jellem, — óriási hiúság, mely mindenre kiterjed és kielégítését oly utakon is keresé, melyeket az, kiben a férfihez illő büszkeség s öntudat nem hiányzanak, megvet, — nagy ambitió a szükséges erély s kitartás nélkül, nem tartoznak azon tulajdonok közé, melyeket ritkán találunk együtt; sőt ha azon férfiak jellemét tanulmányozzuk, kik a tudomány és irodalom körében időszakot képeztek, azt fogjuk találni, hogy ezen tulajdonok vegyülete épen ily férfiaknál a legközönségesebb.

Mi Bacon életében rendkívüli, az az, hogy ugyanazon férfiú, ki a tudomány körében egy új iránynak megalapítója volt, talán a tudományok, de mindenesetre saját szerencsétlenségére, az államban oly állást foglalt el, mely által nemcsak az irodalom körében, hanem általánosan irigység tárgyává vált s hogy így azon hibák, melyeket másoknál csak egyes irodalmi vitákból ismernénk, az angol felsőház által tárgyaltattak.

Gondoljunk magunknak fiatal embert rendkívüli tehetségekkel, ki azoknak tudatában s oly családnak tagja lévén, mely Anglia legfőbb hivatalait foglalja el, nagy reményekkel lép az életbe; gondoljuk, hogy e fiatal ember szegény s minden becsületes törekvéseinek daczára nem vergődhetik fel, mert épen azok, kiknek segélyére számolt, őt törekvéseiben akadályoztatják; gondoljuk, hogy ezen ember, ki minden fáradság után 46 éves lesz, mielőtt hivatalra szert tehet, maga mellett akárhányat lát, kik mellékes utakon kegy által oly polczra emelkednek, mely után ő hasztalan vágyódik; gondoljuk hozzá a kort, melyben Bacon élt s mely politikai moralitás tekintetében oly elveket követett, melyeket napjainkban senki nem vallana be, s hogy ő maga jellemszilárdsággal nem birt: s úgy hiszem, a híres kanczellár egész magaviseletében, még Essex irányában sincs semmi magyarázhatatlan. Én legalább mindig inkább sajnálat, mint megvetéssel tekintek vissza e nagy szellem életére, kinek a természet annyit adott,

s ki mindezen adományok által csak azt érte el, hogy halhatatlan nevet szerezve magának, az utókor bámulatával egyszersmind megvetését nyerje el, s ki életén át — mire munkáiban s leveleiben számos bizonyságot találunk, — érezte mindazon keserüséget, melyet a gondolat s tudomány embere a közélet rögös pályáján nem kerülhet ki.

AZ AKADÉMIA MEGNYITÁSAKOR.

A magyar Akadémia palotájának története mindnyájunk előtt ismeretes. Midőn az utolsó másfél évtized hosszu veszteglése közben, összes politikai institutióink hamva alatt, a m. Akadémia hű őrködése mellett már csak a hazai nyelv és irodalom parázstüze csillámlott: akkor a zsibbadozó nemzet e tűz éltető melegénél virrasztotta át az éjszakát, míg csak újra meg nem virradt. De a szerény tűzhelyet fényes oltárrá alakította át, s a nép filléreiből palotát épített körülte, melyre hálás kegyelettel fognak tekinteni késő unokáink is, mint veszélyben forgott legdrágább kincseink mentő-oszlopára.

A palota most készen áll és megnyitásának ma lezajló ünnepélye a szó legszentebb, legbiztatóbb értelmében nemzeti ünnep, mely tiszta örömmel töltheti el minden hazafi lelkét, mert a megváltó eszmének hozott áldozat dús jutalmát látja szemei előtt a nemzeti tudomány ékes házában megtestesülve. A mi kevéssel ezelőtt csak reménytelen óhajtás volt, most valóság. S az anyagi tőke, melyet hazafias indulattal az öntudatos áldozatkészség gyüjtött, hovatovább szellemi tőkévé változik át, mely száz alakban, de ezer áldás képében visszahárul a nemzetre.

Csakhogy a kölcsönös egymásrahatás üdvös lánczolatából hiányzik még egy lánczszem s e hézag kitöltésére megjött az idő.

Mert a magyar Akadémia palotája felépült ugyan; a hazai tudománynak tág és kényelmes háza van, melyben szélesebb alapon működhetik s bármennyire

terjeszkedik, még sokáig elfér benne; de e ház csonka marad és befejezetlen mindaddig, míg a belső termek kopár falai és a szobroknak szánt üres fülkék a csarnokokban hirdetni fogják szegénységünket; hézagos lesz és tökéletlen, míg csak a művészet díszével nem koronázzuk a művet, mely a hazai történet egy a jelen ivadék lelkébe vésett fordulópontjának s a magyar közszellem jelen fejlettségének maradandó emlékéül szolgálni van hivatva.

A palota külső alakja és dísze, belső termeinek nagymérvű arányai és épitészeti részletei bármi fényesek legyenek s bármint megfeleljenek külön rendeltetésüknek: az épület tüzetes czéljáról, alakulása történetéről, összes művelődésünk kiválóbb mozzanatairól ékesebben fogna szólani a művészet ezerhangu beszéde, mely belsejében várja megszólaltatását, mint az az egy-két arany betű, mely homlokzatán ragyog.

A teendők első és nagyobb fele be van fejezve; kisebb, elbirhatóbb felét, mely még hátra van, ne bízzuk utódainkra.

Legyen az Akadémia egyöntetű teljes emléke jelenünknek, és midőn a tudomány diadallal tartja bevonulását a házba, melylyel a nemzet azt megajándékozá, nyissuk meg azt a hazai művészetnek is.

Szebb tér ereje megfeszítésére nem nyílhatik, mint az Akadémia felékesítése körűl; a nemzetnek viszont a hazai művészet felkarolására hálásabb, szebb alkalom, mint ennek létesítése, nem kinálkozik soha.

A kezdet az Akadémia nagy termét illetné. Tág falain, egymás mellett és fölött, tizenhat nagyobb négyszög várja a falfestmény szines öltönyét, hogy a tudomány ünnepélyeire ide gyült közönséget sivár meztelensége által ne szomorítsa.

Hogy e falfestmények tárgyai kizárólag a magyar nemzet mívelődése történetéből merítendők, okszerüleg foly a díszépület külön czéljából, mely a nemzet tudományos munkálkodása körein túl nem terjeszkedik.

Mívelődésünk sarkpontjai voltak: a korán szervezkedett állami élet; a keresztyén vallás befogadása; a tudomány és művészet meghonosítására és lendítésére czélzó intézkedések.

Ez eszmekörből választandók a földszinti nyolcz falfestménynek, mint szoros értelemben vett történelmi képnek tárgyai. Ilyenek lehetnének: I. A pusztaszeri gyűlés. II. Szent István átveszi a Sylvester pápától küldött koronát. III. Kálmán elfoglalja az Adria partját. IV. Mátyás tudósaitól környezve a Corvinában. V. Tinódi, mint az egri hősök lelkesítő dalnoka. VI. Pázmány Péter s a nagyszombati egyetem alapítása. VII. Bethlen Gábor Enyeden, mint az erdélyi magyar tanügyi és tudományos mozgalmaknak megindítója. Végül VIII. a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása.

E földszinti falfestmények lánczolatát kiegészítené a karzat mentében alkalmazandó, kisebb térfogatú falfestmények felső sora, azon helyek és hazai városok ábráival, (történelmi tájképek), melyek a kijelölt irányban kiválóbb szerepet játszottak. Ilyenek volnának, megfelelő történelmi staffage-zsal: I. Munkács. II. Szent Margit kolostora a Margitszigeten. III. Visegrád, Nagy Lajos korában. IV. A kassai főegyház építése. V. Körmöcz, mint a bányamívelés központja. VI. Pécs, az egyetem székhelye. VII. Brassó, a könyvnyomdászat első befogadója. VIII. Nagy-Szombat, az újkori magyar tudományosság bölcsője.

A menyezet alatt elnyuló, félköralakú mezőket a nemzet szellemi nagykoruságát előkészitő és azt fokozatosan képviselő férfiak dombormű́vű arczmásai foglalnák el. Íme dióhéjba szorítva a diszítési tervezet lényege, mely nem csupán a kiszemelendő történelmi anyag, hanem egyúttal a művészi alakíthatás szempontjából is részletesen taglalva, készen várja a hazai közvélemény birálatát.

A czél, mely előttünk lebeg — a monumentalis palotának a nemzet méltóságához illő befejezése — aránylag már csekély áldozatot igényel, s rövid egy-két év alatt érhetné teljesülését, ha egyelőre a felsorolt számokhoz képest ugyanannyi lelkes hazafi, vagy hazai társulat egy-egy falfestmény, dombormű vagy szoborművű elkészítését saját költségén magára vállalná.

Nem a filléreiből kifogyott nép összességéhez fordulunk e kéréssel, csak egyes, földi javakkal gazdagabban megáldott hazánkfiaihoz, kik magasabb műveltségüknél

fogva a nagy és az összes nemzet dicsőségére szolgáló mű méltó befejezésének szükségességétől át vannak hatva, másrészt arról is meg vannak győződve, hogy a kelleténél tovább mellőzött hazai művészet azon időponttól fogja számítani magasabb lendületét, melyben a nemzet, szive vérén ápolt közintézete palotájában, méltó és lelkesítő feladatokat tűz ki lelkesülni s teremteni képes művészeinek.

Ne gondolja pedig senki, hogy ily emlékszerű feladatok sikeres megoldására a hazai művészet képviselői elégtelen erőnek fognának bizonyulni. Többen már kitünő képességöknek adták jeleit. Mások, hogy hasonló bizonyságokat tegyenek, csak kedvező alkalomra várnak. Az itthon lakó, szintúgy a külföldön elszórva élő hazai művészek lelkesültséggel fognak gyülekezni a megtisztelő felhívásra és nincs miért aggódnunk működésük sikerén, mert a közlelkesültség pillanatjai, a felfokozott közszellem oly melegágya a teremtő képzeletnek, mely a valódi tehetség szunnyadó csiráiból a legszebb virágokat képes fakasztani.

Ne feledjük, hogy a tiszta hazafias érzelmek közerényeinknek mostanában legközönségesebb, legáltalánosabb nemét képezik; — az ily közhangulat a közönségre, úgy mint a művészekre minden időben és államban termékenyítő hatása által csodákat mívelt, s van elég, ki ilynemű feladat elnyerése által élete legszebb álmának teljesedését fogná üdvözölni.

Nem kétkedünk sem a nemzet áldozatkész buzgalmában, sem művészeink képességében, a magasztosan szép czél valósítására.

A mitől tartunk, az, hogy felszólalásunkat korainak, serkentő szavainkat idő előtt kiejtetteknek itélendik. Gondolják meg, a kik így vélekednek, hogy jóllehet többségben vannak, velök szemközt áll mégis egy tekintélyes minoritás, számra nem nagy, de sürgető hivatásának tiszta öntudata s aggodalmainak ösztönszerűsége miatt meghallgatásra méltó, mely fájó szívvel tudja évkönyveinkből és évek óta látja tulajdon szemeivel azt, hogy a magyar mindenben férfi tudott lenni, csak a művészet körében maradt gyermek századokon keresztűl; vagy ha jobban tetszik: úrnak érezte magát

subában és bocskorban is mindenkor, széles e világon, csak a művészet birodalmában hordja tagjain századokon át a jobbágyság békóit, melyek világrázó forradalmak szellem-szabadító tusáiban is csak meg sem csörrentek soha. Nem kell-e attól tartanunk, hogy mire öntudatra ébred s a szolgaság szégyenpirja ellepi homlokát: késő lesz, s a zsibbadt tagok végső erőlködésével sem fog felvergődhetni oda, a külföldi mozgalmak magas színvonaláig, melyek rohanó árja rég összecsapott feje fölött.

Az időpont kedvező; tegyük próbára szárnyainkat, melyek horderejét megkisérleni soha eszünkbe nem jutott. Egy új időszak nyílik előttünk, vonuljunk be a szellemi fegyverek minden nemével.

Az ecset is hatalom, mely lelkeket igáz, s a véső is emeltyűvé válhatik kezünkben hírre és nagyságra, mint régebben a kard, melynek forgatásához oly jól értett a magyar.

Most is hadjáratot tervezünk; hódítás a czélunk: — azon szellemi látkör magaslata, melyhez a foglalási jog mindnyájunkkal velünk születik, melyre küzdelem nélkül feljutni lehetetlen.

Támadjunk először is ott, hol lábaink alatt szinte önként összeporlik a rés, s az új küzdtéren legyen első győzelmünk az Akadémia palotájának művészi fölékesítése.

GRÓF DESSEWFFY EMIL.

A gyászhír, mely gróf Dessewffy Emilnek haláláról tudósított, fájdalommal töltötte volna el a nemzetet minden körülmények között, annál inkább most, midőn a hazának e válságos napokban legjobb fiainak közreműködésére még több szüksége van, mint máskor, s midőn a szakadatlan tevékenységet látva, melylyel e férfiú élete végső napjáig hazafiúi feladatain dolgozott, e veszteségre elkészülve nem valánk.

Oly érdemeknek méltánylása, melyek több mint harmincz éven át az irodalom és közélet mezején szereztetnek, s melyek nagysága nem egy kitünő műben, vagy szerencsés tettben, hanem azon lankadást nem ismerő tevékenységben rejlik, melylyel a férfiú nagy feladatain dolgozott, — nem tartozik az időszaki sajtó feladásai közé.

Való becsök szerint méltányolni ez érdemeket a történet tiszte, mely, ha majdan az utolsó évtizedek eseményei fölött itélni fog, igazságosan kijelöli a helyet is, mely kartársai között azon férfiút megilleti, ki kevesebb zajjal, mint mások, de a legtöbbeknél nagyobb sikerrel dolgozott szellemi s anyagi haladásunkon, s kit honfiui érzéseinek kifejezésében talán sokan, de való hazafiságában senki felül nem mult.

Azonban, ha az időszaki sajtó csak a jelennel foglalkozik, s napokra szólván, az egyes nap érzelmeit s itéletét jegyezi is fel: vajon elhallgathatjuk-e a mély fájdalmat, melylyel a nemzet egyik leghívebb fiát sírjába kiséri, s nem tartozik-e feladásunkhoz, hogy érde-

meinek igazságos megitélését a jövőre bízva, fejezzük ki azon hálát, melyet a közjónak szentelt tevékenysége érdemel, s melyet senki, ki annak eredményeit ismeri, nem fog tőle megtagadni.

Mellőzzük politikai tevékenységét. Mozgalmas időkben, minőkben élünk, midőn t. i. a nemzet legfontosabb érdekei kérdésben forognak, s kötelességök érzete, melylyel meggyőződésükhöz ragaszkodnak, a politika mezején néha örökre elválasztja a barátokat is, senki nem képes arra, hogy az egyes férfiú politikai tevékenységéről igazságos itéletet mondjon. Mint látkörünkben minden tárgynak nagysága távolságától függ: úgy itélünk a közélet mezején az emberekről, nagynak tartva azt, ki hozzánk közelebb áll, míg az, kiről messze távolból itélünk, törpének látszik; nem azért, mert nem akarunk, de mert nem tudunk igazságosak lenni, s mert helyzetének tévedésein egészen túlemelkedni senki nem képes. Egy van, mit Dessewffyről e részben bátran elmondhatunk, s mit barátai s azok, kik e téren ellenei valánk, egyiránt el fogunk ismerni, s ez az, hogy egész életén át híven s szilárdan ragaszkodott elveihez, s ez elég, hogy ha eltértek is nézeteink, néki tiszteletünket biztosítsák. De bármily nagy azon befolyás, melyet a nemzet politikai helyzete annak jólétére gyakorol, bizonyos, hogy az a nemzet életének csak egy részét képezi.

A külső hatalomnak s polgári szabadságnak foka, melyet nemzetek élveznek, nem annyira írott törvényeiktől s politikai szervezetöktől, mint anyagi s szellemi képességöktől függ, s minden haladás, melyet a politika mezején teszünk, csak annyiban biztos, a mennyiben e képességnek megfelel. És vajon, ha ezen nézetből indulva ki, legközelebbi multunkra visszatekintünk, s azon vigasztaló meggyőződéshez jutunk, hogy e szomorú időszak alatt, midőn a nemzet, a politika mezejéről leszorítva, látszólag vesztegelt, a halotti csend között, mely határainkon elterült, haladásunk azért mégsem szakadt meg; hogy szenvedéseink között fejlődtünk is, s hogy megzsibbasztott erőnkkel látszólag legyőzhetetlen akadályok között tettünk s alkottunk olyakat, mik anyagi jólétünknek alapjai lehetnek és szellemi kifejlődésünket a jövőre biztosíthatják; vajon mindezeknél

nem Dessewffynek neve áll-e első helyen; nem ő-e az, kinek e nehéz időkben a nemzet törekvéseinek ezen eredményeit köszöni?

Az utolsó tizenöt év alatt három tárgy van, melyre megelégedéssel tekinthetünk vissza, s mely nemzetünk életében valóságos haladásnak nevezhető, u. m.:

A Tisza szabályozása körüli munkálatok;

hitelintézetünk megalapitása;

azon nagyszerű mozgalom, melynek a Magyar Akadémia palotáját s alapjának növelését köszöni.

S ki nem tudja, hogy mindazoknál, hol törekvéseinket siker követte, Dessewffynek köszönjük a legtöbbet? Nem ő volt-e az, ki a Tisza-szabályozás nagy munkájánál, mely a roppant területet, melyet eddig az ár fedett, a nemzet szorgalmának megszerezte, Széchenyi nyomdokait követé s példátlan erélye és kitartása által oly időben, midőn minden nemzeti vállalatot gyanús szemmel tekintettek, minden szabad mozgást még a társulati téren is akadályoztak, legtöbbet tett, hogy e nemzeti vállalatot befejezve láthatjuk; s vajon van-e valaki, ki el nem ismerné, hogy a föld-hitelintézet, mely földmivelő országunkban és financialis helyzetünk mellett anyagi haladásunknak egyik leghatalmasabb eszköze, sőt melyet föltételének mondhatunk, nála nélkül még nem léteznék, s az Akadémia palotája, melyre a nemzet méltó büszkeséggel tekint, nem állna befejezve?

A tudomány körén kívül nagy eredmények csak sokaknak egyesült törekvései által eszközölhetők, s a nemzet jól teszi, ha azt, mire ezeren áldoztak, s mit ezerek összetett munkássága alkotott, saját művének tekinti; de vajon nincs-e igazunk akkor is, ha kimondjuk, hogy az, ki a nemzet azon törekvéseinek élén állt, s a helyes pillanatot kiválasztva, munkaerejének irányát meghatározá, a legnagyobb érdemet szerezte magának, melyet a közélet pályáján elérhetünk, s mások felett érdemes arra, hogy emléke a nemzet által hálás kegyelettel tiszteltessék; mert neki köszönjük azon eredményeket, melyeket a legnagyobb lelkesedés is csak úgy érhet el, ha az egy czélra egyesülve, egész hatalmával egyes tárgyakat karol fel.

A népszerűség az életben némikép a szerencse adománya, s a visszhang, melyet az egyes szavai találnak, a helyzettől függ, melyet elfoglalt, midőn azokat kimondá. De az egyes nemzedékkel eltűnnek a szavak, melyekért lelkesült, s a jövő nem a zajból, melyet okozott, hanem a szerint itéli meg a multnak nagyságát, a mit alkotott. — S mi kimondjuk meggyőződésünket, hogy e mértékkel mérve, Dessewffy Emilt a legnagyobbak egyikének fogja tartani, kiket nemzedékünk a hazának adott.

JEGYZETEK.

E kötetben Eötvös tanulmányai vannak összegyűjtve, megtoldva néhány közéjük illő hirlapi czikkel. A kötet tartalma tárgya szerint önkényt oszlik két csoportra, a mint az egyes essayk társadalmi, vagy inkább irodalmi kérdéssel foglalkoznak.

Társadalmi tanulmányok.

A *Társadalmi tanulmányok* sorát első e nemű műve nyitja meg, a *Vélemény a fogházjavítás ügyében.* A tárgy nem volt egészen új s az érdeklődést iránta nem Eötvös keltette föl. A külföld emberséges börtönrendszerére s hazánk elmaradottságára e tekintetben a figyelmet Toldy (akkor még Schedel) Ferencz hívta fel még 1830-ban, a *Tudományos gyűjtemény*-ben. (*Tudományos gyűjtemény.* 1830. II. kötet. Tizennegyedik esztendei Folyamat. Szerkeztette Vörösmarty Mihál. Kiadta Trattner J. M. és Károlyi I. — A' Cs. 's Apost. Kir. Felség Kegyelmes Engedelmével. — Pesten, a kiadók könyvnyomtató intézetében. 102—109 l.) A *külföldi literatura* rovatában *Könyvismertetés* czím alatt ismerteti Schedel Friedreich würzburgi orvos folyóiratának 1829-ik évi első és második füzetét. (*Magazin für die philosophische, medizinische gerichtliche Seelenkunde.* Herausgegeben von Dr. I. B. Friedreich, Prof. d. Medizin und Arzt am Waisenhause zu Würzburg etc. Würzburg. 1829.) Julius onnan idézett munkája nyomán (*Vorlesung über Gefängnisskunde.* Berlin, 1828.) a dolgozó-házakról szólva, Schedel e felkiáltással végzi czikkét: „Mikor fogunk mi is hazánkban ily intézeteknek örülhetni?“ Ha sorai nem ébresztettek is nagyobb figyelmet, ő maga megmaradt érdeklődésének ez új tárgya mellett, s 1834-ben megint egy ismertetést ad közre T. F. jegy alatt e czímen: *A bünhesztő rendszer az egyesült országokban.* (*Tudománytár.* Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Szerkeszteti Schedel Ferencz, orv. dr. rendkiv. kir. prof. a' m. tud. társaság rendes tagja. Budán, a magy. kir. egyetem betűivel. IV. kötet. 1834. 105—119 l.) A czikk Beaumont és Tocqueville

munkáját (*Du système penitentiaire aux Etats-Unis et de son application à la France.* Paris, 1828.) ismerteti, s az auburni rendszer mellett foglal állást. 1834-ben jelenik meg Bölöni Farkas Sándor utirajza, *Utazás Észak-Amerikában,* mely X. fejezetében az amerikai büntető rendszereket ismerteti. E mű, a tudós társaság nagy dijával ékesítve, nagy zajt ütött, s végre valahára fölébresztette a figyelmet botrányos börtönrendszerünk iránt. Több vármegye új dolgozóházról gondoskodott, Borsod pedig egy bizottságot küldött ki a börtönjavítás tervének kidolgozására. Borsodvármegye szándéka két nevezetes munkát termett. Egyik a Szemere Bertalané, melynek czíme: *Terve egy építendő javító-fogháznak a magányrendszer elvei szerint.* (Egy tervrajzzal, Kassa 1838.) Szemere a büntetés czéljának az erkölcsi megjavítást tartja, s erre a Pensylvániában honos magán-rendszert látja a legalkalmasabbnak. A másik Eötvös munkája; ez a hallgató-(auburni)-rendszert ajánlja, mely csak éjjelre különíti el magányosan a foglyokat, s nappalra megengedi a hallgatag együttdolgozást. Czime: *Vélemény a fogházjavítás' ügyében, ns. Borsod-vármegye ebbeli küldöttségéhez.* Irta báró Eötvös József.

Először a *Themis*-ben jelent meg. Teljes czime: *Themis.* Értekezések a' jog' körében. Szerkeszti Szalay László, hites ügyvéd, 's magyar tudós társasági l. tag. (Pesten, Heckenast Gusztávnál.) Az első szám élén ez ajánlást olvashatni: Nagyméltóságu illésházi gróf Illésházy Istvánnak, Trencsén' örökös urának, aranygyapjas vitéznek, ő császári királyi felsége valóságos belső titkos tanácsosának, aranykulcsos hivének, kir. asztalnoknak, Liptó és Trencsén vármegyék' örökös és valóságos fő ispánjának, a magyar tudós társaság igazgató tagjának, ő excellentiájának, etc. Úgy látszik, Illésházy Maecenása volt a vállalatnak, de a fiatal irók jószándéka és buzgalma megtörött a közönség nembánomságán. A harmadik számmal megszünt a gyűjtemény. A rövidéletü folyóiratot Szalay László 1837-ben alapította, abban a hitben, hogy — mint az Előszó-ban mondja — a Beccaria és Montesquieu óta nagy változásokon átment jogtudományt „phasisaiban figyelmes szemmel kisérni, 's fő eredményeit kijelölni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kelletik.“ — „Szabott időhöz nem mért füzetekben“ kivánta megjelentetni, s legjobb barátainak munkáival szándékozott megtölteni. A szorosan vett jogi kérdéseken kívül helyet adott társadalmi irányuaknak is, igy fennállásának rövid ideje alatt is szentelt egy czikket a zsidó-törvényeknek, s mindjárt első számában ismertette — az 1837-iki *North-American Review* nyomán — Livingston Edwardnak Philadelphiában 1833-ban megjelent könyvét: *A System of Penal Law the State of Louisiana.* E tudományos szakfolyóirat második füzetében jelent meg Eötvös munkája s ugyanakkor külön is Heckenastnál. (1—50 l.) A különkiadáshoz *Toldalék*ul hozzá vannak fűzve a connecticuti fogház szabályai (51—61 l.) s öt rajz: a börtön homlokzata, továbbá földalatti részének, földszintjének s két emeletének alaprajza.

Eötvös tolla azonban még nem végzett a börtönügygyel. 1842-ben Lukács Móriczczal egy terjedelmes kötetet tesz közzé, melyben bővítve és átalakítva fölhasználja első munkáját. Lukács

Móricz is irt volt a büntetőjogról egy jeles tanulmányt: *Büntetőjogi theoriák* czímen (*Budapesti Szemle* 1840. II. 1—79. l.; újabban *Lukács Móricz munkái*, összegyűjtötte Gyulai Pál, kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1894. I. 183—242. — V. ö. Lukács Móricz *A büntető-törvényjavaslat a felsőházban*, *A főrendek és a börtönrendszer*, *Börtönrendszer* cz. czikkeket, melyek először az augsburgi *Allgemeine Zeitung* 1843. és 44-iki folyamában jelentek meg, később összegyűjtött munkái második kötetében). Most a két tanulmányt egygyé olvasztják, s mintegy kiegészitik egymással. Lukács könyvéből átveszik a büntetőjog elméletét, Eötvös munkája szolgáltatja magára a börtönügyre vonatkozó részt.

Az új könyv czíme: *Fogházjavítás.* Irták báró Eötvös József és Lukács Móricz. Pesten. Kiadja: Heckenast Gusztáv, 1842. (350 oldal.) A könyv homlokán Sallustius szavai: Nisi provideris, ne accidat, frustra, ubi evenit, judicia implores, s első lapján ez ajánlás: Deák Ferencz- és Klauzál Gábornak baráti tiszteletök jeléül a szerzők. A kötet élén — alkalmasint Eötvös tollából — ez Előszó áll:

„Azon kérdések között, melyekre utolsó időszakunkban haladó nemzetünk figyelmét kiterjeszté, alig van egy, mely általánosabb részvétet s pártolást talált volna, mint a fogházak javitása. Legyen maga ez ügynek igazsága, vagy az, hogy tömlöczeink óriási hibáit s visszaéléseit tagadni még azoknak sem lehetett, kik egyébiránt minden fennállót helyesnek s mindent, mi önszemélyöket nem sérti, igazságosnak tartanak; legyen, mert e reform azoknak egyike, melyeknél keresztényi szeretet a külön álló politikai véleményeket központosítja: elég az, hogy mihelyt Bölöni Farkas Sándor utazásának leirásában a hazát az amerikai büntető-rendszerre figyelmessé tevé, azonnal az ügy számtalan lelkes pártolókra talált. Tanusítja ezt több, a tömlöczök iránt tett javítás, mely azóta több egyes törvényhatóságnál létrehozatott, tanusítják a mult országgyűlésnek utasításai, tanusítja végre s leginkább azon kiküldöttség, mely az utolsó országgyülés által nevezve, e tárgy iránt már hónapokig munkálkodik.

Nem szándékunk tehát ez ügy hasznairól s igazságáról szólani, itélt erről napjainkban az egész civilisált világ, itélt e haza mind egyes törvényhatóságai, mind egész törvényhozása által; s ha netalán volna, ki ez iránt e hazában még kételkedni tud, az menjen tömlöczeink egyikébe, tekintsen körül, s szive fel fog szólalni. De mennyivel általánosabb azon meggyőződés, hogy a tömlöczök javítása korunkban szükséggé vált, s egyike azon moralis kötelességeknek, melyeket nemzetek nem mulaszthatnak el büntetlenül: annyival többfelé ágaznak véleményeink azon módok iránt, melyek által e javítást legjobban eszközölhetőnek véljük; s midőn egy részről a hallgató-, más részről a magányrendszer javaltatik, némelyek által csak a tömlöcztartási költségeknek a rabok munkája által szerzendő kisebbítése, másoktól csak a rabok anyagi jólétének nevelése tartatik szemmel. Howard első javításaitól a philadelphiai s auburni rendszerig alig van egy neme a tömlöczi javításoknak, mely némelyek által, mint hazánkra

legalkalmatosabb, nem ajánltatnék. Ez tehát a kérdésnek azon része, mely még eddig eléggé megvitatva nincs, ez az, melyre mind azoknak, kiket az ügy érdekel, egész figyelmöket fordítni szükséges. A lelkesedés, melylyel a tömlöczök javítása elvként mindenfelől elfogadtatott, szép s dicséretes; de csak azon módoktól, melyek létrehozására választatnak, fog függni, hogy azon nagy áldozatok, melyeket a nemzet e fenséges czéljának elérésére majdan tenni kényteleníttetik, sikeretlenek ne legyenek. Legyen tehát szabad véleményünket a tisztelt közönség előtt kimondanunk, s ha csak azért volna, hogy más a dologhoz jobban értőket a kérdés megvitatására buzdítván, szavaink alkalmat adjanak arra, hogy az igazság, melyet magunk feltalálni képesek nem valánk, czáfolóink által derüljön ki: ez egyedüli szerény igénye jelen munkánknak, melyben részint két, már előbb megjelent, de mint véljük, a közönség által alig ismert dolgozatainkból, részint azokból, mik a külföld tudósai által a büntető-rendszer javítása iránt mondattak, azt, mit a szőnyegen fekvő kérdés megértésére szükségesnek véltünk, összeállítók; más czélunk nem volt, mint hogy a közönségnek leginkább azon részét, mely utasításai által a törvényhozásra befolyással bir, mielőtt határoznia kell, a mennyire lehet, e kérdés iránt tökéletesen felvilágosítsuk, nehogy, mi, mint mindenütt, úgy hazánkban is néha történik, ily fontos tárgyban nyugodt megfontolás helyett szenvedély, vagy — mi a közjóra még károsabb — véletlen alkossa törvényünket. Az e munkához mellékelt három tervet *Graefel Károly* úr, fogházépítés körül teendő studium végett külföldön hosszabb ideig utazott hazánkfia, volt szives rajzolni."

Az új nagy kötetben csak kis részt teszen ki Eötvös régi munkája. A mi ebben át van is véve, szerteszét oszlik a fejezetek tárgya szerint s úgyszólván minden egyes mondat bővítve és átformálva került át az új kötetbe, melyben a két munka szervesen olvad egygyé.

Hogy Eötvös tanulmánya mennyire bővült, s mennyire illeszkedett az új munka büntetőjogi részéhez, arról nagyjában fogalmat adhat e vázlatos összevetés:

Az itt közölt régi szöveg		Az Eötvös-Lukács kötetben
3—4. oldala	ott is	bevezetésül szolgál az 1—2. lapon
—5. „	„	4. l.
5—6. „ „A tömlöczök javítása jó és kivánatos . . . . . sehol."	„	328. l.
—6. laptól „1577-ben az oxfordi ú. n. fekete assisekkel . . . . . a 11-ig — — ha hozzá lánczoltatik?"	„	103—110. l.
12., 13., 14., 15. l.	„	114—19. l.
17. oldalán, a singsingi példa	„	141. l.
23. „ A fogház czélirányosságáról	„	164. l.
31. „ A biztosságról	„	171. l.
25. „ A pálczáztatásról	„	295. l.

27.	oldalán	A rabok tartásáról	ott is	bővítve a 189. és 233. lapon.
29.	„	„A szabadakarat oly gazdag forrása stb.	„	195. l.
30.	„	A rabnak részesedése szerzeményében fogsága alatt	„	254. l.
31.	„	A rabnak részesedése szerzeményében fogsága alatt	„	255. l.
32.	„	A genfi tömlöcz leirása	„	176. l.
33.	„	A fogházigazgatóról	„	221—222. l.
35.	„	A Panopticum	„	206—207. l.
36.	„	„Nem azon hideg vallásosságot értem — — — erényeket tanítja“	„	198—199 l. szószerint
37.	„	„Nagy a kor — végig	„	338. l. szószerint.

Íme, így elaprózva, szétforgácsolva, átdolgozva, kibővítve olvadt bele Eötvös véleménye a Lukács Móriczczal közösen írt könyvbe. Átvették a connecticuti fogház alapszabályait és rajzait is.

De Eötvös még most sem hagyta el tárgyát egészen.

*A falu jegyzőjé*ben maró sarcasmussal gúnyolja Taksony-megye börtöneit, szívrázón festi azok kegyetlen állapotát, részvéttel nyomorúlt lakóikat. A börtönrendszer ügye nem is aludt el többé. Többen foglalkoztak e kérdéssel; a hatvanas években Kemény Zsigmond *Pesti Napló*ja is több czikket közölt e tárgyról Réső Ensel Sándor *Külhoni utinaplójából*. (*Melyik börtönrendszer lenne hazánkban honosítandó?* 1865 márcz. 17. — *A hallgatórendszer*. ápr. 13. — *A párisi Prison de Mazas és a mi 1843-iki börtönrendszerünk*. ápr. 25. — *Statisztikai észleletek a külhoni fogházak és börtönök köréből*. május 17. — *A magán-rendszer ellen és mellett küzdők nézeteiről*. május 30. — *A mi fogházaink*. jun. 14. stb.) Iróink érdeme, a kik ez iránt az érdeklődést fölébresztették és a véleményeket tisztázták, hogy börtöneink ma Európa nyugati államainak fogházaival kiállják a versenyt emberséges voltukat tekintve. — V. ö. Eötvös beszédeit: *A börtönrendszerről*. (*Politikai beszédek*. I. kötet. XIV. és XXVI.).

Szegénység Irlandban. Megjelent először a *Budapesti Szemle* 1840-iki évfolyamának I. kötetében, a 89—156. lapokon. E folyóiratot az érdeklődés hiánya miatt megszűnt *Themis* (l. a *Fogházjavitásról* szóló jegyzetet) helyében indította annak volt szerkesztője, Szalay László, Eötvös társaságában. Kiadására Heckenast vállalkozott. A lap homlokán Baco *De augmentis scientiarum* munkájából vett ezen jeligét viselte: „Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam, cuius non fit etiam doctrina aliqua in theoria.“ A jogi szaklapból általánosabb tudományos folyóirat vált, melynek legszorgalmasabb dolgozótársai a szerkesztőkön kívül Schedel Ferencz, Trefort Ágoston, Lukács Móricz és Henszlmann Imre voltak. — E folyóirat első számába irta Eötvös e tanulmányát, melyet máshol azóta sem nyomtattak le.

A zsidók emancipatiója. Megjelent először az 1840-iki *Budapesti Szemle* II. kötetében, a 110—156. lapokon. „Dubraviczky Simonnak, ez ügy lelkes pártolójának barátságos tisztelettel" ajánlva. — A zsidók emancipatiójának kérdése élénken foglalkoztatta Szalay és Eötvös körét. Már a *Themis* III. füzetében is irt Trefort Ágoston *Az orosz birodalomban 1835-ben hozott, zsidókat illető törvény*-ről. Általában ekkor kezdett feléjök fordulni a figyelem, midőn az alkotmány és polgári szabadság áldásai az alsóbb néposztályokra is kezdtek világítani. Akkor lehetetlen volt észre nem venni a zsidók egyre szaporodó tömegét, kiknek sárga foltot kellett viselniök bélyegül ruhájokon, kik csak a városok kerítésén kivül tanyázhattak, s csak nappal járhattak be a városokba, mely éjjelre kizárta őket. Verejtékök e földre hullott, de ez a föld nem volt hazájok. A felvilágosodásnak azonban rájok is esett egy-két sugára; sorsuk javítására gondolt II. József is, az 1790-iki országgyülés is, melynek munkálatait azonban csak 1825-ben vette elő újra a követi tábla. A franczia háborúk felidézte forgalom többeknek módot adott a meggazdagodásra. Számuk is egyre növekedőben volt, de a nemzet nem épen jó szemmel nézte terjeszkedésöket, mert a pálinka-mérésével több kárt okoztak, mint hasznot. Ez az oka, hogy oly férfiak is ellenök voltak, mint Kölcsey és Berzsenyi. A 25-iki országgyülés operatumai papjaik kinevelését kivánják tőlök s rendes anyakönyvvezetést, viszont megengedi nekik a földmívelést, kereskedelem és ipar üzését, s gyermekeiket is befogadja a keresztyén iskolába. Szabadon lakhatnak bárhol az országban, kivéve a bányavárosokat, s házakat is szerezhetnek, de valamely város házainak csak egy századrésze lehet zsidókézen. Midőn az 1839-iki országgyülés újra elővette ez operatumokat, a számukra tizennégy évvel azelőtt javasolt kedvezmény már csekélynek látszott. A kereskedés az ő kezökbe ment át, s ennek kifejlesztése fontos érdeke volt az országnak. Gróf Dessewffy Aurél is mellettök emelte fel szavát, Eötvös pedig teljes emancipatiójukat sürgette. Felszólalt érdekökben a főrendi táblán (1840 márczius 31., l. *Politikai beszédek,* I. 3.), s megirta röpiratát. A törvény azonban csak a főrendiház megszorításaival ment keresztül (1840: XXIX. t.-cz.) s végleges rendezésök a jövő országgyülésre maradt, de az 1843—44-iki országgyülésnek nem volt rá ideje, s csak 1867-ben ment teljesedésbe. (XVII. t.-cz.). Közben többen fölszólaltak jogaik bővítése mellett, igy Fábián Gábor, számukra a vegyes házasság megengedését sürgetve (*Pesti Hirlap,* 1844 május 5. 349. sz.). Eötvös még egyszer fölemelte szavát a zsidóság érdekében. *A Falu jegyzőjé*ben a nyomorult üveges-zsidóval élesztgette nemzete részvétét a szétszórt, üldözött és elnyomott derék faj iránt. A zsidó-emancipatio Francziaországban 1791 szept. 27-én ment törvénybe, Angliában 1849-ben és 1858-ban, Dániában 1849-ben, Olaszországban 1860-ban és 1870-ben, Németországban 1869-ben és 1871-ben, Schweitzban 1869-ben és 1874-ben, Bulgária- és Szerbiában 1878—79-ben. Kitünő könyvet írt róluk Leroy-Beaulieu: *Les juifs et l'antisemitisme. Israël chez les nations.* (Paris, Calmann Lévy. 1893). Ugyanezt kivonatosan magyarra fordította dr. Simonyi Jenő 1894-ben. (*Olcsó könyvtár,* 914—915. szám.) Eötvös ragyogó

essayje a *Budapesti Szemlében* megjelente után külön is megjelent Budapesten, 1892-ben, Ráth Mórnál. E különlenyomatot ismertette a *Nemzet* 1892. évi 55. számában. Németül kétszer is: *Die Emancipation der Juden.* Aus dem ungarischen übersetzt von Hermann Klein. Pest, 1840. Heckenastnál, másodszor ugyanott, mindjárt a következő évben. Olaszul: *Dissertatione sulla emancipatione degli ebrei.* Pest, 1842. Presso Landerer e. Heckenast.

A franczia forradalom okai. E czikk tulajdonképen Tocqueville munkájának: *L'ancien régime et la Révolution* (Paris, 1856. M. Lévy-Frères) ismertetése. Először megjelent az újabb *Budapesti Szemle* 1857-iki évfolyamában, a III. füzet 323—373. lapjain. A Szalay és Eötvös által megindított *Budapesti Szemle* ugyanis már a második füzettel megbukott. Aztán a nemzet reform-kora és élethalál harcza nem volt alkalmas idő tudományos folyóirat megindítására. 1857-ben támadt fel újra e szemle, midőn a nemzetnek szüksége volt komoly férfiak irányítására, létjogáért vívott vérnélküli küzdelmében. Ekkor újra összeállt a régi gárda a régi lobogó körül s újra megindult a régi lap, mint: *Budapesti Szemle.* Szerkeszti és kiadja Csengery Antal. — Herz János nyomdájában. — Az első lapon e sorok állnak: „Hodosi és kizdiai báró Sina Simon ő méltóságának, kinek hazafias ajánlata hozta létre e vállalatot." — A régi *Szemle* dolgozótársai újra fölkeresték munkáikkal hasábjait, csak Eötvös írt most kevesebbet, mert elfoglalták előbb nagyobb tanulmányai, később politikai szereplése. E czikke után nem is kereste föl többé e folyóiratot. Tanulmánya e helyen kívül sem önállóan, sem összegyűjtött munkái közt nem jelent meg.

A hazai sportról. 1857-ben Bérczy Károly, Puskin *Anyegin*-jének jeles fordítója s néhány sikerült beszély írója, lapot indított e czímmel: *Lapok a lovászat és vadászat köréből.* Szerkeszté Bérczy Károly kiadótulajdonos. Pest, 1857. Nyomatott Landerer és Heckenastnál. — Az első számba czikket kért Eötvöstől is, ki ilyes írására nem sok kedvet érzett s czikk helyett egy hosszabb levelet küldött a szerkesztőnek, ki azt lapja első számában közreadta. Máshol nem jelent meg.

Irodalmi tanulmányok.

A franczia drámai literatura és Victor Hugo. Ifjúkori munkája Eötvösnek. Fiatalon nagyon szerette Victor Hugo romantikus költészetét, égben és pokolban termett szörnyetegeit; egy drámáját, *Angelo*-t, le is fordította s fordítását kiadta Heckenastnál: *Angelo,* dráma, Hugo Viktor után báró Eötvös József. Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1836. — A fordítás halavány, nem sok szerencsével adja vissza Hugo színes, választékos nyelvét, s az egészen meglátszik a kezdő kéz munkája. Többet ér az előszó, mely Ercsiben kelt, 1835 november 24-én. — Ez előszó volt első irodalmi tanulmánya, mely különben *Angelo*-val együtt eltemetve feküdt a könyvtárak polczain s mostanig nem látott újra napvilágot.

Hugo Viktor mint drámai költő. Megjelent az *Athenaeum*-ban, 1837. II. 35. szám (okt. 29.) 545—554. l. — A rövid essay-nek

nagy fontosságot ád az, hogy Eötvös itt fejtette ki először felfogását a költészetről s meggyőződését az irodalmi művek hasznáról. Erre vonatkozó egyéb nyilatkozataira utalás van *A falu jegyzőjé*-nek jegyzetében.

Horváth István. Megjelent először a *Pesti Hírlap*-ban, 1846 jun. 21-iki 695. számában, mint *Agricola levele.* (L. erről a *Hírlapi czikkek* jegyzetét.) Horváthoz Eötvöst sok kötelék fűzte. Magyar történelmi tanára volt az egyetemen s buzdítója az írói pályán. Túlzó, de lelkes magyarsága lehetetlen állításokra ragadta, egész a rajongásig; de a tanárok közül egynek sem volt akkora hatása az ifjúságra, mint neki, az ő tüzes lelkével, eleven fajszeretetével. „Nem volt tanítóink közt senki, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.“ Eötvöst és Szalayt különösen kedvelte s gyakran magával vitte őket író-barátjaihoz. Mert Horváth nemcsak történettudós volt, hanem irodalmi ember is, feje azon kis írói körnek, melyet Kazinczy „pesti triászának“ nevezett s melynek, kívüle, Szemere és Vitkovics voltak a tagjai. Lassanként egészen a történelmi nyomozásba merült s képtelen szóelemzések sivatagjára tévedve, rajongó fajszeretetével mindenütt a magyar fajt kereste, szenvedélyesen, egész a hóbortig. Irói jellemrajzát l. Flegler: *A magyar történetírás történelme.* Ford. ifj. Szinnyey József. (*Olcsó könyvtár*, új folyam 77—80. szám.) Eötvös hibásan irja Horváthnak Horvát helyett.

A Nemzeti Muzeumról. Megjelent a *Pesti Hírlapban*, 1846 decz. 17-iki, 797. számban, mint *Agricola levele.* Azonkívül sehol.

Petőfi költeményeiről. Megjelent a *Pesti Hirlapban*, 1847 május 14-én, a 880-ik számban. Petőfi 1847 elején kiadta *Összes költeményei*-t. Az apró-cseprő csipkedések és magasztalások közül két komoly bírálat emelkedett ki rövid idő alatt, a Pulszkyé és Eötvösé. Pulszkyé a *Szépirodalmi Szemlé*ben jelent meg, május 9-én. Elismerte Petőfi nagy, fejlődő tehetségét, de azt tartotta, hogy nem elég szigorúan válogatta össze gyűjteményét. Hibáztat nála néhány ma már jellemzőnek ismert vonást; „ráragadt“ világfájdalmat, németes philosopháló kedvet emleget, bordalait trivialisaknak tartja, szemére veti, hogy népdalaiban nem vet elég ügyet a mértékre, s nem kerüli eléggé a dagályt és izléstelenséget. — Petőfi e bírálatot „barátságosnak“ találta. Gyulai híres czikkében túlszigorúnak és hiányosnak ítélte. (Pulszky e bírálatot részben — a dicsérő részeket szemelgetve — ujra lenyomatta *Életem és korom* I. 299 és köv. l. Bírálatáról l. bővebben: Ferenczy Zoltán, *Petőfi életrajza*, III. kötet 119 s köv. l.) Eötvös már régebben igért ismertetést a *Pesti Hirlap*nak, de késlekedett vele. Most olvasta Pulszky bírálatát, erősnek, túlzónak találta, munkához fogott, s megirta czikkét, mely az első helyes úton induló vizsgálódás s az első méltányló bírálat Petőfiről. A 248. lapon a kritikus dicséret-fukarságáról szóló rész egyenesen Pulszkyra vonatkozik. — Eötvös kitűnő tehetségnek tartotta Petőfit, vonzódott is hozzá; 1846 márcziusában az ő közbenjárásával adta el Petőfi Hartlebennek *A hóhér kötelét*, 150 frton. (Ferenczy Zoltán: *Petőfi életrajza*, III. 229. l.) — A bírálat itt jelenik meg másodszor.

Bacon. Bacon egy életrajzának ismertetése és birálata: *Personal History of Lord Bacon* by William Hepworth Dixon. Hihetőn a *Budapesti Szemle* irodalmi értesítőjébe volt szánva, de irója aligha adta át, mert a czikk nem jelent meg, s csak hagyatékában került elő, kéziratban. Végén e datum áll: Svábhegy, 28/VIII. 1862.

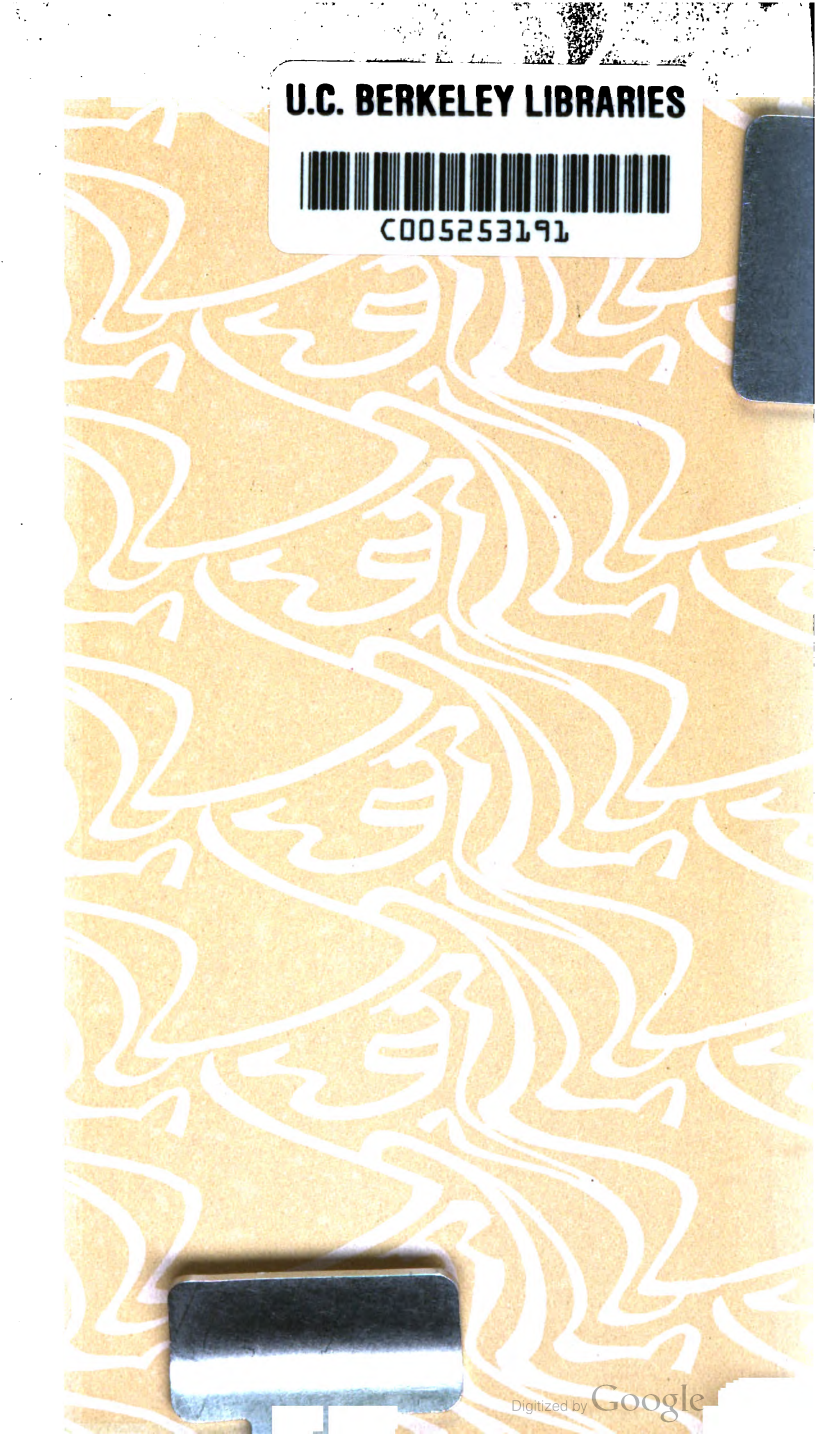
Az Akadémia megnyitásakor. Megjelent Eötvös lapjában, a *Politikai Hetilap*-ban, az 1865-iki évfolyam 24. számában, deczember 11-én. L. e hetilapról bővebben a *Hírlapi czikkek* kötetében.

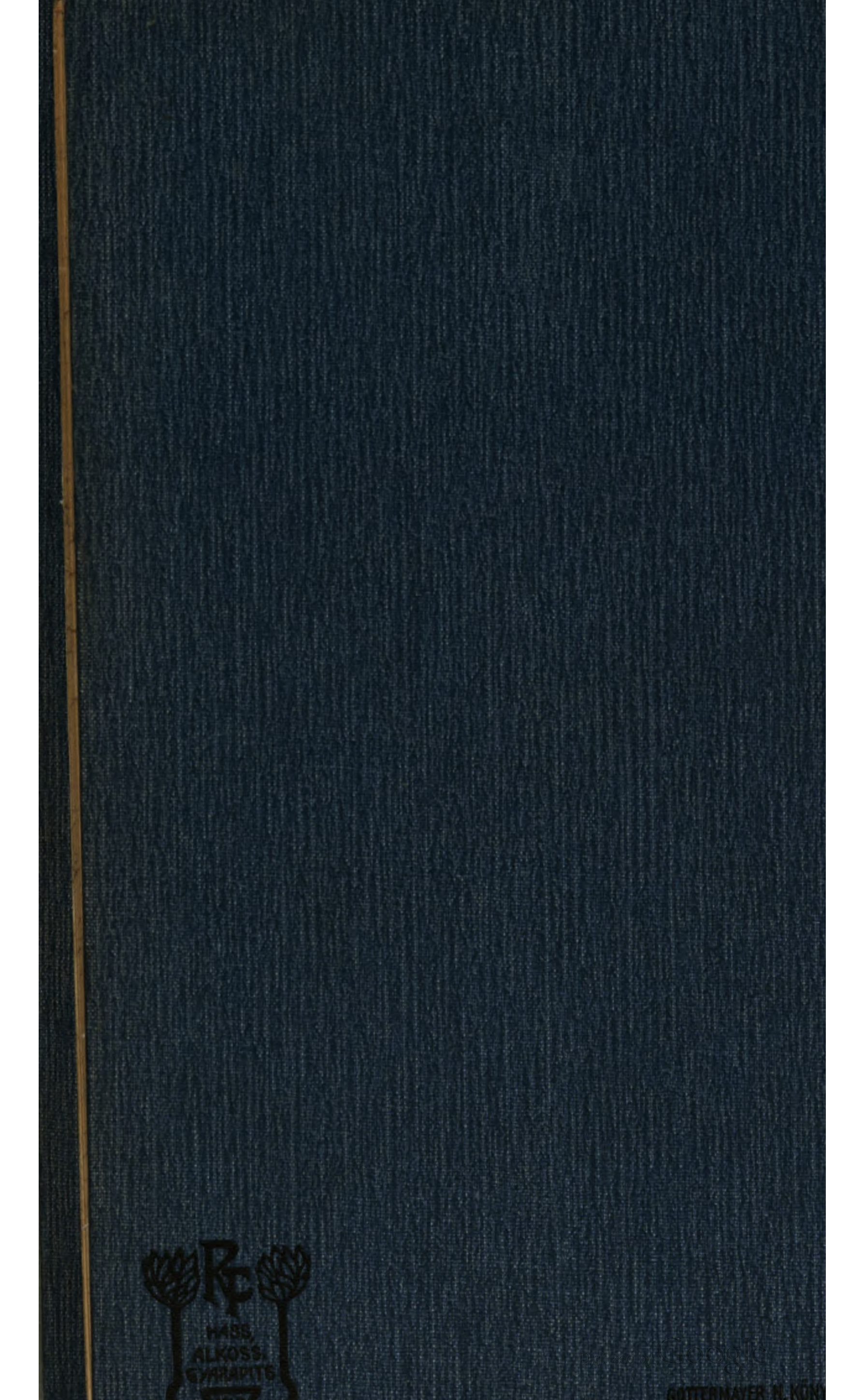
Gróf Dessewffy Emil. Megjelent a *Politikai Hetilap*ban, 1866. január 15-én, a 3-ik számban. Lásd Eötvös emlékbeszédét; *Emlék- és ünnepi beszédek*, 211—231. l.

TARTALOM.

Társadalmi tanulmányok.

Irodalmi tanulmányok.

RF
HASS.
ALKOSS.
GYARAPITS
GOTTERMAYER N. KÖNY